payel

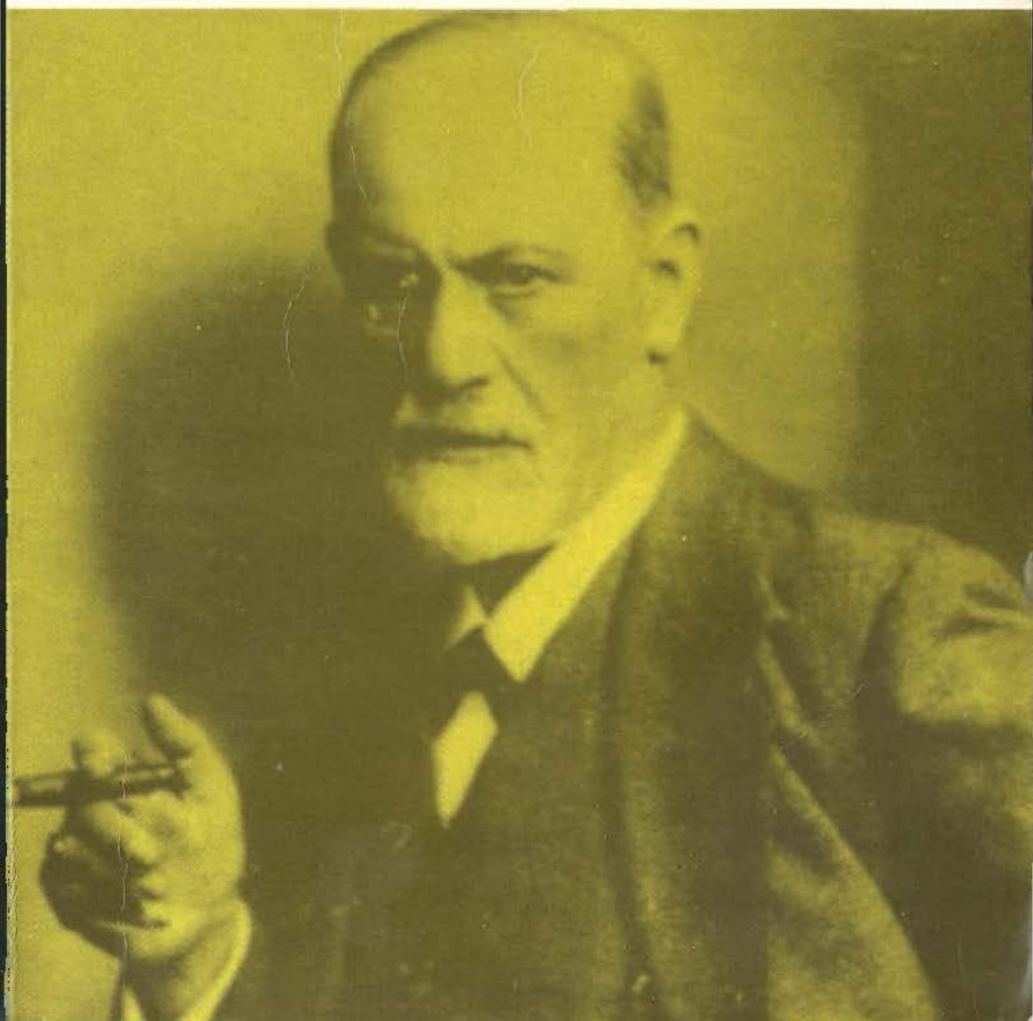
FREUD KİTAPLIĞI: 7

ESPRİLER VE BİLİNÇDIŞI İLE İLİŞKİLERİ

3. basım

Çeviren: Dr. Emre Kapkın

SIGMUND FREUD

FREUD KİTAPLIĞI: 7

❑

ESPRİLER
VE
BİLİNÇDIŞI İLE İLİŞKİLERİ

❑

ÇEVİREN: Dr. EMRE KAPKIN

❑

3. BASIM

PAYEL YAYINLARI : 101
Freud Kitaplığı : 7

Dizgi : Payel Yayınevi
Baskı : Özal Matbaası
Kapak filmleri : Ebru Grafik
Kapak baskısı : İpomet Matbaası
Cilt : Esra Mücellithanesi

Sigmund Freud 1856'da Moravia'da doğdu; dört ile sekseniki yaşları arasında evi Viyana'daydı: 1938'de Hitler'in Avusturya'yı işgali onu ertesi yıl öldüğü Londra'ya sığınmak zorunda bıraktı. Kariyeri sinir sisteminin anatomisi ve fizyolojisi üzerinde birçok yıl süren çok parlak çalışmalarla başladı. Paris'te Charcot'nun yanında bir çalışma döneminden sonra ilgisi ilk kez ruhbilime döndüğünde hemen hemen otuz yaşındaydı. Viyana'da bir on yıl daha klinik çalışmasından sonra (başlangıçta yaşlı bir meslektaşı, Breuer'le birlikte) yarattığı ruhçözümlemesinin doğuşunu gördü. Bu, başlangıçta daha çok nevrotik hastaların zihinlerini inceleyerek onları sağaltma yöntemiydi ama daha sonra, ister hasta isterse sağlık-lı olsun aklın genel işleyişi hakkındaki bilgilerin yığılmasına doğru bir gelişim gösterdi. Freud böylece çocuklukta cinsel içgüdünün normal gelişimini ortaya koymasına ve büyük ölçüde düşleri incelemesine dayanan, günlük düşünce ve eylemlerimiz üzerinde etkili olan bilinçdışı güçlere ilişkin temel buluşunu yapmayı başardı. Freud'un yaşamı olaysızdı ama düşünceleri yalnızca birçok uzmanlık alanını değil son yarım yüzyılın tüm düşünsel yaşamını da biçimlendirmiştir.

Yapıtın özgün adı: Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten

•

Almanca ilk basımı: 1905

•

Türkçe ilk basım: Ekim 1993

•

İkinci basım: Şubat 1996

•

Üçüncü basım: Ocak 1998

ISBN 975-388-047-2

Sigmund Freud'un, özgün adı *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* olan bu yapıtı, *Jokes and their Relation to the Unconscious* adıyla James Strachey tarafından Almanca aslından İngilizceye çevrilmiş ve Pelican Yayınevi tarafından 1976 yılında yayımlanmıştır. Elinizdeki Türkçe çeviri de aynı kitabın 1978 yılında çıkan gözden geçirilmiş 2. basımından yapılmıştır.

FREUD KİTAPLIĞI : 7

SIGMUND FREUD

ESPRİLER VE BİLİNÇDIŞI İLE İLİŞKİLERİ

Çeviren
Dr. EMRE KAPKIN

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

İÇİNDEKİLER

Freud Kitaplığı Üzerine ..... '9
Çevirenin Önsözü 11
Sigmund Freud: Yaşamı ve Düşünceleri 15
Kronolojik Tablo 27

ESPRİLER VE
BİLİNÇDIŞI İLE İLİŞKİLERİ
(1905)

Editörün Girişi 33

A - ÇÖZÜMSEL KESİM

I. Giriş 41
II. Esprilerin Tekniği 48
III. Esprilerin Amacı 121

B - BİREŞİMSEL KESİM

IV. Haz Mekanizması ve Esprilerin Psikojenezi 149
V. Esprilerin Güdüleri — Toplumsal Bir Süreç Olarak Espriler .. 171

VI. Esprilerin Düşler ve Bilinçdışı ile İlişkisi 191
VII. Espriler ve Gülüncün Türleri 211

Ek: Franz Brentano'nun Bilmeceleri 267
Kaynaklar ve Yazarlar Dizini 269
Kısaltmalar Listesi 276
Espriler Dizini 277
Genel Dizin 281

FREUD KİTAPLIĞI ÜZERİNE

FREUD'UN tüm kitaplarını *Freud Kitaplığı* başlığı altında, 16 kitaplık bir dizi olarak yayımlıyoruz. Reich'ın ve Fromm'un kitaplarının yanı sıra, Freud'un kitapları da, sistemli bir biçimde Türkçe olarak yayımlanmış olacak.

Bu dizideki ciltler, Pelican Yayınevi'nin oluşturduğu *Freud Kitaplığı*'ndaki ciltlere göre düzenlendi. Bu ciltlerde, kitabın ana başlığı altında Freud'un çeşitli çalışmaları yer almaktadır. Freud'un yazdığı tıbbi makaleler ya da daha sonra kitap halinde yayımlanmış yapıtlarının taslakları gibi, yinelemelere yol açan bölümler diziye alınmamıştır. Yazılar, Freud'un aynı konudaki çalışmalarının tek bir ciltte kolaylıkla bulunabilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmiş ve tarihsel bir sıra izlenmiştir.

Her çalışmanın ilk yayın tarihi, kitapların iç başlık sayfalarında belirtilmiş, düzenleme tarihi daha önceki tarihten farklı olduğunda, köşeli parantezler içinde gösterilmiştir.

Yazıların geçmişiyle ilgili diğer bilgiler, giriş notlarında ya da metnin dipnotlarında verilmiştir. Bu notlardaki sistemli göndermeler, önemli ruhçözümsel kavramların ortaya çıkışını ve gelişmesini izlemeye olanak vermektedir. Ayrıca birbirini izleyen basımlarda Freud tarafından yapılan metin düzeltmelerinin ve eklemelerin tarihleri belirtilmiş, belli durumlarda da metinlerin daha önceki biçimleri sunulmuştur.

16 ciltlik *Freud Kitaplığı* arka sayfada gösterilen sıraya göre yayımlanacaktır. Ancak Türkçe'de yayımlanmamış yapıtlara öncelik vermek kaygılarıyla, ya da çeviri ile ilgili birtakım zorluklar nedeniyle bu sıralama değişebilecektir.

FREUD KİTAPLIĞI

1. RUHÇÖZÜMLEMESİNE GİRİŞ KONFERANSLARI (1915-17) **(çıktı)**
2. RUHÇÖZÜMLEMESİNE YENİ GİRİŞ KONFERANSLARI (1932) **(çıktı)**
3. HİSTERİ ÜZERİNE ÇALIŞMALAR (Josef Breuer ile birlikte) (1895)
4. DÜŞLERİN YORUMU - I **(çıktı)**
5. DÜŞLERİN YORUMU - II **(çıktı)**
6. GÜNLÜK YAŞAMIN PSİKOPATOLOJİSİ (1901) **(çıktı)**
7. ESPRİLER VE BİLİNÇDIŞI İLE İLİŞKİLERİ (1905) **(çıktı)**
8. CİNSELLİK ÜZERİNE (*Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme* ile, uygulama ve kuram üzerine kısa yazılar) (1905)
9. OLGU ÖYKÜLERİ - I ("Dora" ve "Küçük Hans") (1909)
10. OLGU ÖYKÜLERİ - II ("Sıçan-Adam" (1911), Schreber, "Kurt-Adam" (1914), Bir Kadın Eşcinsellik Olgusunun Ruhsal Kaynakları) **(çıktı)**
11. PSİKOPATOLOJİ (*Ketvurmalar, Belirtiler ve Anksiyete* (1926) ile, Histeri, Anksiyete Nevrozu, Sabit Fikir Nevrozu, Paranoya ve Çarpıtmalar üzerine kısa çalışmalar)
12. METAPSİKOLOJİ (*Haz İlkesinin Ötesinde* (1920), *Ego ve İd* (1923) ve Bilinçaltı, Narsisizm, güdüler kuramı, Yas tutma ve Melankoli, Mazoşizm, zihinsel işleyiş kuramı)
13. UYGARLIK, TOPLUM VE DİN (*Grup Psikolojisi* (1921), *Bir Yanılsamanın Geleceği* (1927), *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* (1930) ve kısa yazılar)
14. DİNİN KÖKENLERİ (*Totem ve Tabu* (1912-13), *Musa ve Tektanrıcılık* (1934-38) ve kısa yazılar)
15. SANAT VE EDEBİYAT (Dostoyevski, Goethe, E. T. A. Hoffman, İbsen, Jensen, Leonardo, Michelangelo, Shakespeare, Stefan Zweig üzerine yazılar ve 17. yy. ressamı Christoph Haizmann olayı)
16. RUHÇÖZÜMLEMESİNİN TARİHİ ("Ruhçözümsel Devinimin Tarihi Üzerine" — *Bir Otobiyografik İnceleme, Tıp-dışı Analistler Sorunu, Ruhçözümlemesinin Bir Özeti* ve kısa yazılar)

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

FREUD bu yapıtında günlük yaşamın doğal görüngülerinden birinin daha ruhsal mekanizmalarını çözme girişiminde bulunmaktadır. Editörün girişinde belirtildiği üzere bu kitap Freud'un kendisi tarafından da biraz ikinci planda bırakılmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri esprilerin düşler gibi irdelenmesine her zaman olanak bulunmaması olabilir. Espriyi yapan kişinin serbest çağrışımlarını izleyerek espride anlatım bulan bilinçdışı düşüncelerin ortaya konması olanağı çok seyrek olarak bulunabilir. Freud bildiğimiz kadarıyla esprili bir kişi olduğu halde *Düşlerin Yorumu*'nda olduğu gibi kendi esprilerinden derlenmiş örneklerle bir çözümleme çabasına girmemiştir. Belki karşılaştırma grubu bulunmadığı için belki de çekingenliğinden. Bu eksiklik espriyi espri yapan şeyin ne olduğunu araştıran bir çözümleme yolunu izlemesine, esprilerde saldırganlığın ve cinselliğin anlatım bulma mekanizmalarını ortaya koyarak esprilerin bilinçdışı oluşumuna ışık tutan bir varsayım geliştirmesine neden olmuştur.

Okur bu yapıtta da *Düşlerin Yorumu*'nda olduğu gibi esprilerin gizinin çözülmesi yolculuğunu adım adım izleme olanağı bulacaktır. Yine daha önce espriler konusuna yaklaşan yazarların ulaştıkları sonuçların her örneğe uygulanamayan tek yanlı çözümlemeler olduğunun kanıtlanmasından başlayarak hepsini kapsayan ama daha genel bir kuramsal temele ulaşılmasına tanık olacaktır.

Günümüzde ve Türkiye düşünce yaşamında bu yapıta önem kazandıran bir öğe, yayımlanmasından 87 yıl sonra genelde toplumsal gelişimin ve özel olarak espri ve mizah konusunun ulaştığı noktada

aynı çözümleme yönteminin geçerliliğini irdelemek için iyi bir olanağın bulunmasıdır. Ülkemiz ruhçözümsel yöntemi bir irdeleme yöntemi olarak kullanmaya pek prim vermemiştir. Öte yandan devlet egemen, ataerkil ve feodal erkek egemenliğinin pek az değişimle sürdüğü bir yapıya sahip olmasıyla espri üretimi nedenleri açısından etkin bir yanardağ gibidir. Örneğin Freud'un Yahudi esprileri için yaptığı yaklaşım bizim Laz fıkralarımız için aynen uygulanabilir. Laz fıkraları da Yahudi esprilerinde olduğu gibi onları aşağılayan ve aptal gösteren kötü esprilerle aptallık cephesiyle maskelenmiş zekice saldırganlıklar sergileyen çok iyi espriler olmak üzere iki kategoriye ayrılabilmektedir. Ve de birinci grubun Laz olmayanlar tarafından uydurulmuş kötü aşağılanmalar olduğunu ama ikinci grup esprileri Lazların kendilerine yakıştırdıklarını kolayca söyleyebiliriz. Bu konuda ruhçözümsel olmayan ama çok iyi gözlemler içeren bir yaklaşım (kendisi de aynı yörenin kültürüyle yoğrulmuş) Aziz Nesin'in *Zübük* adlı romanında anlatıcının arkadaşına yazdığı mektupta bulunabilir. "Kaz uçar da Laz uçmaz mı" tipindeki kötü esprilerin benzerini Karadeniz köylülerinin "kırıklı" ya da "ekinci" dedikleri ve Kuzey Anadolu dağlarının güney yamaçlarında yaşayan ve beğenilmeyen insanlara yakıştırdıklarına tanık olmuştum.

Bu yapıtın vurulacağı en önemli mihenk taşı belki de 20. yüzyılın ilk yarısıyla sonu arasında kadınlar ve cinsellik açısından oluşan değişimlerin araştırılması olacaktır. Erotizm ve pornografi Freud'un ölümünden çok sonra yaygınlaşmış, kadın hareketleri de aynı dönem içinde büyük değişimler yaratmıştır. Açıksaçık esprilerin kitle iletişim araçlarında yer alması ya da cinsel ilişki konusundaki toplumsal yasaklamalar Freud'un belki de hayal edemeyeceği ölçüde değişmiştir. *Espriler*'in yazıldığı sırada öngörülmemiş bu gelişmenin ışığında kitabın vardığı sonuçların irdelenmesi ilginç olacaktır kanısındayım. Kuşkusuz aynı gözden geçirme düşler için de geçerlidir. Sinemanın ve özellikle TV'nin günlük yaşamda kapladığı yer gözönüne alındığında bugün bir düşün kışkırtıcıları arasında Freud'un hiç hesaba katmadığı bir görsel çeşitlemeler yığınıyla karşı karşıyayız. Teknolojik gelişmenin düş simgeleştirilmesine etkisi konusunda *Düşlerin Yorumu*'nda verilebilen tek örnek Zeplin'dir. Oysa bugün korku ve bi-

limkurgu sinemasının herhangi bir sahnesi düş görenlere çok daha fazla malzeme sağlayabilmektedir.

Espride saçmalık —yani mantığın ve eleştiri yeteneğinin askıya alınması veya sansüre başkaldırılması— uç bir tutum olmaktan çıkmış, iyi esprinin neredeyse ölçütü durumuna gelmiştir. Bu arada esprinin —özellikle de karikatür diliyle anlatılan görsel esprinin— bilinçdışı malzemeye yaklaştığı oranda beğeni kazandığı dikkati çekmektedir. Karikatür sanatı Karikatür sözcüğünün anlamını aşmış, abartarak güldürmenin yerini bilinçdışı malzemeyle değinme kurarak güldürme almıştır. Bu gelişimin tarihsel olarak ama ruhçözümsel yöntemle izlenmesi bize yepyeni içgörüler kazandırabilir. Bir örnek olarak Türkiye'deki mizah dergilerinde son on onbeş yılda görülen dışkı, dışkılama ve anüse ilişkin karikatür yoğunluğunun nedenlerini araştırmayı ve bunların, çoğunluğu, cinsel eyleme ilişkin karikatürlere bırakış sürecini gözden geçirmeyi önerebilirim.

Eğer Freud ölümünden yarım yüzyıl sonra aramıza dönüp bu kitap için yeniden malzeme toplasaydı ya tüm değişimlere karşın espriyi oluşturan sürecin değişmeden kaldığını kanıtlama fırsatı bulurdu ya da yeni bulgular ışığında nerede yanlış yapmış olduğunu görme. Bu kitabın böyle bir araştırma hevesini uyarmasını umuyorum.

Dr. Emre KAPKIN

SIGMUND FREUD'UN YAŞAMI VE DÜŞÜNCELERİ

SIGMUND FREUD 6 Mayıs 1856'da o sırada Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bağlı Moravia'nın küçük bir kenti olan Freiberg'de doğdu. Dıştan bakıldığında seksenüç yıllık yaşamı olaysız geçti ve uzun bir öyküyü gerektirmiyordu.

Orta sınıftan bir Yahudi ailesinden geliyordu ve babasının ikinci karısından olma en büyük oğluydu. Aile içindeki konumu biraz alışılmışın dışındaydı; çünkü babasının ilk karısından iki erişkin oğlu daha vardı. Bunlar Freud'dan yirmi yaştan fazla büyüktüler; biri evliydi ve küçük bir oğlu vardı; yani Freud bir amca olarak doğmuştu. Yaşamının en erken yıllarında bu yeğen, Freud'un yaşamında yedisi kendisinden sonra doğan erkek ve kız kardeşleri kadar önemli bir yer aldı.

Babası bir yün tüccarıydı ve Freud'un doğumundan hemen sonra kendini giderek artan ticari sıkıntılar içinde buldu. O zaman, Freud üç yaşındayken Freiberg'i terk etmeye karar verdi ve bir yıl sonra tüm aile, —Manchester'e giden iki büyük üvey kardeş ve çocukları dışında— Viyana'ya yerleşti. Freud, yaşamının değişik dönemlerinde İngiltere'de onlarla buluşma düşüncesiyle oyalanmıştır ama yaklaşık seksen yıl bu gerçekleşmemiştir.

Viyana'da, Freud'un tüm çocukluğu boyunca aile en zor koşullarda yaşamıştır; fakat babası gelirini Freud'un eğitimi için harcamada büyük öncelik tanıdı çünkü oğlanın zeki ve aynı zamanda çalışkan olduğu besbelliydi. Bunun sonucunda "Gymnasium"da dokuz yaş gibi erken bir çağda bir yer edindi ve okulda geçirdiği sekiz yılın son altı yılında düzenli olarak sınıf birincisi oldu. Onyedi yaşında okulu bi-

tirdiğinde hâlâ kariyeri belirlenmemişti; eğitimi çok genel bir eğitimdi ve ne olursa olsun üniversite okuyacağı belli olmasına karşın, değişik fakülteler önünde açıktı.

Freud birçok kez yaşamı boyunca hiçbir zaman "bir doktor olmak için özel bir eğilim" duymadığı konusunda diretmiştir. "Daha çok" der "insani konulara doğal nesnelerden daha çok yönelen bir tür merak tarafından yönlendirildim."[1] Bir başka yerde şöyle yazıyor: "Erken çocukluğumda insanlığın ıstıraplarını dindirmek için herhangi bir özlem duyduğumu hiç anımsamıyorum... Gençliğimde içinde yaşadığımız dünyanın bilmeceleri üzerine bir şeyleri anlamak ve belki de onların çözümüne katkıda bulunmak için zorlayıcı bir gereksinim duydum."[2] Son yılların toplumbilimsel çalışmalarını tartıştığı bir başka parçada da: "Doğal bilimler, tıp ve psikoterapi arasında yaşam boyu süren bir *détour*'dan [yolculuk —*ç.n.*] sonra, çok önceleri, düşünmek için bile çok küçük olduğum gençliğimde, beni büyülemiş olan kültürel sorunlara geri dönüyorum."[3]

Bize anlattığına göre Freud'un bilimsel bir kariyeri seçmesini belirleyen şey, tam da okulu bitirdiği sırada (görünüşe göre yanlış olarak) Goethe'nin olduğu söylenen "Doğa" hakkında halk için yazılmış tumturaklı bir yazının okunduğu bir toplantıda bulunması olmuştu. Ama eğer bilim yapılması gerekiyorsa pratik nedenler bunu tıpla sınırlıyordu. Freud 1873 güzünde kendini üniversiteye kaydettirdiğinde onyedi yaşındaydı. Ancak yine de bir tıp ünvanı almak için hiç de acelesi yoktu. Çünkü ilk bir ya da iki yıl boyunca değişik konularda konferanslara katıldı ama giderek önce biyoloji ve sonra da fizyoloji üzerine yoğunlaştı. İlk araştırmasını üniversitede üçüncü yılında yaptı; Karşılaştırmalı Anatomi Profesörü tarafından yılan balığı anatomisinin bir ayrıntısını araştırmakla görevlendirildi; bunun için dörtyüz kadar örneği açması gerekiyordu. Hemen sonra Brücke'nin başkanlığındaki Fizyoloji Laboratuvarına girdi ve burada altı yıl mutluluk içinde çalıştı. Brücke'den genelde fiziksel bilimlere yö-

---

[1][*Bir Özyaşamöyküsel Çalışma* (1925*d*) çalışmanın başlangıcı dolayları.]

[2][*Tıpdışı Çözümleme Sorunu*'na (1927*a*) Eklenti.]

[3][*Bir Özyaşamöyküsel Çalışma*'ya (1925*d*) Eklenti.]

nelik tutumunun ana hatlarını kazandığına hiç kuşku yoktur. Bu yıllar boyunca Freud esas olarak merkezi sinir sistemi anatomisi üzerine çalıştı ve bir yandan da yayınlar yapmaya başladı. Ama bu laboratuar çalışmalarından evdeki geniş ailenin gereksinimlerini karşılamaya yetecek bir gelir sağlanamayacağı kısa zamanda belli oldu. Böylece sonunda 1881'de tıp diploması almaya karar verdi ve bir yıl sonra hiç de istemeden Brücke'nin yanındaki işini bıraktı ve Viyana Genel Hastanesi'nde çalışmaya başladı.

Yaşamındaki bu değişikliği en sonunda belirleyen şey aile sorunlarından daha ivedi bir şeydi: 1882 Haziran'ında nişanlandı ve ondan sonraki tüm çabaları evliliği olası kılmaya yönelik oldu. Nişanlısı Martha Bernays, Hamburg'lu ünlü bir Yahudi ailesinden geliyordu ve o sırada Viyana'da yaşıyor olmasına karşın çok kısa zamanda uzakta, Kuzey Almanya'daki evine dönmek zorunda kaldı. Daha sonraki dört yıl boyunca onu görme olanağı kısa ziyaretlerle sınırlı oldu ve iki âşık hemen her gün birbirlerine yazdıkları mektuplarla yetinmek zorunda kaldılar. Freud şimdi kendine tıp dünyasında bir yer edinmeye ve ün kazanmaya çalışıyordu. Hastanenin değişik bölümlerinde çalıştı ama kısa sürede nöroanatomi ve nöropatoloji üzerine yoğunlaşmaya başladı. Bu dönemde de kokainin olası tıbbi kullanımı üzerine ilk sorgulamasını yayımladı ve bu Koller'e ilacı yerel anestezik olarak kullanma düşüncesini verdi. Freud iki ivedi plan yaptı: bunlardan biri İngiltere'deki üniversite hocalığından farklı bir aşama olmayan *Privatdozent* olarak atanmak; diğeri ise büyük Charcot'nun hüküm sürdüğü Paris'te bir süre kalmasına olanak verecek bir yolculuk bursu bulmak. Her iki hedefin de, gerçekleşmeleri halinde kendisine gerçek avantajlar sağlayacağını düşünüyordu ve 1885'de zorlu bir uğraştan sonra her ikisini de elde etti.

Salpétrière'de (Paris'in ünlü sinir hastalıkları hastanesi) Charcot'nun yanında geçirdiği aylar, Freud'un yaşamının akışında bu kez devrimsel bir değişim yarattı. Hele çalışmalarının tümüyle fiziksel bilimlerle ilgili olduğu ve Paris'te bulunduğu sürece hâlâ beyin üzerinde dokubilimsel çalışmalar yaptığı düşünülecek olursa... O sırada Charcot'nun ilgisi özellikle histeri ve hipnotizma üzerinde yoğunlaşmıştı.

Freud'un geldiği dünyada bu konulara güçlükle saygı gösterilirdi ama onları özümsemeye başladı ve Charcot'nun kendisi onları salt nöropatolojinin dalları saydığı halde Freud için onlar aklın araştırılmasının başlangıcı anlamına geliyordu.[4]

1886 baharında Viyana'ya dönüşünde Freud, sinir hastalıklarında konsültan olarak çalıştığı bir özel muayenehane açtı ve çok gecikmiş evliliği de hemen bunu izledi. Ancak tüm nöropatolojik çalışmalarını hemen bırakmadı; daha birkaç yıl özellikle çocuklardaki beyin felci üzerinde çalıştı ve bu konuda önde gelen bir otorite oldu. Yine bu dönemde afazi[5] üzerine önemli bir monografi yazdı. Ama giderek daha fazla bir biçimde nevrozların sağaltımıyla uğraşmaya başlıyordu. Elektroterapiyle boşa giden deneylerden sonra hipnotik telkine yöneldi ve 1888'de Liébeault ve Bernheim tarafından başarıyla uygulanan tekniği öğrenmek için Nancy'yi ziyaret etti. Bunun da doyurucu olmadığı ortaya çıktı ve Freud daha başka bir yaklaşıma yöneldi. Bir arkadaşının, Viyana'da konsültan olarak çalışan ve kendisinden hayli büyük olan Dr. Josef Breuer'in on yıl kadar önce histerisi olan bir kızı, oldukça yeni bir yöntemle iyileştirdiğini biliyordu. Breuer'i yöntemi bir kez daha uygulama konusunda ikna etti ve kendisi de çeşitli yeni olgulara uygulayıp umut verici sonuçlar aldı. Yöntem, histerinin hasta tarafından unutulmuş ruhsal bir yaralanmanın ürünü olduğu varsayımına dayanıyordu ve sağaltım, hastayı, unutulmuş yaralanmayı ona eşlik eden duygusu ile birlikte anımsamak üzere hipnotik bir duruma sokmaktan ibaretti. Çok geçmeden Freud hem yöntemde hem de onun dayandığı kuramda değişiklikler yapmaya başladı; bu sonunda Breuer ile ayrılmalarına ve Freud'un sonradan ruhçözümleme adını verdiği tüm düşünceler sisteminin gelişmesine yol açtı.

Bu andan sonra —belki de 1895'den sonra— ta yaşamının sonuna dek, Freud'un tüm entellektüel varoluşu, bu gelişme, onun geniş çaplı sonuçları ile kuramsal ve uygulamaya ilişkin yansımaları çevresinde dolandı. Freud'un keşiflerinin ve düşüncelerinin birbirini izleyen bir

[4][Nöropatoloji, beyin ve omuriliğin hücre ve dokularındaki organik değişikliklerle ilgilenir —*ç.n.*]

[5][Beyinde konuşmayı, konuşulanları anlamayı yöneten merkezlerin ayrı ayrı ya da birlikte tahrip olmasına bağlı konuşma bozukluğu ya da yokluğu.]

özetini birkaç cümlede toplamak kuşkusuz olanaksızdır; ama burada, bağlantısız bir biçimde, onun, düşünce alışkanlıklarımıza getirdiği temel değişikliklerden bazıları gösterilmeye çalışılacaktır. Bu arada onun dışsal yaşamını izlemeyi de sürdürebiliriz.

Viyana'da ev yaşantısına ilişkin varoluşu değişimden yoksundur: 1891'den kırkyedi yıl sonra Londra'ya gitmek üzere yola çıkana dek eviyle muayene odası aynı binada yer almıştır. Mutlu evliliği ve büyüyen ailesi —üç oğul ve üç kız— mesleki kariyerini, en azından başlangıçta, çevreleyen güçlükleri dengelemiştir. Tıp çevrelerinde Freud'a karşı önyargı yaratan, yalnızca keşiflerinin doğası değil; en az onun kadar güçlü olmak üzere Viyana'nın resmi dünyasına egemen olan şiddetli antisemitik duygulardır: Üniversite profesörlüğüne atanması sürekli olarak politik nedenlerle ertelenmiştir.

Bu erken yılların özel bir yönünden sonuçları nedeniyle söz edilmeye değer. Bu Freud'un zeki ama dengesiz Berlin'li bir hekim olan ve kulak burun uzmanı olduğu halde insan biyolojisine ve yaşamsal süreçler üzerinde dönemsel görüngülerin etkisine daha geniş bir ilgi duyan Wilhelm Fliess'le olan arkadaşlığıdır. Onbeş yıl boyunca, 1887'den 1902'ye dek, Freud, onunla düzenli olarak yazışmış, düşüncelerinin gelişimini ona bildirmiş, ilerideki yazılarını özetleyen uzun taslaklar göndermiş ve hepsinden önemlisi, ona, kırkbin sözcükten oluşan ve "Bilimsel Bir Ruhbilim Projesi" adı verilen denemesini göndermiştir. Bu deneme, Freud'un kariyerinin dönemeç noktası olarak betimlenebilecek bir zamanda, 1895'de, o, gönülsüzce fizyolojiden ruhbilime dönerken düzenlenmişti; ruhbilim olgularını salt nörolojik çerçeveye oturtma girişimiydi. Bu makale ve Freud'un Fliess'le yazışmalarının geri kalanı iyi bir şans eseri kaybolmamıştır: onlar Freud'un düşüncelerinin üzerine hayranlık verici bir ışık tutarlar ve ruhçözümlemenin sonraki buluşlarının, onun aklında, bu erken dönemde bile ne ölçüde var olduğunu gösterirler.

Fliess'le ilişkisi dışında Freud'un başlangıçta pek az dış desteği vardı. Giderek Viyana'da, çevresine biraz öğrenci topladı ama ancak on yıl kadar sonra, 1906'da bir dizi İsviçre'li ruh hekiminin Freud'un görüşlerine bağlanmasıyla bir değişim resmen başlamış oldu. Bunların başını Zürih akıl hastanesinin başhekimi Bleuler ile asistanı

Jung çekiyordu. Bu, ruhçözümlemesinin ilk yayılışının başlangıcını oluşturdu. 1908'de Salzburg'da uluslararası bir ruhçözümleyiciler toplantısı yapıldı ve 1909'da Freud ile Jung bir dizi konferans vermek üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne davet edildi. Freud'un yazıları pek çok dile çevrilmeye başladı ve uygulayıcı çözümleyiciler tüm dünyaya yayıldı. Ama ruhçözümlemesinin gelişimi gerilemelerden arınmış değildi; asıl konusunun akıllarda dolaştırdığı akımlar, kolayca kabullenmelerine elvermeyecek ölçüde derinlik içeriyordu. 1911'de Freud'un önde gelen Viyana'lı destekçilerinden biri, Alfred Adler, ondan koptu; iki ya da üç yıl sonra da, Jung'un Freud'dan farkları onların ayrılmalarına neden oldu. Bundan neredeyse hemen sonra Birinci Dünya Savaşı başladı ve ruhçözümlemenin uluslararası yayılması kesintiye uğradı. Hemen bunun arkasından da en acı kişisel trajediler geldi — bir kızının ve gözde bir torununun ölümü ve yaşamının son onaltı yılında onu acımasızca izleyecek olan habis hastalığın[6] başlaması. Ancak bu dertlerin hiçbiri Freud'un gözlemlerinin ve çıkardığı sonuçların gelişimini kesintiye uğratmadı. Düşüncelerinin yapısı yayılmaya devam etti ve —özellikle toplumbilim alanında— daha da yaygın uygulama alanı buldu. O zamana dek dünyaca ünlü bir kişi olarak tanınmıştı ama hiçbir onur onu 1936'da, sekseninci yaşgününde Kraliyet Derneği'nin Fahri üyesi seçilmek kadar mutlu etmedi. Aralarında Başkan Roosevelt'in de bulunduğu söylenen etkin hayranların çabalarıyla desteklenen bu ünün, Hitler 1938'de Avusturya'yı işgal ettiği sırada, yayınlarının toplanıp imha edilmesine karşın Nasyonal Sosyalistlerin en kötü aşırılıklarından onu koruduğuna hiç kuşku yoktur. Freud'un Viyana'dan ayrılması yine de gerekliydi ve o yılın Haziran'ında ailesinin bir kısmıyla Londra yolculuğuna çıktı ve bir yıl sonra 23 Eylül 1939'da orada öldü.

Freud'un çağdaş düşüncenin devrimci kurucularından biri olduğunu söylemek ve onun adını Einstein'ınki ile birleştirmek bir gazeteci klişesi halini almıştır. Ancak çoğu insan bunlardan birinin getirdiği değişiklikleri özetlemede diğerinin getirdiklerini özetlemede olduğu kadar zorlanacaktır.

[6][Çene kemiğinde kanser —*ç.n.*]

Freud'un keşifleri, —her ne kadar bu gruplar karşılıklı olarak birbirleriyle ilişkili olsa da— üç başlık altında toplanabilir: bir araştırma aracı, aracın ürettiği bulgular ve bulgulardan çıkarılan kuramsal hipotezler. Ancak Freud'un tüm çalışmalarının arkasında nedensellik yasasının evrensel geçerliliği inancının bulunduğunu kabul etmeliyiz. Fiziksel görüngüler bakımından bu inanç belki Brücke'nin laboratuarındaki deneyiminden türemekte ve Helmholtz ekolüne dek uzanmaktaydı; ama Freud, bu inancı inatla zihinsel görüngüler alanına da genişletmiş ve burada olasılıkla hocası ruh hekimi Meynert'ten ve dolaylı olarak Herbart'ın felsefesinden etkilenmiştir.

En başta, Freud insan aklının bilimsel olarak incelenmesi için ilk aracın kâşifidir. Yaratıcı dâhi yazarların, zihinsel süreçler hakkında bölük pörçük içgörüleri olmuştur ama Freud'dan önce hiçbir sistematik araştırma yöntemi bulunmamaktadır. Onun bu aracı mükemmelleştirmesi yavaş yavaş olmuştur, çünkü böyle bir araştırmanın önündeki güçlükler de yavaş yavaş çıkmıştır. Breuer'in histeriyi açıklayışındaki unutulmuş yaralanma en baştaki sorunu oluşturmuştur ve belki de tüm sorunlar arasında en temel olan odur; çünkü aklın, ne dışarıdan bakan ne de öznenin kendisi için gözleme hemen açık olmayan etkin kesimlerinin bulunduğunu kesin olarak ortaya koymuştur. Aklın bu kesimleri, Freud tarafından, metafizik ya da terminolojik tartışmalara aldırılmaksızın, bilinçdışı diye adlandırılmıştır. Bunların varlığı, kişinin telkini tümüyle unuttuğu ama biraz önce kendisine telkin edilen bir eylemi tümüyle uyanık bir durumdayken gerçekleştirdiği hipnoz sonrası telkin olgusuyla da aynı biçimde gösterilmiştir. Böylece aklın hiçbir muayenesi bu bilinçdışı kesimi de gözönüne almadıkça tamamlanmış olamazdı. Bu nasıl yapılabilirdi? Apaçık yanıt şöyle olabilir gibi görünüyordu: hipnotik telkin yoluyla; üstelik bu, Breuer'in ve başlangıçta Freud'un kullandığı araçtı. Ama kısa süre içinde, düzensiz ve belirsiz çalıştığı, bazen de hiç işe yaramadığı için yetersiz bir araç halini aldı. Bu nedenle, yavaş yavaş Freud telkinin kullanımını terk etti ve onun yerine sonradan "serbest çağrışım" diye adlandırılan tümüyle yeni bir araç geçirdi. Aklı araştırılan kişiden basitçe aklına ne gelirse söylemesini istemek gibi işitilmemiş bir planı benimsedi. Bu kritik karar hemen çok çarpıcı sonuçlar verdi; bu ilkel biçiminde bile Freud'un aracı yeni içgörüler ya-

rattı. Çünkü bir şeylerin bir süre yüzmesine karşın er ya da geç çağrışımların akışı kuruyordu: kişi daha başka söyleyecek bir şey bulmuyor ya da bulamıyordu. Böylece, deneğin bilinçli isteğinden ayrı ve araştırmayla iş birliği yapmayı reddeden bir güç, "direnç" olgusu günışığına çıktı. Burada kuramın çok önemli bir parçası, aklı, bazen uyum içinde bazan da birbirine karşıt olarak çalışan bazıları bilinçli bazıları bilinçdışı çeşitli zihinsel güçlerden ibaret gören bir hipotez için bir temel bulunuyordu.

Sonunda bu görüngülerin evrensel olduğu ortaya çıktığı halde, ilk olarak nevrotik hastalarda gözlemlendi ve incelendi ve Freud'un çalışmalarının ilk yılları, büyük ölçüde bu hastaların "direnç"lerini yenmeye ve bu dirençlerin altında yatan şeylere ışık tutmaya yarayacak araçları keşfetmeyle ilgiliydi. Çözüm, ancak Freud'un kesiminde olağandışı bir öz-gözlemle —şimdi onun öz-çözümlemesi diye tanımlayabildiğimiz şeyle— mümkün oldu. Daha önce sözü edilen Fliess'e yazdığı mektuplarda bu olayın ilk elden güncel bir betimlemesine sahip olduğumuz için şanslıyız. Bu çözümleme, Freud'a, akılda işleyen bilinçdışı süreçlerin doğasını keşfetme ve onların bilinçli hale gelmesine karşı neden bu denli güçlü bir direnç bulunduğunu anlama olanağı vermiş; hastalarında bu direncin üstesinden gelmek ya da ondan kurtulmak için teknikler geliştirmesini sağlamış; ve hepsinden önemlisi, bu bilinçdışı süreçlerin işleyiş biçimi ile bildiğimiz bilinçli süreçlerin işleyişi arasındaki çok büyük farkı kavramasına yardım etmiştir. Bu üç noktanın her birinden biraz söz etmek yerinde olur, çünkü aslında bunlar, Freud'un, akıl hakkındaki bilgimize getirdiği katkının özünü oluştururlar.

Aklın bilinçdışı içeriğinin, tümüyle, enerjilerini doğrudan birincil fiziksel içgüdülerden alan davranışsal eğilimlerin —arzular ya da istekler— etkinliğinden ibaret olduğu görülmüştür. Anında doyum sağlamak dışında hiçbir düşünceye aldırış etmeksizin işlerler; bu nedenle de aklın, gerçekliğe uyum ve dış tehlikelerden kaçınma ile ilgili daha bilinçli öğelerine ayak uydurmamaları daha olasıdır. Dahası, bu ilkel eğilimler, büyük ölçüde cinsel ya da yıkıcı doğada olduklarından, daha toplumsal ve daha uygarlaşmış zihinsel güçlerle çatışma içine girebilirler. Bu yoldaki araştırmalar, Freud'u, çocukların cinsel

yaşamlarının uzun süredir gizli kalmış sırlarını ve Oedipus karmaşasını keşfetmeye yönelten şeylerdir.

İkinci olarak Freud'un öz-çözümlemesi, onu, düşlerin doğasını soruşturmaya yöneltmiştir. Bunların da, nevrotik belirtiler gibi, birincil bilinçdışı itkilerle ikincil bilinçli itkiler arasındaki bir çatışma ve uzlaşmanın ürünü oldukları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle onları öğelerine çözümlemek arkalarında gizli bilinçdışı içeriklerini çıkarmaya olanak vermektedir ve de düşler hemen hemen evrensel biçimde ortaya çıkan ortak görüngüler olduklarından, onların yorumu, nevrotik hastaların direncine nüfuz etmek için en yararlı teknik bir beceri halini almıştır.

Sonunda düşlerin özenli incelemesi Freud'un birincil ve ikincil düşünce süreçleri diye adlandırdığı şeyler arasındaki ve aklın bilinçdışı ve bilinç bölgelerindeki olaylar arasındaki dikkate değer farkları sınıflandırmasına olanak vermiştir. Bilinçdışında hiçbir tür örgütlenme ya da eşgüdüm bulunmadığı; ayrı ayrı her itkinin tüm diğerlerinden bağımsız olarak doyum aradığı; birbirlerinden etkilenmeden ortaya çıktıkları; zıtlıkların tümüyle işlemez olduğu ve en zıt itkilerin yanyana gelişebildiği bulunmuştur. Böylece yine bilinçdışında düşünce çağrışmaları herhangi bir mantık ilişkisi taşımayan diziler halinde ilerleyebilmektedir: benzerlikler aynılık sayılmakta, eksilerle artılar denkleştirilebilmektedir. Yine davranışsal eğilimlerin bağlandığı nesneler bilinçdışında olağanüstü biçimde değişebilmektedir — bir kişi tüm bir çağrışımlar zinciri boyunca hiçbir mantıksal temel olmaksızın bir başkasıyla yer değiştirebilmektedir. Freud, bilinçli düşünceye, özellikle birincil sürece ilişkin mekanizmaların girmesinin yalnızca düşlerin değil başka pek çok normal ya da patolojik zihinsel olayın garipliğinden sorumlu olduğunu algılamıştır.

Freud'un çalışmalarının daha sonraki kesimlerinin tümünün bu erken düşüncelerin yoğun bir yaygınlaştırılması ve işlenmesi olduğunu söylemek pek de abartılı olmaz. Onlar yalnızca psikonevrozların ve psikozların mekanizmalarını aydınlatmaya değil; dil sürçmesi, espri yapma, sanatsal yaratış, politik kurumlar ve din gibi normal süreçlere de uygulanmışlar; çoğu uygulamalı bilime —arkeoloji, antropoloji, kriminoloji, eğitim— yeni bir ışık tutmada rol almışlar; ayrıca ruh-

çözümsel sağaltımın etkinliğinde de yardımcı olmuşlardır. Son olarak da Freud, bu öğesel gözlemler üzerine "metapsikoloji" dediği çok daha genel kavramlardan oluşan bir kuramsal üstyapı kurmuştur. Ancak pek çok kişinin bunları hayranlık uyandırıcı bulmasına karşın kendisi her zaman bunların geçici hipotezler olduğu konusunda diretmiştir. Gerçekten yaşamının oldukça ileri döneminde "bilinçdışı" teriminin bulanıklığı ve pek çok çelişkili kullanımından etkilenerek örgütlenmemiş içgüdüsel eğilimlerin "id", örgütlenmiş gerçekçi kesimin "ego" ve eleştirel ve ahlâksal işlevin "süperego" diye adlandırıldığı, aklın yeni bir yapısal tanımını —pek çok konuya kesinlikle açıklık getirmiş olan bir yeni tanımlama— yapmıştır.

Bunlar okura Freud'un yaşamının dış olaylarıyla ve keşiflerinin kapsamına ilişkin bazı bilgiler sağlayan bir taslaktır. Daha fazlasını istemek uygun olur muydu? Biraz daha derine girmek ve Freud'un ne tür bir insan olduğunu soruşturmak? Herhalde olmazdı. Ama insanoğlunun büyük adamlara ilişkin merakı doymak bilmez ve eğer o merak gerçek öykülerle doyurulmazsa kaçınılmaz biçimde mitolojik öykülere el atar. Freud'un ilk kitaplarından ikisinde *(Düşlerin Yorumu* ve *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi)* tezini sunuşu onu alışılmadık miktarda kişisel malzemeyi ortaya koymak zorunda bırakmıştır. Bununla birlikte, ya da belki de salt bu nedenle kendi özel yaşamına girme doğrultusundaki herhangi bir çabaya şiddetle karşı çıkmış ve bu yüzden de bir yığın mitin konusu olmuştur. Örneğin ilk ve en naif söylentilere göre kendini toplumun ahlâkını yıkmaya adamış terk edilmiş bir günahkârdır. Daha sonraki fanteziler zıt yönde olma eğilimindedir: o, katı bir ahlâkçı, acımasız bir disiplinci, bir otokrat, benmerkezci ve gülümsemez ve temelde mutsuz bir adamdır. Onunla kısaca da olsa tanışmış olan birine bu her iki resim de aynı derecede aptalca gelirdi. İkinci tablo hiç kuşkusuz kısmen son yıllarındaki fiziksel ıstırabından türemiştir; ama kısmen de çok yaygın olan portrelerinin bazılarından türeyen şanssız izlenimden ileri gelmektedir. Fotoğraf çektirmeyi sevmezdi, özellikle de profesyonel fotoğrafçılara ve görüntüsü bazen bu durumu yansıtmıştır; sanatçılar da her zaman ruhçözümlemenin mucidini vahşi ve ürkütücü bir görünümde gös-

terme gereksinimine kapılmışlardır. Ancak neyse ki çok daha sevimli ve daha doğru türden resimleri de vardır —örneğin en büyük oğlunun babasına ilişkin günlüğünde (Martin Freud, *Glory Reflected*, [1957]) bulunabilecekler gibi, bir tatilde ya da çocuklarıyla birlikteyken çekilmiş enstantaneler. Gerçekten bu güzel ve eğlenceli kitap, pek çok yönden daha resmî ve değersiz yaşamöykülerinin bozduğu dengeyi kurmuş ve sıradan yaşamı içindeki Freud hakkında bir şeyler getirmiştir. Bu portrelerin bazıları bize onun erken dönemlerde dolgun olduğunu ama daha geç yıllarda, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve hattâ hastalığından önce artık bunun böyle olmadığını ve yüz hatlarının da, tüm bedeninin de (orta boyluydu) temelde gergin bir enerji ve uyanık bir gözlem izlenimi yarattığını gösterir. Daha resmi tavırlarında, ciddi ama nazik ve ilgiliydi ama başka koşullarda hoş biçimde alaycı bir mizah duygusuyla eğlendirici bir konuşmacı olabilirdi. Ailesine fedakarca düşkünlüğünü keşfetmek ve onun sevgi uyandıran bir adam olduğunu ayrımsamak kolaydır. Pek çok değişik ilgisi vardı —dış geziler yapmaktan, kırsal kesimde tatil yapmaktan, dağlarda gezmekten hoşlanırdı— ve zihni meşgul eden konulara da meraklıydı: sanat, edebiyat, arkeoloji. Freud yalnız Almanca değil birçok dilde iyi okuyabilen bir kişiydi. İngilizce ve Fransızca'yı akıcı bir biçimde okur, İspanyolca ve İtalyancayı da biraz bilirdi. Öğreniminin daha sonraki kesimlerinin temelde bilimsel olmasına karşın (aslında üniversitede kısa bir süre felsefe derslerine girmiştir) lisede klasikleri okuduğu ve onlara sevgisinin hiç kaybolmadığı unutulmamalıdır. Elimizde onyedi yaşındayken bir okul arkadaşına yazılmış bir mektup var.[7] O mektupta okul bitirme sınavlarındaki değişik konularda elde ettiği değişik başarıları anlatır: Latince'den Virgil'den bir parça ve Yunanca'dan tüm sorular arasında *Oedipus Rex*'ten otuzüç dize.

Kısaca Freud'a İngiltere'de Victoria tipi bir eğitimin en iyi ürününe nasıl bakıyorsak öyle bakmalıyız. Edebiyat ve sanattaki zevkleri açıkça bizimkinden farklı olacaktır; ahlâk konusundaki görüşleri kesinlikle liberal olmasına karşın Freud sonrası çağa ait değildir. Ama

[7] [Emil Fluss. Mektup Freud'un yazışmalarına ilişkin cilttedir. (1960*a*).]

onda yaşamı coşkularla dolu olarak yaşamış ve acılaşmadan pek çok acı çekmiş bir adam görmeliyiz. Onda her zaman ayakta kalmış nitelikler tam dürüstlük ve doğrudanlık ve de ne denli yeni ya da olağandışı olursa olsun kendisine sunulan her olguyu ele almaya ve üzerinde durmaya entellektüel olarak hazır oluşu olmuştur. Belki de şaşırtıcı bazı özelliklere yol açan şey, yüzeysel bir insanlardan kaçmanın gizlemeyi başaramadığı genel bir iyilikseverlikle birleşen bu niteliklerin kaçınılmaz bir sonucu ve uzantısıdır. Aklının inceliğine karşın temelde yalın bir insandır ve eleştirel yeteneğinde bazen beklenmeyen gecikmeler olmuştur — örneğin Ejiptoloji ya da filoloji gibi kendi alanı dışında güvenilmez bir otoriteyi ve hepsinden garibi de inanmak için algı gücünün sınanması gereken birini algılayamaması; tanışlarının eksikliklerine karşı arasıra ortaya çıkan bir körlük gibi. Ancak, Freud'un da tıpkı bizler gibi bir insanoğlu olduğunu açıklamak gururumuzu okşayabilir, oysa bu duyguya yeterinden fazla kapılmamalıyız. O güne dek normal bilinçlilikten dıştalanmış olan tüm bir zihinsel olgular alanını ayrımsayabilen, düşleri ilk kez yorumlamış olan, çocukluk cinselliği olgusunu ilk kez kabul etmiş, birincil ve ikincil düşünce süreçleri arasında ilk kez ayrım yapmış yani bilinçdışı aklı ilk kez bizim için gerçek kılmış bir adamda çok olağandışı bir şeyler olsa gerektir.

JAMES STRACHEY

[Daha fazla bilgi arayanlar o bilgileri Freud'un Ernest Jones tarafından yazılmış üç ciltlik yaşamöyküsünde; oğluyla gelini, Ernest ve Lucie Freud'un düzenledikleri Freud'un mektuplarını kapsayan kitapta (1960 *a*), Wilhelm Fliess'le (1950*c*), Karl Abraham'la (1965*a*) C. G. Jung'la (1974*a*), Oskar Pfister'le (1963*a*), Lou Andreas-Salomé ile (1966*a*), Edoardo Weiss'la (1970*a*) ve Arnold Zweig'la (1968*a*) yazışmalarının diğer ciltlerinde ve de tüm bunların ötesinde Freud'un kendi çalışmalarının çeşitli ciltlerinde bulabilirler.]

KRONOLOJİK TABLO

Bu tablo çok kaba olarak Freud'un entellektüel gelişimindeki ve görüşlerindeki köşe başlarını belirlemektedir. Dış yaşamının temel olaylarının bir kısmı da tabloya eklenmiştir.

1856.	6 Mayıs. Moravia'da Frieiberg'de doğum.
1860.	Aile Viyana'ya yerleşir.
1865.	Gymnasium'a (ortaokul) girer.
1873.	Viyana Üniversitesine tıp öğrencisi olarak girer.
1876-82.	Viyana'da Fizyoloji Enstitüsünde Brücke'nin yanında çalışır.
1877.	İlk yayınlar: anatomi ve fizyoloji üzerine makaleler.
1881.	Tıp Doktoru olarak mezun olur.
1882.	Martha Bernays ile nişanlanma.
1882-5.	Viyana Genel Hastanesinde çalışma, beyin anatomisi üzerinde yoğunlaşma: pek çok yayın.
1884-7.	Kokainin klinik kullanımı üzerine araştırmalar.
1885.	Nöropatoloji *Privatdozent*'i (üniversite hocası) olarak atanma.
1885.	Paris'te Salpêtrière'de (Sinir hastalıkları hastanesi) Charcot'nun yanında çalışma. İlgi ilk olarak hipnoz ve histeriye yönelir.
1886.	Martha Bernays'la evlenme. Viyana'da sinir hastalıkları üzerine özel muayenehane açış.
1886-93.	Viyana'da Kassowitz Enstitüsünde nöroloji üzerine, özellikle çocuklardaki beyin felçleri üzerine sürekli çalışma ve pek çok yayın. Giderek ilginin nörolojiden psikopatolojiye kayması.
1887.	En büyük kızının doğumu (Mathilde).
1887-1902	Berlin'deki Wilhelm Fliess'le arkadaşlık ve yazışma. Freud'un, bu dönemde, ona yazdığı ve ölümünden sonra, 1950'de yayımlanan mektupları görüşlerinin gelişimine pek çok ışık tutmuştur.

1887. Uygulamalarında hipnotik telkini kullanmaya başlar.

1888. (yak.) Histerinin katartik sağaltımında hipnozu kullanarak, Breuer'i izlemeye başlar. Giderek hipnozu bırakır ve onun yerine serbest çağrışımı geçirir.

1889. Telkin tekniğini incelemek üzere, Nancy'de Bernheim'ı ziyaret eder. En büyük oğlunun doğumu (Martin).

1891. Afazi üzerine monografi.
İkinci oğlunun doğumu (Oliver).

1892. En küçük oğlunun doğumu (Ernst).

1893. Breuer ile Freud'un "Ön İletişimler"inin yayımlanması: histeride yaralanma kuramının ve katartik sağaltımın sunumu. İkinci kızının doğumu (Sophie).

1893-8. Histeri, obsesyonlar ve anksiyete üzerine araştırma ve kısa makaleler.

1895. Breuer ile birlikte, *Histeri Üzerine Çalışmalar;* olgu öyküleri ve Freud'un kendi tekniğini betimlemesi, ayrıca aktarımın ilk olarak tanıtılması.

1893-6 Freud'la Breuer arasında giderek artan görüş ayrılığı. Freud, savunma ve bastırma kavramlarını ve de nevrozun, ego ile libido arasında bir çatışmanın sonucu olduğunu getirir.

1895. *Bilimsel Bir Ruhbilim Projesi:* Freud'un Fliess'e mektupları arasında bulunur ve ilk kez 1950'de basılmıştır. Ruhbilimi nöroloji terimleri ile anlatmak için başarısız bir girişim, ama Freud'un daha sonraki çoğu kuramının habercisidir.
En küçük çocuğunun doğumu (Anna).

1896. "Ruhçözümleme" teriminin ortaya çıkışı.
Babasının ölümü (80 yaşında).

1897. Freud'un öz-çözümlemesi; yaralanma kuramının terk edilmesine ve çocuksu cinsellik ve Oedipus karmaşasının benimsenmesine yol açmıştır.

1900. *Düşlerin Yorumu.* Son bölümünde, Freud'un, zihinsel süreçler, bilinçdışı ve "haz ilkesi"nin üstünlüğü üzerine tüm görüşleri ilk kez özetlenir.

1901. *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi.* Bu, düşler hakkındaki kitapla birlikte, Freud'un kuramlarının, yalnızca patolojik durumlara değil normal zihinsel yaşama da uygulandığını ortaya koyar.

1902. Professor Extraordinarius atanır.

1905. *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme:* İnsanoğlunda, cinsel içgüdünün gelişiminin, bebeklikten erişkinliğe dek ilk kez izlenişi.

1906. (yak.) Jung ruhçözümlemeye katılır.

1908. Ruhçözümleyicilerin ilk uluslararası toplantısı (Salzburg'da).

1909. Freud ve Jung konferans vermek üzere A.B.D.'ye çağrılırlar. Bir çocuğun ilk çözümlemesinin olgu öyküsü (Küçük Hans, beş yaşında) daha önce, erişkinlerin çözümlemesinden çıkarılmış olan sonuçların, özellikle de bebeklik cinselliği ile Oedipus ve iğdiş edilme karmaşasına ilişkin olanların desteklenmesi.

1910 (yak.) "Narsisizm" kuramının ilk ortaya çıkışı.

1911-15. Ruhçözümleme tekniği üzerine makaleler.

1911. Adler'in ayrılışı.
Ruhçözümsel kuramların psikotik bir olguya, Dr. Schreber'in özyaşamöyküsüne uygulanması.

1912-13. *Totem ve Tabu:* Ruhçözümlemenin, antropolojik malzemeye uygulanması.

1914. Jung'un ayrılışı.
"Ruhçözümsel Devinimin Tarihi Üzerine". Adler ve Jung hakkında polemik yapılan bir kesimi de içerir.
Son büyük olgu öyküsünü, "Kurt Adam"ı yazar, (1918'e dek yayımlanmamıştır).

1915. Günümüze yalnızca beş tanesi gelmiş temel kuramsal sorularla ilgili oniki "metapsikolojik" makaleden oluşan dizi.

1915-17 *Giriş Konferansları:* Freud'un görüşlerinin birinci Dünya Savaşı'na kadarki durumunun kapsamlı genel bir derlemesi.

1919. Narsisizm kuramının savaş nevrozlarına uygulanması. İkinci kızının ölümü.

1920. *Haz İlkesinin Ötesinde:* "yineleme takıntısı" ve "ölüm içgüdüsü" kuramının ilk kez açık olarak tanıtılması.

1921. *Grup Ruhbilimi.* Ego'nun sistematik bir çözümsel incelemesinin başlangıcı.

1923. *Ego ve İd.* Bir id, bir ego ve bir de süperego'ya bölünmesiyle aklın yapı ve işleyişinin büyük ölçüde düzeltilmiş tanımı.
Kanser hastalığının ortaya çıkışı.

1925. Kadınların cinsel gelişimi üzerine düzeltilmiş görüşler.

1926. *Ketvurmalar, Belirtiler ve Anksiyete.* Anksiyete sorunu üzerine düzeltilmiş görüşler.

1927. *Bir Yanılsamanın Geleceği.* Bir din tartışması: Freud'un geriye kalan yıllarının çoğunu adadığı bir dizi toplumbilimsel çalışmanın birincisi.

1930. *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları.* Bu, Freud'un yıkıcı içgüdüler (ki "ölüm içgüdüsü"nün bir görünümü sayılmıştır) üzerine ilk kapsamlı çalışmasını içerir.
Freud, Frankfurt kenti tarafından Goethe Ödülü ile ödüllendirilir.
Annesinin ölümü (95 yaşında).

1933. Hitler Almanya'da güç kazanır: Freud'un kitapları Berlin'de halk önünde Naziler tarafından yakılır.

1934-8 *Musa ve Tektanrıcılık.* Freud'un yaşarken yayımlanan son kitabı.

1936. Sekseninci yaşgünü. Kraliyet Derneğine Fahri Üye seçilmesi.

1938. Hitler'in Avusturya'yı işgali. Freud, Londra'ya gitmek üzere, Viyana'yı terk eder. *Ruhçözümlemenin Bir Taslağı.* Ruhçözümlemenin son, bitmemiş ama köklü bir tanıtımı.

1939. 23 Eylül, Londra'da ölümü.

JAMES STRACHEY

ESPRİLER
VE
BİLİNÇDIŞI İLE İLİŞKİLERİ
(1905)

EDİTÖRÜN GİRİŞİ

DER WITZ UND SEINE BEZIEHUNG ZUM UNBEWUSSTEN

1905	İlk Almanca basım: Leipzig ve Viyana: Deuticke
1912	İkinci basım (pek az eklemeyle)
1940	*Gesammelte Werke, 6*
1916	İlk İngilizce çeviri (A.A. Brill tarafından), *Wit and its Relation to the Unconscious* başlığıyla: New York: Moffat, Yard.
1917	Londra (yukardakinin aynısı): T. Fisher Unwin
1960	*Standart Edition 8* (çev.: James Strachey)
1960	Londra: Routledge & Kegan Paul (yukardakinin yeniden basımı)

Esprilerle düşler arasındaki ilişkiyi tartışması sırasında Freud "düşler sorununu ele almasının öznel nedenini" açıklar (aşağıya s. 204'e bkz.). Kısaca söylenecek olursa bu neden, Wilhelm Fliess'in 1899 güzünde *Düşlerin Yorumu*'nun provalarını okurken düşlerin de esprilerle dolu olmasından yakınmış olmasıydı. Olay Freud tarafından *Düşlerin Yorumu*'nun ilk basımında (1900*a*) bir dipnotta verilmişti. *P.F.L., 4*, 405-6*n*.

Bu olay hiç kuşkusuz başlatıcı bir etmen olarak rol oynamış ve Freud'un konuyu daha yakından dikkate almasına yol açmıştır; ancak konuyla ilgilenmesinin başlangıcını oluşturmuş olması olası değildir. Onun Freud'un aklında yıllardan beri bulunduğuna ilişkin pek çok kanıt bulunmaktadır. Bir örnek olarak *Düşlerin Yorumu*'nun ileri sayfalarında gönderme yapılmış (*P.F.L., 4*, 765 v.s.) ve elinizdeki çalış-

manın son bölümünde temel konulardan birinin önüne geçmiş olan "gülünç" etkilerinin mekanizması verilebilir. Kuşkusuz Freud düşleri yakından incelemeye başlar başlamaz düşlerin kendisinde ve çağrışımlarında espri tiplerine benzer yapıların sıklığından etkilenmesi kaçınılmazdı. *Düşlerin Yorumu* bunun örnekleriyle doludur; ama belki de bildirilmiş en eski örnek, *Histeri Üzerine Çalışmalar*'da 1895*d*) Fräulein Elisabeth von R.nin olgu öyküsünün sonunda bir dipnotta bildirilmiş olan Frau Cäcilie M.nin cinaslı varsanısıdır. (*P.F.L., 3*, 255n.)

Düşlerin oldukça dışında bir başka örnek olarak Freud'un esprilere kuramsal erken ilgisinin kanıtı Fliess'e mektuplarında bulunur (Freud, 1950*a*). 12 Haziran 1897'de (65. Mektup) şöyle yazıyor: "İtiraf etmeliyim ki bir süre önce derin anlamları bulunan Yahudi fıkralarından bir derleme yaptım." Freud "derleme"sinden birçok kez söz eder ve Fliess'le yazışmalarında bu derlemedeki birçok Yahudi Öyküsünden alıntı yapar; bunların birçoğu *Düşlerin Yorumu*'nda da yer almıştır. Kuramlarının geniş ölçüde dayandığı bu tür pek çok fıkra örneğini türettiği derleme kuşkusuz bu derlemeydi.

O sıralarda Freud'un üzerine önemli bir etki de Theodor Lipps'in etkisiydi. Lipps (1851-1914) ruhbilim ve estetik üzerine yazılar yazan ve *"Einfühlung"* ("empati")[1] terimini ilk kullandığı söylenen Münih'li bir felsefe profesörüydü. Freud'un ona ilgisinin ilk kez 1897'de bir ruhbilim kongresinde okuduğu bilinçdışına ilişkin bir makale yüzünden çekilmiş olması olasıdır. O makale *Düşlerin Yorumu*'nun son bölümündeki uzun bir tartışmanın (*P.F.L.*, 4, 771 v.s.) temelini oluşturur. Fliess mektuplarından 1898'in Ağustos ve Eylül'ünde Freud'un Lipps'in *Zihinsel Yaşamın Temel Olguları* üzerine daha önce yazılmış bir kitabını okuduğunu ve bilinçdışı hakkındaki değinmelerinden yeniden etkilendiğini öğreniyoruz. Ama 1898'de Lipps'in bu

[1] [Empati kendi düşünce ve değer sistemlerinin etkisinde olmaksızın bir başka kişinin düşünce ve değer sistemlerine göre öznel gerçekliğin kavranmasıdır. Esnek bir superego ve iyi örgütlenmiş bir ego gerektirir. Aksi halde empati gerçekleşemez ve kişi diğer kişinin öznel gerçekliğini kendi değer sistemlerine göre yargılar ya da diğer kişiye ilişkin olan öznel gerçekliği kendi düşünce sistemleriyle algılayamaz ve ego sınırlarını yitirir. —*ç.n.*]

kez çok daha özel bir konuda başka bir çalışması ortaya çıktı — *Komik und Humor*. Ve elinizdeki çalışmanın en başında söylediği üzere Freud'u bu konuya girişmeye yüreklendirmiş olan bu çalışmadır.

Fliess'in eleştirel sözünün tohumunun düştüğü toprak böyle hazırlanmıştı ama meyve vermesi için pek çok yıl geçmesi gerekiyordu.

Freud, 1905'de üç büyük çalışma yayımlamıştır: Büyük kesimi dört yıl önce yazılmış olmasına karşın güzün çıkan "Dora" olgu öyküsü, *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Çalışma* ve *Espriler ve Bilinçdışı İle İlişkileri*. Son ikisi üzerindeki çalışmalar eşzamanlı olarak yürütülmüştür: Ernest Jones (1955, 13) Freud'un iki elyazmasını yanyana masalarda bulundurduğunu ve içinden geldiği gibi kah birine kah ötekine bir şeyler eklediğini söyler. Kitaplar hemen hemen eşzamanlı olarak yayımlanmışlardır; hangisinin daha önce olduğu tam kesinliğe kuvuşmamıştır; ama *Espriler*'in Haziran başından önce çıkmış olması gerekir çünkü 4 Haziran'da Viyana'nın günlük gazetesi *Die Zeit*'ta uzun ve olumlu bir tanıtım yazısı çıkmıştır.

Kitabın daha sonraki tarihi Freud'un bu dönemindeki diğer büyük çalışmalarından farklı olmuştur. *Düşlerin Yorumu*, *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi* ve *Üç Deneme*'nin tümü de daha sonraki basımlarında neredeyse tanınmayacak derecede genişletilmiş ve değiştirilmiştir. *Espriler* 1912'de ikinci basımına ulaştığında yarım düzine küçük değişiklik yapılmış ondan sonra hiçbir değişiklik yapılmamıştır.[2]

Bunun bu kitabın Freud'un diğer yazılarından biraz ayrı kalmasıyla ilişkisi olması olasıdır. Kendisi de bu görüşü benimsemiştir. Diğer çalışmalarında bu kitaba yaptığı göndermeler oldukça azdır; *Giriş Konferansları*'nda (1916-17) 15. Konferansta, *P.F.L.*, I, 274'de onun kendisini geçici olarak yolundan uzaklaştırdığını söyler; *Özyaşamöyküsel Çalışma*'da (1925*d*) ise VI. bölümde hafifçe değersizleştirici bir gönderme yapılmıştır. Sonra beklenmedik bir biçimde yirmi yıldan fazla bir aradan sonra Freud, karanlık bir sorun üzerine yeni bir ışık tutmak için yeni ortaya atılmış olan aklın yapısal bakış açısını kullandığı "Mizah" üzerine kısa makalesinde (1927*d*) konuyu yeniden toparlar.

[2] Bu basımda yazarın uzun bölümleri ayırdığı kesimler gönderme kolaylığı için numaralanmıştır.

Ernest Jones bunu Freud'un en az bilinen çalışması olarak betimler ve bu Alman olmayan okurlar için kesinlikle doğrudur — bu da hiç şaşırtıcı değildir.

"Traduttore — Traditore!" Bu sözcükler —Freud'un ilerde (s.65) tartıştığı esprilerden biri— bu kitabın giriş sayfasını süslese çok uygun düşerdi. Freud'un çalışmalarından çoğu çevirmene zor anlar yaşatır ama bunun daha da özel bir yeri vardır. Burada, *Düşlerin Yorumu* ve *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*'nde olduğu kadar hattâ belki de daha çok sayıda çevrilemez sözcük oyunları içeren örneklerle karşılaşırız.Ve burada da diğer durumlarda olduğu gibi bu basımda benimsenmiş olan ödünsüz politikayı açıklamaktan başka bir şey yapamayız. Bu tür inatçı örneklerle başa çıkmak için genellikle biri ya da öteki benimsenen iki yöntem vardır: ya onları tümden atmak ya da yerlerine çevirmenin kendi örneklerini geçirmek. Bu yöntemlerden hiçbiri Freud'un kendi düşüncelerini olabildiğince doğru olarak İngiliz okuruna sunma niyetindeki bir basıma uygun görünmemektedir. Bu nedenle burada biz yalnızca kritik sözcükleri özgün metindeki Almanca biçimiyle vermek ve onları köşeli parantezlerle ya da dipnotlarıyla olabildiğince kısa açıklamakla yetinmek zorundayız. Kuşkusuz kaçınılmaz olarak bu süreçte espri yok olmaktadır. Ama öteki seçeneklerin her birinde yok olanın Freud'un tartışmalarının parçaları hem de bazan en ilginç parçaları olduğu unutulmamalıdır. Belki de okurun gözönüne aldığı şey de bir parça eğlence değil bu parçalardır.

Ancak bu özel çalışmayı çevirmede çok daha ciddi bir güçlük —tüm metin boyunca süren bir terminoloji güçlüğü— bulunmaktadır. Kaderin garip bir cilvesiyle (ki nedenlerini araştırmak ilginç olurdu) bu sayfalarda tartışılan görüngüleri kapsayan Almanca ve İngilizce terimler hiçbir zaman birbirine denk düşmemektedir: her zaman çok dar ya da çok geniştirler; ya aralarında boşluk kalmakta ya da örtüşmektedirler. Büyük bir sorun karşımıza daha kitabın başlığında çıkmıştır: *"Der Witz"*. Onu "Wit" diye çevirmek talihsiz yanlış anlamalara yol açar. Olağan İngilizce'de "Wit" ve "witty"nin çok kısıtlı bir anlamı vardır ve yalnızca çok rafine ve zekice espriler için kullanılır. Bu sayfalardaki örneklerin çok kısa olarak gözden geçirilmesi *"Witz"* ve *"Witzig"*in çok daha geniş kapsamlı olduğunu gös-

terecektir.[3] "Öte yandan "Joke" hem aşırı geniş kapsamlı, hem de Almanca *"Scherz"*i [şaka] de kapsıyor gibi görünmektedir. Bu ve benzeri ikilemler için tek çözüm Almanca bir sözcük için bir İngilizce karşılık benimsemek ve onu bazı bağlamlarda yanlış gibi gelse de sabit ve değişmez bir biçimde kullanmak gibi görünmektedir. Bu yolla okur hiç değilse Freud'un sözcüğü kullandığı anlam hakkında kendi çıkarımını oluşturabilecektir. Böylece kitap boyunca *"Witz"* sözcüğü "espri", *"Scherz"* ise "şaka" ile karşılanmıştır. Burada çoğu kez basitçe *"Witz"*in niteleme sıfatı olarak kullanılan *"Witzig"* sıfatı büyük sorun yaratmıştır. *Concise Oxford Dictionary* aslında açıklama yapmaksızın "jocky" diye bir sıfat vermektedir. Sözcük, çevirmeni sayısız sarsak ve dolambaçlı anlatımdan koruyacaktı ama sinirlerinin onu kullanmaya dayanamayacağını itiraf etmek zorundadır. *"Witz"*in "wit" olarak çevrildiği yerler yalnızca Almanca sözcüğün (son dipnotta açıklandığı üzere) ürün için değil zihinsel işlev için kullanıldığı ve İngilizce hiçbir seçeneğin bulunmadığı iki ya da üç yerdir (örn. s. 171).

Bu denli ciddi olmamakla birlikte bir diğer güçlük de Almanca *"das Komische"* ve *"die Komik"* sözcükleri için vardı. Bunlar arasındaki ayrımı birinciyi "gülünç", ikinciyi "gülünçlük" diye çevirerek verme girişiminden s. 175'in birbirini izleyen cümlelerinde kuşkusuz aynı anlamda ama yalnızca "incelikli ayrım" olsun diye iki ayrı sözcüğün kullanıldığı son paragrafında vazgeçildi. Böylece çok resmi İngilizce "the comic" sözcüğü her iki Almanca sözcük için de sistematik olarak benimsendi.

Son olarak kuşkusuz Almanca *"Humor"* karşılığında kullanılan İngilizce "humour" [mizah] sözcüğünün bazı bağlamlarda İngilizlerin kulağına doğal değilmiş gibi geleceği belirtilmelidir. Sözcük günümüzde nadiren kendisi olarak kullanılmaktadır: "mizah duygusu"

---

[3] Bu arada *"Der Witz"* hem zihinsel yetenek hem de onun ürünü için kullanılır — "nüktelilik" ve "nükte" burada kullanılmamış karşılıklar olabilirdi. Almanca sözcük ayrıca daha silik bir anlamda "zekilik" için de kullanılabilir ama İngilizce "wit"in de bu anlamda daha geniş kullanımları vardır.

cümleciği dışında pek rastlanmamaktadır. Ancak burada da okur Freud'un sözcüğe yüklediği anlama kendisi karar verme konumunda kalacaktır.

Her şeye karşın yüzeysel güçlükler olan bu güçlüklerin okurları başlangıçta yıldırmayacağını umuyoruz. Kitap, çoğu Freud'un sonraki yazılarında yeniden ortaya çıkmayan hayran olunası malzemeyle doludur. İçerdiği karmaşık ruhsal süreçlerin ayrıntılı özetlerinin *Düşlerin Yorumu* dışında rakibi yoktur ve bize bu büyük çalışmayı veren aynı deha patlamasıdır.

A — ÇÖZÜMSEL KESİM

I

GİRİŞ

[1]

ESPRİLERİN doğasını ve konumlarını aydınlatma yönünden estetik ve psikoloji literatürünü araştırma olanağı bulan herhangi bir kişi, esprilerin, zihinsel yaşamımızda oynadıkları rol açısından hak ettikleri kadar felsefi ilgi çekmediğini kabul etmek zorunda kalacaktır. Espri sorunlarına derinlemesine girmiş pek az sayıda düşünür adı verilebilir. Bununla birlikte esprileri tartışmış olanlar arasında Jean Paul (Richter) gibi romancı ve de Theodor Vischer, Kuno Fischer ve Theodor Lipps gibi filozof olan ünlü adlar vardır. Ama bu yazarlarda bile espri konusu geri planda kalmış ve araştırmaların ana ilgi alanını daha kapsamlı ve daha çekici olan gülünç sorunu oluşturmuştur.

İnsanın literatürden edindiği ilk izlenim, gülünç'le ilişkileri olanlar dışındaki esprilerle uğraşmanın, hiç de elverişli olmadığı yolundadır.

Lipps'e (1898)[1] göre bir espri "tümüyle öznel olan gülünç bir şey"dir —yani, *"bizim* ürettiğimiz, bizim eylemlerimize bağlı, hiçbir zaman nesnel olarak değil, hattâ istemli nesne olarak da değil özne olarak ilişkide bulunduğumuz" (*a.g.e.* 80) gülünç bir şeydir. Buna genelde, "ister gözlemlenenin, isterse durumun gülünçlüğü olsun, gülünç olanın bilinçli ve başarılı biçimde her tür uyarılışı"na (*a.g.e.* 78) espri dendiği biçiminde, etkiyi vurgulayan, daha ileri bir açıklama getirilmiştir.

Fischer (1889) esprilerle gülüncün ilişkisini, ona göre ikisi arasında bir yer alan karikatür yardımıyla açıklar. Gülünç, bir yönüyle çir-

---

[1] Bana bu girişimde bulunma cesaretini ve gerçekleştirme olanağını veren de bu kitaptır.

kinle ilişkilidir: "Eğer o (çirkin olan) gizli ise, eşyaya gülünç bakışın ışığıyla üstü açılmalı; eğer yalnızca biraz fark ediliyor ya da hiç fark edilmiyorsa öne çıkarılmalı ve apaçık hale getirilmelidir, öyle ki gün ışığında açık seçik görünsün... Karikatür böyle oluşur." (*a.g.e.* 45) — "Tüm ruhsal dünyamız, düşünce ve yargılarımızın entellektüel krallığı, dış gözlemin bakışları önüne serilmez, resimsel ve görünür bir biçimde imgelenemez bile, ve de kendi yasaklamalarını, zayıflıklarını ve bozukluklarını —sıkıcı ve gülünç bir zıtlıklar hazinesini— içerir. Bunlara vurgu yapmak ve estetik açıdan önemli kılmak için yalnızca nesneleri doğrudan imgelemekle kalmayan, kendisi de bu imgelere yansıyıp onları belirginleştirebilen bir güce gereksinim vardır: Düşünceleri aydınlatabilecek bir güç. Bu türden tek güç *Yargılama*'dır. Bir espri gülünç bir zıtlık üreten bir yargılamadır; karikatürde sessiz bir rol oynar ama ancak yargılamada özel biçimini ve açığa çıkmanın özgür evrenini kazanır. " (*A.g.e.* 49-50).

Görüldüğü gibi espriyi gülünç sınıfı içinde ayırt ettiren özelliği Lipps eyleme, öznenin etkin davranışına bağlamıştır. Fischer ise onu, düşünce dünyasının örtülü çirkinliği saydığı nesneye bağlar. Esprinin bu tanımlarının geçerliliğini —aslında, anlaşılmaları da güçtür— sınamak, onları çekilip çıkarıldıkları bağlam içinde irdelemedikçe olanaksızdır. Bu nedenle bu yazarlardan espriler hakkında bir şeyler öğrenmeden önce onların gülünç hakkındaki düşünceleri üzerinde durmak gerekirdi. Ancak diğer parçalar bize, aynı yazarların, esprinin temel ve genellikle geçerli niteliklerini, gülünç ilişkisine değinmeksizin de betimleyebildiklerini gösteriyor.

Fischer'in, kendisine de en doyurucu gelen espri nitelemesi şöyledir: "Bir espri *oyunsal* bir yargıdır." (*a.g.e.* 51). Bu anlatım yoluyla bize bir benzetme de verir: "tıpkı estetik özgürlüğün eşyanın oyunsal tasarımında yatması gibi" (*a.g.e.* 50). Başka bir yerde (*a.g.e.* 20) bir nesneye yönelik estetik tutum, nesneden hiçbir şey istemediğimiz ama onu tasarlamaktan hoşnut olmakla yetindiğimiz durum olarak nitelenir. Çalışmanın tersine estetik tutum *oyunsaldır*. —"Estetik özgürlükten de kendi olağan kuralları ve düzenlemelerinden doğan ve kökeni yüzünden 'oyunsal yargılama' adını vereceğim bir tür yargılama ortaya çıkıverebilir ve bu kavram tüm formülü

içermese bile problemimizi çözecek ilk belirleyiciyi içerebilir. Jean Paul, 'Özgürlük, esprileri, espriler de özgürlüğü üretir' diye yazıyor. 'Espri yapmak, yalnızca düşüncelerle oynamaktır.' " (*a.g.e.* 24)[2]

Esprinin uzun süre tutulan bir tanımı da benzeşmeyen şeyler arasında benzerlikler —yani gizli benzerlikler— bulma yeteneği diye yapılmıştır. Jean Paul bu düşünceyi de bir espri biçiminde ifade eder. "Espri yapmak her çifti evlendiren kılık değiştirmiş bir papazdır." Vischer [1846-57, I, 422] bunu daha ileriye götürür: "En çok da beraberliklerini akrabalarının onaylamadığı çiftleri evlendirmeyi sever." Bununla birlikte Vischer bir kıyaslama sorunu olmayan —bu nedenle bir benzerlik bulma sorunu da olmayan— espriler bulunduğuna karşı çıkar. Böylece, Jean Paul'den hafifçe ayrılarak, espri yapmayı, aslında gerek içrel içerikleri, gerekse ait oldukları bağlantıları açısından birbirine yabancı olan değişik düşünceleri, şaşırtıcı bir hızla, tek bir birlik içinde birleştirme yeteneği diye tanımlar. Yine Fischer, pek çok esprili yargılamada benzerliklerden çok *farklılıkların* bulunduğuna vurgu yapar: Lipps de bu tanımlamaların espri yapmayla, espri yapanın sahip olduğu bir yetenek olarak ilişki kurduğunu yoksa onun yaptığı esprilerle ilişkisi bulunmadığını gösterir.

Esprileri tanımlamak ya da betimlemek üzere ortaya atılmış, birbiriyle az ya da çok ilişkili diğer düşünceler şunlardır: "düşüncelerin karşıtlığı", "anlamsızlıktaki anlam", "şaşırtma ve aydınlatma".

Kraepelin'inki [3] gibi tanımlamalar, karşıt düşüncelere vurgu yapar. Bir espri "birbirine bir biçimde karşıt iki düşüncenin, genellikle bir sözel çağrışım aracılığıyla, keyfi bir bağlanışı ya da birleştirilişidir." Lipps gibi bir eleştirmen bu formülün tümden yetersiz olduğunu göstermekte hiçbir güçlük çekmemiştir ama kendisi de karşıtlık etmenini dıştalamaz, yalnızca başka bir yere yerleştirir. "Karşıtlık sürer ama, o, sözcüklere bağlanan düşünceler arasındaki karşıtlığın aynısı olmayıp sözcüklerin anlamı ya da anlamsızlığı arasındaki karşıtlık ya da çelişkidir." (Lipps, 1898, 87.) Bunun nasıl anlaşılması gerektiğini göstermek için örnekler verir. "Bir karşıtlık, yalnızca... biz, onun

---

[2] [Jean Paul Richter, 1804, II. Kesim, 51. paragraf.]

[3] [Kraepelin, 1885, 143.]

sözcüklerine, veremeyeceğimiz bir anlamı bağışladığımız için ortaya çıkar." (*a.g.e.* 90).

Eğer bu son nokta daha da geliştirilecek olursa "anlam ve anlamsızlık" arasındaki karşıtlık önemli hale gelir. "Bir an için bize bir anlamı varmış gibi geleni şimdi tümüyle anlamsız olarak görmekteyiz. Bu örnekte gülünç süreci oluşturan budur... Eğer ufacık bir söze psikolojik gerekliliği olan bir önem yakıştırır ve bunu yapar yapmaz o önemi yadsırsak söz bize espri gibi gelir. Birçok şey bu "önem" sayesinde anlaşılabilir. Bir söze bir *anlam* yükler ve mantıksal olarak hiçbir anlamı olmayacağını biliriz. Onda bir *gerçek* keşfederiz, oysa deneyimlerimizin yasalarına ya da genel düşünme alışkanlıklarımıza göre bulamamamız gerekirdi. Ona, gerçek içeriğinin ötesinde mantıksal ya da pratik sonuçlar bağışlarız ama yalnızca, sözün doğasını açıkça fark eder etmez bu sonuçları yadsımak için. Her durumda esprili sözün bizde uyandırdığı ve gülünçlük duygusunun üzerinde yer aldığı psikolojik süreç, bu anlam yüklemeden, bu gerçeği keşfetmeden ve bu sonuçlar bağışlamadan bilinçliliğe ya da göreceli yokluk izlenimine geçişten ibarettir." (*a.g.e.* 85).

Bu tartışma her ne kadar derine iner gibi görünse de burada ortaya çıkabilecek soru, *gülünç* duygusunun yer aldığı söylenen anlamlı ve anlamsız arasındaki karşıtlığın, *espri* kavramının gülünç kavramından ne denli ayrıldığını tanımlamaya da katkıda bulunup bulunmadığıdır.

"Şaşırtma ve aydınlatma" etmeni de bizi espri ile gülünç arasındaki ilişki sorununun derinlerine yöneltir. Kant[4] gülünç hakkında, genel olarak onun, bizi yalnızca bir an için kandırabilmek gibi dikkate değer bir niteliği bulunduğundan söz eder. Heymans (1896) espri etkisinin, bir aydınlatmanın izlediği şaşırtmadan nasıl doğduğunu açıklar. Demek istediğini, tiplerinden birini, fakir piyango bayii Hirsch-Hyacinth'i, büyük Baron Rotschild'in kendisine tam eşitiymiş gibi —tam "samimilyonerce"— davrandığı biçiminde övündüren Heine'nin zekice esprisiyle örnekler. Burada, esprinin taşıtı olan sözcük ilk bakışta basitçe yanlış kurulmuş bir sözcük, anlaşılmaz, bilmecemsi bir şey gibi görünmektedir. Bu yüzden de şaşırtıcıdır.

[4] [Kant, *Kritik der Urteilskraft*, I. Kısım, I. Kesim, 54.]

Gülünç etki, bu şaşkınlığın çözümünden, sözcüğün anlaşılmasından üremektedir. Lipps (1898, 95) buna, aydınlanmanın —şaşırtıcı sözcüğün şu ya da bu anlama geldiği— bu ilk evresini bizim bu anlamsız sözcüğün bizi şaşırttığını ve sonra da gerçek anlamını bize gösterdiğini kavradığımız bir ikinci evrenin izlediğini ekler. Ancak bu ikinci aydınlanma, normal lengüistik kullanım açısından anlamsız bir sözcüğün her şeyden sorumlu olduğunun bu keşfi —problemin bu hiçe indirgenmesi— gülünç etkiyi yaratır.

Bu iki görüşten ister biri ister diğeri soruna daha çok ışık tutar gibi görünsün, şaşırtma ve aydınlatma tartışması bizi özel bir buluşa daha çok yaklaştırır. Çünkü eğer Heine'nin "samimilyonerce"sinin gülünç etkisi görünüşte anlamsız sözcüğün çözümlenmesine bağlıysa, "espri"nin de kuşkusuz bu sözcüğün oluşumuna ve bu biçimde oluşturulan sözcüğün niteliklerine yüklenmesi gerekir.

Esprilerin, sözünü ettiklerimizden oldukça ilişkisiz bir başka özelliği, tüm otoriteler tarafından temel olarak kabul edilmiştir. Jean Paul (1804, II. Kısım, 42. paragraf) "*kısalık* nüktenin bedeni ve ruhudur, onun ta kendisidir" diyor. Shakespeare'in *Hamlet*'indeki yaşlı geveze Polonius'un söylediklerinden uyarlayarak (II. Perde, 2.. Sahne):

> Bu nedenle, nasıl kısalık ruhuyse nüktenin
> Ve sıkıcılık, kıyılarda, dışarılarda dolaşmaksa
> Ben de kısa keseceğim.

Bu bağlantıda Lipps'in (1898, 90) esprilerin kısalığına verdiği önem anlamlı oluyor: "Bir espri, söylemek zorunda olduklarını az sayıda sözcükle söylemez; çok az sayıda sözcükle söyler —yani, düz mantık ya da düşünme ve konuşmanın yaygın modelleri için yetersiz sayıda sözcükle. Hatta söylenmesi gerekeni söylemeyerek de söylemiş olabilir."

Esprilerin, karikatürle ilişkisinden onların "örtülü ya da gizli bir şeyi öne çıkarmaları gerektiğini" öğrenmiştik (Fischer 1889, 51). Bu belirleyiciye yeniden vurgu yapacağım, çünkü onun, esprilerin doğasıyla ilişkisi, esprilerin gülüncün bir parçası olmayla ilişkisinden daha fazla.

[2]

Espriler üzerine çalışmalar ya da yazarlardan yaptığım bu az sayıda alıntının, onların hakkını tam olarak vermediğinin pekâlâ farkındayım. Böylesine karmaşık ve ince düşünce dizilerinden yanılgıya yer vermeyecek doğru bir derleme vermede yoluma dikilen güçlüklere bakarak meraklı araştırıcıları arzuladıkları bilgiyi özgün kaynaklardan sağlamak üzere emek harcamaktan alıkoyamam. Ama tümüyle doyum bulmuş olarak geri döneceklerinden emin değilim. Bu yazarlar tarafından öne sürülen ve yukarıda derlenen espri ölçütleri ve özellikleri —etkinlik, bizim düşüncelerimizin içeriğiyle ilişkisi, oyunsal yargılama niteliği, benzeşmez şeyleri eşleme, karşıtlaşan düşünceler, "anlamsızın anlamı", şaşırtma ve aydınlatmanın birbirini izlemesi, gizli olanın öne çıkarılması ve nüktenin kendine özgü kısalığı— bunların tümü, gerçekten, ilk bakışta bize o denli uygun ve örneklerle öyle kolay desteklenir gelmektedir ki hiçbir biçimde bu görüşleri küçümseme durumunda olamayız. Ancak bunlar organik bir bütünün içinde görmek isteyeceğimiz *disjecta membra*'dır.[5] Her şey söylenip bittiğinde bunların espriler hakkındaki bilgimize katkısı, bir dizi anının, yaşamöyküsünü istemeye hak gördüğümüz bir kişiliği tanımlamaya katkısından daha fazla olmayacaktır. Farklı belirleyiciler arasında bulunması beklenen bağlantılar —örneğin, bir esprinin kısalığı ile onun oyunsal bir yargılama olması arasında ne ilişki olduğu— hakkında hiçbir şey kavramış değiliz. Dahası, bir esprinin uygun bir espri olması için bu belirleyicilerin *tümünü* mü yoksa yalnızca *bazılarını* mı taşıması gerektiğini; ve de eğer öyleyse hangilerinin yerine diğerinin geçebileceği hangilerinin ise vazgeçilmez olduğu da bize anlatılmalıdır. Ayrıca esprilerin, temel sayılan niteliklerine dayanan bir gruplama ya da sınıflandırmasını da bilmek isteriz. Literatürde bulduğumuz sınıflandırma, bir yanda kullanılan teknik

[5] Disjecta membra (Lat): dağınık parçalar —*ç.n.*

yöntemlere (örn. cinas ya da sözcük oyunları) öte yanda ise onların konuşmada kullanımına (örn. karikatür ya da nitelemeye yönelik espriler veya alaycı espriler) göre yapılmıştı.

Böylece esprilere ışık tutmaya yönelik herhangi bir yeni girişimin hedeflerini göstermede hiçbir güçlüğümüzün olmaması gerekiyor. Başarılı sayılmak için ya çalışmaya farklı açılardan yaklaşmalı ya da daha büyük bir dikkat ve daha derin bir ilgi ile ona daha fazla nüfuz etmeye çabalamalıyız. En azından bu son konuyu başarmak için diretebiliriz. Otoritelerin, araştırmalarının amacı açısından, bu türden ne denli az espri örneği ile yetinmiş oldukları ve de her birinin nasıl da öncüllerinin kullandığı örneklerin aynını aldığı şaşırtıcıdır. Espriler üzerine klasik otoritelere daha önce hizmet etmiş aynı örnekleri çözümlemekten kaçmamalıyız. Ancak sonuçlarımıza daha geniş bir kaynak sağlamak için taze malzemeye de yönelmek niyetindeyiz. Bu nedenle kendi yaşamlarımızda bizim için en çarpıcı olmuş ve bizi en çok güldürmüş espri örneklerini araştırmamızın konusu olarak seçmemiz doğaldır.

Espriler konusu bu denli sıkıntıya değer mi? Sanırım bu konuda kuşkuya hiç gerek yok. Bana espriler sorununda bir içgörüye sahip olma arzusu veren ve bu çalışmalar sırasında ortaya çıkacak olan kişisel güdüler bir yana, tüm zihinsel olaylar arasında bir bağlantı bulunduğu konusunda —uzak bir alandaki psikolojik bir buluşun bile diğer alanda beklenmedik bir değer taşıyacağını garanti eden bir olgu— ısrar edebilirim. Ayrıca esprilerin toplumumuzdaki özel ve hatta büyüleyici çekiciliğini de akılda tutabiliriz. Yeni bir espri neredeyse evrensel önemde bir olay etkisi yaratır; en son zaferin haberleri gibi bir kişiden ötekine aktarılır. Hattâ kendi kökenlerinin, ziyaret ettikleri kentler ve ülkelerin, ilişki kurdukları önemli kişilerin öyküsünü anlatmaya değer bulan seçkin kişiler bile özyaşamöykülerinde harika espriler duyduklarını dile getirmekten utanmazlar.[6]

---

6 Von Falke'nin *Anılar*'ı (Memoirs) 1897.

II

ESPRİLERİN TEKNİĞİ

[1]

RASTLANTISAL olarak bize sunulmuş bir ipucunu izleyelim ve bir önceki bölümde söz ettiğimiz ilk espri örneğini ele alalım.

Reisebilder'in "Die Bäder von Lucca [Lucca'nın Banyoları]" başlıklı bölümünde Heine, nefis bir tipi, piyango bayii ve nasır sökücü tipini, Hamburg'lu Hirsch-Hyacinth'i tanıtır; adam, şaire, zengin Baron Rothschild'le olan ilişkileriyle övünür ve sonunda der ki: "Ve tanrının bana bağışladığı tüm iyilikler adına doğru söylüyorum doktor, Salomon Rothschild'in yanına oturdum ve o bana tam eşitmişiz gibi —tam samimilyonerce— davrandı"[7]

Heymans ve Lipps bu espriyi (ki mükemmel ve çok eğlenceli olduğu kesindir) esprilerin gülünç etkisinin "şaşırtma ve aydınlatma"dan türediği yolundaki görüşlerini görüntülemek için kullanmışlardır (yukarıya bakınız [s. 44]). Ancak biz bu soruyu bir yana bırakacak ve başka bir soru soracağız: "Hirsch-Hyacinth'in sözünü espriye dönüştüren nedir?" Yalnızca iki olası yanıt var: ya tümcede anlatılan düşüncenin kendisi bir espri olma niteliğini taşımaktadır; ya da espri, düşüncenin tümce içinde anlatılışında yatmaktadır. Bir espri olma niteliği bu yönlerden hangisinde bulunabilirse biz onu daha ileriye doğru izleyecek ve araştırmaya çalışacağız.

Bir düşünce, genel olarak, kendisini aynı derecede uygun olarak temsil edebilen çeşitli lengüistik biçimlerde —yani değişik sözcüklerle— anlatılabilir. Hirsch-Hyacinth'in sözleri, düşüncesini özel bir

[7] [*Reisebilder* III, II. Kısım, VIII. Bölüm.]

anlatım biçimiyle sunmuştur ve bize göre bu, özellikle garip bir biçim olup, anlaşılması en kolay anlatım değildir. Aynı düşünceyi başka sözcüklerle, olabildiğince doğru olarak anlatmaya çalışalım. Lipps de böyle yapmış ve bu yoldan bir ölçüde şairin niyetini açıklamıştı. Şöyle yazıyor (1898, 87): "Anladığımıza göre, Heine demek istiyor ki, o, [Hyacinth] B. Rothschild tarafından samimi ölçüler içinde —alışılmamış türden, kural olarak milyonerlik havasıyla bağdaşmayan bir biçimde— kabul görmüştü." Biz buna Hirsch-Hyacinth'in konuşmasına daha iyi uyan bir başka biçim verirsek bu anlamı değiştirmiş olmayacağız: "Rothschild bana tam eşitiymişim gibi, tam samimice davrandı — yani bir milyonerin olabileceği kadar." "Zengin bir adamın alçakgönüllülüğü" diye eklemeliyiz "her zaman karşısındakileri pek de hoşnut etmeyen bir şeyler içerir."[8]

Şimdi düşüncenin aynı derecede geçerli iki metninden ister birini ister ötekini alalım, kendimize sorduğumuz sorunun yanıtlandığını görebiliriz. Bu örnekte bir espri olma niteliği, düşünceden gelmemektedir. Heine'nin Hirsch-Hyacinth'in ağzından söylediği, doğru ve kesin bir gözlemdir, böylesine büyük bir zenginlikle karşılaşan fakir bir adam açısından akla yakın gelen, yanılgısız bir acılığı olan bir gözlem; ancak, onu bir esprinin doğası olarak tanımlamaya kalkışmamalıyız. Eğer herhangi bir kişi çeviriyi gözönüne alırken düşünceye şair tarafından verilen biçimi aklından atamıyor ve bu nedenle yine de esprinin doğasında düşüncenin kendisinin yer aldığını sanıyorsa, espri niteliğinin çeviride yitmiş olduğuna ilişkin kesin bir ölçüt gösterebiliriz. Hirsch-Hyacinth'in sözleri bizi yüksek sesle güldürür, oysa Lipps'in ya da bizim doğru çevirimiz, hoşumuza gitse ve bizi düşündürse bile gülmeye yol açması olası değildir.

Eğer örneğimizi espri kılan onun düşüncesinde yer alan bir şeyler değilse, onu, biçimin içinde, ifade edildiği sözcüklerde aramamız gerekir. Esprinin sözel ya da anlatımsal tekniği diyebileceğimiz bu şeyi

[8]Bu espriye daha sonra [s. 172] yeniden döneceğiz; ve o zaman Lipps'in çevirisinde bizim çevirimize başlangıç noktası olarak aldığımız bir düzeltme yapma olanağımız olacak. Ancak bu, buradaki tartışmayı etkilemeyecektir. ["*Familiär*" sözcüğünün "aileden olma" anlamına gelebildiğini belirtmek gerek.]

kavramak için, esprinin anlatım biçiminin özelliğini incelememiz gerekir ki bu da esprinin ruhu ile çok yakından ilişkilidir; çünkü başka bir şeyle yer değiştirince espri niteliği ve etkisi yok olmaktadır. Dahası, esprilerin sözel biçimine bu denli önem vermekle otoritelerle tam bir görüş birliği içinde oluyoruz. Nitekim Fischer (1889, 72) şöyle yazıyor: "Bir yargıyı espriye dönüştürenlerin başında onun ince *biçimi* gelir ve biz tek bir özdeyişte esprilerin bu kesin özelliğini hem açıklayan hem de örnekleyen Jean Paul'ün bir deyişini anımsarız —'ister savaşçılar arasında olsun ister sözcükler arasında, bu ince konunun zafer kazandırıcı gücüdür.' "

O halde bu esprinin "tekniği" neden ibarettir? Örneğin bizim söyleyişimizle anlatılan düşünceye, bir espriye dönüşürken ne olmuştur da bizi böylesine içten güldürmüştür? Kendi metnimizi şairinkiyle kıyaslayarak öğrendiğimiz iki şey. Önce dikkate değer bir *kısalma* olmuştur. Esprinin içerdiği düşünceyi tam olarak anlamak için "R. bana tam eşitiymişim gibi, tam samimice davrandı" sözcüklerine, en kısa terimlere indirgendiğinde "yani bir milyonerin olacağı kadar" diye giden bir not eklemek zorundayız. Ve bu durumda bile daha da açıklayıcı bir tümceye gereksinme duyarız.[9] Şair bunu çok daha kısa yapmıştır: "R. bana tam eşitmişiz gibi — tam samimilyonerce davrandı." Espride, ikinci tümce tarafından samimi davranışı belirten birinciye getirilen tüm kısıtlama yok olmuştur.

Ama kendisinden bu kısıtlamayı yeniden yapılandırabileceğimiz bir yerine-geçen bırakmaksızın değil. Çünkü ikinci bir değişiklik de yapılmıştır.[10] Düşüncenin esprisiz anlatımındaki *"familiär* [samimice]" sözcüğü espri metninde *"familliönär* [samimilyonerce]" biçimine dönüşmüştür; esprinin espri olma niteliğinin ve de gülme yaratan gücünün bu sözel yapıda yattığından kuşku duyulmaz. Yeni yapılandırılan sözcük ilk kesimiyle ilk tümcenin *"familiär"*i; son heceleriyle de ikinci tümcenin "*Millionär* [milyoner]"i ile çakışmak-

9 Bu, Lipps'in çevirisi için de aynı derecede geçerlidir.

10 [Bu örnek İngilizce'ye oldukça iyi çevrilebilmekle birlikte bundan sonrasında kesin etki ancak Almanca sözcüklerle verilebilir. Temel fark Almanca'da zarf halinin sıfata "ly" eklemeyi gerektirmemesidir.]

tadır. O, ikinci tümcenin *"Millionär"* kesiminin ve böylece de tüm ikinci tümcenin yerine geçmekte ve bizi espri metninde düşürülmüş olan ikinci tümceyi dolaylı olarak anlama durumuna getirmektedir. *"Familiär"* ve *"Millionär"* biçiminde iki parçadan oluşan bir "bileşik yapı" olarak tanımlanabilmekte ve bu iki sözcükten nasıl türediğini gösteren şematik bir görüntüleme verme eğilimi yaratmaktadır.[11]

FAMILI ÄR
MILIONÄR
FAMILI*ON*ÄR

Böylece düşünceyi espriye dönüştüren süreç ilk bakışta düş ürünü gibi gelen ama her şeye karşın gözümüzün önündeki kesin sonucu doğuran aşağıdaki biçimde temsil edilebilir:

"R. bana tam *familiär* davrandı
yani bir *Millionär*'in olabileceği kadar."

Şimdi sıkıştırıcı bir gücün bu tümcelerin üzerine uygulandığını ve bazı nedenlerle ikincinin daha az dirençli olduğunu varsayalım. Bunun üzerine güç onu yok edecek ama baskılanmaya[12] karşı direnmede başarılı olan en önemli parçası, *Millionär* sözcüğü, yukarı, birinci tümceye doğru itilecek ve bu tümcenin kendisine çok benzeyen öğesiyle —*familiär*— içiçe geçecektir. İkinci tümcenin temel parçasının bu biçimde ortaya çıkan korunma olasılığı, öteki daha az önemli parçalarının çözülmesini kolaylaştırır. Böylece espri doğar:

"R. bana tam *famili on är* davrandı.
(mili) (är)

Aslında bizim için gerçekten bilinmez olan bu türden bir sıkıştırıcı gücü hesaba katmazsak bu örnekte espriyi biçimlendiren süreç —yani

[11] İki sözcükten biri Romen öteki İtalik harflerle verilmiş ve her ikisindeki ortak heceler siyah basılmıştır. Pek az telaffuz edilen ikinci "l" kuşkusuz hesaba katılmayabilir. İki sözcüğün birçok ortak hecesi bulunmasının, espri tekniğine bir bileşik sözcük yapılandırma olanağı sunmuş olması olası görünmektedir.

[12] [Baskılanma "suppression" karşılığı olarak kullanılmıştır. —*ç.n.*]

espri tekniği— "bir yerine-geçen oluşumunun eşlik ettiği yoğunlaştırma"[13] biçiminde tanımlanabilir; buradaki örnekte yerine-geçen oluşumu bir "bileşik sözcük" yapmaktan ibarettir. Kendi başına anlaşılmaz olan ama bağlam içinde hemen anlaşılıp tümüyle anlamlı sayılan bu bileşik *"famillionär"* sözcüğü esprinin gülme yaratan etkisinin —ki mekanizması yine de bizim espri tekniğine ilişkin buluşumuzla henüz açıklık kazanmamıştır— taşıtıdır. Bir sözcük aracılığıyla bir yerine-geçen oluşumunun eşlik ettiği bir yoğunlaştırma lengüistik süreci hangi yoldan bize haz vermekte ve bizi güldürmektedir? Bu, kuşkusuz kendisine yaklaşmanın bir yolunu bulana dek ele almayı erteleyebileceğimiz farklı bir sorundur. Şimdilik esprilerin tekniğini izleyeceğiz.

Esprilerin temelini keşfetme açısından onların tekniğine ilgisiz kalınamayacağı yolundaki beklentimiz bizi hemen Heine'nin *"famillionär"i* gibi yapılanmış başka espri örnekleri bulunup bulunmadığını aramaya yöneltiyor. Pek çok bulunmamakla birlikte bileşik sözcük oluşumuyla belirli küçük bir grup oluşturacak kadar da var. Heine'nin kendisi de *"Millionär"* sözcüğünden bir başka espri türetmiştir — kendini kopya etmiştir. "İdeen"inin[14] XIV. Bölümünde bir *"Millionarr"*dan söz eder ki bu *"Millionär"* ile *"Narr"*ın[15] açık bir bileşimi olup tıpkı ilk örnekteki gibi baskılanmış bir destek düşünceyi ortaya koymaktadır.

İşte benim rastladığım bazı örnekler. — Berlin'de yapımı Baş Burgomaster Forckenbeck'in gözden düşmesine yol açan bir çeşme [*Brunnen*] vardır. Berlin'liler ona *"Forckenbecken"* derler ve *"Brunnen"* sözcüğünü Burgomaster'in adıyla bütünleştirmek için eski eşdeğeri *"Becken"* le değiştirmek de gerekmiş olsa bu tamlamada kesinlikle espri vardır. — Avrupa'nın Sesi, güçlü bir kişinin adını, ilk adı Cleo olan bir hanımla bir zamanlar ilişkisi olması nedeniyle Leopold'dan, Cleopold'a değiştirmişti. Bu kuşkusuz yoğunlaştırma ürünü, tek bir harf karşılığında kızdırıcı bir imayı canlı tutar. — Ge-

---

[13] [Yerine-geçen, substitute yerine; yoğunlaştırma, condensation yerine kullanıldı —*ç.n.*]

[14] [*Reisebilder* II.]

[15] [Almanca "aptal."]

nel olarak özel adlar espri tekniğinin bu türden işleyişinin kolayca kurbanı olurlar. Viyana'da Salinger adlı iki kardeş vardı; bunlardan birisi bir *Börsensensal* idi [borsa simsarı, *Sensal* = simsar]. Bu onun "Sensalinger" diye adlandırılmasına neden oluyordu; oysa kardeşine, ondan ayırdetmek için "Scheusalinger" [16] kınayıcı adı verilmiştir. Bu uygundu ve kesinlikle espriydi; haklı olup olmadığını söyleyemem. Ama esprilerde kural olarak işin o tarafına pek bakılmaz.

Aşağıdaki yoğunlaştırma esprisi bana anlatılmıştı. O zamana dek eğlence dolu bir yaşam geçirmiş genç bir adam uzunca bir ayrılıktan sonra burada yaşayan bir arkadaşına uğramış. Arkadaşı ziyaretçisinin elinde bir *"Ehering* [nikâh yüzüğü]" görünce şaşırmış, "Ne o?" diye haykırmış "Evlendin mi?" Yanıt "Evet" olmuş, "*Trauring* ama doğru."[17] Bu mükemmel bir espridir. *"Trauring"* sözcüğü iki öğeyi birleştirmektedir: "*Trauring*'e değişmiş olan *"Ehering"*i, ve *"traurig aber wahr* [üzücü ama doğru]" tümcesini. Burada bileşik sözcüğün "famillionär"de olduğu gibi anlaşılması güç ve var olmayan bir yapı olmayıp sunulan iki öğeden biriyle tümüyle çakışması nedeniyle esprinin etkisi bozulmamaktadır.

Söyleşinin gidişi içinde, bir keresinde ben de, istemeden, yine *"famillionär"*e çok benzer bir espri malzemesi sağlamıştım. Bir hanımla benim görüşüme göre haksız olarak ihmal edilmiş bir bilim adamının yapmış olduğu büyük hizmetlerden söz ediyorduk. "Ya" dedi hanım, "adam bir anıtı [monument —ç.] hak ediyor." "Belki bir gün dikilecek" diye yanıtladım "ama *momentan* [Şu an için] pek az başarısı var." *"Monument"* ve *"Momentan"* birbirine karşıttı. Hanım onları bileştirerek sürdürdü: "O zaman, *monumentan*[18] bir başarısı olmasını dileyelim."

Bizim *"famillionär"*deki aynı yoğunlaştırma mekanizmasını gösteren yabancı dillerde birkaç örneği, aynı konunun İngilizce'de mükemmel bir tartışmasını yapan A. A. Brill'e (1911) borçluyum.[19]

Brill bize, İngiliz yazarı De Quincey'in, bir yerlerde, yaşlı in-

---

16 [*"Scheusal"* "canavar yaratık" demektir.]

17 *[Traurig* "üzücü" anlamına gelir. *"Trauring"* ise *"Ehering"*in eşanlamlısıdır.

18 [Var olmayan bir sözcük. İngilizce'deki gibi *"Monumental"* (kocaman) olması beklenirdi.]

19 [Bu paragraf ve izleyen üç örnek 1912'de eklenmiştir.]

sanların kendi "anecdotage"larına gömüldüklerine değindiğini söylüyor. Bu sözcük kısmen üstüste çakışan.

ANECDOTE [Anı —ç.]
ve DOTAGE [Bunama —ç.]

sözcüklerinin içiçe geçmesidir.

Yazarı belirsiz bir kısa öyküde, Brill, Noel tatilinin "the alcoholidays" adıyla betimlendiğini bulmuştur.

ALCOHOL [Alkol —ç.]
ve HOLIDAYS [Tatil —ç.]

sözcüklerinin aynı biçimde içiçe geçmesi.

Flaubert, konusu eski Kartaca'da geçen ünlü romanı *Salammbô*'yu yayımladıktan sonra Saint-Beuve, kitabın ayrıntıcılığıyla "Carthaginoiserie" diyerek alay etmişti:

CARTHAGINOIS [Kartacalı, Kartaca dilinde —ç.]
CHINOISERIE [Çincemsi —ç][20]

Ama bu gruptan en iyi espri örneği, önemli bilimsel ve toplumsal çalışmalarından sonra şu anda devletin en üst makamlarından birini işgal eden Avusturya'nın önde gelen kişilerinden birinden kaynaklanmıştır. Ona atfedilen ve tümü de aynı etkiyi taşıyan esprileri bu araştırmalar için malzeme olarak kullanmaya kalkıştım[21] çünkü her şey bir yana daha iyisini bulmak hayli güç olacaktır.

Herr N. nin dikkati, bir gün, Viyana'nın günlük bir gazetesine yazdığı yadsınmaz derekede sıkıcı bir dizi denemeyle tanınmış bir

[20] [Birinci sözcükteki "g", "j"; ikinci sözcükteki "ch", "ş" sesi verdiğinden GINOIS kesimi CHINOIS kesimiyle aynı sayılır. Kartacalılar düşünce ve duygularını en az sayıda sözcükle anlatmadaki becerileriyle ünlüdürler. —ç.n.]

[21] Böyle yapmaya hakkım var mı? En azından bu espriler hakkındaki bilgimi bir boşboğazlıktan edinmiş değilim. Onlar bu kentte (Viyana) genellikle bilinir ve herkesin dilindedir. Çoğu Eduard Hanslick [ünlü müzik eleştirmeni] tarafından *Neue Freie Press*'te ve özyaşamöyküsünde yazılmıştır. Diğerlerine gelince ağızdan aktarmalarda kaçınılması güç olası değiştirmeler nedeniyle özür dilemem gerekir. [Herr N. nin Hukuk Profesörü ve 1881'den sonra Yüksek Mahkeme Başkanı olan Josef Unger (1828-1913) olması olasıdır.]

yazarın tipine takıldı. Denemelerin tümü de birinci Nepoleon ile Avusturya arasındaki kısa ilişki dönemlerine değgindi. Yazar kızıl saçlıydı. Herr N. onun adından söz edildiğini işitir işitmez şunu sordu: "Şu, Napoleoncular hakkındaki öyküyü anlatıp duran *roter Fadian*[22] değil mi?"

Bu esprinin tekniğini keşfetmek için ona, anlatım biçimini değiştirerek espriyi yok edip, iyi bir espride kesinlikle sezilebilecek özgün tam anlamını getiren indirgeme[23] sürecini uygulamamız gerekir. Herr N. nin *"roter Fadian"*la ilgili esprisi iki öğeden gelişiyor — yazara ilişkin aşağılayıcı bir yargıdan ve Goethe'nin *Wahlverwandtschaften*'da[24] "Otilie'nin Güncesinden" özetleri sunarkenki ünlü gülümsemenin anısından. Kötü niyetli eleştiri şöyle sürebilirdi: "İşte bu, Avusturya'daki Napoleon hakkında sıkıcı öykülerden başka hiçbir şey yazmayan adamdır!" Şimdi bu söz hiç de espri değildir. Goethe'nin sevimli benzetmesi de öyle ve bizi güldüren şey olarak kesinlikle hesaba katılamaz. Bir espri —hem de birinci sınıf bir espri— ancak bu ikisi birbiriyle bağlandığı ve özel yoğunlaştırma ve içiçe geçme sürecine uğradığı zaman ortaya çıkmaktadır.[25]

Cansıkıcı tarihçi hakkındaki küçümseyici yargı ile *Wahlverwandtschaften*'daki sevimli benzetme arasındaki bağlantı (henüz kolayca anlaşılır kılamadığım nedenlerle) çoğu benzer olgudan daha

[22] [*"Roter"* "kırmızı", "kızıl" demektir. *"Fadian"* "aptal herif" demektir. *"ian"* soneki bazen bir sıfata biraz küçümseyici "herif" anlamını katmak üzere eklenir. Böylece *"grob"*, "kaba", *"Grobian"*, "kaba herif" demek olur; *"dumm"*, "budala", *"Dummian"*, "budala herif"anlamına gelir. *"Fade"*ya da *"fad"* sıfatı (Fransızcadaki eşdeğeri gibi) "yavan", "aptal" demektir. Son olarak *"Faden"* "iplik" anlamına gelir. Eğer tüm bunlar akılda tutulursa bundan sonrakiler daha kolay anlaşılacaktır].

[23] [Burada ve bu çalışmanın başka herhangi bir yerinde Freud "indirgeme" sözcüğünü, bir şeyi başlangıçtaki biçimine geri götürme anlamına kullanır. Bu süreci daha önce, yukarıda s.48 v.s. da, Heine'nin esprisinde uygulamıştı. "İndirgemek" fiili için de aynı şey geçerli. Öm.: s. 58'e bkz.]

[24] "İngiliz Deniz Kuvvetlerindeki garip bir uygulamayı duyduk. Kralın filosundaki her ip, en kalınından en incesine dek, o biçimde örülmüş ki bir *roter Faden* [kızıl iplik] tüm uzunluğu boyunca süremiş. Tüm ipi çözmedikçe onu ayırmak olanaksızmış ve bu, en küçük parçanın bile kraliyet mülkiyetinde olduğunun kanıtıymış. Tıpkı bunun gibi bir duygulanım ve bağımlılık ipliği Otilie'nin güncesi boyunca gider ve onu birbirine bağlarken bütünlüğünü de temsil eder." (Goethe [*Seçkin Beğeniler*] Sophienausgabe, **20**, 212)

[25] Her zaman yapılabilecek bu gözlemin, esprinin oyunsal bir yargılama olduğu iddiasına ne denli az uyduğuna işaret etme gereğini şiddetle duyuyorum. [s. 42]

basit bir biçimde ortaya çıkmış olsa gerek. Olayın olası gidişinin ne olduğunu aşağıdaki yapıda sunmaya çalışacağım. Önce, öykülerde aynı temanın durmadan yinelenmesi Herr N. de *Wahlverwandtschaften*'daki, kural olarak yanlış biçimde "bir *roter Faden* [Kızıl iplik] gibi uzayıp gider" diye söylenen tanıdık pasajın silik bir anısını uyandırmış olmalı. Benzetmenin *roter Faden*'i şimdi birinci tümcenin anlatımı üzerine, aşağılanan kişinin de *rot* [kırmızı] —kızıl saçlı demek istiyorum— olması rastlantısının sonucu, değiştirici bir etki göstermektedir. Bundan sonra şöyle sürmüş olabilir: "Napoleon hakkında o sıkıcı öyküleri yazan işte şu kızıl adam!" Ve şimdi iki parçanın yoğunlaşmasıyla oluşan süreç başlamıştır. İlk dayanak noktasını *"rot"* öğesinin aynı olmasında bulan bu sürecin basıncıyla "cansıkıcı", "*Faden* [iplik]"e yedirilmiş ve "*fad* [aptal]"a dönüştürülmüştür; bundan sonra bu iki parça esprinin gerçek metninde içiçe geçebilir ki bu örnekte alıntı, başlangıçta hiç kuşkusuz tek başına var olmuş olan aşağılayıcı yargıdan hemen hemen daha büyük bir paya sahiptir. Böylece

"Şu *kızıl* adam. Hani N[apoleon] hakkında o *fade* şeyleri yazan
kızıl *Faden*
her şeyi birbirine bağlayan."

"N[apoleoncular] hakkındaki öyküyü anlatıp duran şu *kızıl Fadian* değil mi?"[26]

İlerideki bir bölümde [s. 134] bu espriyi salt biçimsel görüş açılarının dışındaki açılardan çözümlemeye çalıştığımızda bu açıklamaya hem bir haklı çıkarma hem de bir düzeltme ekleyeceğim. Ama başka her şeyden kuşku duyulsa bile bir yoğunlaştırmanın bulunduğundan kuşku duyulamaz. Yoğunlaştırmanın sonucu, bir yandan belirgin bir kısaltmadır; öte yandan da çarpıcı bir bileşik sözcük türetme yerine iki parçanın içeriklerinin birbiri içine geçmesi söz konusudur. *"Roter Fadian"*ın yalnızca kötü kullanılmış bir terim olarak ortaya çıkmış olabileceği doğrudur ancak bizim örneğimizde o, kesinlikle bir yoğunlaştırma ürünüdür.

[26] [Bu formülasyon Türkçe tümce kuruluşundaki fark nedeniyle biraz karışık görünüyor. Kulağa pek de hoş gelmeyen devrik tümce yapısının benimsenmesi yapısal olarak da bir benzeşim sağlama çabasından kaynaklanmıştır. —*ç.n.*]

Eğer bu noktada okur, kendisinin bir espriden hoşlanmasının kaynağı üzerine hiçbir ışık tutmadan espriden aldığı zevki yok eden bir yaklaşım yöntemine öfkelendiyse şu an için sakin olmasını rica ederim. Şu anda biz yalnızca espri tekniğiyle uğraşıyoruz ve eğer onu yeterince derinlemesine izleyecek olursak araştırmamızın hiç değilse bu amacına ulaşabiliriz.

Son örneğin çözümlemesi bizi, daha başka örneklerde yoğunlaştırma süreci ile karşılaşmamız halinde baskılananın yerine-geçenin bir bileşik yapı olmayabileceğini, anlatımın başka tür bir değişimi olabileceğini görmeye hazırlamış oldu. Bu başka bir tür yerine-geçenin ne olabileceğini Herr N. nin bir başka esprisinden öğrenebiliriz.

"Onunla *tête-à–bête* [27] arabayla gezdim." Hiçbir şey bu esprinin indirgemesinden daha kolay olamaz. Bu açık olarak yalnızca "X ile *tête-à–tête* arabayla gezdim ve X aptal bir eşektir." demek olabilir. Bu tümcelerin hiçbiri espri değildir. Onlar şöyle biraraya getirilebilir: "Şu aptal eşek X ile *tête à tête* arabayla gezdim." Ama bu da espri değildir. Ancak "aptal eşek" dışarıda bırakılır ve onun yerine-geçeni olarak "t", "b" ye dönüşürse espri doğmaktadır. Bu hafif değiştirmeyle baskılanmış "eşek" her şeye karşın yine de anlatım bulmuştur. Bu grup esprilerin tekniği "hafif değiştirmenin eşlik ettiği yoğunlaştırma" diye tanımlanabilir ve değiştirme ne denli hafifse esprinin o denli iyi olması beklenebilir.

Bir başka espri tekniği aynı karmaşıklıkta olmasa da buna benzer. Çok övülecek yanları olan ama aynı zamanda çok hâtaları da bulunan biri hakkında söyleşirken Herr N. şöyle demişti: "Evet, kendini beğenmişlik onun dört Aşil topuğundan[28] biridir.[29] Bu kez hafif değiştirme Aşil'de de bulunan *bir* Aşil topuğu yerine *dört* tanesinden sözedilmesinden ibarettir. Dört topuk, iyi ama yalnızca bir eşeğin[30] dört topuğu

[27] [tête-à–tête: başbaşa, bête: hayvan ya da mecazi anlamda budala —*ç.n.*]

[28] [Truva savaşlarının kahramanlarından Aşil'i annesi yeraltındaki Styx ırmağına daldırarak bedenini silah işlemez kılmıştı. Ancak bunu yaparken bebeği topuğundan tuttuğu için burası ıslanmamış dolayısıyla zayıf kalmıştı. Nitekim Paris Aşil'i zehirli bir okla topuğundan vurarak öldürür. "Aşil topuğu" zayıf nokta anlamında bir deyim halini almasını bu söylenceye borçlu.—*ç.n.*]

[29] [*1912'de eklenen dipnot:*]. Bu espri daha önce Heine tarafından Alfred de Musset'ye uygulanmıştı gibime geliyor.

[30] [Bu ve önceki örnekte hakaret şeklinde kullanılan terimin aslı Almanca *"Vieh"* olup sözcük anlamı daha genel olarak "hayvan" demektir.]

olur. Böylece espride yoğunlaştırılan iki düşünce şöyle oluyor: "Kendini beğenmişliği bir yana önemli bir adamdır; yine de ondan hoşlanmam — o, bir adam değil bir eşektir.[31] Buna benzer ama çok daha basit başka bir espriyi bir aile çevresinde *in statu nascendi* [32] işitmişim. Okula giden iki oğlan kardeşten biri mükemmel, ötekiyse çok ilgisiz bir öğrenciydi. Bir keresinde örnek oğlan da okulda başarısızlığa uğradı; anneleri endişesini dile getirirken bunu sürekli bir kötülemenin başlangıcı olarak niteledi. O güne dek kardeşinin gölgesinde kalmış olan oğlan fırsatı hemen yakaladı: "Evet" dedi "Karl dörtnala geriye gidiyor."

Buradaki değiştirme oğlanın da diğer çocuğun geriye gittiği görüşünü desteklemesine kısa bir ekten ibaretti. Ama bu değiştirme oğlanın yararına ateşli bir savunmayı temsil etmiş ve savunmayla yer değiştirmiştir: "Yalnızca okulda daha başarılı diye onun benden daha zeki olduğunu sanmayın. Her şeyden öte o yalnızca aptal bir eşektir yani benden daha aptal."[33]

Herr N.nin bir başka iyi bilinen esprisi, hafif değiştirmeyle yoğunlaştırmanın zarif bir örneğini sunar. Toplumun önde gelen bir kişisinden söz ederken: "Arkasında büyük bir gelecek var" demişti. Bu esprinin yakıştırıldığı kişi oldukça genç biriydi ve gelecekte büyük bir siyasal partinin liderliğine yükselip onun başında hükümete girmeyi başarma konusunda eğitimi ve kişisel özellikleriyle doğuştan şanslı sayılıyordu. Ama zaman değişti, parti hükümet için benimsenmez oldu, partinin lideri olması kesin sayılan adamın da artık bir hiç olacağı tahmin edilebiliyordu. Bu esprinin yerini alabileceği en kısa indirgenmiş[34] biçim şöyle olabilir: "Bu adamın önünde büyük bir gelecek vardı ama

[31] Bu örneğin tekniğindeki karmaşıklıklardan biri, atlanmış aşağılamanın yerini alan değiştirmenin, aşağılamanın bir *iması* olarak tanınlanması gerekliliğidir. Çünkü o aşağılamaya ancak bir akıl yürütmeyle ulaşılmasına yol açmaktadır. Buradaki tekniği karmaşıklaştıran bir diğer etmen için aşağıya [s. 133 ve devamına] bakınız.

[32] [(lat.) kaynağında. —*ç.n.*]

[33] [Dörtnal deyimi dilimizde atların özel bir koşu stili anlamını hayli yitirmiş, yalnızca hızlı bir gidişi çağrıştırır olmuştur. Bunun gibi "şahlandı", "şaha kalktı", "kulakları dikildi" "kulakları düşmüş" gibi yalnızca hayvanlara özgü eylemleri ne espri ne de alçaltma amacı olmaksızın insanlar için kullanabilmekteyiz. Pek de inandırıcı olmayan bir olayı anlatırken yemin ederek sözlerini güçlendirmeye çalışan oniki yaşlarında bir oğlana bir tanıdığım "Yemin etmene gerek yok, kulaklarını salla ben inanırım" demişti. Bu deyiş dilimizde sözünü ettiğimiz yozlaşmaya uğramadığı için bize daha esprili gelmektedir. —*ç.n.*]

[34] [Bkz. s. 55 dipnot 23.]

artık yok." "dı" ile ikinci yan tümce yalnızca ana tümcedeki "önünde"nin karşıtı olan "arkasında" ile yer değiştirmiştir. [35]

Herr N. hemen hemen aynı değiştirmeyi Tarım Bakanı olmasını yalnızca çiftçi olmasına borçlu olan bir beyefendi olgusunda da kullanmıştır. Kamuoyunun görüşü bu adamın bu makama gelmiş en yeteneksiz kişi olduğu doğrultusundaydı. Makamından istifa edip kendi çiftçilik uğraşlarına geri döndüğü zaman Herr N. onun için "Cincinnatus gibi sabanının önünde çiftliğine geri döndü" dedi.

Ancak sabandan makama çağrılan Romalı, yerine dönerken sabanın *arkasındaydı*. Sabanın *önünde* giden o zaman da, şimdi de, olsa olsa bir öküzdür.[36]

Bir başka başarılı hafif değiştirme ile yoğunlaştırma örneği de Karl Kraus'a[37] aittir. Kraus, tanınmış bir boyalı basın gazetecisinden söz ederken, onun, bir Balkan ülkesine "*Orienterpresszug*" [38] ile gittiğini yazmıştır. Bu sözcüğün iki başka sözcüğü birleştirdiğine hiç kuşku yok: "*Orientexpresszug* [Şark Ekspresi]" ve "*Erpressung* [şantaj]". Çatışma sonucunda "*Erpressung*" öğesi ancak "*Orientexpresszug*" sözcüğünde —fiilin [yolculuk yapma] yerine de kullanılan bir sözcük— bir değişimle ortaya çıkabilmiştir. Dizgi yanlışı kisvesi altında kendini gösteren bu espri şimdiye dek bizim başka bir ilgi alanımızda bulunuyordu[39]

Bu örnekler dizisi kolayca çoğaltılabilir; ancak bu ikinci gruptaki —değiştirme ile yoğunlaştırma— tekniğin özelliklerini kavrayabilmek için herhangi bir yeni örneğe gereksindiğimizi sanmıyorum. İkinci grubu, tekniği bileşik sözcükler yaparak yoğunlaştırmadan ibaret olan birinciyle kıyaslarsak aralarındaki farkın temelde bir fark olmayıp birinden ötekine geçişin akıcı olduğunu kolayca görürüz. Gerek bileşik

---

[35] Bu esprinin tekniğinde daha ilerideki bir tartışmaya sakladığım başka bir etmen de çalışıyor. Bu, değiştirmenin doğasıyla ilgilidir (karşıtıyla [s. 100 v.s.] ya da saçma bir şeyle [s. 87 v.s.] temsil). Espri tekniğini eşzamanlı olarak birçok yöntemi kullanmaktan alıkoymak olanaksızdır, ama bunları teker teker tanıyacağız.

[36] [Almancadaki "Ochs" İngilizcedeki "ass" le hemen hemen aynı anlamdadır.]

[37] [Yalnızca 1905 basımında bu "Zeki bir yazar" biçimindedir. Karl Kraus ünlü bir Viyana'lı gazeteci ve editördür. Ayrıca s. 108 v.s. na bkz.]

[38] [Daha sonraki satırlarda açıklanan uydurma bir sözcük.]

[39] [Espri ile dil sürçmesi arasındaki sınırda kaldığı için. Bkz. *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi* (1901*b*), Bölüm VI (B), Örnekler 19 v.s., *P.F.L.*, 5, 178 v.s.]

sözcük oluşturma, gerekse değiştirme, yerine-geçen oluşturma kavramı altında toplanabilir, ayrıca bir bileşik sözcük oluşturmayı, temel sözcüğün ikinci bir öğe ile değiştirilmesi diye de tanımlayabiliriz.

[2]

Ancak burada ilk duruşumuzu yapıp, kendimize, bu ilk bulgumuzun literatürden bildiğimiz hangi etmenle tümüyle ya da kısmen çakıştığını sorabiliriz. Belli ki Jean Paul'ün "nüktenin ruhu" diye tanımladığı (s. 45'de) kısalık etmeni ile. Ancak kısalık tek başına bir espri oluşturamaz, aksi halde her kestirme söyleyiş bir espri olurdu. Esprinin kısalığı özel bir türde olmalıdır. Lipps'in esprilerin bu özel kısalığını daha kesin olarak betimlemeye çalıştığı anımsanacaktır (s. 44). Burada bizim araştırmamız bazı katkılar getirmiş ve esprilerin bu özel kısalığının, sıklıkla, esprinin sözcüğe dökülmesinin arkasında ikinci bir iz bırakan özel bir sürecin (yerine-geçen oluşumunun) sonucu olduğunu göstermiştir. Ancak, garip yoğunlaştırma sürecini iptal etmeye çalışan indirgeme yöntemini kullanarak biz esprinin tümüyle yoğunlaştırma süreciyle oluşan sözel anlatıma dayandığını da bulduk. Şimdi ilgimizin tümü kuşkusuz bugüne dek pek de incelenmemiş bu yabancı sürece dönmüştür. Ve de bunun bir espride ne denli önemli olduğunu, esprinin bize sağladığı hazzın bu süreçten mi doğduğunu bilmiyoruz.

Burada esprilerin tekniği olarak betimlediğimiz süreçlerin benzerleri akıl olaylarının herhangi başka bir alanında önceden biliniyor muydu? Evet biliniyordu — tek bir alanda ve de görünüşte çok uzak bir alanda. 1900 yılında başlığının da gösterdiği gibi *(Düşlerin Yorumu)* düşlerde şaşırtıcı gelen şeylere ışık tutmaya ve onların normal akıl işleyişinin türevleri olduğunu ortaya koymaya çalışan bir kitap yayımladım. Orada, *görünür* ve sıklıkla yabansı *düş içeriğinin,* düşün türediği *gizli* ama son derece ussal *düş düşünceleri* ile karşıtlığını gösterme olanağı buldum ve gizli düş düşüncelerinden düşü oluşturan süreçlerle bu dönüşümlere karışan ruhsal güçlerin araştırmasına girdim. Bu dönüştürme süreçlerinin tümüne "düş-işlemi" adını verdim ve bu düş-işlemini, esprilerin tekniğinde bulunana çok büyük benzerlik gösteren —tıpkı onun gibi kısaltmalara yol açıp aynı nitelikte

yerine-geçenler yaratan— bir yoğunlaştırma sürecinin bir parçası olarak betimledim. Kendi düşlerini anımsayan herkes düşte ortaya çıkan gerek kişilerin gerekse eşyanın bileşik yapısının farkındadır.[40] Gerçekten düşler, kendilerini sözcüklerden bile türetebilir ve sonra çözümlemede parçalarına ayrılabilirler (örneğin "Autodidasker" = "Autodidakt" + "Lasker").[41] Diğer durumlarda —aslında çok daha sık olarak— düşlerdeki yoğunlaştırma sürecinin ürettiği şey bileşik yapılar değil, başka bir kaynaktan, değiştirmelerden —yani tıpkı Herr N. nin esprilerindeki gibi— türemiş, bir ek ya da sapma dışında bir eşyaya ya da kişiye benzeyen resimlerdir. Her iki durumda da aynı ruhsal süreçle yüzyüze olduğumuzdan kuşkulanamayız çünkü sonuçlar aynıdır. Esprilerin tekniği ile düş-işlemi arasındaki bu çok yönlü benzeşme kuşkusuz birinci üzerindeki ilgimizi arttıracak ve bizde esprilerle düşler arasındaki bir kıyaslamanın esprilere ışık tutmaya yardımcı olacağı umudunu doğuracaktır. Ancak bu işe girişmekten kaçınacağız çünkü şu ana kadar yalnızca çok az sayıda esprinin tekniğini araştırdığımızı belirtmemiz gerekir; bu yüzden izlemeyi tasarladığım benzeşimin gerçekten tutarlı olup olmadığını söyleyemeyiz. Bu nedenle her ne kadar bu noktada incelememizin ucunu, daha ileri bir evrede bir kez daha ele almak üzere, açık bırakıyorsak da düşlerle kıyaslamadan uzaklaşacak ve esprilerin tekniğine geri döneceğiz.

[3]

Öğrenmek istediğimiz ilk şey yerine-geçen oluşumu ile yoğunlaştırma sürecinin her espride bulunup bulunamayacağı ve bu nedenle de esprilerin tekniğinin evrensel bir niteliği sayılıp sayılamayacağıdır.

Burada özel koşullarda işittiğim için belleğimde kalmış bir espriyi anımsıyorum. Bir espriyi değerlendiremeyeceğini düşündüğümüz ve kendisinden hiçbir zaman bir espri işitmediğimiz gençlik günlerimin büyük öğretmenlerinden biri bir gün Enstitüye gülerek geldi ve alı-

[40] [Bkz. *Düşlerin Yorumu* (1900*a*) *P.F.K.*, **5**, 27.]
[41] [*A.g.e.*, **5**, 32 v.s.]

şılmıştan çok daha hevesle bu keyifli halinin nedenini açıkladı. "Az önce mükemmel bir espri okudum," dedi. "Genç bir adam bir Paris *salon*'una çağrılmış, büyük Jean Jacques Rousseau'nun bir akrabasıymış ve onun adını taşıyormuş. Ayrıca kızıl saçlıymış. Ama öyle garip davranmış ki ev sahibesi onu getirmiş olan beyefendiye 'Vous m'avez fait connaître un jeune homme *roux* et *sot*, mais non pas un *Rousseau*'[42] demiş." Ve yeniden güldü.

Otoritelerin adlandırmasına göre bu bir *"Klangwitz"* [43] olarak ve de alt kesimden bir grupta, bir özel adla oynama grubunda sınıflandırılır —örneğin, *Wallensteins Lager*'de Capuchin rahibinin vaızındaki espriye benzer ki o espri çok iyi bilindiği gibi Abraham a Santa Clara'nın üslubuyla şöyle biçimlendirilmiştir:

> Lässt sich nennen den *Wallenstein*,
> ja freilich ist er uns *allen* ein *Stein*
> des Anstosses und Ärgernisses[44]

İyi ama bu esprinin tekniği nedir? İlk bakışta evrenselliğini kanıtlamayı umduğumuz niteliğin bulunmadığını görüyoruz. Burada bir ses atlanması yok, pek bir kısaltma da yok. Hanım kendisinin düşünceleri olarak yorumlayabileceğimiz hemen her şeyi espride dosdoğru söylüyor. "Bende, Jean-Jacques Rousseau'nun bir akrabası — belki düşünce yönünden de bir akraba— ile karşılaşacağım umudunu uyandırdınız; ama buyrun bakalım: kızıl saçlı şapşal bir genç adam, bir *roux et sot.*" Biraz eklemeler yapmış olabileceğim doğrudur, ancak böyle bir indirgeme girişimi espriyi yok etmez. Espri kalır ve de $\frac{\text{ROUSSEAU}}{\text{ROUX SOT}}$ sözcüklerinin seslerine bağlı olarak kalır. Bu nedenle de esprinin üretiminde yerine-geçen oluşumu ile yoğunlaştırmanın hiçbir payı yoktur.

---

[42] ["Beni *roux* (kızıl saçlı) ve *sot* (şapşal) bir genç adamla tanıştırdınız ama bir Rousseau ile değil." *"Roux-sot"* ile *"Rousseau"* tıpatıp aynı okunur.]

[43] ["Ses esprisi". Sese dayalı espri. s. 77'ye bakınız].

[44] [Schiller'in *Wallenstein Lager*'i 8. sahne. Tam karşılığı: "O, kendisini Wallenstein diye adlandırdı ve gerçekten bizim tümümüz (*allen*) için bir saldırı ve dert kayası (*Stein*) oldu." —Abraham a Santa Clara ünlü bir Avusturya'lı vaiz ve hicivci idi (1644-1709).] —Kuşkusuz başka bir etmenin sonucu olarak bu espri [Rousseau esprisi] üzerine çok daha fazla durmaya değer. Ancak bu daha sonra [s.105] gösterilebilecektir.

Bu konuda başka ne söylenebilir? Yeni indirgeme girişimleri bana, esprinin, "Rousseau" adı başka biriyle değişene dek ısrarla sürdüğünü öğretebiliyor. Eğer örneğin Rousseau yerine "Racine"i koyarsam hanımın bir öncekı kadar geçerli olan eleştirisi sürüyor ama espriden en küçük bir iz kalmıyor. Her ne kadar formüle etmede hâlâ ikircikli isem de artık bu esprinin tekniğini nerede aramam gerektiğini biliyorum. Çabalayacağım: bu esprinin tekniği, tek ve aynı sözcüğün —adın— bir kez bir bütün olarak, bir kez de bir sessiz sinema oyunundaki[45] gibi hecelerine ayrılmış olarak *iki yoldan kullanılmasında* yatmaktadır.

Aynı tekniğe sahip birkaç örnek daha vereyim.

Bir İtalyan hanım[46] birinci Napoleon'un tatsız bir sözüne karşı öcünü, bir sözcüğün çifte kullanımı biçimindeki bu tekniği kullanan bir espri ile almıştı. Bir saray balosunda Napoleon kadının yurttaşlarını göstererek "Tutti gli Italiani danzano si male" dedi. Kadın anında yanıtı yapıştırdı: "Non tuti ma buona parte." [47] (Brill, 1911)

Berlin'de *Antigone* (Sophokles'in) sahneye konduğunda eleştirmenler sahnelemenin özel antik nitelikten yoksun olduğundan yakınmışlardı. Berlin nüktesi kendi eleştirisini aşağıdaki sözcüklerle yaptı: *"Antik? Oh, nee"*[48] (Vischer [1846 - 57, 1, 429] ve Fischer 1889 [75]).

Benzer bir bölme esprisi tıp çevrelerinde yaygındır. Eğer genç bir hastaya hiç masturbasyon yapıp yapmadığı sorulursa yanıt kesinlikle: "O na, nie!" [49] olacaktır.

Bu tür için yeterli olan her üç[50] örnekte aynı espri tekniğini görüyoruz: her birinde bir ad bir kez tüm olarak, bir kez de ayrı he-

[45] [Charade denen oyunun bizde yaygın olan adı bu olduğu için böyle çevrildi. Türkçe'nin yapısı gereği bazı bileşik sözcükler (Çanakkale gibi) ya da heceleri tek tek anlatılabilir sözcükler (İstanbul gibi) dışında, oyun, sözcüğün tümünün pandomimle anlatılmaya çabalanması biçiminde oynanır; oysa İngilizce ya da Almanca sözcüklerde her hecenin ayrı anlamı olma olasılığı daha yüksektir. —*ç.n.*]

[46] [Bu örnek 1912'de eklenmiştir].

[47] ["Tüm İtalyan'lar çok kötü dans ediyor." "Tümü değil ama *buona parte* (çoğu) —Napolcon'un soyadının İtalyanca söylenişi.

[48] ["Antik? Yo, hayır." Berlin aksanında sözcükler yaklaşık olarak *"Antigone"* biçiminde telaffuz edilir.]

[49] ["Yo. Hayır asla!" *"onanie* (onanizm)" "masturbasyon" karşılığı yaygın olarak kullanılan Almanca bir sözcüktür.]

[50] [1912'de bunun "dört" olarak değiştirilmesi gerekirdi ama değişmeden kalmış].

celere bölünerek iki kez kullanılmıştır, öyle ki bu biçimde ayrıldığında başka bir anlam kazanmıştır.[51]

Aynı sözcüğün bir kez tüm bir kez de içindeki heceleriyle çoğul kullanımı, yoğunlaştırma tekniğinden farklı bir teknikle karşılaştığımız ilk örnektir. Ancak rastladığımız örneklerin bolluğu kısa bir düşünmeden sonra yeni bulunan bu tekniğin pek de bu yöntemle sınırlı olmadığına bizi inandırır. Aynı sözcük ya da aynı sözel malzemenin bir tümcede çoğul kullanımlar kazanmasının olası birçok —şimdilik kaç tane olduğunu tahmin edemiyoruz— yolu vardır. Bu olasılıkların tümü espri yapmanın teknik yöntemleri sayılabilir mi? Öyle gibi görünüyor. Aşağıdaki örnekler bunu kanıtlayacaktır.

İlk olarak aynı sözel malzeme alınıp *düzenlenişinde* bazı değişiklikler yapılır. Değişiklik ne denli hafifse —insan ne denli aynı sözcüklerle farklı şeyler söylenmiş izlenimine kapılırsa— espri teknik olarak o denli iyidir.

"Bay ve Bn X oldukça zengin bir yaşam sürüyorlardı. Bazıları kocanın zamanında çok kazandığını bu yüzden biraz sırtüstü yatabildiğini [*sich etwas zurückgelegt*] düşünüyordu; bazıları ise

[51] Bu esprilerin iyiliği çok daha üst düzeyde bir teknik yöntemin eşzamanlı olarak kullanıma sokulmasındadır (aşağıya [s. 77] bkz.)

Bu noktada ayrıca esprilerle bilmeceler arasındaki bir bağlantıya dikkati çekebilirim. Filozof Brentano az sayıda hecenin tahmin edilmesine dayanan bir bilmece türü düzenlemişti, öyle ki hecelerin şu ya da bu biçimde gruplanmasına göre oluşturdukları sözcükler ayrı anlamlar kazanıyordu. Örneğin: "....liess mich das Platanenblatt ahnen" ["Çınar yaprağı (*Platanenblatt*) beni düşündürüyor *(ahnen)*". Burada *"platanen"* ve *"blatt ahnen"* hemen hemen aynı sesi verir.] Ya da: "wie du dem Inder hast verschrieben," ["Hintliye reçete yazarken aceleden kalemi sürçtü." Burada *"Inderhast"* (Hintliye [reçete yazmak] zorunda kalmak) ve *"in der Hast"* (acelenden) aynı sesi verir. Buna paralel İngilizce bir örnek konuyu daha da aydınlatabilir: "he said he would solicit her solicitor" ["adam, kadının avukatını (her solicitor) davet edeceğini (solicit) söyledi." "Solicit her" ve "solicitor" aynı biçimde okunur.—*ç.n.*]

Tahmin edilecek heceler tümcedeki uygun yere yinelenen "dal" sesi ile gizlenmiş olarak yerleştiriliyordu. [Buna göre İngilizce örnek şöyle olmalıdır: "he said he would daldaldaldal daldaldaldal."] Filozofun bir arkadaşı yaşlı adamın uğraşını duyunca nükteli bir karşılık verdi. Şöyle sordu: "Daldaldal daldaldal?" — "Brentano brennt-ano?" ["Brentano — o hâlâ yanıyor mu?]

Bu daldal bilmeceleri ile yukarıdaki metindeki esprilerin farkı nedir? Bilmecelerde, teknik, bir ön koşul olarak verilir ve sözcüklerin tahmin edilmesi istenir; oysa esprilerde sözcükler verilmiş ve teknik gizlenmiştir.

[Söz konusu Brentano, Franz Brentano (1838-1917) olup Freud Viyana Üniversitesindeki ilk yılı boyunca onun felsefe derslerine katılmıştır. Bu bilmecelerin daha geniş bir açıklaması için bir ek verilmiştir (s. 266).]

karısının biraz sırtüstü yattığını [*sich etwas zurückgelegt*] bu yüzden çok kazandığını." [52]

Gerçekten şeytanca ustalıklı bir espri! Ve de malzemeden büyük bir ekonomi! "Çok kazanmak —sırtüstü yatmak [*sich etwas zurückgelegt*] sırtüstü yatmak [*sich etwas zurückgelegt*]— çok kazanmak."[53] Koca hakkında söylenenle karısı için ima edilen arasındaki ayrımı yaratan yalnızca bu iki cümleciğin yer değiştirmesidir. Burada da yine esprinin tüm tekniği bundan ibaret değildir. [s. 72 ve 105'e bakınız].[54]

Eğer "aynı malzemenin çoğul kullanımı"nı esprinin dayandığı sözcüğün (ya da sözcüklerin) bir kez değişmeden ama ikinci kez hafif bir değişimle ortaya çıktığı örnekleri de kapsayacak biçimde genişletecek olursak espri tekniğine geniş bir oyun alanı açılır. Örneğin, işte Herr N. nin başka bir esprisi:

Herr N., kendisi Yahudi olup Yahudi karakteri hakkında küçümseyici şeyler söyleyen birini dinlemişti. "Bay Hofrat" [55] dedi, "Antesemitizminizi biliyordum ama antisemitizminiz benim için yeni." [56]

Burada dikkatsiz bir konuşmada değiştiği güçlükle fark edilecek tek bir harf değiştirilmiştir. Örnek bize Herr N. nin öteki değiştirme esprilerini (sayfa 57 v.s.) anımsatıyor; ancak fark, burada hiçbir yoğunlaştırma olmamasıdır. Söylenmesi gereken her şey esprinin kendisinde söylenmiştir: "daha önceden sizin de bir Yahudi olduğunuzu biliyordum; bu nedenle Yahudiler hakkında *sizin* kötü sözler söylemeniz beni şaşırttı."

Bu türden değiştirme esprilerinin hayran olunacak bir örneği ünlü

---

52 Daniel Spitzer, 1912 [I, 280]. [Spitzer, Viyana'lı gazeteci 1835 -1893.]

53 [İngilizce metinde "sırtüstü yatmak" ile karşıladığımız ilk deyim "lay by a bit" "bir kenara ayırmak" "kara gün akçası saklamak" anlamına geliyor. Ancak "sırtüstü yatma" deyimiyle ana metindeki espri daha iyi karşılandığı için İngilizce metinden biraz uzaklaşıldı. —*ç.n.*]

54 *[1912'de eklenen dipnot:]* Bu, Brill tarafından [1912] Oliver Wendell Holmes' tan aktarılan mükemmel espri için de doğrudur: "Güvencenizi paraya bağlamayın, paranızı güvenceye bağlayın." Burada bir karşısav vaat ediliyor ama gerçekleşmiyor; tümcenin ikinci kesimi karşısavı iptal ediyor. Rastlantısal olarak bu, bu teknikle yapılan esprilerin çevrilmezliğine iyi bir örnektir [Almanca'ya çeviri kastediliyor. —*ç.n.*]

55 [Hofrat bir Avusturya ünvanı. Ünlü hekim, avukat, üniversite profesörü, devlet görevlileri vb.ne ödül olarak verilirdi. —*ç.n.*]

56 [Antesemitizm: Yahudi kökenli, antisemitizm: Yahudi düşmanlığı —*ç.n.*]

"*Traduttore* — Traditore!" çığlığıdır.[57] İki sözcüğün neredeyse aynılık düzeyine varan benzerliği bir çevirmeni elindeki özgün metne karşı suç işlemeye iten zorunluluğu en etkili biçimde temsil eder.[58]

Böyle esprilerdeki olası hafif değişiklikler o denli çeşitlidir ki hiçbiri diğerine tam olarak benzemez.

İşte bir hukuk sınavı sırasında yapıldığı söylenen bir espri. Aday, Corpus Juris'ten bir parça çevirmek zorundaymış: "Labeo ait". "O kayıyorum diyor" diye çevirmiş; sınavı yapan ise "ben kalıyorsun diyorum" diye yanıtlamış ve sınav bitmiş.[59] Büyük hukukçunun adını bir fiil yapısı sanan ve de yanlış anımsayan her hangi bir kişi hiç kuşkusuz daha fazlasını hak etmezdi. Ama esprinin tekniği, adayın bilgisizliğini kanıtlayan sözcüğün hemen hemen aynısının sınavı yapan tarafından onu cezalandırmada kullanılmasında yatmaktadır. Dahası, espri bir "hazırcevaplık" örneğidir ki bu, göreceğimiz gibi [s. 98] burada göstermekte olduğumuz şeyden büyük bir fark taşımaz.

Sözcükler insanın her şeyi yapabileceği plastik bir malzemedir. Öyle sözcükler vardır ki belirli ilişkilerde kullanıldığında özgün tam anlamlarını yitirir ama başka ilişkilerde yeniden kazanırlar. Lichtenberg'in bir esprisi anlam yitirmiş sözcüklerin gerçek anlamlarını yeniden kazandıkları koşullara ilişkin özenle seçilmiş bir örnektir:

"Kör adam, topala 'nasıl gidiyorsun?'[60] diye sordu; topal da köre 'gördüğün gibi' diye yanıt verdi."

"Dolu" ya da "boş" oluşlarına göre farklı ve aslında birden çok anlamda alınabilen Almanca sözcükler de vardır. Aynı kökten iki ayrı türev olabildiği zaman bunlardan biri tam anlamlı bir sözcük

---

[57] [Çevirmen — Hain!] [Nedim Gürsel "ha çevirici, ha devirici" karşılığını önermiş. *Türk Dili*, Çeviri Sorunları Özel Sayısı 1.7.1978, 322, s.: 29 —*ç.n.*]

[58] [*1912'de eklenen dipnot:*] Brill [1911] oldukça benzer bir değiştirme esprisi bildirir: *Amantes amentes* (âşıklar budaladır).

[59] [Bu Almanca'da daha incedir çünkü aynı *fallen* sözcüğü hem "düşmek" hem de "sınavda başarısız olmak" karşılığı kullanılır. Labeo aslında ünlü bir Romalı hukukçunun adıdır (yaklaşık İ.Ö. 50 - İ.S. 18) ve Latince sözcükler "Labeo diyor ki" diye çevrilmeliydi. Aday "*Labeo*"yu Latince "ben düşüyorum" anlamına gelen "*labeor*" diye almış.]

[60] [*Wie geht's?* sözcük olarak "nasıl yürüyorsun?"] ["Nasıl gidiyor" biçimiyle gitmek sözcüğünün anlamından uzaklaşmış bir hatır sorma deyimi Türkçe'ye de girmiştir —*ç.n.*]

olarak gelişirken diğeri anlamını yitirmiş bir son hece ya da soneke dönüşebilir; ancak her ikisi de tümüyle aynı biçimde söylenir. Tam bir sözcükle anlam yitirmiş bir hecenin ses benzerliği rastlantısal da olabilir. Her durumda espri tekniği lengüistik malzemenin sağladığı koşulların avantajından yararlanır.

Örneğin Schleiermacher'a ait sayılan bir espri bu teknik yöntemlerin hemen hemen saf bir örneğini oluşturduğu için önemlidir.[61] *"Eifersucht* [Kıskançlık] bir *Leidenschaft*'tır [tutku] ki *mit Eifer sucht* [hırsla arar] *Leiden schafft*'ı [ıstıraba yol açanı]."[62]

Her ne kadar özellikle etkin bir espri olmasa da, bu yadsınamaz biçimde bir espri doğasındadır. Burada ayrı ayrı incelemedikçe öteki esprileri analiz etmede bizi yanılgıya götürebilecek birçok etmen bulunmamaktadır. Sözcüklerin anlattığı düşünce değersizdir, verdiği kıskançlık tanımı her durumda tam anlamıyla doyurucu olmaktan uzaktır. "Anlamsızın anlamı", "gizli anlam" ya da "şaşırtma ve aydınlatma"dan en küçük bir iz yoktur. Hiçbir çaba "düşüncelerin zıtlığını" ortaya koyamaz: sözcüklerle anlamları arasındaki zıtlık ancak büyük güçlüklerle bulunabilir. Hiçbir kısaltma belirtisi de yoktur: tersine sözcükler bir sözü uzatma izlenimi vermektedir. Ama yine de bir espridir ve de mükemmel bir espridir. Aynı zamanda onun tek çarpıcı niteliği, yokluğunda esprinin de yok olduğu bir niteliktir: aynı sözcüklerin çoğul kullanıma sahip olması. O zaman biz bu espriyi ister sözcüklerin önce tüm, sonra parçalanmış (örn. Rousseau ya da Antigone) olarak kullanıldığı espriler alt grubuna, isterse, çoğulluğun, sözel yapıtların tam veya anlam yitirmiş hallerinden doğduğu bir başka alt gruba yerleştirebiliriz. Bunun ötesinde tek bir başka etmen espri tekniği açısından dikkati çekmeye değer. Burada alışılmamış bir durumun gerçekleştiğini görüyoruz: bir tür "tekleştirme" oluşmuş, çünkü *"Eifersucht* [kıskançlık]" kendi adıyla yani kendisiyle tanımlanmış. Bu, göreceğimiz gibi (s. 96 v.s.) başka bir espri tekniğidir. Bu nedenle bu iki etmen bir espri özelliği üzerine bir değinme için yeterli olsa gerek.

---

61 [Bu tür esprilerin çevirisi çok daha zordur].

62 [İngilizce çeviri dilbilgisi kuralları olanak verdiği için Almanca diziyi bozmadan parantezlerle yetinmiş. Parantez içlerini Türkçeleştirmek dilbilgisi açısından bozuk bir çeviriye yol açtı. Ancak esprinin AB, CD; A-B, C-D biçimindeki yapısal niteliğini bozmak istemedim. —*ç.n.*]

Şimdi aynı sözcüğün "çoğul kullanımı"nın değişik biçimlerine biraz daha girecek olursak ansızın karşımızda "çifte anlamlık" ya da "sözcüklerle oynama" —uzun zamandır yaygın olarak bilinen ve espri tekniği sayılan biçimler— örneklerini buluruz. Espriler üzerine en yüzeysel araştırmadan elde edebileceklerimizi yeniden keşfetme zahmetine neden katlanıyoruz? Başlangıç olarak yalnızca aynı lengüistik anlatım görüngüsünün bir başka yönünü ortaya çıkardığımız konusunda kendimizi inandırmak için. Otoritelerin esprilerin özelliği olarak "oyun" saydığı şey bizim tarafımızdan "çoğul kullanım" başlığı altında sınıflandırılmıştır.

Yeni, üçüncü bir grup olarak "çifte anlamlılık" başlığı altında toplanabilecek çoğul kullanım örnekleri kolayca alt gruplara ayrılabilir ki bunları birbirinden ayıran temel farklar bir tüm olarak üçüncü grubu ikinciden ayıranlardan daha belirgin değildir. Şunları buluyoruz:

(*a*) Bir *ad* ile onun anlattığı *şey* arasında çifte anlamlılık durumları. Örneğin: "discharge thyself of our company, Pistol!"[63] (Shakespeare, [*IV. Henry*, 2. Kısım II. Perde, 4. Sahne]).

Yıllarca hayran olunan ama koca bulamayan birtakım güzel kızlar için nüktedan bir Viyana'lı "*Freiung*'dan [evlilik] daha çok *Hof* [kırıştırma]" demişti. "Hof" ve "Freiung" Viyana'nın merkezinde iki komşu meydanın adlarıdır.

"Alçak Macbeth'in burada Hamburg'da sözü geçmez, burada hükümdar *Banko*'dur. [Banka, para]." (Heine [*Schnabelewopski*, III. Bölüm]).

Ad, değiştirilmeden kullanılmadığı zaman (belki de "kötüye kullanılmak" demeliyiz) bildiğimiz hafif değiştirmelerden biriyle çifte anlamlılık sağlanabilir:

Artık geçmişte kalmış zamanlarda "Neden" diye sorulurdu "Fransızlar *Lohengrin*'i terk ettiler?" "Elsa'nın (Elsass [Alsas]) hatırı için."[64]

(*b*) Bir sözcüğün *sözcük anlamı* ile *mecazi anlamından* doğan çifte anlamlılık. Bu, espri tekniklerinin en verimli kaynaklarından biridir.

---

63 [Pistol aynı zamanda silah demek. Discharge (burada uzaklaştırma) silah için kullanıldığında boşaltma anlamındadır.—*ç.n.*]

64 [İngilizce'de Elsa'nın sözcüğü "Elsa's" biçiminde olduğu için değişiklik çok daha hafif oluyor. —*ç.n.*]

Yalnızca bir örnek alacağım: Esprileriyle tanınmış bir doktor arkadaşı bir gün tiyatro yazarı Arthur Schnitzler'e[65] şöyle dedi: "Büyük bir yazar olmanıza şaşmıyorum. Ne de olsa babanız çağdaşlarına bir ayna tutmuştu."

Tiyatrocunun babasının, ünlü Dr. Schnitzler'in, tutmuş olduğu ayna laringoskoptu.[66] Hamlet'in bize bir oyunun ve onu yaratan tiyatro yazarının amacını anlatan ünlü sözleri şöyledir: "Dünyaya bir ayna tutmak, iyilerin iyiliklerini, kötülerin kötülüklerini göstermek, çağımızın ne olup ne olmadığını ortaya koymak." (III. Perde, 2. Sahne).

(*c*) Asıl çifte anlamlılık, ya da *sözcüklerle oynamak*. Bu, "çoğul kullanım"ın ideal durumu olarak tanımlanabilir. Burada sözcüğe hiçbir zarar verilmez; farklı hecelerine bölünmez, herhangi bir değiştirmeye uğratılmaz, ait olduğu evrenden (örneğin özel adlar evreninden) bir başkasına aktarılmaz. Tastamam kendisi olarak ve tümcede bulunduğu yerde, belirli koşullar sayesinde, iki farklı anlam anlatmayı başarır.

Buna verilecek pek çok örneğimiz var:

III. Napoleon'un kendini güçlü bulduğunda ortaya koyduğu ilk eylemlerden biri Orleans Sarayı'nın mülkiyetini ele geçirmekti. O zamanlar şu mükemmel sözcük oyunu moda olmuştu: "C'est le premier vol de l'aigle [Kartalın ilk *vol*'ü] *"Vol"* "Uçuş" demektir ama aynı zamanda "hırsızlık" anlamına da gelir (Fischer tarafından aktarılmıştır, 1889 [80]).

XV. Louis nükte yeteneği kendisine anlatılan bir saray mensubunu sınamak istemişti. İlk fırsatta beyefendiye, kendisinin, kralın "*sujet* [özne]" olduğu bir espri yapmasını buyurdu. Adam hemen şu zekice yanıtı verdi: "Le roi n'est pas sujet [Kral sujet değildir. [67] Yine Fischer'den, aynı yerde.]

Doktor bir hanımın başucundan gelirken başını sallayarak kocasına: "Görünüşünü beğenmiyorum" demiş, kocası "Ben yıllardır beğenmiyorum" diye ona katılmış.

Kuşkusuz doktor hanımın hastalığını kastediyor ama hasta hakkın-

---

[65] [Ki kendisi de bir tıp doktoruydu.]

[66] [Almanca sözcük *"Kehlkopfspiegel"*dir; sözcük olarak "larinks aynası". (Kulak-Burun-Boğaz hastalıkları uzmanlarının gırtlağı ve ses tellerini incelemek için kullandıkları dişçi aynasına benzer ayna —*ç.n.*) Johann Schnitzler (1835-93) laringolojideki öncü çalışmalarıyla dünyaca ünlüydü.]

[67] [Fransızca sujet, İngilizce subject sözcükleri dilbilgisinde özne demektir ancak aynı zamanda kral hariç ülkede yaşayanlar, teba anlamına da gelir. —*ç.n.*]

daki kaygısını, kocanın, kendi evlilik hatasının doğrulanması olarak yorumlayabileceği sözcüklerle anlatıyor.

Heine hicivli bir güldürüden söz ediyor: "Bu hiciv, eğer yazarı ısıracak bir şeyler daha bulsaydı bu denli ısırıcı olmazdı." Bu espri, asıl sözcük oyunu olmaktan çok sözcük anlamı ile mecazi anlam çifte anlamlılığına örnek oluşturuyor. Ama burada bu kadar keskin bir ayırım ne işimize yarar ki?

Bir diğer iyi sözcük oyunu örneği otoriteler (Heymans ve Lipps) tarafından öyle bir biçimde anlatılmıştır ki anlaşılmaz hale gelmiştir.[68] Yakınlarda öykünün doğru anlatılış ve kurgusuna başka bir işe de yaramayacak bir espri derlemesinde rastladım.[69]

"Bir gün Saphir ile Rotschild rastlaşmışlar. Biraz sohbet ettikten sonra Saphir 'Dinle Rotschild' demiş 'sermayem azaldı. Bana yüz düka borç versene.' 'Olur' demiş Rotschild 'bence uygun ama bana bir espri yapman koşuluyla.' 'Bu da bence uygun' diye yanıtlamış Saphir. 'İyi yarın büroma gel.' Saphir tam zamanında gitmiş. 'Oo!' demiş Rotchild onun geldiğini görünce *'Sie kommen um Ihre 100 dukaten* [Yüz dükan için geliyorsun]' 'Hayır' diye yanıtlamış Saphir *'Sie Kommen um Ihre 100 Dukaten* [Sen yüz dükanı yitiriyorsun] çünkü kıyamet gününe dek ödemeyi düşünmüyorum.' "[70]

---

[68] [Özgün metinde bu doyurucu olmayan öykü türleri Freud tarafından bu noktada bir dipnota yerleştirilmiştir. Bizce bu dipnotun öykünün Freud tarafından metinde anlatılan doğru biçiminin *sonunda* aktarılması daha uygun olacaktır.]

[69] Hermann (1904).

[70] [*"Sie kommen um..."* aynı zamanda hem "... için geliyorsun" hem de "yitiriyorsun" anlamına gelir.] — Heyman'ın bize anlattığına göre "Saphir'e ziyaretine gittiği zengin alacaklı *'Sie kommen Wohl um die 300 Gulden ?* [Kuşkusuz 300 florin için geliyorsunuz?]' diye sormuş, o da *'Nein, Sie kommen um die 300 Gulden* [Hayır siz 300 florin yitiriyorsunuz]' diye yanıtlamış. Bu yanıtı verirken kastettiğini dosdoğru ve hiç de alışılmışın dışında olmayan bir biçimde anlatmıştı." Gerçekten durum buydu. Saphir'in yanıtı *kendi içinde düşünüldüğünde* mükemmel düzendedir. Ne demek istediğini de —yani borcunu ödemek niyetinde olmadığını— anlıyoruz. Ancak Saphir alacaklısı tarafından kullanılan sözcüklerin tıpatıp aynısını kullanıyor. Bu nedenle onları alacaklının kullandığı anlamda almaktan kaçınamayız ve bu durumda artık Saphir'in yanıtı hiçbir anlam taşımaz. Alacaklı hiç de "geliyor" değildir. "300 florin için" geliyor da olmaz — yani 300 florin getirmek için geliyor olamaz. Dahası, alacaklı olarak işi getirmek değil, istemektir. Saphir'in sözleri bu durumda önce anlamlı sonra anlamsız bulunmuş ve gülünç bir durum doğmuştur (Lipps, 1898, 97).

Yukarıdaki metinde açıklık kazandırmak için tümüyle verdiğim biçimi espri tekniğinin Lipps'in varsaydığından epey uzak olduğunu gösteriyor. Saphir 300 florin *getirmek* için değil onu zengin adamdan *alıp götürmek* için gelmiştir. Bu nedenle "anlamlı ve anlamsız" tartışması bu espri için geçersizdir.

Berlin'in yabancısı olan biri, bir meydandaki bir dizi heykele bakarak Berlin'in yerlisine "Bu heykeller ne gibi bir şeyler üzerine dikildi?" diye sordu. Yanıt "Ha. Şey.." oldu "ya sağ ya da sol ayakları üzerine." [71, 72]

"Şu anda tüm öğrencilerin adlarını anımsayamam, profesörlerden ise hâlâ adsız olanlar var." (Heine, *Harzreise*).

Eğer bu noktada profesörlerle ilgili başka bir ünlü espri verecek olursak kendimizi ayırıcı tanı uygulamasına iyice vermiş olacağız. "Olağan [*Ordentlich*] profesörlerle olağandışı *[ausserordentlich]*[73] profesörler arasındaki fark, olağanların olağandışı hiçbir şey yapmamaları, olağandışı olanlarınsa hiçbir şeyi doğru dürüst *[ordentlich]* yapmamalarıdır. Bu, kuşkusuz *"ordentlich"* ve *"ausserordentlich"* sözcüklerinin iki anlamı üzerinde oyundur: Yani bir yandan *"ordo"*nun (düzenin) "içinde" ve "dışında" öte yandan da "etkin" ve "seçkin". Ancak bu espri ile daha önce karşılaştığımız diğer bazı espriler arasındaki uyum burada "çifte anlam"dan çok "çoğul kullanım"ın belirgin olduğunu düşündürüyor. Tümceden kulağımıza gelen tek şey bazen aynı biçimde bazen de olumsuz bir anlama değişmiş (bkz. s. 65) olarak yinelenen bir *"ordentlich"*tir. Dahası, burada da bir kavramı kendi sözcüğüyle tanımlama başarısına ulaşılmıştır; (*"Eifersucht"* [Kıskançlık] örneğine bakınız. s.66) ya da daha ayrıntılı bir anlatımla birbiriyle ilişkili iki kavramı birbirinin aracılığıyla tanımlayıp (yalnızca olumsuz yönden de olsa) zekice bir örgü haline getirme başarısına. Son olarak "tekleştirme" —tümcenin öğeleri arasında onların doğasından beklenenden çok daha sıkı bir ilişki yaratma— etmeni de burada vurgulanabilir.

"Kavas[74] Sch[äfer] beni gerçek bir meslekdaş olarak kabul etmiştir; çünkü kendisi de bir yazardır ve yılda iki kez yazdığı yazılarda benden sıkça söz etmiştir;[75] bunun dışında beni sık sık

[71] Bu sözcük oyunu aşağıda ayrıntılı olarak tartışılıyor. [Böyle bir tartışma yapılmamış. Bu dipnotun bir önceki paragrafın sonuna eklenmesi gerekirdi gibi geliyor, çünkü Saphir-Rotschild esprisi s.75 de yeniden tartışılmış.]

[72] [İngilizce metinde "dikildi" sözcüğüyle karşıladığımız sözcük *"vorstellen"* diye Almanca olarak verilmiş. Her ne kadar bir konu ya da bir neden "üzerine" heykel dikmek pek alışılmış bir kalıp değilse de espri, vostellen sözcüğüne dayandığı için bu zorlama biçim yeğlendi. —*ç.n.*]

[73] [Yani profesör ve doçent]

[74] [Alt öğretim düzeyinde bir üniversite memuru (Göttingen'de).]

[75] [Her sömestr üniversite öğretim üyelerinin, memurların, vb. adlarını içeren yıllığı bu kişi yayımlarmış. —*ç.n.*]

anmıştır[76] ve eğer beni yerimde bulamazsa her zaman *anma yazısını* çalışma odamın kapısına tebeşirle yazacak kadar da nazik olmuştur" (Heine, *Harzreise*).

Daniel Spitzer [bkz. s. 32 n. 52] *Wiener Spaziergänge*'sinde savaş zenginlerinin arttığı sıralarda [Fransa-Prusya savaşı sırasında] yaygınlaşan sosyal türden bir espri haline de gelen kestirme bir yaşamöyküsel betimleme yapmıştır: "Demir cephe [77]—demir kasa — Demir Taç". (Bu sonuncusu soylular sınıfını peşinden koşturan bir ünvandı.) Çarpıcı bir "tekleştirme" örneği —her şey demirden yapılmış! "Demir" sıfatının değişik ama çok belirgin biçimde zıt olmayan anlamları bu çoğul kullanımı olası kılmış.[78]

Sözcüklerle oynamanın bir başka örneği, çifte anlamlılık tekniğinin yeni bir alt türüne geçişi kolaylaştıracaktır. Daha önce [s.68] söz edilen şakacı hekim meslekdaş Dreyfus davası sırasındaki şu espriden sorumludur: "Bu kız bana Dreyfus'u anımsatıyor. Ordu onun masumluğuna inanmıyor." Çifte anlamı üzerine esprinin kurulduğu "masumluk" sözcüğünün anlamı bir bağlamda bilinen anlamı olup "hatâ" ya da "suç" karşıtıdır; ama başka bir bağlamda *cinsel* bir anlam olup *cinsel deneyim* karşıtıdır. Şimdi çifte anlamlılık için buna benzer pek çok örnek vardır; tümünde de espri özel olarak cinsel anlama dayanır. Bu grup için *"double entendre" [Zweideutigkeit]* adını ayırabiliriz.[79]

Bu türden *double entendre*'ın mükemmel bir örneği s. 64'de verilmiş olan Spitzer'in esprisidir: "Bazıları kocanın zamanında çok kazandığını, bu yüzden biraz sırtüstü yattığını *[sich etwas zurückgelegt]* düşünüyordu; bazıları ise karısının biraz sırtüstü yattığını *[sich etwas zurückgelegt]* bu yüzden çok kazandığını."

Ancak, eğer double entendre'ın eşlik ettiği bu çifte anlamlılığı başka örneklerle karşılaştıracak olursak teknik açıdan ilginçliğini yitirmeksizin bir farklılık ortaya çıkar. "Masumluk" esprisinde sözcü-

---

[76] [Disiplini bozduğum için.]

[77] [Yani bir iş adamının asık suratı.]

[78] [Bu espri Türkçe'ye aynen çevrildiğinde "demir" sıfatının kullanımından ileri gelen bir zayıflamaya uğruyor. Türkçe'de "demir surat"tan çok "taş surat" ya da "taş yürek", "demir kasa"dan çok "çelik kasa" tamlamaları yaygındır. —*ç.n.*]

[79] [Double entendre: Fransızca çifte anlamlılık karşılığı. Diğer gruptan cinsel öğesi nedeniyle ayrıldığı için ayrı dilde bir ad verilmiş olsa gerek. —*ç.n.*]

ğün bir anlamı öteki anlamı kadar açıktır; daha olağan ya da daha tanıdık olan anlamın cinsel mi yoksa cinsel olmayan anlam mı olduğuna karar vermek gerçekten güçtür. Ama Spitzer'in örneği böyle değil. Onda *"sich etwas zurückgelegt"* sözcüklerinin sıradan anlamı daha belirgindir; oysa cinsel anlam örtülü ve gizlenmiş olup kuşkucu bir kişinin bile dikkatinden kaçabilir. Kesin zıtlık oluştursun diye cinsel anlamı gizlemek için hiçbir çaba harcanmamış olan başka bir çifte anlamlılık örneği alalım: örneğin, Heine'nin lütufkâr bir hanımı betimleyişi: "Kendi suyundan başka hiçbir şeyi *abschlagen*[80] edemezdi." Bu, kulağa biraz açıksaçık gibi geliyor ve bir espri izlenimi bırakması zor.[81] Ancak bir çifte anlamlılık olgusunda iki anlamın eşit derecede açık olmaması biçimindeki bu gariplik, cinsel anıştırması olmayan esprilerde de —ya bir anlam ötekinden daha alışılmış olduğu ya da tümcenin diğer kesimleriyle bağlantısı yüzünden ön plana çıkmış olduğu için— ortaya çıkabilir. (Örneğin bkz. "C'est le premier vol de l'aigle" [s. 69].) Ben tüm bunları, bir imayla birlikte olan çifte anlamlılıklar diye betimlemeyi öneriyorum.

[4]

O denli çok sayıda espri tekniğiyle tanışmış bulunuyoruz ki üzerlerindeki egemenliğimizi yitirmekten korkuyorum. Bu nedenle onları özetlemeye çalışalım:

I. Yoğunlaştırma:
   (*a*) bileşik sözcük oluşumuyla
   (*b*) değiştirme ile

II. Aynı malzemenin çoğul kullanımı:
   (*c*) bir tüm halinde ve parçalarına ayırarak
   (*d*) farklı bir dizilişle

---

[80] ["Geri çevirmek" kaba anlamda "işemek".]

[81] Fischer'e (1889, 86) bkz. O, iki anlamın eş derecede belirgin olmadığı, birinin ötekinin arkasına gizlendiği çifte anlamlılık esprilerine, benim metinde değişik biçimde kullandığım "Zweideutigkeit" adını vermiş. Bu türden adlandırmalar bir gelenek sonucudur, lengüistik kullanım kesin bir yere yerleşmiş değildir.

(*e*) hafif değiştirme ile
(*f*) aynı sözcüklerin dolu ve boş halleriyle

III. Çifte anlamlılık:
(*g*) bir adın ve bir nesnenin anlamı
(*h*) mecazi ve sözcük anlamları
(*i*) asıl çifte anlamlılık (sözcük oyunları)
(*j*) *double entendre*
(*k*) ima ile birlikte çifte anlamlılık

Tekniklerin böylesine çok ve değişken oluşu akıl karıştırıcıdır. Kendimizi esprilerin teknik yöntemlerini incelemeye adamamız sıkıcı gelebilir ve esprilerin temel doğasını ortaya koyma aracı olarak tekniğin önemini abartmış olduğumuz kuşkusu uyanabilir. Eğer bu tekniklerin işleyişini anlatım biçiminden çıkartır çıkartmaz esprinin her zaman yok olduğu tartışılmaz gerçeği olmasaydı bu kuşkuya karşı çıkamazdık. Bu nedenle her şeye karşın bu çoklukta bir birlik aramaya yöneliyoruz. Tüm bu teknikler tek bir başlık altında toplanmalıdır. Daha önce söylediğimiz gibi [s. 68] ikinci ve üçüncü grupları birleştirmek güç değildir. Çifte anlamlılık (sözcük oyunları) aslında yalnızca aynı malzemenin çoğul kullanımının ideal durumudur. Bu kavramlardan ikincisi kuşkusuz daha geniş kapsamlıdır. Bölme, aynı malzemenin yeniden düzenlenmesi ve hafif değiştirme ile çoğul kullanım (*c*, *d* ve *e*) —biraz güç olmakla birlikte— çifte anlamlılık kavramı içine sokulabilirler. İyi de ilk grubun (yerine-geçen oluşumu ile yoğunlaştırma) tekniği ile diğer ikisinin (aynı malzemenin çoğul kullanımı) tekniği arasında ortak olan nedir?

Eh, çok basit ve açık bir şey diye düşünmek zorundayım. Aynı malzemenin çoğul kullanımı, her şeyin ötesinde, yalnızca özel bir yoğunlaştırma olayıdır; sözcüklerle oynama ise yerine-geçen oluşumu *olmaksızın* gerçekleştirilen bir yoğunlaştırmadan başka bir şey değildir; böylece yoğunlaştırma en geniş kategori olarak kalır. Tüm bu tekniklere bir sıkıştırma eğilimi ya da daha çok bir tutumluluk egemendir. Hamlet'in sözcükleriyle: "Tutumluluk, tutumluluk Horatio!"

Bu ekonomiyi başka örneklerle sınayalım. "C'est le premier vol

de l'aigle [s. 69]." Bu, kartalın ilk uçuşudur. Evet ama bir hırsızlık uçuşu. Bu esprinin varoluşu için *"Vol"*ün yalnızca "uçuş" değil, aynı zamanda "hırsızlık" anlamına gelmesi bir şans. Hiçbir yoğunlaştırma ve ekonomi yapılmamış mı? Kesinlikle yapılmış. İkinci düşüncenin tümünden tutumluluk yapılmış ve bir yerine-geçen bırakmadan olduğu gibi düşmüş. "Vol" sözcüğünün çifte anlamı, böyle bir yerine-geçeni gereksiz kılmıştır ya da "vol" sözcüğünün bastırılmış düşünce için bir yerine-geçeni (ilk düşüncede hiçbir ek ya da değişiklik yapılmasına gerek kalmaksızın) içermekte olduğu söylenebilir. Bu, çifte anlamlılığın bir avantajıdır.

Bir başka örnek: "Demir cephe — demir kasa — Demir Taç [s. 71]. Aynı düşüncenin "demir"in hiç yer almadığı bir biçimde anlatımına göre ne olağanüstü bir ekonomi: "Gerekli katılık ve vicdansızlığın yardımıyla büyük bir servet biriktirmek güç değildir ve böyle çalışmalar için de bir ünvan kuşkusuz uygun bir ödüldür."

Bu örneklerde yoğunlaştırma ve de ekonomi gerçekten yanılgıya yer vermeyecek derecede vardır. Ancak *her* örnekte var olması gerekir. Daha önce yoğunlaştırmanın bulunmadığını belirtmiş olduğumuz ve aynı malzemenin yineleyen kullanım tekniğini örnekleme temel güdüsüyle sunduğumuz "Rousseau — *roux et sot* [s. 62]" ve " Antigone — *Antik? oh, nee* [s. 63]" gibi esprilerde ekonomi nerede gizlidir? Burada yoğunlaştırmanın konuya uymadığı doğru ama onun yerine daha kapsamlı olan ekonomi kavramını alacak olursak pek de güçlük çekmeden açıklayabiliriz. Rousseau, Antigone vb. olgularında neyden tutumluluk yaptığımızı göstermek kolay. Biz bir eleştiriyi dile getirmek ya da bir yargıya biçim vermek zorunluluğundan tutumluluk yapıyoruz; her ikisi de adın kendisinde var zaten. *"Leidenschaft — Eifersucht* [tutku — kıskançlık]" [s. 66] örneğinde de bir tanım için emek harcama zahmetinden tutumluluk yapıyoruz: *"Eifersucht, Leidenschaft" —"Eifer sucht"* ["hırsla arar"], *"Leiden schafft"* ["ıstıraba yol açar"]. Yalnızca bağlantı sözcüklerini eklememiz gerekiyor, tanımımız hazır. Bu biçimde çözümlenen tüm diğer örneklerde durum buna benzer. En az tutumluluğun bulunduğu yerde bile (Saphir'in sözcük oyunu *"sie kommen um ihre 100 dukaten"* [s.70] gibi.) her şeye karşın yanıt için yeni sözcükler çerçeveleme gereğinden bir tu-

tumluluk vardır; sorunun sözcükleri yanıt için yeterlidir. Fazla bir tutumluluk değil ama espri orada yatar. Aynı sözcüklerin soru ve yanıt için çoğul kullanımı kesin bir "ekonomi"dir. Hamlet'in babasının ölümü ile annesinin evlenmesi arasındaki hızlı geçiş karşısında söyledikleri gibi:

> Cenaze için kızartılan etler
> Süsledi soğuk olarak düğün sofrasını
>
> [I. Perde 2. Sahne]

Ancak "ekonomi eğilimi"ni, espri tekniklerinin en genel özelliği olarak benimsemeden ve de onun nereden geldiği, neyi belirlediği, esprinin sağladığı hazzın ondan nasıl doğduğu gibi sorular sormadan önce haklı bir kuşkuya da yer vermek zorundayız. Her espri tekniği anlatımda bir tutumluluk eğilimi gösteriyor olabilir ama tersi doğru değildir. Anlatımda her ekonomi, her kısaltma bu bağlamda bir espri değildir. Bu noktaya daha önce de ulaşmıştık. O sırada her espride yoğunlaştırma sürecini bulma umudundaydık ve kestirme bir anlatımın bir espri oluşturmaya yetmediği biçiminde akla yakın bir karşı çıkışa yol açmıştık [s.60]. O halde bir espri olma niteliğinin dayandığı özel bir tür kısaltma ve ekonomi olması gerekir ve bu özelliğin doğasını anlayana dek espri tekniklerinin ortak öğesi hakkındaki buluşumuz bizi hiçbir zaman sorunumuzun çözümüne yaklaştırmayacaktır. Ayrıca espri tekniğinin yaptığı ekonominin bizi pek de etkilemediğini söyleme cesareti gösterelim. Onlar bize biraz da bazı ev kadınlarının uzak bir çarşıdaki birkaç kuruş daha ucuz sebzeleri almak için yolculukta zaman ve para harcayarak gösterdikleri tutumluluğu anımsatıyor. Bir espri, tekniğiyle, neyden tutumluluk sağlar? Çoğunlukla hiçbir sorun çıkarmadan ortaya çıkıverecek birkaç yeni sözcüğü bir araya getirmekten. Bunun yerine espri iki düşünceyi de kapsayan bir sözcüğü arama zahmetine katlanmak zorundadır. Gerçekten espri önce düşüncelerden birini ikinciyle bir bileşim oluşturmaya olanak verecek alışılmamış bir biçimde dönüştürür. Her iki düşünceyi de hiçbir ortak anlatım biçimi olmaksızın akla geldiği gibi dışavurmak daha basit, daha kolay ve

gerçekten daha ekonomik olmaz mıydı? Sözcüklerden ekonomi, zekâ enerjisi harcamasıyla götürülmüş olmuyor mu? Bununla kim ekonomi yapmıştır? Kim kazançlıdır?

Eğer onları başka bir yere bırakacak olursak bu kuşkulardan şimdilik kurtulabiliriz. Şu ana dek gerçekten tüm espri tekniği türlerini ortaya koyduk mu? Yeni örnekler derleyip onları çözümlemek kuşkusuz daha iyi olacaktır.

[5]

Büyük —belki de en kalabalık— bir espri grubunu belki de küçümsenmelerinden etkilenerek henüz söz konusu etmedik. Bunlar genellikle *"kalauer"* (*"calembourgs"*) ["cinas"] diye bilinen tür olup sözel esprinin en aşağı türü sayılır; bunun olası nedeni, bunların "en ucuz" espriler olmaları yani en az çabayla yapılabilmeleridir. Gerçekten de anlatım tekniği olarak en az şeye gereksinme duyarlar; asıl sözcük oyunu ise en çoğuna gereksinir. Sözcük oyununda iki anlamın tıpatıp aynı sözcükle anlatılması ve bu nedenle bir tek kez söylenmesi gerekir; oysa cinas için iki anlamı anlatan iki sözcüğün birbirini kaba benzeşim ile çağrıştırması yeterlidir; bu benzeşim, genel yapı benzerliği ya da uyaklı bir ses uyumu veya ilk birkaç harfin ortaklığı vb. den ileri gelebilir. *"Klangwitz"* [ses esprileri] olarak adlandırılamayan bu türden birçok örnek *Wallensteins Lager*'de Capuchin keşişinin vaazında bulunmaktadır: [82]

Kümmert sich mehr um den *Krug* als den *Krieg*,
Wetzt lieber den *Schnabel* als den *Sabel*

.....

Frisst den *Ochsen* lieber als den *Oxenstirn'*,

.....

Der *Rheinstrom* ist worden zu einem *Peinstrom*,
Die *Klöster* sind ausgenommene *Nester*,
Die *Bistümer* sind verwandelt in *wüsttümer*.

[82] [Bunlardan biri daha önce s.62'de verilmişti.]

.....

Und alle die gesegneten deutschen *Länder*
Sind verkehrt worden in *Elender*. [83]

Espriler bir sözcüğün bir sesini değiştirmeye özellikle eğilimlidirler. Hevesi'nin (1888, 87), sonunda bir Alman İmparatoru için hexameter[84] ölçüsünde övgüler yazmak zorunda kalan antiemperyalist bir İtalyan şairinden söz edişi gibi: *"Cäsaren* [Sezarlar]in kökünü kazıyamadı ama hiç değilse *Cäsuren* [vezin]i yok etti."

Elimizin altındaki cinaslar yığınından, suçlusu Heine olan gerçekten kötü bir örneği getirmek sanırım özellikle ilginç olacaktır.[85] Kendisini sevgilisine uzun süre "Hint Prensi" olarak tanıttıktan sonra adam maskesini atar ve itiraf eder: "Madam, sizi aldattım... *Kalkutta'*da [Kalküta] dün öğle yemeğinde yediğim *Kalkuttenbraten'*den [Kızarmış Kalküta kuşu] daha fazla bulunmadım." Bu esprinin yanlışı, içindeki benzer iki sözcüğün yalnızca benzer değil tümüyle aynı olmasında yatar. Yemiş olduğu kızarmış kuş öyle aldandırılır çünkü aynı Kalküta'dan gelmiştir ya da geldiği varsayılır.

Fischer (1889, 78) bu tür esprilere daha çok dikkat çekmiş ve onları, "sözcük oyunları"ndan kesin olarak ayırt etmeye çalışmıştır. "Bir cinas, kötü bir sözcük oyunudur; çünkü sözcükle sözcük olarak değil, ses olarak oynar." Oysa "sözcük oyunu, sözcüğün sesinden kendisine atlar." [*a.g.e.*79]. Öte yandan *famillionär*, Antigone *(Antik? oh, nee)* vb. gibi esprileri "ses esprileri" arasında sınıflar. Bu konuda

---

[83] [Sözcük olarak:
*Savaş*tan çok *şişe*yle ilgilenir
Kılıcından çok *burnunu* biler.
.....
[General] *Oxenstirn*'i yiyeceğine *öküzleri* yer
.....
Ren nehri ıstırap deresine döndü,
Manastırlar yağmalanmış *kuş yuvalarıdır*
Piskoposluklar firariliklere dönüştü.
.....
Ve tüm kutsal Alman *toprakları*
Harabelere döndü.]

[84] [Altı duraklı bir şiir ölçüsü —*ç.n.*]

[85] [*Reisebilder* II] "Ideen", V. Bölüm.

onu izleme gereğini duymuyorum. Benim görüşüme göre bir sözcük oyununda sözcük de anlamlardan birinin ya da ötekinin bağlandığı bir ses imgesidir. Ancak burada da lengüistik kullanım hiçbir kesin ayırım getirmemektedir; eğer "cinaslar"ı aşağılamayla, "sözcük oyunu"nu ise belirgin bir saygıyla ele alıyorsa bu değer yargıları teknik olmayan görüşler tarafından belirlenmiş olsa gerektir. "Cinas" oldukları söylenen esprilerin de üzerinde durulmaya değer. Keyifleri yerinde olduğu zaman oldukça uzun bir süre kendilerine söylenen her söze bir cinasla yanıt veren bazı insanlar vardır. Bilimdeki ciddi başarıları söz konusu olduğunda bir olgunluk örneği olan bir arkadaşım bu yeteneğiyle övgüye layıktır. Bir keresinde arkadaşlarını cinaslarıyla nefessiz bırakmış ve tükenmez güçü hayranlık uyandırmıştı: "Evet" demişti "burada *auf der Ka-Lauer* [86] yatıyorum." Sonunda durması rica edildiğinde kendisine "*Poeta Ka-laureatus*"[87] ünvanı verilmesi koşuluyla kabul etti. Ancak bunların ikisi de bileşik sözcük oluşumuyla yapılmış mükemmel yoğunlaştırma esprileridir. ("Burada *Kalauer* [cinaslar] yapmak için *auf der Lauer* [pusuda] yatıyorum.")

Herhalde cinaslarla sözcük oyunlarının sınırlandırılması üzerine tartışmalardan birincilerin bize tümüyle yeni bir espri tekniği bulma konusunda yardımcı olamayacağını anlamış bulunuyoruz. Cinaslarda *aynı* malzemenin birden çok anlamda kullanılması beklentimizden vazgeçecek bile olsak, yine de, bilinenin yeniden bulunmasına, cinası oluşturan iki sözcük arasındaki iletişime vurgu yapılmış olacak ve bunun sonucunda, cinaslar, yalnızca doruğunu asıl sözcük oyunlarının oluşturduğu grupta bir alt türü oluşturacaklardır.

[6]

Ancak teknikleri, şu ana dek söz edilen gruplarla birleştirilmelerine yönelik hemen tüm girişimlere karşı koyan espriler de vardır.

---

[86] ["*Kalauer*" = "cinas." "*Auf der Lauer*"= "pusuda."]

[87] [Poeta = şair. Almanca Kalauer bu kez Latince bir tamlamaya dönüştürülmüş. — *ç.n.*]

"Heine ile ilgili olarak anlatılan bir öyküde, bir akşam Heine, Paris *salon*'larından birinde oyun yazarı Soulié[88] ile konuşurken insanların Midas'la kıyasladıkları —yalnızca zenginliği açısından değil— Paris'in parababalarından biri odaya girer. Çevresi bir anda kendisine büyük saygı gösteren bir kalabalıkla çevrilir. Soulié 'Şuraya Bak' der Heine'ye 'Ondokuzuncu yüzyılın Altın Buzağı'ya tapınışına bak!' O denli hayranlık gösterilen kişiye bir göz atan Heine, sanki düzeltme yapar gibi yanıtlar: 'Yo, o artık biraz daha büyümüş olsa gerek!' " (Fischer, 1889, 82-3.)

Bu mükemmel esprinin tekniğini nerede arayacağız? Fischer bir sözcük oyununda diye düşünüyor: "Böylece, örneğin, 'Altın Buzağı' sözcükleri hem Mammon[89] hem de putlaştırma anlamına gelebilir. Birinde temel nesne altın, diğerinde hayvan heykelidir; ayrıca kesinlikle övücü olmayan terimlerle pek çok parası ama pek az duygusu olan birini nitelemeye de yardım etmektedir" (*a.g.e.*). "Altın Buzağı" ifadesini çıkarıp atma deneyini yapacak olursak kesinlikle espriyi de yok etmiş oluruz. Soulié'ye şöyle dedirteceğiz: "Şuraya bak! Şu kalabalığın budala bir adamın çevresinde salt zengin olduğu için toplanışına bak!" Bu, artık espri değildir ve Heine'nin yanıtını da olanaksız kılar.

Ancak üzerinde durduğumuz şeyin yalnızca Soulié'nin benzetmesi değil —ki o da bir espridir— kesinlikle çok daha iyi bir espri olan Heine'nin yanıtı olduğunu unutmamamız gerekir. Böyle olunca Altın Buzağı ile ilgili anlatıma dokunamayız: O Heine'nin *mot*'su [sözcük] için bir ön koşul olarak kalır ve bizim irdelememiz yanlızca ikinci kısıma yönelmelidir. Eğer "Yo, o artık biraz daha büyümüş olsa gerek" sözcüklerini genişletirsek onu ancak şöyle bir şeye çevirebiliriz: "Yo, o artık buzağı değil yetişkin bir öküz!" Böylece Heine'nin esprisi için gerekli olan şey "Altın buzağı"yı mecazi anlamda değil kişisel bir anlamda alması ve onu zengin adamın kendisine uygulamasıdır. Bu çifte anlamlılık Soulié'nin sözünde de zaten vardır.

Ama bir dakika! Şimdi sanki bu indirgeme Heine'nin esprisini

[88] [Frédéric Soulié (1800-1847) Fransız oyun yazarı ve romancı.]

[89] [Mammon: Hırs ya da servet tanrısı.]

[90] [S. 59'daki 36. dipnota bakınız.]

tümüyle yok etmiyor, tersine özüne dokunulmamış olarak bırakıyor gibi. Bu durumda Soulié: "Şuraya bak!" diyor "Ondokuzuncu yüzyılın Altın Buzağı'ya tapınışına bak!" ve Heine yanıtlıyor "Yo, o artık buzağı değil yetişkin bir öküz"![90] Ve bu indirgenmiş biçiminde bile sözleri hâlâ bir espridir. Ancak Heine'nin *mot*'su için daha başka bir indirgeme yapılamaz.

Bu güzel örneğin böyle karmaşık teknik koşullar içermesi çok yazık. Hiçbir açıklık getiremedik. O zaman onu bırakalım ve önceliyle içsel bir akrabalık araştıracağımız başka bir örnek arayalım.

Bu, Galiçya Yahudilerinin banyodan hoşlanmamasını işleyen "banyo esprileri"nden biridir. Örneklerimizin soylu olması konusunda ısrarlı değiliz. Kökenlerini değil, etkililiklerini — bizi güldürüp güldürmediklerini ve kuramsal ilgimizi hak edip etmediklerini araştırıyoruz. Bu iki beklentinin her ikisini de kesinlikle en iyi karşılayan espriler ise Yahudi esprileridir.

"İki Yahudi bir hamamın yakınlarında karşılaşmış. Biri 'Banyo aldın mı?' diye sormuş. Öteki 'Neden sordun' demiş 'banyolardan biri kayıp mı olmuş?' "

Eğer kişi bir espriye candan gülüyorsa onun tekniğini araştırmak için uygun bir ruh halinde değildir. Kişiyi bu çözümlemelere çekmede bazı güçlükler doğar. "Gülünç bir yanlış anlama" deme eğiliminde oluruz. Evet ama bu esprinin tekniği nedir? "Almak" sözcüğünün iki anlamda kullanılması olduğu apaçık. Konuşmacılardan biri için "almak" renksiz bir yardımcı fiildir; diğeri içinse yitirdiği gerçek anlamı geri verilmiş bir fiil. Öyleyse bu, aynı sözcüğün "dolu" ve "boş" kullanımı örneğidir (Grup II (*f*) [s. 73]. Eğer "banyo almak" ifadesini "banyo yapmak"la değiştirecek olursak espri yok olur. Yanıt artık uymaz. Böylece espri bir kez daha "banyo almak" anlatım biçimine bağlanmıştır.

İşte bu kadar. Ama bu olguda da indirgeme yine yanlış noktaya uygulanmış gibidir. Espri soruda değil yanıttadır — yani ikinci soruda: "Neden sordun? Banyolardan biri kayıp mı olmuş?" Ve bu yanıt, anlamı bozulmadıkça, herhangi bir genişletme ile espri olmaktan çıkarılamaz. Ayrıca, ikinci Yahudi'nin yanıtında banyo yapmayı savsaklamanın "almak" sözcüğünü yanlış anlamaktan daha

önemli olduğu izlenimini de ediniriz. Ancak burada da yolumuzu açık olarak göremiyoruz, o nedenle bir üçüncü örnek arayacağız.

Yine bir Yahudi esprisi ama bu kez yalnızca kurgu Yahudi; öz, genel olarak insanlığa ilişkin. Bu örneğin de istenmeyen karışıklıkları olduğu kuşkusuz ama bu karışıklıklar buraya dek bizim görüşümüzü bulandıranların aynısı değil.

"Yoksul bir kişi varlıklı bir tanışından kötü koşullarını uzun uzun anlatarak 25 florin borç almıştı. Aynı gün yardımsever kendisini bir lokantada önünde bir tabak mayonezli som balığıyla gördü. "Ne?" diye bağırdı yardımsever "Benden aldığın ödünç parayla kendine mayonezli som balığı mı ısmarladın? Benim paramı bunun için mi kullanıyorsun?" Saldırıya hedef olan "Seni anlamıyorum" diye yanıtladı "param olmadığı zaman mayonezli som *yiyemiyorum*, olduğu zaman da *yememem gerekiyor*. İyi de ben ne zaman mayonezli som yiyeceğim?"

Artık burada çifte anlamlılıktan hiçbir iz bulunamaz. "Mayonezli som" yinelenmesi de esprinin tekniğini oluşturmuyor; çünkü bu aynı malzemenin bir "çoğul kullanımı" olmayıp öykünün ana konusu olarak aynı malzemenin gerçek bir yinelenmesidir. Bir süre için bu çözümlemeden biraz şaşkınlaşabilir, hattâ bu öykünün —bizi güldürmesine karşın— bir espri özelliği taşımadığını öne sürmeye sığınmak isteyebiliriz.

Yoksul düşmüş kişinin yanıtında üzerinde durulmayı hak eden başka ne var? Ona çok belirgin bir biçimde mantıksal bir tartışma biçimi verilmiş. Ama biraz haksızlık edilmiş, çünkü yanıt aslında mantıksız. Adam kendisini, ödünç verilen parayı ağzının tadı ile harcadığını söyleyerek savunuyor ve bir ussallık görüntüsüyle *ne zaman* som balığı yiyebileceğini soruyor. Ancak bu doğru yanıt değildir. Kendisine yardım eden kişi, tam parayı ödünç aldığı gün kendisine som balığı ısmarladığı için eleştirmiyor onu; onun koşullarında böyle zevklere *hiç yer olmadığını* anımsatmaya çalışıyor. Yoksul düşmüş *bon vivant* [91] eleştirinin bu olası tek anlamını görmezden geliyor ve eleştiriyi yanlış anlamış gibi başka bir soruyla yanıtlıyor.

Bu espri tekniği, tam olarak, yanıtın, eleştirinin anlamından

[91] [Ehlikeyf —*ç.n.*]

saptırılmasında yatıyor olabilir mi? Eğer öyleyse, benzer bir dayanak noktası kayması, ruhsal vurguda benzer bir kayma, bu örneğe yakın bulduğumuz önceki iki örnekte de izlenebilir.

Ve buyrun bakalım! Bu öneri kolay bir başarıdır ve gerçekten bu örneklerin tekniğini ortaya koyar. Soulié, Heine'ye ondokuzuncu yüzyıl toplumunun "Altın Buzağı" ya tıpkı Yabanıllık dönemi Yahudileri gibi tapındığını gösteriyordu. Heine'nin buna uygun yanıtı şöyle olmalıydı: "Evet bu insanın doğasında var; binlerce yıl hiçbir değişiklik yapmamış." ya da buna benzer doğrulayıcı bir şeyler. Ama Heine yanıtını kendisine önerilen düşünceden uzaklaştırmış ve ona yanıt vermemiştir. "Altın Buzağı" yan cümlesinin sapabileceği bir yan yola olanak veren bir çifte anlamlılığı kullanmıştır. Cümlenin bir öğesine, "Buzağı"ya yapışmış ve Soulié'nin sözüne sanki vurgu Buzağı üzerindeymiş gibi yanıt vermiştir. "Yo, o artık bir buzağı değil.....vb."[92]

Banyo esprisindeki saptırma çok daha basittir. Bu örnek grafik bir sunuş gerektiriyor:

İlk Yahudi soruyor: "*Banyo* aldın mı?" vurgu "banyo" öğesi üzerindedir.

İkincisi, sanki soru: "Banyo *aldın* mı?" biçimindeymiş gibi yanıt veriyor.

Vurgudaki bu kayma ancak "banyo almak" söyleyişi için olasıdır. Eğer "Banyo yaptın mı?" olsaydı, hiçbir değiştirme yapılamazdı, o zaman esprisiz yanıt: "Yıkanmak mı? Ne demek istiyorsun? Bunun ne demek olduğunu bilmiyorum" olurdu. Ama esprinin tekniği vurgulamanın "banyo"dan "almak"a[93] kaymasında bulunmaktadır.

92 Heine'nin yanıtı iki espri tekniğini birleştiriyor. Bir saptırmayla birleştirilmiş bir ima. Doğrudan doğruya "O bir öküzdür," demiyor.

93 "Almak" *[nehmen]* sözcüğü, çeşitli biçimlerde kullanılabilmesi nedeniyle sözcük oyununa çok uygun bir temel oluşturur. Yukarıda verilen yer değiştirme esprilerinin tersine basit bir örnek vereceğim: "Tanınmış bir borsa spekülatörü ve banka müdürü bir arkadaşıyla Ringstrasse'de [Viyana'nın ana caddesi] yürüyormuş. Bir kahvenin önünden geçerken 'Hadi girip bir şeyler alalım!' demiş. Arkadaşı onu eteğinden tutmuş: 'Ama Bay Hofrat içerisi insanla dolu.' " [İngilizce metinde gerek bu esprinin gerekse banyo esprisinin çeviri nedeniyle etkinliğini yitirdiği, çünkü her iki örnekte de anlamını yitirmiş sözcüğün "take" değil "have" olduğu belirtiliyor. Türkçe için de aynı bozuşma sözkonusu olmakla birlikte "banyo yapmak" yerine "banyo almak", "birşeyler içmek" yerine "birşeyler almak" konuşma diline kısmen girmiş bulunuyor. —*ç.n.*]

Yeniden "mayonezli som balığı" esprisine dönelim, çünkü o en doğrudan örnektir. O espride yeni olan şey çeşitli yönlerden dikkatimizi yöneltmeye değer. Önce tekniğe ışık tutacak bir ad vermemiz gerekir. Ben, onu, "yerdeğiştirme" diye adlandırmayı öneriyorum; çünkü temeli, düşünce katarının bölümlenmesinde, ruhsal vurgunun açılış konusundan bir başkasına yerdeğiştirmesinde yatıyor. Bir sonraki görevimiz yerdeğiştirme tekniği ile esprinin anlatım biçimi arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Örneğimiz ("mayonezli som balığı") bize bu esprideki yer değiştirmenin sözel anlatımından bağımsız bir üst dereceye olduğunu gösterir. Sözcüklere değil, düşünce katarlarına dayanmaktadır. Yanıtın anlamı korunduğu sürece sözcüklerin yerine konan hiçbir başka sözcük espriyi yok edemez. İndirgeme, ancak düşünce katarını değiştirip boğazına düşkün adamı, esprisine sunulan biçimiyle savuşturduğu eleştiriye doğrudan yanıt verdiğimizde gerçekleşebilir. O zaman indirgenmiş biçimi: "Kendimi damak zevkimden yoksun bırakmam ve bana göre onun için ödediğim parayı nereden sağladığım hiç önemli değil. Tam bana borç para verdiğiniz gün mayonezli som balığı yiyor olmanın açıklaması budur işte," olurdu. Ama bu artık espri olmaz olsa olsa biraz huysuzluk olurdu.

Bu espriyi anlamca ona çok yakın bir başkasıyla kıyaslamak öğretici olacaktır:

"İçkiye düşkün bir adam küçük bir kasabada özel öğretmenlikle geçiniyordu. Ancak kötü alışkanlığı yavaş yavaş öğrenildi ve bunun sonucunda öğrencilerinin çoğunu yitirdi. Bir arkadaşı onun yaşayışını değiştirmeye yöneltme görevini üstlendi. 'Bak' dedi ona 'içkiyi bırakacak olsan kasabanın en iyi öğretmeni olurdun. Onun için bırak şu içkiyi!' diğeri öfkeyle 'Ne diyorsun sen?' diye yanıt verdi. 'Ben içebilmek için öğretmenlik yapıyorum. Öğretmenlik yapayım diye içkiyi bırakır mıyım?' "

Bu espri "mayonezli som balığı"nda gördüğümüz aynı mantıklı olma görüntüsünü veriyor, ancak bu bir yerdeğiştirme esprisi değil. Yanıt doğrudan bir yanıttır. Bir önceki espride gizli olan huysuzluk bunda açıkça benimsenmiştir. "İçki içmek benim için en önemli şeydir." Aslında bu esprinin tekniği son derece yetersiz olup etkinli-

ğini açıklamaktan uzaktır. Bu etkinlik, basitçe aynı malzemenin yeniden düzenlenmesinden ya da kesin olarak içki içmekle öğretmenlik yapmak arasında araç-amaç ilişkisinin tersine çevrilmesinden ibarettir. Benim indirgemem bu etmenin anlatım biçimi üzerindeki vurgusunu sonlandırır sonlandırmaz espri yok olur. Örneğin: "Ne anlamsız bir öneri! Benim için önemli olan öğretmenlik yapmak değil, içki içmek. Her şeyin ötesinde öğretmenlik benim için yalnızca içki içebilmem için bir araçtır." Öyleyse bu espri gerçekten anlatım biçimine bağlıdır.

Banyo esprisinde esprinin sözcüklere ("Banyo aldın mı?") bağımlılığı gözden kaçamaz ve sözcüklerde bir değişiklik esprinin yok olmasını da getirir. Çünkü bu durumda teknik daha karmaşıktır, çifte anlamlılık (alt grup *f*) [94] ile yerdeğiştirmenin bireşimi. Sorunun söylenişi bir çifte anlamlılığı içermektedir ve espri, yanıtta, soruyu soranın kasdettiği anlamın gözardı edilip ikincil anlama sarılınmasıyla üretiliyor. Buna göre öyle bir indirgeme yapmalıyız ki söyleyişin çifte anlamlılığı sürsün ama espri yok olsun; bunu ancak yerdeğiştirmeyi iptal ederek yapabiliriz:

"Banyo mu aldın?" — "Ne aldığımı sanıyorsun? Banyo mu? O da ne?" Ama artık bu bir espri değil kötü niyetli ya da alaycı bir abartmadır.

Heine'nin "Altın Buzağı"ya ilişkin esprisindeki çifte anlamlılıkta da tümüyle benzer bir kesim yer almıştır. Bu çifte anlamlılık, yanıtın öngörülen düşünce katarından sapmasına olanak vermiştir (ki bu sapma "mayonezli som balığı" esprisinde söyleyişin böylesi bir katkısı olmaksızın gerçekleşmiştir). İndirgemede Soulié'nin sözü ve Heine'nin yanıtı belki de şöyle olurdu: "Buradaki insanların adamın çevresine yalnızca zengin olduğu için doluşmaları insana onların tıpkı 'Altın Buzağı'ya tapınışlarını anımsatıyor." Heine ise: "Zenginliği nedeniyle onun böyle yüceltilmesi beni hiç mi hiç etkilemiyor. Sen sözlerinde insanların onun zenginliğinin hatırına budalalığını bağışlamaları olgusuna yeterince vurgu yapmadın." Böylece çifte anlamlılık korunabilir ama yerdeğiştirme esprisi yok olurdu.

---

94 [Yani "aynı sözcüğün 'tam' ve 'boş' kullanımı", S. 73'deki tabloda alt grup *f* grup II'ye (aynı malzemenin çoğul kullanımına) katılmıştır; Grup III'e (çifte anlamlılık) değil. Ancak s. 68'de değinildiği gibi Grup II ve III birbiri içine geçebilir.]

Ancak bu noktada, bu ince ayrımların birbiri içine geçmiş şeyleri parçalamaya çalışmak olduğunu öne süren bir karşı çıkışa kendimizi hazırlamalıyız. Her çifte anlamlılık bir yerdeğiştirmeye —düşünce katarının bir anlamdan ötekine sapmasına— olanak vermiyor mu? O zaman biz neden "çifte anlamlılık" ile yerdeğiştirmenin oldukça farklı iki espri tekniğinin temsilcisi olduğunu kabul ettirmeye çalışıyoruz? Evet, çifte anlamlılıkla yerdeğiştirme arasında böyle bir ilişki bulunduğu doğru, ama bunun bizim farklı espri tekniklerini ayırt etmemizle ilişkisi yok. Çifte anlamlılıkta, bir espri, çoğul yoruma olanak veren bir sözcükten başka bir şey içermez; bu sözcük, işitenin bir düşünceden diğerine geçişi bulmasına olanak verir — o geçiş biraz genişletilecek olursa bir yerdeğiştirmeye denk düşer. Yerdeğiştirme esprisinde ise, esprinin kendisi, bu türden bir yerdeğiştirmenin gerçekleşmiş olduğu bir düşünce katarı içerir. Burada, yerdeğiştirme espriyi yaratmış olan işlemin bir parçasıdır; espriyi anlatmak için gerekli işlemin bir parçası değildir. Eğer bu ayrım bizim için açık değilse, indirgeme çabalarımızda elle tutulur biçimde gözümüzün önüne getirecek şaşmaz bir aracımız vardır. Ancak bu karşı çıkışın yadsıyamayacağımız bir değeri de var. Bu karşı çıkış, esprinin *yapısına* ilişkin ruhsal süreçlerle (espri işlemi) [95] espriyi *kavramaya* ilişkin ruhsal süreçleri (anlama işlemi) birbirine karıştırmamız gerektiğine dikkatimizi çekiyor. Şu andaki incelememiz, yalnızca birincisiyle ilişkilidir.[96]

Yerdeğiştirme tekniğinin başka örnekleri var mı? Onları bulmak o kadar kolay değil. Aşağıdaki örnek, doğru dürüst bir örnek oluşturmanın ötesinde, model olgumuzda çok aşırı vurgulanmış olan mantıksal görüntüyü de taşımıyor:

---

95 [Burada önerilen terim daha önce (s. 60-61) değinilmiş olduğu üzere esprileri ve düşleri üretmeye ilişkin süreçler arasındaki benzerliği vurgulamaya hizmet ediyor. Konu geniş olarak aşağıda, VI. Bölüm'de tartışılmıştır.

96 İkincisi için bu kitabın sonraki bölümlerine bakınız. — Açıklayıcı birkaç söz burada pek de yersiz olmayacaktır. Alışılmış biçimde yerdeğiştirme, bir sözle onun yanıtı arasında oluşur ve düşünce katarı, özgün deyişin başlattığı yönden başka bir yön izler. Yerdeğiştirmeyi çifte anlamlılıktan ayırt etme gerekliliği en iyi biçimde, ikisinin birleştiği örneklerde (yani deyişin sözcüklerinin, konuşmacının amaçladığı ama yanıt için bir yerdeğiştirmeye yol gösteren bir çifte anlam taşıdığı örneklerde) ortaya çıkar [s. 83-84].

"Bir at satıcısı, müşterisine bir binek atını salık veriyordu. 'Eğer bu atı alır ve sabah dörtte yola çıkarsanız, altı buçukta Pressburg'da olursunuz.' — 'Sabahın altı buçuğunda Pressburg'da ne işim var?' "

Burada yerdeğiştirme son derece açıktır. Satıcı, yöre kasabasına erken saatte varıştan, kesinlikle atın yeteneğini örneklemek için söz etmiştir. Müşteri ise atın, ilgilenmediği bu yeteneğini gözardı eder ve doğrudan doğruya seçilen örneğin verilerine dalar. Bu verilerin indirgenmesini vermek oldukça kolaydır.

Daha büyük güçlükler, tekniği çok kapalı olan ama yine de yerdeğiştirme ile birleşmiş çifte anlamlılık olarak çözümlenen bir başka örnekte ortaya çıkar. Espri, bir *Schadchen*'in (Yahudi çöpçatan) kandırmacalarını betimler, bu nedenle de sıklıkla ilgileneceğimiz bir gruptandır.

"'*Schadchen*', damat adayına kızın babasının yaşamadığını söylemişti. Nişandan sonra babanın yaşadığı ve hapiste olduğu ortaya çıktı. Damat *Schadchen*'i protesto edince o: 'Ee. Ben sana ne demiştim?' diye yanıtladı; 'Sen buna yaşamak mı diyorsun?'"

Çifte anlamlılık "yaşamak" sözcüğünde bulunmaktadır ve yerdeğiştirme, *Schadchen*'in, sözcüğün özgün "ölüm" karşıtı anlamını, "Bu yaşamak değil" cümleciğindeki anlamına kaydırmasından ibarettir. Böyle yapmakla retrospektif olarak daha önceki bildirimin çifte anlamlı olduğunu açıklamaktadır; oysa böyle bir çoğul anlamlılık, bu özel durumdan çok uzaktır. Buraya kadar teknik, "Altın Buzağı" ve banyo esprisindekine benzer görünüyor. Ancak, burada, sözedilmesi gereken ve belirginliği bizim tekniği anlamamızı güçleştiren bir başka etmen vardır. Bu espri, "niteleyici" bir espri diye tanımlanabilir: Bir çöpçatanın, sahtekarca yüzsüzlük ile hazırcevaplığın karakteristik bir karışımına sahip olduğunu bir örnekle göstermeyi amaçlamaktadır. Biz bunun, esprinin yalnızca dış kabuğu, cephesi olduğunu; anlamının —yani amacının— ise farklı bir şey olduğunu göreceğiz. Bu nedenle bu espriyi indirgeme girişimini ertelemek zorundayız.[97]

Çözümlemesi bu denli zor olan bu karmaşık örneklerden sonra yerdeğiştirme esprisinin mükemmel bir biçimde doğrudan ve saydam bir örneği sayılabilecek bir örneğe dönmek doyurucu olacaktır:

---

[97] III. Bölüme bkz. [s. 136 v.s.]

"Bir *Schnorrer* [Yahudi dilenci], zengin bir barona başvurup Ostend'e gitmek için yardımda bulunmasını rica etti. Doktorların, sağlığına kavuşması için deniz banyosu önerdiklerini söyledi. 'Çok iyi' dedi zengin adam; 'Sana bir miktar para vereceğim. Ama tüm deniz banyosu tesislerinin en pahalısı olan Ostend'e gitmek zorunda mısın?' Yanıt sitemliydi: 'Herr baron, sağlığım için hiçbir masraftan kaçınmam.' " Kuşkusuz bu doğru bir bakış açısıdır ama bir dilenci için değil. Yanıt, zengin bir adamın bakış açısından verilmiştir. *Schnorrer*, sağlığı için feda edeceği para kendisininmiş, sanki para ve sağlık aynı kişiye aitmiş gibi davranmaktadır.[98]

[7]

Bir kez daha şu çok öğretici "mayonezli som balığı" örneğinden başlayalım. O da bize mantıksal düşünüşün çarpıcı bir resmi geçidinin sergilendiği bir cephe ile birlikte sunulmuştur ve çözümleme sonunda bu mantığın, aslında bir yanlış akıl yürütme parçasını —yani düşünce katarının bir yerdeğiştirmesini— gizlemede kullanıldığını öğreniriz. Bu, zıt bir bağlantıyla da olsa, kılık değiştirmemiş biçimde biraz saçmalık ya da budalalığı sergileyen başka esprileri anımsamamıza yardım eder. Bu tür esprilerin tekniğinin ne olduğunu öğrenmeye de hevesli olacağız.

Tüm grubun en güçlü ve aynı zamanda en basit örneğinden başlayacağım. Bu da yine bir Yahudi esprisi:

"Itzig, askerde topçu sınıfına ayrılmıştı. Zeki bir delikanlıydı ama serkeşti ve askerliğe hiç ilgi duymuyordu. Üstlerinden ona dostça yaklaşan bir subay, onu bir kenara çekti ve 'Itzig' dedi, 'Senin bize yararın yok. Sana küçük bir öğüt vereyim: Kendine bir top satın al ve kendi başına çalış.' "

Yürekten kahkahalara yol açabilecek bu öğüt apaçık bir saçmalıktır. Toplar satılık değildir ve de bir birey kendisi bir askeri birlikmiş gibi —kendine bir iş kuruyormuşcasına— kendi başına

[98] [Bu espri s. 143-144'de yeniden ortaya çıkıyor.]

çalışmaz. Ancak bir an için bile öğüdün, yalnızca bir saçmalık değil esprili bir saçmalık —mükemmmel bir espri— olduğundan kuşku duyulmaz. O zaman saçmalık espriye nasıl dönüşmüştür?

Fazla düşünmeye gerek yok. Yukarıda, giriş bölümünde [s. 44] gösterilen, otoritelerin esprili saçmalıkta böyle bir anlamlılık bulunduğu ve bu anlamlılığın saçmalığı espriye dönüştürdüğü biçimindeki görüşlerinden yararlanabiliriz. Bizim örneğimizde, anlamlılığı bulmak kolay. Topçu eri Itzig'e bu saçma öğüdü veren subay, yalnızca Itzig'e ne denli budalaca davrandığını göstermek için kendini aptal yerine koymaktadır. O Itzig'i kopya ediyor: "Sana senin kadar budala bir öğüt vereceğim." Itzig'in budalalığına bürünüyor ve o budalalığı, Itzig'in arzularına uyan bir öneriye temel yaparak, Itzig için anlaşılır kılıyor: Eğer Itzig'in kendi topu olsa ve askeri görevleri kendi hesabına yapsa, zekâsını ve hırsını kendisi için ne güzel kullanırdı! Başka top sahipleriyle yarışmaya girmek için topuna ne de iyi bakardı!

Aynı "saçmalıktaki anlam"ı daha kısa ve daha basit ancak daha az göz alıcı bir saçma espride göstermek için bu örneğin çözümlemesine ara vereceğim:

"Ölümlü insanlar için en iyisi hiç doğmamaktadır."[99] *Fliegende Blätter*'deki[100] felsefi yorumda "ama" diye ekleniyor, "bu, çok çok yüzbinde bir insana nasip olur."

Eski bir atasözüne yapılan bu çağdaş eklenti, apaçık bir saçmalıktır; sözümona temkinli "çok çok" ile daha da budalaca bir hale gelmiştir. Ama eklenti, özgün deyişe, tartışılmaz biçimde doğru bir kısıtlama getirmek için eklenmiştir ve böylece ciddiyetle benimsenmiş bu bilgelik parçasının, özünde, bir saçmalıktan başka bir şey olmadığı konusunda gözümüzü açmaktadır. Doğmamış biri, hiçbir zaman bir ölümlü değildir ve onun için iyi ya da en iyi diye bir şey sözkonusu olamaz. Böylece esprinin saçmalığı başka bir saçmalığı açığa çıkarıp görüntülemeye hizmet etmiştir; tıpkı topçu eri Itzig örneğinde olduğu gibi.

Burada, içeriği uzun boylu tanımlamayı gerektirmeyen ama yine esprideki saçmalığın başka bir saçmalığı göstermede kullanılışını büyük bir açıklıkla örnekleyen üçüncü bir örnek ekleyebilirim:

[99] [*Homeros ile Hesiodos'un Çatışması*, 316. Kesim.]
[100] [Ünlü bir haftalık mizah dergisi.]

"Bir yolculuğa çıkmak zorunda olan bir adam, kızını bir dostuna emanet etmiş ve yokluğu sırasında kızın erdemine göz kulak olmasını istemiş. Birkaç ay sonra döndüğünde kızını gebe bulmuş. Doğal olarak arkadaşına kızmış; arkadaşı ise bu şansızlığı açıklayamıyormuş. 'Peki' demiş sonunda baba, 'Kız nerede uyudu?' — 'Oğlumla aynı odada.' 'Senden ona göz kulak olmanı o denli rica ettiğim halde nasıl olur da oğlunla aynı odada yatmasına izin verirsin?' 'Ama onların arasında bir perde vardı. Kızının yatağı perdenin bir yanında, oğlumunki de öbür yanındaydı.' — 'Ya oğlan perdenin öte yanına geçtiyse?' Öteki düşünceli bir biçimde yanıtlamış. 'Gerçekten.... Tastamam böyle olmuş olmalı.' "

Bu espri bizim için indirgenmesi en kolay olandır; yoksa niteliklerinden söz etmeye değmezdi. İndirgeme açıkça şöyle olurdu: "Bana kızmaya hakkın yok. Nasıl olur da kızını genç bir adamın sürekli yoldaşlığı içinde yaşamak zorunda kalacağı bir eve bırakacak kadar aptal olabilirsin? Dışarıdan birinin bu koşullarda kızın erdeminden sorumlu tutulması olası mı?" Burada da dostunun görünür budalalığı aslında babanın budalalığının bir yansımasıdır. İndirgeme, esprideki budalalığı gidermiş, bu arada espriyi de yok etmiştir. "Budalalık" öğesinin kendisi yok edilmemiştir: tümce özgün anlamına indirgendikten sonra, budalalık, tümcenin akışının başka bir noktasında yer almak zorundadır.

Şimdi topla ilgili esprinin indirgenmesine girişebiliriz. Subay şöyle demeliydi: "Itzig, senin zeki bir işadamı olduğunu biliyorum. Ancak, seni temin ederim, eğer, orduda, herkesin kendisi için ve başkalarına karşıt olarak davrandığı ticaret yaşamındaki gibi davranılamayacağını göremezsen bu senin için çok budalaca olacaktır. Askerlik yaşamında bağımlılık ve işbirliği kuraldır."

Buraya dek incelediğimiz saçma esprilerin tekniği, Aslında budalaca ve saçma olan bir şeyi, budalaca ve saçma olan başka bir şeyi açıklamak ve sergilemek amacıyla sunmaktan ibarettir.

Saçmalığın espri tekniğindeki bu kullanımı, her zaman aynı anlamda mıdır? İşte olumlu yanıt sağlayan başka bir örnek:

"Bir keresinde Phocion[101] konuşmasının sonunda alkışlanınca arkadaşlarına dönüp sordu: 'Bu denli budalaca ne söyledim ki?' "

[101] [Atina'lı devlet adamı.]

Soru saçma gibi geliyor. Ama anlamını hemen anlıyoruz: "Bu budala insanları bu denli hoşnut eden ne söyledim ki? Alkışlardan utanmam gerekir. Eğer söylediklerim budala insanların hoşuna gidiyorsa pek akıllıca sözler olamaz."

Bununla birlikte, bazı örnekler, bize saçmalığın espri tekniğinde başka bir anlamsızlığı görüntülemeye hizmet etmeksizin de pek sık kullanıldığını öğretebilir:

"Çekici olmayan uzmanlık konusunu pek çok espriyle tadlandırma alışkanlığındaki ünlü bir üniversite öğretim üyesi, ileri bir yaşa geldiğinde tanrının bağışladığı en küçük çocuğunun doğumu nedeniyle kutlanıyordu. 'Evet' diye karşılık verdi iyi dileklerini sunanlara 'insan ellerinin nelere kadir olduğunu görüyoruz böylece.' " Bu yanıt oldukça anlamsız ve yersiz gibidir. Ne de olsa çocukların insanın el emeğinin değil, tanrının bir ihsanı olduğuna inanılır. Ancak hemen yanıtın bir anlamı, hem de açıksaçık bir anlamı olduğunu ayırımsarız. Burada, mutlu babanın, başka bir şey ya da başka bir kişinin budalalığını göstermek için kendini budala yerine koyması söz konusu değildir. Açıkça anlamsız yanıt, otoritelerin söylediği gibi bizde beklenmedik, şaşırtıcı bir izlenim uyandırır. Görmüş olduğumuz gibi [s. 44 vs.] otoriteler, bu türden esprilerin tüm etkisini, "şaşırtma ve aydınlatma" arasında bir dönüşüme bağlarlar. İleride [s.162] bunun üzerine bir yargıya varmaya çalışacağız; şu an için bu esprinin tekniğinin, şaşırtıcı ve anlamsız bir şeylerin sunuluşunda yattığını vurgulamakla yetinmek zorundayız.

Lichtenberg'in bir esprisi, bu "budalalık" esprileri arasında özel bir yer alır:

"Adam, nasıl olup da kedilerin derisinde tam gözlerinin olduğu yere denk gelen iki delik bulunduğuna şaşıyordu." Aslında yalnızca bir aynılığı belirleyen bir şeyi merak etmek kuşkusuz biraz budalalıktır [s.124'e bakınız]. Bu, Michelet'nin ciddiye alınmasını amaçladığı ve anımsayabildiğim kadarıyle şöyle olan bir deyişini [102] çağrıştırıyor: "Doğa'nın düzeni ne güzeldir ki ne zaman bir çocuk dünyaya gelse kendisine bakmaya hazır bir anne bulur." Michelet'nin deyişi gerçek bir budalalık eseridir, oysa Lichtenberg'inki budalalığı

[102] *La femme* [1860].

bir amaç için kullanan ve arkasında bir şeyler yatan bir espridir. İyi de ne yatar? Kabul etmek zorundayız ki şu an için buna hiçbir yanıt veremiyoruz.

[8]

Şimdiye dek iki örnek grubunda, espri-işlemi'nin, esprili bir anlatım biçimi üretmede teknik yöntemler olarak, normal düşünceden sapmaları —yerdeğiştirme ve saçmalığı— kullandırdığını bulduk. Başka tür yanlış akıl yürütmelerin de benzer bir kullanım bulabileceğini ummak kuşkusuz akla yakındır. Gerçekten de bu türden birkaç örnek üretmek olasıdır:

"Bir beyefendi, bir pastacı dükkanına girmiş ve bir kek ısmarlamış; ama hemen sonra keki geri verip yerine bir bardak likör istemiş. Likörü içmiş ve para vermeden çıkıp gitmeye kalkışmış. Mal sahibi onu durdurmuş. Müşteri: 'Ne istiyorsunuz?' diye sormuş — 'Likörün parasını ödemediniz.' — 'Ama ona karşılık keki vermiştim.' — 'Onun parasını da ödemediniz.' — 'Ama keki yemedim ki.' "

Bu öykü de mantıklı bir görünüm taşıyor, ancak bu, bildiğimiz gibi, yanlış bir akıl yürütmenin yalnızca uygun dış görünümü. Yanlışlık, açık olarak, kurnaz müşterinin, keki geri vermekle onun yerine likörü almak arasında, aslında var olmayan bir bağlantı kurmasında yatmaktadır. Aslında sahne iki sürece ayrılmıştır ve satıcı sözkonusu olduğunda bunlar birbirinden tamamen bağımsız; alıcının niyeti açısındansa birbirinin yerine geçen süreçlerdir. Alıcı, önce keki almış ve geri vermiştir, bu yüzden de onun için hiçbir şey ödemek zorunda değildir; sonra likörü almıştır ve onun için ödeme yapması gerekir. Müşterinin, "Onun yerine" ilişkisini çifte anlamda kullandığını söyleyebiliriz. Ama bu çifte anlam aracılığıyla, onun gerçekte geçerli olmayan bir bağlantı kurduğunu söylemek daha doğru olur.[103]

[103] [*1912'de eklenen dipnot*:] Benzer bir saçmalık tekniği, bir esprinin, içeriğinde ima edilen özel koşullar nedeniyle dıştalanmış bir bağlantıyı sürdürmeye kalkışması durumunda ortaya çıkabilir. Örneğin, Lichtenberg'in demiri olmayan sapsız bıçağı gibi. [Bu, Ruhçözümsel Hareketin Tarihi (1914*d*)nin sonuna yakın bir pasajda daha fazla açıklanmıştır]. Von Falke'nin [1897] yinelediği espride de öyle: "Burası Wellington Dükü'nün o sözleri söylediği yer mi?" —"Evet, yer burası ama Dük o sözleri hiçbir zaman söylemedi." [Bkz. Von Falke'nin *Memoirs*'ına (Anılar) s. 271.]

Bu pek de önemsiz olmayan bir ekleme yapmak için iyi bir fırsat. Örneklerde gösterildiği gibi, esprilerin tekniğini araştırmakla uğraşıyoruz; bu nedenle de seçmiş olduğumuz örneklerin gerçekten katıksız espriler olduğundan emin olmamız gerekir. Ancak birçok durumda, belirli bir örneğe espri deyip demememek konusunda kuşku duyarız. Araştırmamız sağlamadan önce elimizde hiçbir ölçüt de yoktu. Lengüistik kullanım güvenli değildi ve kendi içinde doğruluğunun araştırılması gerekiyordu. Karar vermede belirli bir "duygu"dan başka hiçbir şeye dayanmıyorduk; o duyguyu ise, henüz bilgimizin ulaşamadığı özel ölçütlere uygun olarak, yargılamamızda karar verilen anlam diye yorumlayabiliriz. Son örneğimizin bir espri temsil etmesi gerekip gerekmediği ya da belki "bilgiççe" bir espri veya basitçe bir bilgiçlik eseri sayılıp sayılmayacağı kuşkusunu duymalıyız. Çünkü bir espri olma özelliğinin neye dayandığını henüz bilmiyoruz.

Öte yandan, hatâlı akıl yürütmeyi sergileyen bir önceki esprinin tamamlayıcısı olduğu söylenebilecek aşağıdaki örneğimiz kuşkusuz bir espridir. Yine bir çöpçatan öyküsü:

"Schadchen" önerdiği kızı genç adamın karşı çıkışları karşısında savunuyordu. "Kaynanadan hoşlanmadım" dedi genç, "uzlaşılmaz, aptal biri" —"Ama sonuçta kaynanayla evlenmiyorsun değil mi? Senin istediğin onun kızı." —"Evet ama kız pek de genç değil, üstelik hiç de güzel sayılmaz." —"Aldırma. Genç ve güzel olmayınca sana daha sadık olur."—"Parası da yok." — "Paradan söz eden kim? Parayla mı evleneceksin? Sonuçta sen bir eş istiyorsun." —"Ama kız kambur." —"Eee, ne istiyordun yani? O kadarcık da kusuru olmasın mı?"

Aslında sözkonusu olan, güzel olmayan, genç de olmayan, drahoması az, annesi sevimsiz, üstelik ciddi bir bedensel bozukluğu olan bir kızdır — bir evlilik yapmak için hiç de çekici olmayan nitelikler. Çöpçatan, bu kusurların her birini görmezden gelmenin olası olduğunu göstermiştir. Ondan sonra da bağışlanmaz kamburun herkeste bulunabilecek tek kusur olduğunu öne sürebilmiştir. Bir kez daha safsata özelliği taşıyan ve yanlış akıl yürütmeyi gizlemeyi amaçlayan bir mantık görüntüsü ile karşı karşıyayız. Kızın açıkça pek çok —görmezden gelinebilecek birkaç ve gözardı edilmesi olanaksız

bir— kusuru vardır; onunla evlenilmez. Çöpçatan, sanki her kusur kendisinin savuşturmalarıyla yok edilmiş gibi davranmaktadır; oysa aslında onların her biri bir sonraki kusura eklenmesi gereken bir değer yitimi oluşturmaktadır. Adam, her kusuru yalıtılmış olarak ele almakta ve onları bir toplamda birleştirmeyi reddetmektedir.

Çok gülünmüş ama bir espri olarak adlandırılmayı hak edip etmediği kuşkulu bir başka safsata eserinin özü de aynı savsaklamaya dayanır:

"A., B'den bakır bir çaydanlık ödünç almış ama geri götürdükten sonra B. tarafından, çaydanlıkta kullanılmasını olanaksız kılan büyük bir delik bulunduğu için mahkemeye verilmişti. Savunması şöyle oldu: 'Bir kere ben B.'den asla bir çaydanlık almadım. İkincisi çaydanlıkta ben aldığım zaman da delik vardı. Üçüncüsü ona çaydanlığı sağlam olarak geri verdim.'" Bu savunmaların her biri kendi içinde geçerlidir ama birlikte alındıklarında birbirlerini dıştalarlar. A. bağlantılı bir bütün olarak ele alınması gereken şeyleri, tıpkı çöpçatanın kızın kusurlarını ele aldığı gibi yalıtılmış olarak ele almaktadır. Şöyle de diyebiliriz: "A. yalnızca bir 'ya..... ya da.....'nın mümkün olduğu bir yere bir 've' koymuştur."[104]

Aşağıdaki çöpçatan esprisinde de bir başka safsata eseri buluyoruz.

"Damat adayı gelinin bir bacağının kısalığından ve topallamasından yakınıyordu. *Schadchen* ona karşı çıktı: 'Yanlış düşünüyorsun. Diyelim ki düzgün bacakları olan bir kadınla evlendin. Bundan kazancın ne olurdu? Onun düşüp bir bacağını kırmayacağına, ondan sonra da yaşamı boyunca topal kalmayacağına güvenebileceğin bir tek günün olmazdı. Ondan sonra çekeceğin acıyı, sıkıntıyı ve doktor faturalarını bir düşün! Ama *bu* kızı alırsan bunlar başına gelmez. İşte sana bir *fait accompli*." [105]

Bu olguda, mantık görüntüsü çok zayıftır; hiç kimse "gerçekleşmiş bir şanssızlığı" yalnızca olasılık olana yeğlemez. Bu düşünce dizisi bozukluğu bir başka örnekte —lehçesini tümüyle değiştiremeyeceğim bir öyküde— daha kolay gösterilebilir:

---

104 [Bu öykü s. 235'de ayrıca tartışılmıştır.]

105 [Fait accompli (fr.): gerçekleşmiş iş, oldu bitti. —*ç.n.*]

"Krakow'daki tapınakta Başhaham N. müritleriyle oturmuş dua ediyordu. Ansızın bir çığlık attı ve müritlerinin kaygılı sorularını 'Tam şu anda Başhaham L. Lemberg'de öldü' açıklamasıyla yanıtladı. Topluluk ölü adam için yasa girdi. Sonraki birkaç gün içinde Lemberg'den gelen kişilere Hahamın nasıl öldüğü ve hastalığının ne olduğu soruldu ama onlar bu konuda birşey bilmiyorlardı ve ayrıldıklarında Haham sapasağlamdı. Sonunda Lemberg'deki Haham L'nin, Haham N'nin telepatiyle ölümünü gözlemlediği anda ölmediği, çünkü hâlâ hayatta olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine bir yabancı, Krakow Hahamının müritlerinden biriyle alay etme fırsatını buldu: 'Hahamınız Haham L.'nin Lemberg'de öldüğünü gördüğü zaman kendini koskoca bir aptal yerine koydu. Adam hâlâ yaşıyor.' Mürit 'fark etmez' diye yanıtladı, 'Ne dersen de, Krakow'dan Lemberg'e attığı *Kück*[106] görkemliydi.' "

Son iki örnekteki yanlış akıl yürütme burada açık seçik benimsenmektedir. Hayalin değeri, gerçeğe göre haksız yere abartılmıştır; bir olasılık neredeyse, gerçek bir olayla eşit sayılmıştır. Krakow ile Lemberg'i ayıran büyük uzaklığı aşan bir uzağı görüş eğer doğru bir şeyler üretseydi etkileyici bir telepatik başarı olurdu. Ama mürit bununla ilgilenmiyor. Sonuçta Lemberg'deki haham, tam Krakow Hahamının ölümünü bildirdiği anda ölmüş olabilirdi; mürit, vurguyu, öğretmenin başarısının hayranlığı hak etmesi için gerekli koşuldan, başarıya duyulan koşulsuz bir hayranlığa kaydırıyor. "*In magnis rebus voluisse sat est* [107] benzer bir görüşü anlatmaktadır. Tıpkı bir örnekte gerçekliğin olasılık lehine gözardı edilmesi gibi bir öncekinde de çöpçatan, damat adayına bir kadının kaza ile topal kalması olasılığının onun gerçekten topal olup olmadığı gerçeğinden daha önemli olduğunu öne sürmektedir.

Bu "safsatalı" yanlış akıl yürütme eserleri grubu, yanlış akıl yürütmelerin "otomatik" diye tanımlanabileceği bir başka ilginç gruba benzer. Bu yeni gruptan seçtiğim tüm örneklerin *Schadchen* öyküleri olması yalnızca rastlantıların bir cilvesi olabilir:

---

[106] Almanca "*gucken* [bakmak ya da gözetlemek]" sözcüğünden "bakmak", "bakış", "uzağa bakmak" anlamına [bir Yiddish sözcüğü].

[107] ["Büyük işlerde arzu etmek de yeterlidir." Özdeyiş, hafifçe değişik bir biçimle —*In magnis et voluisse sat est*— Propertius, *Elegies*, X, 6'dandır.]

"*Schadchen*'in biri, damat adayıyla tartışmaya giderken, yanında söylediklerini vurgulasın diye bir yardımcı götürmüştü. *Schadchen*, 'bir çam ağacı gibi düzgün' dedi. 'Çam ağacı gibi' diye yineledi yankısı. —'Ve görülmeye değer gözleri var.' 'Ama ne gözler' diye doğruladı yankı. 'Ve herkesten daha iyi eğitimli!' —'Ama ne eğitim!' — 'Doğrusu, küçük bir şey var' diye itiraf etti çöpçatan 'Hafifçe kambur.' —' Ama *ne* kambur!' diye bir kez daha destekledi yankı." Diğer öyküler de buna benziyor ama daha anlamlı.

"Damat, gelin kendisine tanıştırıldığında son derece hoşnutsuz ve şaşkındı, çöpçatanı bir kıyıya çekti ve itirazlarını fısıldadı: 'Beni ne diye buraya getirdin?' diye sordu sitemle. 'Kadın çirkin ve yaşlı, şaşı, çarpık dişli, gözleri çapaklı...' — 'Sesini alçaltmaya gerek yok' diye sözünü kesti çöpçatan 'aynı zamanda sağır da.' "

"Damat, gelinin evine çöpçatanın eşliğinde ilk ziyaretini yapıyordu; ailenin gelmesini salonda beklerken çöpçatan, cam kapaklı bir dolapta sergilenen en iyisinden gümüş tabaklara dikkatini çekti. 'İşte! şunlara bak! Bu insanların ne kadar zengin olduğunu görüyorsun.' — 'Ama' dedi kuşkulu genç adam, 'Bu zarif şeyler yalnızca bu buluşma için toplanmış olamaz mı, yani zengin oldukları izlenimi yaratmak için ödünç alınmış olmazlar mı?' — 'Amma yaptın ha!' diye çöpçatan protesto etti, 'Bu insanlara kim bir şeyini ödünç verir sanıyorsun?' "

Her üç olguda da aynı şey olmaktadır. Ardarda birçok kez aynı biçimde tepki göstermiş bir kişi bu anlatım biçimini bir sonraki olanakta da yinelemekte, ama bu kez uygunsuz düşmekte ve kendi niyetini yadsımış olmaktadır. Kendini koşulların gereğine uydurmayı ihmal edip, alışkanlığın otomatik eylemine izin vermiştir. Böylece ilk öyküde, yardımcı, oraya damat adayını gelin lehine önyargılı kılmak için getirildiğini unutmuştur. Ve başlangıçta görevini başarıp öne sürülenlerin her birini yineleyerek gelinin avantajlarının altını çizmişken, kadının, çekingen bir biçimde itiraf edilen kamburunu küçültecek yerde onun da altını çizmiştir. İkinci öyküdeki çöpçatan, gelinin kusurlarının ve sakatlıklarının çokluğu karşısında öyle etkilenmiştir ki, görevi ya da amacı bu olmadığı halde, kendi bildikleri ile listeyi tamamlamıştır. Son olarak, üçüncü öyküde, genç adamı ailenin zenginliğine inandırma hırsına kendini öyle kaptırmıştır ki

kanıtlayıcı bir noktayı ortaya koymak için tüm çabalarını altüst eden bir şey söylemiştir. Her olguda, otomatik eylem, düşünce ve anlatımın amaçlı düzenlenişini yenmiştir.

Bunu anlamak kolay: ancak bu üç öykünün bizim onlara verdiğimiz "espri" adı kadar "gülünç" adını da hak etmeleri karmaşa yaratabiliyor. Ruhsal otomatizmanın ortaya çıkarılması, gülüncün tekniklerinden biridir, tıpkı her türden açık etme ya da kendini ele vermede olduğu gibi. Bu noktada ansızın kendimizi, kaçmaya çalıştığımız, (Giriş'e bkz. [s.41]) esprilerle gülüncün ilişkisi sorunuyla yüzyüze buluyoruz.. Acaba öyküler "espri" değil de yalnızca "gülünç" mü? Buradaki gülünç öğe, esprilerle aynı yöntemlerle mi işliyor? Ve bir kez daha esprilerin özel niteliğini oluşturan nedir?

Biz, bu incelediğimiz son espri grubunun tekniğinin "yanlış akıl yürütme"yi ortaya koymaktan ibaret olduğu görüşümüzü koruyoruz. Ancak onları incelemenin, bizi, kavrayıştan çok, daha da karanlığa sürüklediğini kabul etmemiz gerekiyor. Yine de esprilerin tekniği üzerine daha bütünleşmiş bir bilgilenmenin, bizi, daha ileri buluşlar için başlangıç noktası oluşturacak bir sonuca götüreceği beklentimizden vazgeçmiyoruz.

[9]

Araştırmamızı sürdüreceğimiz diğer örneklerle işimiz daha kolay. Özellikle teknikleri, bize, zaten bildiğimiz bir şeyi anımsatıyor.

İlk olarak Lichtenberg'den bir espri:

"Ocak, sevgili dostlarımıza dileklerimizi sunduğumuz aydır; geri kalanlar da o dileklerin gerçekleşmediği aylar."

Bu espriler, güçlü diye değil de incelikli diye tanımlanmaları gerektiği ve gizli kapaklı olmayan yöntemlerle işledikleri için, etkilerini güçlendirmek amacıyla birkaç tane sunarak başlayacağız:

"İnsan yaşamı ikiye ayrılır. İlk yarısında ikincinin gelmesini dileriz; ikincide ise ilk yarının geri gelmesini."

"Deneyim, denemek istemediklerimizin denenmesinden ibarettir."

(Her ikisi de Fischer, 1889 [59-60] den.)

Bu örnekler, daha önce üzerinde durduğumuz ve "aynı malzemenin çoğul kullanımı" [s. 64 v.s.] diye ayırt edilen grubu anımsatıyor. Özellikle son örnek, neden o gruba katmayıp burada yeni bir ilişki içinde sunduğumuz sorusunu uyandırıyor. "Deneyim" tıpkı daha önce "kıskançlık"ta olduğu gibi, (s. 66) kendi terimleriyle tanımlanmıştır. Bu sınıflamayı çok ciddi biçimde savunmaya kalkışmayacağım. Ancak öteki iki örnek göz önüne alındığında (ki onlar da benzer doğadadır) bu olguda çifte anlamlılığa pek bir şey katmayan aynı sözcüklerin çoğul kullanımından daha çarpıcı ve daha önemli bir etmen bulunduğunu düşünüyorum. Burada yeni ve beklenmedik birliklerin kurulduğuna, düşüncelerin birbiriyle ilişkilendirildiğine, karşılıklı ya da ortak bir üçüncü öğeye gönderme yoluyla tanımlamalar yapıldığına özellikle vurgu yapmam gerekir. Bu sürece, "tekleştirme" adını vermek istiyorum. Bu, aynı sözcükler içine sıkıştırarak yapılan yoğunlaştırmaya çok benzer. Böylece insan yaşamının iki yarısı, aralarında var olduğu keşfedilmiş bir karşılıklı ilişkiyle tanımlanır: İlkinde ikincinin gelmesini dileriz, ikincide ise ilkinin geri gelmesini. Daha kesin bir anatımla, açıklama için birbirine çok benzer iki karşılıklı ilişki seçilmiştir. İlişkilerin benzeşimine, bize gerçekten aynı malzemenin çoğul kullanımını anımsatan sözcüklerin benzeşimi eşlik eder: "gelmesini dilemek" — "geri gelmesini dilemek". Lichtenberg'in esprisinde, Ocak ayıyla ona karşıt aylar, üçüncü bir öğeyle olan bir ilişkileri (burada da düzeltilmiş bir ilişki) ile belirlenmişlerdir; bu, ilk ayda alınan ve öteki aylarda gerçekleşmeyen iyi dileklerdir. Burada aynı malzemenin çoğul kullanımından (ki çifte anlamlılığa yakındır) ayrılık çok açıktır.[108]

[108] "Tekleştirme"nin yukarıdaki örneklerle yapılandan daha iyi bir tanımlaması için daha önce [s. 63 n.] söz ettiğim başka bir şeyi kullanacağım —yani esprilerle bilmeceler arasında bulunan ve birinin gizlediğini ötekinin sergilemesi biçimindeki ters ilişkiyi. Filozof G.T. Fechner'in kör olduğunda üreterek vakit geçirdiği bilmecelerin çoğu, onlara özel bir güzellik katan ileri derecede "tekleştirmeler" içerir. Örneğin zarif bir örnek olarak 203 No. lu bilmeceyi alalım (Dr. Mises [Fechner'in takma adı] *Rätselbüchlein*, genişletilmiş 4. basım):

> Die beiden ersten finden ihre Ruhestätte
> Im Paar der andern, und das Ganze macht ihr Bette.

[Benim ilk ikim (*Toten*, ölü), son ikimde (*Gräber*, mezar) dinlenir ve bütünüm (*Totengräber*, mezarcı) onun yatağını yapar.]

İşte hiçbir açıklama gerektirmeyen zarif bir tekleştirme esprisi:

"Fransız şairi J. B. Rousseau, Gelecek Kuşaklara Övgü diye bir şiir yazmıştı. Voltaire, şiirin uzun ömürlü olacağını düşünmüyordu ve şöyle bir espri yaptı: 'Bu şiir adresine ulaşmayacak.' " (Fischer, 1889 [1231]).

Bu son örnek "hazırcevaplık" diye tanımlanabilecek esprilerin altında temel olarak tekleştirmenin bulunduğuna dikkati çekiyor [s.

Tahmin edilmesi gereken iki hece çifti hakkında onları bir arada tutan ilişki dışında, bize hiçbir şey söylenmiyor, bütün hakkında bize tek söylenense onun ilk çift ile ilişkisi.

Aşağıdakiler, aynı ya da hafifçe değiştirilmiş bir üçüncü öğeyle olan ilişkileri tarafından tanımlamaya iki örnektir.

Die erste Silb' hat Zähn' und Haare,
Die zweite Zähne in den Haaren.
Wer auf den Zähnen nicht hat Haare,
Vom Ganzen kaufe keine Waren.

No. 170.

[İlk hecenin dişleri ve saçları var (*Ross*, at), ikincisinin dişleri saçların içinde (*Kamm*, tarak). Saçı dişinde olmayan (yani ilgilendiği şeylerin peşinde koşmayı beceremeyen) hiç kimse bütünden (*Rosskamm*, at satıcısı) hiçbir şey satın alamaz.]

Die erste Silbe frisst,
Die andere Silbe isst,
Die dritte wird gefressen,
Das Ganze wird gegessen.

No. 168.

[İlk hece ağzını şapırdatır (*sau*, dişi domuz), ikinci hece yer (*Er*, o), üçüncü çatur çutur yenir (*Kraut*, tohumlar), tüm ise yenir (*sauerkraut*). Not: Almanca'da sürecin hayvanlar ya da insanlar tarafından gerçekleştirilmesine göre "yemek" anlamına gelen benzer ama ayrı iki fiil kullanılır.]

En mükemmel tekleştirme örneği, Schleiermacher'in, espri niteliği yadsınamayacak bir bilmecesinde bulunur:

Von der letzten umschlungen
Schwebt das vollendete Ganze
Zu den zwei ersten empor.

[Benim sonumun (*Strick*, ip) dolandığı bütünüm (*Galgenstrick*, serseri), ilk ikimin (*Galgen*, darağacı) tepesinden sallanır].

Bu tür bilmecelerin büyük çoğunluğu, tekleştirmeden yoksundur. Yani, tahmin edilecek bir hecenin ipucu, ikinciyi ya da üçüncüyü gösterenlerden ve de ayrı olarak bütünün keşfine yarayandan oldukça bağımsızdır.

66'ya bkz.]. Çünkü hazırcevaplık, saldırı ile buluşan savunmadan ibarettir; "kendi silahı ile vurmak" ya da "kazdığı kuyuya düşmek"de olduğu gibi: yani saldırı ile karşı saldırı arasında beklenmedik bir birlik kurmaktır. Örneğin:

"Hancının birinin parmağında dolama çıkmış, fırıncı: 'Parmağını sattığın biraya sokmuşsundur da ondan olmuştur' demiş. 'Öyle olmadı' demiş hancı, 'tırnağımın altına senin ekmeklerinden bir parça kaçtı.' " (Überhorst'tan [1900, 2].)

"Serenissimus[109] arazilerinde bir geziye çıkmıştı. Kalabalıkta kendi yüce varlığına çok benzeyen bir adam dikkatini çekti. Onu yanına çağırıp 'Annen bir zamanlar Saray'da çalışmış mıydı?' diye sordu. 'Hayır Ekselans' diye yanıtladı adam 'ama babam çalışmıştı.' "

"Württemberg Dükü Charles at gezilerinden birinde işini yapmakta olan bir kumaş boyacısına rastladı. Bindiği kır atı göstererek 'bunu maviye boyayabilir misin?' diye sordu. 'Tabii Ekselans' oldu yanıt, 'eğer kaynatmaya dayanabilirse.' " [Fischer, 1889, 107].

Saçma bir sorunun, aynı derecede olanaksız bir yanıtla karşılandığı bu mükemmel *tu quoque*'da[110], boyacının, "Hayır Ekselans, korkarım at kaynatmaya dayanamaz" diye yanıt vermesi halinde bulunmayacak olan bir başka etmen de işlemektedir.

Tekleştirmenin oldukça özel bir ilginçliğe sahip olan başka bir teknik aygıtı da vardır: "ve" bağlacıyla şeyleri bir araya getirme. Eğer şeyler bu biçimde birbirine bağlanırsa bu onların birbiriyle bağlantılı olduğunu düşündürür, başka türlü düşünemeyiz. Örneğin, Heine, *Harzreise*'de, Göttingen kentinden söz ederken "Genel olarak söyleyecek olursak Göttingen'de yaşayanlar, öğrenciler, öğretmenler, cahiller ve eşekler diye ayrılabilir," dediğinde biz bu gruplamayı tastamam Heine'nin tümceye yaptığı "ve bu dört sınıf kesin sınırlarla ayrılmamıştır" eklentisindeki vurgu anlamına alırız. Ya da yine Heine, [*a.g.e.*] öğretmenlik yaptığı okuldan söz ederken "Çok fazla Latince, sopa ve Coğrafya" dediğinde iki eğitimsel konu arasındaki "sopa"nın konumu nedeniyle daha da saydam hale gelen bu dizi, bize okul çocuklarının sopayı Latince ve Coğrafyaya ulayan yanılmaz görüşünü anlatır.

109 [Alman İmparatorluğundaki mizah dergilerinde geleneksel olarak Kraliyet büyüklerine verilen ad].

110 [tu quoque (Lat.) sen istedin, arandın. —*ç.n.*].

Lipps [1898, 177] tarafından verilen "esprili sıralama" ("eşgüdüm") örnekleri arasında Heine'nin "öğrenciler, öğretmenler, cahiller ve eşekler" dizisine çok benzeyen, aşağıdaki dizeleri buluyoruz.

Mit einer Gabel und mit Müh'
Zog ihn die Mutter aus der Brüh.

[Bir çatal ve biraz yaygarayla
Annesi onu yahniden uzaklaştırdı.]

Sanki (Lipps'in yorumu) *Müh* (dert, yaygara), çatal gibi bir aygıttır. Ancak, bu dizelerin çok gülünç olmalarına karşın espri olmaktan uzak olduğu duygusuna kapılıyoruz; oysa Heine'nin listesinin espri olduğu kuşkusuzdur. Belki sonra, gülünçle espri arasındaki ilişki sorunundan artık kaçınma gereği duymadığımızda bu örnekleri yeniden anımsayabiliriz [s. 241'e bakınız.].

[10]

Dük'le boyacı esprisinde boyacı, "*Hayır*, korkarım at kaynatmaya dayanamaz" diye yanıtlasaydı da esprinin bir tekleştirme esprisi olarak kalacağını gördük. Ama boyacının asıl yanıtı: "*Evet*, ekselans, eğer kaynatmaya dayanırsa," idi. Aslında uygun sözcük olan "hayır" ın bir "evet" ile yer değiştirmesi, espri yapmanın yeni bir teknik yöntemidir; şimdi bu yöntemin kullanılışını bazı başka örneklerde izleyelim:

Sözünü ettiğimize benzeyen ama daha basit bir espri (yine Fischer [1889, 107-8] tarafından bildirilmiş):

"Büyük Frederick Silezya'da ruhlarla ilişki kurmasıyla ünlü bir vaiz bulunduğunu duymuştu. Onu çağırttı ve gelir gelmez şu soruyu sordu: 'Ruhları buraya getirebilir misin?' Yanıt 'Başüstüne majeste' oldu, 'ama gelmezler.' " Bu espride kullanılan yöntemin, olası tek yanıt olan "hayır"ın yerine tersinin geçmiş olması olduğu apaçıktır. Yer değiştirmenin gerçekleşmesi için "evet"e bir "ama" eklenmesi gerekiyordu; çünkü "evet" ve "ama" anlam olarak "hayır"a eşdeğerdir.

Bundan sonra kullanacağımız adıyla bu "karşıtıyla temsil", çeşitli biçimlerde espri işlemine hizmet eder. Aşağıdaki iki örnekte hemen saf olarak görüldüğü gibi:

"Bu hanım pek çok yönden Milo Venüsü'ne benziyor. O da son derece yaşlı, ağzında hiç diş yok ve bedeninin sarımtrak yüzeyinde de beyaz lekeler var." (Heine).

Burada, çirkinliğin, en güzel olana benzerlikle sunuluşun görüyoruz. Bu benzerliklerin yalnızca çifte anlamlı terimlerle anlatılan ya da önemsiz ayrıntılarda var olabildiği doğrudur. Bu önemsiz ayrıntılar Lichtenberg'den aldığımız ikinci örneğe —"Büyük ruh"— uyuyor:

"Kendisinde en büyük adamların özelliklerini birleştirmişti. Başını İskender gibi yana eğerdi; Sezar gbi *toupet*'si[111] vardı; Leibnitz gibi kahve içebilirdi; koltuğuna bir kez yerleşti mi Newton gibi yemeyi içmeyi unutur, onun gibi uyandırılması gerekirdi, peruğunu Dr. Johnson gibi takardı ve Cervantes gibi her zaman pantolonunun bir düğmesi açık dururdu."

Von Falke (1897, 271), bir İrlanda gezisinden oldukça güzel bir karşıtıyla temsil örneği, çifte anlamlı sözcüklerden hiçbir şekilde yararlanılmayan bir örnek getirmiştir. Sahne bir balmumu heykel gösterisidir (Madam Tussaud'un olsa gerek). Bir rehber yaşlı ve genç ziyaretçileri heykelden heykele gezdirip heykellerden söz ederken "Bu Wellington Dükü ve atı" diye açıklar. Bunun üzerine genç bir hanım sorar "Hangisi Wellington Dükü, hangisi atı?" Yanıt "Canın hangisini isterse güzel yavrum" olur, "parayı sen ödüyorsun, dilediğini seç."

Bu İrlanda esprisinin indirgenmesi şöyle olurdu: "İnsanların topluma sunmaya cesaret ettiği bu balmumu heykeller utanç verici; insan atla biniciyi ayırdedemiyor! (Yüzeysel abartma) Üstelik bunlar için bir de para ödüyor!" Sonra da bu öfkeli saptama küçük bir olaya dayandırılıp sahnelenir. Kalabalığın yerine tek bir bayan ortaya çıkar ve binici heykelin özellikleri sayılır: O, İrlanda'da son derece ünlü olan Wellington Dükü olmalıdır. Fakat insanların cebinden paralarını alıp karşılığında hiçbir şey vermeyen malsahibi ya da rehberin utan-

111 [Toupet (fr.) perçem —*ç.n.*].

mazlığı, —kendisini, toplumun, ödediğinin karşılığını alma hakkını yürekten benimsemekten başka düşüncesi olmayan vicdanlı bir satıcı olarak öven bir konuşmayla— karşıtıyla temsil edilmiştir. Şimdi biz bu esprinin tekniğinin pek de basit olmadığını görüyoruz. Düzenbaza, vicdanlılığında diretme olanağı vermesi bakımından bir karşıtıyla temsildir; ancak, bunu kendisinden oldukça farklı bir şey beklendiği sıralarda —kendisinden heykelleri ayırdetmesi istendiği sırada o, işadamı saygınlığıyla yanıt vermiştir— ortaya koyması açısındansa bir yerdeğiştirme örneğidir. Esprinin tekniği, iki yöntemin bileşiminde bulunmaktadır.

Bu örnek ile, "aşırı vurgulama" esprileri diye tanımlayabileceğimiz küçük bir grubu birbirinden ayıran uzaklık çok da fazla değildir. Bu esprilerde, indirgemede yer alabilecek "evet" bir "hayır"la yer değiştirmiştir; ancak bu "hayır," içeriği gereği, güçlendirilmiş bir "evet" değeri taşır, ya da bunun tersi. Bir yadsıma, aşırı vurgulanmış bir onayın yerine-geçenidir. Örneğin Lessing'in hicvinde[112]

> Die gute Galathee! Man sagt, sie schwärz' ihr Haar;
> Da doch ihr Haar schon schwarz, als sie es kaufte, war.
>
> [Sanılıyor ki tatlı Galathea saçlarını siyaha boyuyor
> Oysa saçları satın alındığında da siyahtı.]

Ya da Lichtenberg'in muzip felsefe savunmasında olduğu gibi:

Prens Hamlet: "Göklerde ve yerde sizin felsefenizin düşleyebileceğinden daha çok şey var," der küçümsemeyle. Lichtenberg, bu aşağılamanın pek de ağır olmadığını biliyordu, çünkü felsefeye yöneltilebilecek tüm karşı çıkışları kapsamaktaydı. Bu nedenle eksik kalanı ekledi: "Ama felsefede de göklerde ve yerde bulunabileceklerden çok daha fazlası var." Doğrusu eklentisi felsefenin, Hamlet'in sansür etmiş olduğu yetersizliğimizi nasıl giderdiğini vurguluyor. Ancak bu giderme bir başka ve daha büyük yakınmayı ima etmektedir.

---

112 ["Auf die Galathee" *Sinngedichte.*] Yunan Antolojisinde bulunan bir hiciv örnek alınarak yazılmıştır.

Daha kaba olmakla birlikte iki Yahudi esprisi, hiçbir yer-değiştirme izi taşımadıkları için daha açık seçiktir:

"İki Yahudi banyo üzerine tartışıyordu. 'Yılda bir kez banyo yaparım' dedi biri, 'gereksinim olsa da olmasa da.' "

Temizliğinden bu övünmeli söz edişin yalnızca pisliğini kanıtladığı açıktır.

"Yahudinin biri ötekinin sakalındaki yiyecek artıklarını fark etti. 'Dün ne yediğini söyleyebilirim.' —'İyi, söyle bakalım' — 'Mercimek.' 'Yanlış onu önceki gün yemiştim.' "

Aşağıdaki örnek, izlendiği zaman kolayca karşıtıyla temsile dek uzatılabilecek mükemmel bir "aşırı vurgulama" esprisidir.

"Kral bir cerrahi kliniğini ziyaret etme lütfunda bulunmuş ve profesörü bir bacağı keserken izlemişti. Ameliyat boyunca orada kaldı ve hoşnutluğunu yüksek sesle belirtti. 'Bravo! Bravo! Sevgili profesörüm!' Ameliyat bittiğinde profesör ona yaklaştı ve derin bir reveransla: 'Majesteleri öbür bacağı da kesmemi emrederler mi?' diye sordu."

Kralın coşkusu sırasında Profesörün düşündükleri kuşkusuz değiştirilmeden anlatılamazdı: "Tüm bunlar sanki zavallı adamın bacağını kralın emriyle ve salt o hoşnut olsun diye kestiğim izlenimini yaratıyor. Oysa, aslında benim ameliyat için bambaşka nedenlerim var." Ama Kral'a gidiyor ve diyor ki: "Bu ameliyatı yapmamda Majestelerinin buyrukları dışında hiçbir nedenim yok. Beni canlandıran alkışlarınız beni öyle mutlu etti ki sağlam bacağı da kesmek için yalnızca Majestelerinin buyruğunu bekliyorum." Böylece, düşünüp de kendisine saklaması gereken şeyin karşıtını söyleyerek derdini anlatmayı başarmıştır. Bu karşıt, inanılmayacak bir aşırı vurgulamadır.

Bu örneklerin gösterdiği gibi, karşıtıyla temsil, sık kullanılan ve her zaman işe yarayan bir araçtır. Ancak gözardı etmememiz gereken başka bir şey de var: bu tekniğin yalnızca esprilere özgü olmadığı. Marcus Antonius, Forum'da uzun bir konuşma yapıp dinleyicilerinin coşkusal eğilimini Sezar'ın cesedi üzerine çevirdikten sonra bir açıklama yapar:

"Brutus onurlu bir insan olduğu için....."

artık insanların kendisine sözcüklerin gerçek anlamını haykıracaklarını bilmektedir:

"Onlar haindi: onurlu insanlar!"

Ya da *Simplicissimus*,[113] bir yığın inanılmaz kabalık ve alaycılık örneğini "duygulu insanların" anlatımları diye tanımladığı zaman, bu da bir karşıtıyla temsildir. Ancak bunu artık espri değil, "alay" diye adlandırıyoruz. Alayı belirleyen tek teknik, karşıtıyla temsildir. Dahası, "alaylı espriler" hakkında birşeyler işitmiş ve okumuşsunuzdur. Bu yüzden artık tekniğin tek başına esprilerin doğasını belirlemede yetersiz olduğu kuşkusuzdur. Henüz keşfedemediğimiz bir şeyler gereklidir. Ama öte yandan bir esprinin tekniğini iptal ettiğimizde esprinin yok olması olgusu da çürütülmemiştir. Esprileri açıklamada ulaştığımız bu iki sabit noktanın nasıl bağdaştırılabileceğini düşünmekte şu an için güçlük çekebiliriz.

[11]

Eğer karşıtıyla temsil, esprilerin teknik yöntemlerinden biri ise, esprilerin bunun tersini de kullanabileceğini düşünebiliriz — *benzer* ya da akraba olan bir şeyle temsil. Araştırmamızı biraz ilerletmemiz, gerçekten bunun yeni ve özellikle yaygın bir kavramsal espriler [114] grubunun tekniği olduğunu gösterir. Eğer "benzer" bir şeyle temsil yerine, "ilişkili" ya da "bağlantılı" bir şeyle temsil diyecek olursak bu tekniğin özelliğini çok daha uygun bir biçimde betimlemiş oluruz. Başlangıcımızı bu son özellikle yapacak ve hemen bir örnekle onu sergileyeceğiz:

İşte bir Amerikan fıkrası: "Pek de dürüst olmayan iki iş adamı, bir dizi çok riskli girişimden sonra büyük bir servet edinmeyi başarmış ve şimdi de sosyeteye girmenin yollarını arıyorlardı. Kolay

[113] [Münih'in ünlü haftalık mizah dergisi.]

[114] [Sözel esprilere zıt olarak. Aşağıya s. 93'e bakınız].

olduğu için kendilerine çekici gelen bir yöntem, kentin, resimleri büyük ilgi toplayan en ünlü ve en yüksek ücretli ressamına portrelerini yaptırmaktı. Değerli tablolar, büyük bir akşam partisinde ilk kez gösteriliyordu ve iki ev sahibi çok etkin bir uzman ve sanat eleştirmenini hayranlık dolu değerlendirmesini almak üzere portrelerin yanyana asılı durduğu duvara götürdüler. Adam çalışmaları uzun süre inceledi, sonra sanki kaçırdığı bir şey varmış gibi başını salladı ve resimlerin arasındaki boşluğu göstererek 'İyi ama Kurtarıcı nerede?' (Yani: 'Kurtarıcı'nın resmini görmüyorum.') diye sordu."

Bu söyleyişin anlamı açıktır. Yine doğrudan anlatılmayan bir şeyin temsili söz konusudur. Bu "dolaylı temsil" nasıl gerçekleşmiştir? Esprideki temsilden başlayıp kolayca izlenebilen bir çağrışımlar ve imalar dizisini geriye doğru izliyoruz.

"Kurtarıcı nerede? Kurtarıcı'nın resmi nerede?" sorusundan iki resmin görünümünün, konuşmacıya, benzer bir görüntüyü, bize olduğu gibi ona da tanıdık gelen, ancak burada bir öğesi —öteki iki resim arasında Kurtarıcı'nın resmi— eksik olan bir görüntüyü anımsattığını tahmin edebiliriz. Böyle tek bir konum vardır: İki hırsızın arasında asılmış İsa. Kayıp öğe, esprisi ile belirginleştirilmiştir. Benzerlik esprinin var saydığı Kurtarıcı'nın sağında ve solunda asılı resimlerdedir: benzerlik duvarda asılı resimlerin hırsızların resimleri olmasındandır. Eleştirmenin söylemek isteyip de söyleyemediği şuydu: "Siz bir çift alçaksınız" ya da daha ayrıntılı olarak "Sizin resimlerinize ne diye aldırış edeyim? Siz bir çift alçaksınız — bunu biliyorum!" Aslında da birkaç çağrışım ve anıştırma aracılığıyla ve "ima" dediğimiz yöntemi kullanarak böyle söylemiş olmaktadır.

Hemen, imadan, daha önce de —çifte anlamlılıkla bağlantılı olarak— söz etmiş olduğmuuz anımsıyoruz. İki anlam tek sözcükle anlatıldığı ve bunlardan biri aklımıza hemen gelecek denli sık ve alışılmış, diğeriyse daha kıyıda kalmış, bu yüzden de daha az belirgin olduğu zaman biz buna "İma ile birlikte çifte anlamlılık" demeyi önermiştik [s. 73]. Daha önce incelediğimiz tüm örneklerde tekniğin basit olmadığını belirtmiştik ve şimdi onlardaki karmaşıklaştırıcı etmenin "ima" olduğunu anlıyoruz (örneğin sırtüstü yatıp çok kazanan kadın hakkındaki dönüştürme esprisine [s.64] ya da en küçük çocuğu-

nun doğumu üzerine, kutlamaları, insan elinin başardıklarının ne şaşılası olduğu biçiminde yanıtlayan adama ilişkin anlamsızlık esprisine [s.91] bakınız.).

Şu önümüzdeki Amerikan esprisinde ise herhangi bir çifte anlamlılık olmaksızın bir ima var ve onun özelliğinin kendisine kavramsal bir bağla bağlı başka bir şeyle yerdeğşitirmesi olduğunu görüyoruz. Kullanılabilen bağıntının birden fazla türde olabileceği kolayca tahmin edilebilir. Bir ayrıntılar labirentinde kaybolmayalım diye yalnızca en belirgin varyantları ve yalnızca birkaç örnekte tartışacağız.

Yerdeğiştirme için kullanılan bağlantı yalnıza bir ses benzeşimi olabilir; öyle ki bu alt grup, sözel espriler arasında sayılan cinaslara denk düşer. Ancak burada *sözcüğün* değil, tüm tümcelerin, belirgin cümleciklerin v.b. ses benzeşimi söz konusudur.

Örneğin, Lichtenberg, şu deyişi uydurmuştur: "Yeni kaplıcalar iyi sağaltır."; bu, bize, hemen "Yeni süpürge iyi süpürür," atasözünü anımsatır. İki cümlecikte tümcenin, tüm yapısından başka ilk bir büçük ve son sözcükler ortaktır.[115] Ve de tümcenin, nükteden filozofun aklına, bilinen atasözünün bir taklidi olarak geldiği kuşkusuzdur. Böylece, Lichtenberg'in deyişi, atasözü için bir ima oluyor. Bu ima aracılığıyla doğrudan söylenmeyen bir şeyler —yani kaplıcaların yarattığı etkiden sıcak su kaynaklarının değişmez özellikleri dışında bir şeylerin sorumlu olduğu— öne sürülmektedir.

Lichtenberg'in başka şakasına [*Scherze*] ya da esprisine [*Witz*][116] de benzer bir teknik çözüm uygulanabilir: "Çok çok oniki *moden* (moda) yaşında bir kız." Bu, kulağa oniki *moden* gibi gelmektedir ve şiir için kabul edilebilir bir anlatım olan aylar demek olan ikincisinin yerine bir kalem sürçmesi ile birinci geçmiş olabilir.[117]Ama bir kadının yaşını belirlemek için yöntem olarak değişen aylar yerine değişen modaları almak iyi bir düşünce.

Bağlantı, "hafif bir değişim" dışında benzelikten ibaret de olabilir.

---

115 [Almanca'da "kaplıcalar (*Bäder*)" ile "süpürgeler (*Besen*)"in ilk heceleri aynı sesi verir].

116 [İkisi arasındaki fark ilerideki bir bölümde derinlemesine tartışılmıştır (s. 160 v.s.).]

117 [Burada Monden, takvim ayı (*Monaten*) değil gökteki aylar demek. Şiir dilinde geçerli olması bundan. —*ç.n.*].

Bu nedenle bu teknik de sözel bir tekniğe paraleldir [s. 64]. Her iki espri sınıfı, hemen hemen aynı izlenimi yaratır ama eğer espri-işlemi süreçlerini göz önüne alırsak birbirinden daha kolay ayırt edilebilirler.

İşte bu türden bir sözel espri ya da cinas: Marie Wilt, büyük bir şarkıcıydı; ancak sesiyle olduğu kadar cüssesiyle de ünlüydü. Jules Verne'in ünlü romanından uyarlanan bir oyunun adını, biçimsiz gövdesi için bir ima olarak kullanılmasının utancını yaşardı: "Seksen Günde Wilt Çevresinde Gezi.[118]

Ya da Shakespeare'in bilinen "Her inçiyle bir kral"ının değiştirilmesiyle "Her kulacıyla bir kraliçe." Bu özdeyişin iması, aristokrat ve normal ölçülerden çok iri bir hanım için yapılmıştı. Eğer herhangi bir kişi bu espriyi "yerine-geçen olarak değiştirmelerin eşlik ettiği yoğunlaştırmalar" arasına katmayı yeğlerse buna kolay kolay karşı çıkılamaz (tête á bête'e bkz. s. 57).

Yüce görüşleri olan ama hedeflerine ulaşmada tutuk biri için bir arkadaşı şöyle demişti: "Er hat ein Ideal vor dem kopf" [Başının önünde bir ülküsü var]. Geçerli deyiş şudur: "Ein Brett vor dem Kopf haben" [sözcük anlamıyla "birinin başının önünde bir tahta olması" — "kalın kafalılık"]. Değiştirme bu deyişi anıştırmış ve onun anlamını kendi amacı için kullanmıştır. Burada da bir kez daha teknik, "değiştirme ile yoğunlaştırma" olarak tanımlanabilir.

Eğer değiştirme, harflerdeki bir değişiklik ile sınırlıysa "değiştirme aracılığıyla ima" ile "yerine-geçen ile yoğunlaştırma" arasında ayrım yapmak hemen hemen olanaksızdır. Örneğin: "*Dich*teritis". *Diph*teritis [Difteri] felaketine bu ima, niteliksiz kişilerin, elindeki yetkiyi bir başka toplumsal tehlike olarak sunmaktadır.[119]

Olumsuzluk ekleri, hafif saptırma pahasına çok zarif imalara olanak verir:

Heine "Benim inan*maz*daşım Spinoza" diyor. "Biz Tanrının kolla*ma*dıkları; işçiler, köleler, zenciler, köylüler..." Lichtenberg'in bu şansızlar —ki bu sıfata krallar ve prenslerin değiştirilmemiş biçimini

[118] [Almanca "*Welt*", "Dünya" demektir.]

[119] [Var olmayan bir sözcük. "*Dichter*"den (otorite) "Otoritis" diye çevrilebilir]. [Latince tıp terminolojisinde bir organ ya da sistemin iltihaplanmasını anlatmak için adına *—itis* eki eklenir. Türkçe hastalık adları Fransızca söylenişleri gibi söylendiği için bu ek *—it* biçimindedir (örn.: Bronchitis ya da bronşit). "Otoritis'in kapsadığı anlamı Türkçe'de böyle bir sonekle karşılamak olanaksız. *—ç.n.*]

hak ettiğinden daha çok layıktırlar— tarafından yazılmış bir manifestoya başlayışıdır (arkasını da getirmemiştir).

Son olarak bir başka ima türü de "atlama" olup yerine-geçen olmaksızın yoğunlaştırma ile kıyaslanabilir. Aslında, her imada bir şey atlanmıştır: İmaya ulaştıran düşünce dizisi. İmanın söylenişindeki boşluğun mu yoksa boşluğu kısmen dolduran yerine-geçenin mi daha belirgin olduğuna bağlı olarak atlama ya da ima oluşur. Vereceğimiz bir dizi örnek bizi kaba atlamadan asıl imaya dek götürecektir.

Yerine-geçen olmaksızın atlama aşağıdaki örnekte gösterilmiştir.[120] Viyana'da ısırıcı saldırıları yüzünden sık sık saldırdıklarının fiziksel kötü davranışlarına maruz kalmış esprili ve kavgacı bir gazeteci vardı. Bir keresinde her zamanki karşıtlarından birinin yeni bir kötülüğü tartışılırken birisi şöyle dedi: "Eğer X. bunu duysa gene kulaklarına yumruğu yerdi."[121] Bu esprinin tekniği, ilk planda apaçık saçmalığı nedeniyle şaşırtmadır: çünkü birinin bir şeyleri işitmesinin nasıl olup da kulaklarının yumruklanması sonucunu yaratabileceğini anlayamayız. Eğer aradaki boşluğa "Adam hakkında öyle iğneli bir makale yazardı ki....vb." yerleştirecek olursak söyleyişin saçmalığı yok olur. Buna göre bu espride kullanılan teknik yöntemler, atlama aracılığıyla ima ve bununla birleştirilmiş saçmalıktır.

"Kendini öyle çok övüyordu ki kokulu mumların fiyatı yükseldi." (Heine). Bu boşluk kolayca doldurulabilir. Atlanan kısmın yerine atlanmış olana bu kez bir imayla —"Kendini öven pis kokar"[122] — ulaştıran bir anıştırma geçmiştir.

Şimdi de bir kez daha hamamın kapısında iki Yahudi:

Biri içini çeker: "Bir yıl daha geçti gitti!"

Bu örnekler burada atlamanın imanın bir kesimini oluşturduğu konusunda bizde hiç kuşku bırakmaz.

Bir sonraki örneğimiz usta işi ve doğru bir imalı espri olduğu halde yine de onda oldukça belirgin bir boşluk görülebilir. Viyana'da bir

[120] [Freud bu örneği Sıçan Adam (1909*d*) çözümlemesinin II. (A) Kesim'inde benzer bir tekniğin obsesyonel belirtilerde kullanımını göstermek için bir dipnota da almıştır.]

[121] [Sözkonusu X. Karl Kraus olup yukarıda daha önce söz edilmişti (s. 59).]

[122] [Türkçe'de "kendini övene deli derler" diye bir deyiş vardır. Heine'nin sözü örneğin "kendini öyle çok övüyordu ki sinir ilaçlarına zam geldi" biçimine sokulsa anıştırma bizim için de daha belirgin olurdu —*ç.n.*]

sanatçılar festivalinin ardından bir espri kitabı yayımlandı; içindeki espriler arasında aşağıdaki oldukça kayda değer özdeyiş de vardı:

"Bir eş şemsiyeye benzer — insan er ya da geç bir taksiye biner."

Bir şemsiye yağmura karşı yeterli koruma değildir. "Önünde sonunda" ancak "çok yağmur yağarsa" anlamına gelebilir ve de taksi bir kitle taşıtıdır. Ancak burada yalnızca benzeşimin *biçimi* ile ilgilendiğimiz için bu esprinin daha yakından incelenmesini daha ileri bir zamana [bakınız: s. 141 v.s.] erteleyeceğiz.

Heine'nin "Bäder von Lucca"sı en iğneleyici imalardan oluşmuş bir eşek arısı yuvasını içerir ve bu espri biçiminin polemik amacıyla (Kont Platen'e [123] karşı) en ustaca kullanımlarını verir. Okur ne olup bittiğinden kuşkulanmadan çok önce, doğrudan verilmesi hiç uygun düşmeyen özel bir temanın çok değişik türden malzemeyle ima edilerek gölgelendirilmesi söz konusudur — örneğin: Hirsch-Hyacinth'in sözel uydurmaları: "Siz çok şişmansınız, ben çok zayıfım; sizin iyi bir düş gücünüz var, bende tüm ticari sezgiler; ben bir pratikçiyim, siz bir *diarrheticus*,[124] kısacası siz benim tam bir anti*pode*ximsiniz."[125] "Venus *Urinia*" — "Hamburg'lu şişman Gudel von *Dreckwall*[126] vb." Bunun arkasından yazarın betimlediği ve ilk bakışta yalnızca onun muzip ruhunu sergileyen ama polemiksel hedefiyle sembolik ilişkilerini hemen ortaya koyan ve aynı zamanda kendilerini ima yoluyla gösteren olaylar gelir. Sonunda[127] Platen'e saldırı patlak verir ve buradan öteye Kont'un erkeklere olan sevgisi temasına ilişkin imalar (ki daha önce tanışmıştık) fışkırır ve de Heine'nin, karşıtının yeteneklerine ve karakterine saldırısının her tümcesini doldurur. Örneğin:

"Musa'lar[128] onu ödüllendirmemiştir ama konuşma Cininin gücünü

123 [August, Kont von Platen (1796-1835), lirik şair, romantik hareket üzerine hicivli bir çalışması nedeniyle Heine'nin düşmanlığını kazanmıştı. Kendini asmış bir eşcinseldi.]

124 [Diarrheticus: diarrhea (ishal, sürgün sözcüğünden türetilmiş) —*ç.n.*]

125 [Antipodex: (lat.) anti=karşıt, podex=anüs. —*ç.n.*]

126 [Bu örneklerin tümü anal malzemeye değinmektedir. Venus "Urinia" yüzeyde idrarı (urine) çağrıştırmaktaysa da Eflatun'un *Symposium*'undaki tanrısal, eşcinsel aşkı "Urania"dan yakıştırmadır. "Gudel" gerçek, aristokrat ve zengin bir Hamburg'lu hanım olup Hyacinth kulağa anal izlenimi veren "Dreckwall" (*Dreck*=dışkı) takma adını vermiştir. Tüm bu örnekler, "Die Bäder von Lucca"nın (Heine'nin *Reisebilder*'inin III. kesimi) IX. Bölümünde bulunmaktadır. Bölümün geri kalan kısmı egemen olarak anal fıkralarla ilgilidir.]

127 [XI. Bölümde, kitabın sonunda.]

128 [Musa'lar: Yunan mitolojisinde sanat ve esin perileri. —*ç.n.*]

taşır ya da daha doğrusu ona nasıl tecavüz edeceğini bilir. Bu Cinin özgür aşkına sahip olmadığı için durmadan bu genç adamı da kovalamak zorundadır; ayrıca güzel kıvrımlarına karşın hiç de soyluca konuşmayan dış biçimleri nasıl yakalayacağını da bilir."

"Kafasını kuma sokup gerisi görünürken güzelce gizlendiğini sanan devekuşuna benzer. Bizim coşkulu kuşumuz gerisini kumda gizleyip bize başını gösterseydi daha iyi ederdi."

İma, belki de en yaygın ve en kolay kullanılabilen espri yöntemidir ve konuşmalarımızın dokusuna kattığımız, köklerinden koparılıp yalıtılmış biçimde kalmaya dayanamayan, kısa ömürlü esprilerin çoğunun temelinde yer alır. Ancak kesinlikle bir kez daha espri tekniğine ilişkin görüşlerimizin karışmaya başladığını anımsamak durumundayız. İma'nın kendisi espri değildir; doğru biçimde yapılandırılmış ama böyle bir özellik taşımayan imalar da vardır. Ancak bu özelliği taşıyan imalar espri olarak tanımlanabilir. Öyle ki tekniğin içinde aradığımız espri ölçütleri bir kez daha elimizden kaçmış olur.

İmayı, bazen, "dolaylı temsil" diye tanımlamışımdır; şimdi ise çeşitli ima türlerinin, (karşıtıyla temsil ve hâlâ söz konusu edilebilecek diğer tekniklerle birlikte) "dolaylı temsil"in en kapsamlı ad olabileceği tek bir geniş grupta birleştirilebileceğini gözlemleyebiliriz. "Yanlış akıl yürütme", "tekleştirme", "dolaylı temsil" —öyleyse bunlar şimdi sırası gelmiş olan kavramsal esprilerin tekniklerini sınıflandırabileceğimiz başlıklardır.

Malzememizi daha da inceleyecek olursak, özelliklerini kesin olarak gösterebileceğimiz ama pek az örneği bulunan yeni bir dolaylı temsil alt sınıfı ayırt edebiliriz. Bu, küçük ya da pek küçük bir şeyle temsildir[129] — bu yolla bir özelliğin tümünün tam bir anlatımının küçük bir ayrıntı aracılığıyla verilmesi başarılır. Eğer bu küçüklüğün temsil edilmiş olanla ilişkili olduğunu aklımızda tutarsak, bu grubun "ima" sınıfı altında toplanabileceğini ve ondan gelişmiş olduğunu görebiliriz. Örneğin:

[129] [Pek küçük bir şeyle yer değiştirme, sonradan Freud tarafından obsesyonel nevrozun karakteristik bir mekanizması olarak ayırdedilmiştir. Sıçan Adam olgu öyküsüne bakınız (1909 *d*) II. kesim (C)].

"Galiçya"lı bir Yahudi trende yolculuk yapıyordu. Kendini adamakıllı rahatlatmıştı, ceketinin düğmelerini açmış ve ayaklarını karşı koltuğa uzatmıştı. Tam o sırada modern giysili bir beyefendi kompartmana girdi: Yahudi hemen kendini toparladı ve daha uygun bir poz aldı. Yabancı bir not defterinin sayfalarını karıştırdı, bazı hesaplar yaptı, bir süre düşündü sonra ansızın Yahudiye 'Afedersiniz' diye sordu, 'Yom Kippur (Kefaret Günü) ne zaman?' 'Haa!' dedi Yahudi ve yanıt vermeden önce ayaklarını yeniden karşıki koltuğa uzattı."

Bu, küçük bir şeyle temsilin, sözel tekniği incelendikten sonra [s. 74 v.s.] son ortak öğe olarak kabul ettiğimiz "ekonomi eğilimi" ile ilişkili olduğu yadsınamaz.

İşte çok benzer bir örnek:

"Barones'in doğumunda bulunması istenen doktor henüz zamanın gelmediğini belirtti ve Baron'a bu arada yan odada biraz kağıt oynamayı önerdi. Bir süre sonra iki adam Barones'in bir sancı çığlığını işittiler: 'Ah, mon Dieu que je souffre!'[130] Kocası ayağa fırladı ama doktor oturmasını işaret etti. 'Bir şey yok. Oyuna devam edelim.' Biraz sonra gebe kadından yine sesler geldi: 'Mein Gott. Mein Gott[131] ne korkunç sancılar!' Baron: — 'İçeri gitmiyor musunuz Profesör?' diye sordu. — 'Hayır, hayır, henüz zamanı değil.' Sonunda yan odadan şaşmaz bir 'Ay, ay, ay!' çığlığı koptu. Doktor kartları elinden atıp 'işte *şimdi* zamanı.' dedi."

Bu başarılı espri, aristokrat bir hanımın, doğum sırasındaki sancı çığlıklarının yavaş yavaş nitelik değiştirmesi örneğiyle iki şeyi sergiler: Sancının nasıl tüm eğitim katmanlarını yıkarak ilkel bir doğaya ulaştığını ve de görünürde küçük bir görüngüden yola çıkarak önemli bir kararın nasıl verilebildiğini.

[12]

Esprilerin kullandığı bir başka dolaylı temsil türü de "benzetme"dir. Onu bu denli geriye bırakmamızın nedeni gözden geçirilmesinin kar-

[130] [(Fr.) "Tanrım ne çok ıstırabım var". —*ç.n.*]
[131] [(Alm.) "Tanrım, tanrım". —*ç.n.*]

şımıza yeni güçlükler çıkaracak ya da başka nedenlerle karşılaştığımız güçlükleri daha da belirgin kılacak olmasıydı. İncelediğimiz bazı örneklerde onların espri sayılıp sayılamayacağı konusundaki kuşkuları ortadan kaldıramadığımızı kabul etmiş [örn.: s. 82 ve 92] ve de bu belirsizlik içinde araştırmamızın temellerinin ciddi biçimde sarsıldığını fark etmiştik. Ancak bu belirsizliği başka hiçbir malzemede benzetme esprilerindeki kadar güçlü ve sık olarak görmedim. Bana —ve bu belki de aynı koşullarda pek çok başka kişi için de geçerlidir— hattâ esprilerin gizli temel doğası açığa çıkmadan önce bile "bu bir espri, bunu bir espri olarak bildirebilirim" dedirten bir duygu var. Bu duygu, esprili benzetmelerde çok sık olarak beni bocalama içinde bırakır. Eğer başlangıçta bir benzetmeyi duraksamadan espri olarak bildirmişsem bir an sonra onun bana verdiği hazzın bir espriden türetmeye alışık olduğumdan farklı bir niteliği olduğunu görebilirim.Ve de esprili benzetmelerin, iyi bir espriyi haber veren patlayıcı kahkahayı seyrek olarak uyarabilmesi, kuşkuyu alıştığım yoldan —kendimi bir türün en iyi ve en etkili örnekleriyle sınırlayarak— çözümlememi olanaksız kılmaktadır.

Bizi espri olarak en küçük bir biçimde etkilemeyen oldukça ince ve etkili benzetme örnekleri bulunduğunu göstermek kolaydır. Ottilie'nin günlüğündeki, duyarlılıkla İngiliz donanmasındaki kızıl iplik arasında kurulan ince benzetme bunlardan biridir (s. 55 n.). Ve aynı havada bir başkasına, hayran olmaktan bıkmadığım ve etkisi kaybolmayan bir espriye değinmekten kendimi alıkoyamayacağım. Ferdinand Lassalle ünlü bir savunma konuşmasını ("Bilim ve Çalışanlar") onunla bitirmiştir: "Yaşamını, 'Bilim ve Çalışanlar' parolasına adayanlardan biri olduğunu size gösterdiğim bu adam üzerinde, mahkûm olmak, bilimsel deneylerine dalmış bir kimyacının üzerinde bir imbiğin patlamasının yaptığından daha fazla etki yaratmaz. Duraklama geçer geçmez, malzemesinin başkaldırısına hafifçe kaşlarını çatarak sessizce araştırmalarını ve çalışmasını sürdürür."

Lichtenberg'in yazıları arasında (1853'deki Göttingen basımının ikinci cildi) uygun ve esprili zengin bir benzetmeler derlemi bulunabilir ve araştırmamızın malzemesini sağlayacağı yer de orası olacaktır.

"Bazılarının sakalını tütsülemeden yığınların içinde hakikatin meşalesini taşımak olanaksızdır."

Bir espri gibi göründüğü kuşkusuz; ama daha sıkı bir incelemede esprili etkinin, benzetmenin kendisinden değil yardımcı bir nitelikten doğduğunu görürüz. Benzetmenin lengüistik kullanıma kabul edilecek kadar şanslı olduğu durumlarda görüldüğü üzere,"hakikatin meşalesi" yeni bir benzetme değil, çok uzun süredir yaygınlaşmış, kısaltılmış ve *klişe*'ye dönüşmüş bir benzetmedir. "Hakikatin meşalesi" tamlamasındaki benzetmeye artık hiç de dikkat etmezken, Lichtenberg tarafından ansızın tüm özgün gücü ona geri verilmiştir; çünkü şimdi benzetmeye bir ekleme yapılmış ve ondan bir sonuç çıkarılmıştır. Ama biz bir espri tekniği olarak içi boşalmış bir anlatıma tam anlamını verme biçimindeki bir süreçle daha önce tanışmıştık. O, aynı malzemenin çoğul kullanımı arasında yer alıyordu [s. 65 v.s.]. Lichtenberg'in deyişinin yarattığı esprili izlenimin, bu espri tekniğine bağımlılığından kaynaklanması pekâlâ olasıdır.

Aynı yargı, aynı yazarın bir başka esprili benzetmesine de kesinlikle uygulanabilir:

"Kabul etmek gerekir ki bu adam büyük bir ışık [*Licht*] değil; büyük bir şamdandı [*Leuchter*]... bir felsefe Profesörüydü".

Eğitimli bir adamı, büyük bir ışık, bir *lumen mundi*[132] olarak betimlemek, başlangıçta bir espri etkisi yaratmış olsun ya da olmasın, çoktan beri etkin bir benzetme olmaktan çıkmıştır. Ama benzetme tazelenmiş, tüm gücü geri verilmiş, ondan bir değiştirme türetilmiş ve ikinci, yeni bir benzetme böylece sağlanmıştır. Espriyi belirleyen, iki benzetmenin kendileri değil de bu ikinci benzetmenin ortaya çıkış biçimiymiş gibi geliyor. Bu, meşale örneğindeki espri tekniğinin aynısına bir örnek olabilir.

Aşağıdaki örnek, aynı biçimde yargılanması gereken bir başka nedenle espri özelliği taşıyor gibidir:

"Eleştiriler bana yeni doğmuş kitapların az ya da çok yatkın oldukları çocukluk hastalıkları gibi görünür. En sağlıklıların bu hastalıktan öldüğü ve en zayıfların kurtulabildiği örneklere rastlanabilir. Bazıları hiç yakalanmaz. Sıklıkla önsöz ve sunuş muskalarıyla ko-

132 [(Lat.) parlak ışık —*ç.n.*]

runulmaya çalışılır; hattâ kişinin kendi görüşleriyle hastalığa karşı aşılama da yapılır. Ama bu her zaman yararlı olmaz."

Eleştirilerle çocukluk hastalıklarının karşılaştırılması, ilk planda, onlarla gün ışığını ilk görüşten kısa süre sonra karşılaşma olgusuna dayandırılmıştır. Bu noktaya değin kıyaslamanın espri özelliği taşıyıp taşımadığına karar vermeye cesaret edemiyordum. Ancak sonra daha ileri gidiliyor: yeni kitapların daha sonraki kaderi, aynı benzetme ya da ilişkili benzetmeler çerçevesinde sunulabiliyor. Bir benzetmenin bu biçimde uzatılması, kuşkusuz esprinin doğasıdır; ama bunu hangi tekniğe borçlu olduğunu zaten biliyoruz — bu, bir tekleştirme, kuşkulanılmayan bir bağlantı kurma olgusudur. Tekleştirme özelliği, burada daha önceki bir benzetmeye eklenmiş olmasıyla bozulmamaktadır.

Bir başka benzetmeler grubunda, espri özelliği bulunan bir izlenimi benzetmenin doğasıyla hiçbir ilişkisi olmayan bir başka etmene kaydırma eğilimi gösterilir. Bunlar, çarpıcı bir yanyanalık, sıklıkla kulağa saçma gelen bir bileşim içeren ya da benzetmenin gerçekleşmesi için sözümona benzeyen bir şeylerle yer değiştirmiş benzetmelerdir. Lichtenberg örneklerinin büyük çoğunluğu bu gruptandır.

"Ne yediklerini keşfetmek için yazarların eğitimli barsaklarını görememek çok üzücü". "Eğitimli" barsaklar ancak benzetmeyle açıklanabilecek şaşırtıcı ve aslında saçma bir nitelemedir. Eğer onun bir espri olduğu izlenimi alınıyorsa, bu, tümüyle, bu yanyanalığın şaşırtıcılığında mıdır? Eğer öyleyse, bu, bizim oldukça tanıdığımız bir espri yöntemine, "saçmalıkla temsil"e uyar [s. 87 v.s.].

Lichtenberg, okunan ve yapıcı nesnelerin içe alınmasıyla fiziksel beslenmenin içe alınışı arasında aynı benzetmeyi bir başka espride de yapar:

"Evde eğitime çok değer verirdi, bu yüzden de tümüyle eğitimli yemlemeden yana oldu".

Aynı yazarın öteki benzetmeleri de aynı saçma ya da hiç değilse alışılmamış tamlamalar sergilemektedir ve bunlar biraz sonra göreceğimiz gibi esprinin gerçek taşıtıdır:

"Bu, benim ahlakî yapımın rüzgâra açık olan yanı; orada olanlara daha kolay dayanabiliyorum".

"Herkesin istek olmadıkça göstermediği ve saygınlığın pantolonuyla olabildiğince örtmeye çalıştığı bir ahlâki gerisi [133] vardır."

"Ahlâki geri" — bu alışılmamış tamlama, bir benzetmenin gerçekleştirilmesidir. Ancak ek olarak benzetme, gerçek bir sözcük oyunu — "istek" ile daha ileri götürülmüş ve ikinci, çok daha alışılmadık bir yanyana getirme ("saygınlığın pantolonu") ile sürdürülmüştür ki bu da kendi başına bir espridir çünkü pantolon, saygınlığın pantolonu olduğu için bir espri haline gelmektedir. O zaman eğer cümlenin tümü bize çok esprili bir benzetme izlenimi veriyorsa şaşırmamak gerekir. Rastlantısal olarak "saygınlığın pantolonu", Heine'nin, aynı derecede şaşırtıcı dizelerini anımsatıyor.

... Bis mir endlich
endlich alle Knöpfe rissen
an der Hose der Geduld.

[... en sonunda,
sonunda dinginliğimin pantalonundaki
tüm düğmeler patladı.][134]

Bu son iki benzetmede her iyi (yani uygun) benzetmede bulamayacağımız bir özellik bulunduğu hiç kuşkusuzdur. Bunların büyük ölçüde "aşağılayıcı" olduğunu öne sürebiliriz. Bunlar, üst düzeyde bir şeylerle, soyut birşeylerle (bu örneklerde "saygınlık" ve "dinginlik") çok somut ve hattâ alçak türden ("pantolon") bir şeyleri yanyana getirmektedir. Bir başka bağlantıda bu garipliğin espriyle ilişkisi olup olmadığını inceleyeceğiz. Burada, bu küçültücü özelliğin oldukça özel bir biçimde yalın olduğu bir başka örneği çözümlemeye çalışacağız. Nestroy'un komedisi *Einen Jux will er sich machen [O, bir eğlentisi olsun istiyor]* deki kâtip Weinberl, kendi kendine, bir gün yaşlı, saygın bir işadamı olduğunda gençlik günlerini nasıl anımsayacağını betimler: "Belleğimin ambarının önündeki buz böyle dostça bir söyleşide olduğu gibi kazınınca" diyor; "eski zamanların kemerli kapılarının kilidi yeniden açıldığında ve imgelemin

133 [Özgün metinde İngilizce (backside).]

134 [*Romanzero*, III. Kitap (*Hebräische Melodien*), Jehuda ben Halevy IV.]

vitrinlerine geçmişin malları depolandığında..." Bunlar kesin olarak, soyut şeylerle çok sıradan somut şeyler arasında benzetmelerdir; ancak espri, —ister tümüyle ister kısmen— bir kâtibin kendi günlük işlerinin alanından seçtiği benzetmeleri kullanmasında yatmaktadır. Ama bu soyutlamaları doğal olarak yaşamı dolduran sıradan şeylerle bağlantılı hale getirmesi bir *tekleştirme* eylemidir.

Yine Lichtenberg'in benzetmelerine dönelim:

"Bizi bir şeyler yapmaya yönlendiren güdüler otuz iki rüzgâr [=pusula noktaları] gibi dizilebilir ve onlara benzer biçimde adlar verilebilir; örneğin, 'ekmek-ekmek-ün' ya da 'ün-ün-ekmek.' "[135] Lichtenberg'in esprilerinde çok sık olduğu gibi uygun, nükteli ve zekice bir şeyler bulunduğu izlenimi öyle egemendir ki bu, espriyi oluşturanın ne olduğu hakındaki yargımızı yolundan saptırır. Eğer bir miktar espri bu türden bir sözün hayranlık yaratan anlamıyla karışırsa, biz, olasılıkla, bütünün mükemmel bir espri olduğunu bildirmeye yönelebiliriz. Bense, onun içindeki her şeyin espri doğasında olduğu biçimindeki görüşü, aslında esprinin yabancı bir bileşim olan "ekmek-ekmek-ün"den doğduğu biçiminde değiştermeyi yeğleyeceğim. Bu nedenle de o, bir espri olarak, "saçma ile temsil" olacaktır.

Yabansı bir yanyana getirme ya da saçma bir tamlamanın yaratılması kendi başına bir benzetme olabilir:

"*Zweischläfrige* bir kadın", "*einschläfriger* bir kilise peykesi."[136] (Her ikisi de Lichtenberg'den.) Bunların her ikisinin de gerisinde bir yatakla benzetme vardır; her ikisinde de "şaşırtma"nın yanında "ima"nın teknik etmeni de işlemektedir—birinde vaızların uyutucu etkilerine, diğerinde tükenmek bilmez cinsel ilişkiler konusuna bir ima.

Buraya değin bir benzetme bizi esprinin doğasıymış gibi çarptığında, onun, bu izlenimi, bildiğimiz espri tekniklerinden biriyle karışımına borçlu olduğunu gördük. Ancak, başka birkaç örnek en sonunda bir benzetmenin kendi başına da espri olabileceği yolunda kanıt sağlayacak gibidir.

İşte Lichtenberg'in bazı şiirleri betimleyişi:

---

[135] [Freud bu benzetmeye yaklaşık otuz yıl sonra Einstein'a yazdığı açık mektup, *Neden Savaş?* ta yeniden dönmüştür (1933 *b*).]

[136] [Bu iki Almanca sözcük —sözcük anlamıyla "iki kişi olarak uyuyabilen" ve "tek başına uyuyabilen"— normalde yataklar için kullanılır; yani "çift kişilik" ve "tek kişilik". Ancak *Einschläfrig* aynı zamanda "uyutucu" demektir.]

"Onlar Jakob Böhme'nin[137] nesir biçimindeki ölümsüz çalışmalarının şiir halidir—bir tür piknik: yazar sözcükleri getirir, okuyucu anlamı."

"O felsefe yaptığı zaman kural olarak eşyanın üzerine, genelde hoşnutluk yaratan ama hiçbir şeyi açıkça göstermeyen hoş bir ayışığı tutar."

Ya da işte Heine:

"Kadının yüzü, bir yazboza benziyordu; üzerinde, bir Kilise Peder'inin taze siyah manastır elyazması ile onun altında eski bir Yunanlı aşk şiirinin yarı silinmiş dizeleri gizliydi" [*Harzreise*].

Ya da "Bäder von Lucca'daki [*Reisebilder III*] ileri derecede aşağılayıcı[138] uzun benzetmeyi alalım:

"Bir katolik rahip büyük bir ticarethanedeki kadrolu kâtip gibi davranır. Kilise, Papanın başkanı olduğu büyük bir firma, ona sabit bir iş ve karşılığında da sabit bir maaş vermiştir. Kendi adına çalışmayan, pek çok çalışma arkadaşı olup da büyük bir uğraşın telaşı içinde gözden kaçabilecek herkesin yaptığı gibi tembelce çalışır. Yüreğinde taşıdığı tek şey şirketin saygınlığı ve batmamasıdır; çünkü şirket iflas ederse kendisi de geçim kaynağını yitirecektir. Öte yandan bir protestan rahibi, her zaman kendisinin patronudur ve din işini kendi hesabına yürütür. Katolik ticaret yoldaşı gibi toptancı değil perakendecidir. Ve işi yalnız başına yürütmek zorunda olduğu için tembellik edemez. Kendi inanç mallarının reklamını yapmak, rakiplerinin mallarını gözden düşürmek zorundadır ve yetenekli bir perakendeci olarak tüm büyük kuruluşlara, özellikle de binlerce muhasebecisine ve ambalajcısına maaşlarını ödeyen ve dünyanın dört köşesinde fabrikaları olan, Roma'daki büyük kuruluşa, ticari kıskançlıkla dolu olarak kendi perakendeci dükkânında dayanmak zorundadır".

Bu ve diğer birçok örnek karşısında bir benzetmenin, kendi başına bir espri olma özelliğini (bu izlenim bilinen espri tekniklerinden biriyle karışım sonucu oluşmadıkça) taşıyamayacağını artık yadsıyamayız. Ancak böyle olunca benzetmelerin espri özelliğini neyin be-

[137] [Jakop Böhme (1576—1624) Alman protestan dincisi.]

[138] [Aşağıya s. 230, n. 25'e bakınız.]

lirlediğini görmekten tümden yoksun kalırız; çünkü bu özellik kesinlikle düşüncenin bir anlatım biçimi olarak benzetmede ya da bir kıyaslama işleminde yer almamaktadır. Tüm yapabileceğimiz, benzetmeyi, espri tekniği tarafından kullanılan "dolaylı temsil" sınıfına katmak ve benzetmelerle ilişkili olarak —daha önce üzerinde durduğumuz espri yapma yöntemlerine göre— çok daha açık biçimde karşılaştığımız problemi çözülmeden bırakmaktır. Dahası, hiç kuşkusuz, bir şeyin espri olup olmadığına karar vermenin, benzetmelerde, başka anlatım biçimlerine göre daha büyük güçlükler getirmesinin bazı özel nedenleri de olması gerekir.

Ancak, anlayışımızdaki bu boşluk bize bu ilk araştırmanın sonuçsuz kalmış olmasından yakınma hakkı vermez. Esprilerin değişik özelliklerine yüklemeye hazırlanmış olmamız gereken derinlemesine ilişki açısından, sorunun diğer yönlerine yeterince göz atmadan bir yönünü tümüyle açıklayabileceğimizi ummak düşüncesizlik olurdu. Şimdi hiç kuşkusuz soruna başka bir yönden saldırmak zorundayız.

Olası espri tekniklerinden hiçbirinin gözümüzden kaçmadığından emin olabilir miyiz? Kuşkusuz hayır. Ama taze malzemenin sürekli incelenmesi, bizi, espri–işleminin en yaygın ve en önemli teknik yöntemlerini —her durumda ruhsal sürecin doğası hakkında bir yargı oluşturmaya yetecek kadarını— gördüğümüze inandırabilir. Şu ana dek böyle bir yargıya ulaşmadık; ancak öte yandan şimdi elimizde soruna daha çok ışık tutacağını umabileceğimiz yönün önemli bir göstergesi var. Sözel esprilerin tekniğinin özü olduğunu gördüğümüz yerine-geçen oluşumunun eşlik ettiği ilginç yoğunlaştırma süreci, mekanizmasında aynı ruhsal süreçlerin ortaya konduğu düş oluşumunu işaret etmektedir. Bununla birlikte bu, kavramsal esprilerin tekniği —yerdeğiştirme, hatâlı akıl yürütme, saçmalık, dolaylı temsil, karşıtıyla temsil— için de aynı biçimde geçerli olup düş–işleminin tekniğinde de tümü yeniden ortaya çıkabilir. Yerdeğiştirme, düşlerin bilmecemsi görünümünden sorumlu olup, onların, bizim uyanıklık yaşamımızın bir devamı olduğunu anlamamıza engel olur. Düşlerde saçmalık ve anlamsızlığın kullanılması, onlara, ruhsal ürünler olarak ele alınma saygınlığını kazandırmış ve otoritelerin, akıl etkinlik-

lerinde bir ayrışmanın ve de eleştiri, ahlâklılık ve mantığın kesintiye uğramasının, düşlerin oluşumu için gerekli koşullar olduğunu benimsemelerine yol açmıştır. Karşıtıyla temsil, düşlerde o denli yaygındır ki tümüyle yanlış bir yolda olan popüler düş yorumu kitapları bile bunu hesaba katmak zorunda kalırlar. Dolaylı temsil —düş düşüncesinin bir imayla, küçük bir şeyle, benzetmeye yakın bir simgelemeyle yer değiştirmesi— kesinlikle düşlerin anlatım biçimini uyanıklık yaşamımızın anlatım biçiminden ayıran şeydir.[139] Espri işlemi yöntemleri ile düş–işlemi yöntemleri arasında bu denli uyuşma yalnızca rastlantı olamaz. Bu uyuşmanın ayrıntılarını ortaya koymak ve temelini incelemek bizim ilerideki görevlerimizden biri olacaktır, [Aşağıya VI. Bölüme bakınız.]

---

[139] Benim *Düşlerin Yorumu*'nun (1900 *a*) VI. Bölümüne ("Düş-işlemi") bakınız.

III

ESPRİLERİN AMACI

[1]

SON bölümün sonunda, Heine'nin, katolik papazla bir toptancı ticarethanedeki memuru, protestan rahibiyle de bir perakendeci tüccarı kıyaslamasını yazarken, beni bu benzetmeyi kullanmaktan alıkoymaya çalışan bir ketvurmanın ayırdındaydım. Kendi kendime, okurlarım arasında yalnızca dine değil dinin yönetici ve yardımcılarına da saygı duyan bazı kişiler olabileceğini söyledim. Bu okurlar, benzetmeye yalnızca kızabilir ve benzetmenin, kendi başına mı yoksa kendisine eklenen fazladan bir şey yüzünden mi espri olma özelliği kazandığına karar vermeye karşı tüm ilgilerini yok edebilecek bir duygusal duruma girebilirlerdi. Öteki benzetmeler —örneğin, hemen bir sonraki belirli bir felsefenin eşyanın üzerine tuttuğu hoş ayışığı hakkındaki— açısından okurlarımın bir kesimi üzerinde yaratabilecekleri rahatsız edici etki için endişe etmeye hiç gerek yoktu. En dindar adam bile problemimiz hakkında bir yargıya varabileceği bir zihinsel durumda kalabilirdi.

Esprilerin, dinleyicilerin tepkisinde farklılık yaratan özelliğini tahmin etmek hiç de zor değil. Bazen esprinin kendisi bir sonuçtur ve özel hiçbir hedefi yoktur; bazen da böyle bir hedefe hizmet eder— kasıtlı bir hal alır. Yalnızca bir amacı[1] olan espriler, kendilerini dinlemek istemeyen insanlarla karşılaşma riskine sahiptirler.

---

[1] [Almanca "*Tendenz*" adı, bu kitapta "amaç" (örn. bir oyunun amacı) diye çevrilmiştir. Ancak ondan türeyen sıfat (*Tendenziös*) doğal bir İngilizce sözcüğe dönüşmüş ve burada "Tendentious" diye çevrilmiştir.] ["Tendentious", "kasıtlı" diye Türkçeleştirildi. —*ç.n.*]

Kasıtsız espriler, Vischer tarafından "soyut" espriler diye tanımlanmıştır. Ben onlara "masum" espriler demeyi yeğliyorum.

Daha önce esprileri tekniklerinin ele aldığı malzeme açısından "sözel" ve "kavramsal" diye ayırdığımız için şimdi o sınıflandırmayla bu yeni sınıflandırma arasındaki ilişkiyi incelemek de bize düşüyor. Sözel ve kavramsal esprilerle soyut ve kasıtlı espriler arasındaki ilişki, bir karşılıklı etkileme ilişkisi değildir; bunlar, esprili ürünlerin tümüyle bağımsız iki sınıflamasıdır. Bazı kişiler masum esprilerin egemen olarak sözel espriler olduğu, kavramsal esprilerin daha karmaşık tekniğinin ise çoğunlukla belirli amaçlar için kullanıldığı izlenimini edinmiş olabilirler. Ancak sözcük oyunları ve ses benzerlikleri üzerine kurulu masum espriler olduğu gibi kavramsal esprilerin tüm yöntemlerini kullanan aynı derecede masum espriler de vardır. Ve de kasıtlı bir esprinin, tekniği açısından, sözel bir espriden başka bir şey olması gerekmediğini göstermek de çok kolaydır. Örneğin özel adlarla "oynayan" esprilerin sıklıkla aşağılayıcı ve yaralayıcı bir amaçları vardır; oysa söylemeye gerek yok bunlar sözel esprilerdir. Ancak tüm esprilerin en masum olanları yine de sözel esprilerdir, örneğin son zamanlarda çok tutulan ve tekniğini, içeriğine tümüyle yabancı bir değiştirmeyle aynı malzemenin çoğul kullanımının oluşturduğu *Schüttelreime*:[2]

Und weil er Geld in *M*enge *h*atte
lag stets er in der *H*änge*m*atte

[Ve yığınlarla parası olduğu için
Her zaman bir hamağa uzandı]

Başka durumda gösterişsiz olacak bu uyaklardan türeyen hoşnutluğun, esprileri ayırdetmemize yarayan hoşnutluğun aynısı olduğu konusunda kimsenin kuşkuya düşmeyeceğini umuyorum.

Soyut ya da masum kavramsal esprilerin iyi örnekleri, Lich-

[2] [Sözcük olarak "uyakların silkelenmesi". Görüleceği üzere bu bizim Spoonerism diye bildiğimiz uyak türüdür]. [Spoonerism = Prof. W.A. Spooner'in (1844-1930) çok kullandığı tarzda bir sözcüğün bazı harflerinin yerini değiştirerek yeni bir sözcük elde etme. —ç.n.]

tenberg'in, bir kısmını daha önce tanıdığımız benzetmeleri arasında fazlaca bulunur. Birkaç tane ekliyorum:

"Göttingen'e küçük bir octavo cilt gönderdiler, geriye ise gövdesi de ruhu da quarto olan bir şey aldılar."[3]

"Bu binayı uygun biçimde inşa etmek için her şeyden önce iyi temeller atılmalıdır ve kesinlikle bildiğim bir şey varsa duvarcılıkta *ileriye doğru* her sıranın üzerine birisi hemen *geriye doğru* bir sıra döşer."

"Bir insan bir düşünceyi yaratır, bir ikincisi onu vaftiz ettirir, üçüncüsü ondan çocuklar peydahlar, dördüncüsü onu ölüm döşeğinde ziyaret eder ve beşinci de onu gömer." (Tekleştirme ile benzetme).

"Hayaletlere inanmamakla kalmıyordu; onlardan korkmuyordu da." Burada, espri, tümüyle, yaygın biçimde düşünüleni kıyaslamaya pek katmayıp olumlu olanı daha önemli sayan anlamsız sunuş biçiminde yatmaktadır. Eğer bu esprili zarfı açarsak şunu buluruz: "Hayalet korkusunu zekâyla kovmak, karşılaşıldığında onlardan kaçmaktan çok daha kolaydır." Bu, doğru ve hâlâ pek az değerlendirilmiş bir psikolojik buluş olmasına karşın artık hiçbir şekilde espri değildir. Lessing aynısını ünlü tümcesinde anlatmıştır:

"Zincirleriyle dalga geçenlerin tümü özgür değildir."[4]

Bu arada her şeye karşın olası bir yanlış anlamayı giderme fırsatını kullanmak istiyorum. "Masum" ya da "soyut" espriler, "önemsiz" ya da "özden yoksun" olan esprilerle aynı anlama gelmediği için yalnızca burada tartışılacak olan "kasıtlı" esprilerin karşıtı anlamındadır. Son örneğimizin gösterdiği gibi masum —yani kasıtsız— bir espri çok özlü olabilir; değerli bir şeyler öne sürebilir. Ama bir esprinin özü, espriden bağımsız olup burada özel bir düzenleme ile espri olarak anlatım bulan düşüncenin özüdür. Kuşkusuz, saat yapımcılarının, iyi bir mekanizmayı aynı derecede değerli bir mahfaza içinde sunmaları gibi, espri yolunda en iyi başarılar, en özlü düşünceler için bir zarf olarak kullanılır.

---

[3] [Octavo = 8 yapraklı forma, quarto = 4 yapraklı forma. —*ç.n.*]

[4] [*Natham der Weise*, Perde IV, Sahne 4.]

Şimdi kavramsal espriler için düşüncenin özü ile espri zarfı arasında kesin bir sınır çizecek olursak, bizim esprileri yargılamadaki kararsızlığımıza büyük ölçüde ışık tutacak bir buluşa ulaşacağız. Şaşırtıcı olmakla birlikte şöyle bir sonuç ortaya çıkıyor: Bir espriden neşelenmemiz, onun özünün ve bir espri olarak etkinliğinin bileşik izleniminden kaynaklanmaktadır ve biz bir etmenin diğerinin niceliği karşısında bizi aldatmasına izin veririz. Ancak espri indirgendikten sonra bu yanlış yargılamanın ya da aldanmanın ayırdına varırız.

Dahası, aynı şey sözel espriler için de geçerlidir. Bize, "deneyim, denemek istemediklerimizin denenmesinden ibarettir" [s. 96] dendiği zaman şaşırır ve yeni bir hakikati öğrendiğimizi sanırız. Bu kılık değiştirmenin altında "yaralanma insanı akıllandırır"ın (Fischer [1889, 59]) [Bir musibet bin nasihatten yeğdir] sıradanlığının yattığını ayırdetmeden önce biraz zaman geçer. Esprinin, "deneyim"i, hemen tümüyle "denemek" sözcüğünü kullanarak tanımlamayı başarmasına olanak veren yöntem bizi, tümcenin özüne aşırı değer vermek zorunda bırakır. Aynı şey Lichtenberg'in "Ocak" tekleştirme esprisi (s. 96) için de geçerlidir; o espri de bize, uzun zamandır bildiğimiz bir şeyden —Yeni Yıl dileklerinin başka dilekler kadar seyrek olarak gerçekleştiği— fazlasını söylemez. Çoğu benzer örnek de öyle.

Düşüncenin elverişliliği ve doğruluğunun bizi tüm tümceyi parlak bir espri diye adlandırmaya kandırdığı —oysa yalnızca düşünce parlaktır ve esprinin başarısı sıklıkla donuktur— diğer esprilerde tam tersini buluruz. Lichtenberg'in esprilerinde düşüncenin özü sıklıkla beğenimizi haksız olarak yüklediğimiz esprili zarftan kesinlikle çok daha değerlidir. Bu nedenle, örneğin, "hakikatin meşalesi" ile ilişkili söz (s. 112) pek de espri olmayan bir benzetmedir; ama o denli uyumludur ki biz tümcenin özellikle iyi bir espri olduğunda diretme eğiliminde oluruz.

Lichtenberg'in esprileri, zekice içerikleri ve hedeflerini vurmadaki isabetleriyle diğerlerinden üstündür. Goethe, bu yazarın, esprili ve şakacı düşüncelerinin problemleri gizlediğini söylerken olduk-ça haklıydı; ama o düşüncelerin problemlerin çözümüne değindiğini söylemek çok daha doğru olurdu. Örneğin, bir espri olarak "Homeros'u o kadar çok okumuştu ki '*angenommen*' [varsayılan] yerine

hep '*Agamemnon*' derdi," biçiminde bir söz söylediği zaman —kullanılan teknik "aptalık" artı "ses benzeşimi"dir— Lichtenberg yanlış okumanın gizini keşfetmekten başka bir şey yapmamıştır.[5]

Tekniği bize en yetersiz gibi görünen bir espride de aynı şey geçerlidir (s. 90): "Adam, nasıl olup da kedilerin derisinde tam gözlerinin olduğu yere denk gelen iki delik bulunduğuna şaşıyordu." Burada sergilenen budalalık yalnızca görünüştedir. Gerçekten bu basit sözün arkasında hayvanların yapısının büyük nesnellik sorunu yatmaktadır. Göz kapağı yarığının tam da cornea'nın[6] bulunduğu yerde açılması, evrim kuramı bu rastlantıya ışık tutana dek hiç de tartışma konusu değildi.

Esprili deyişlerden, düşünce içeriği ile espri-işleminin paylarını ayırdedemediğimiz toplam bir izlenim edindiğimizi aklımızda tutacağız. İleride buna çok daha önemli bir paralellik bulabiliriz. [Bkz. s. 67.]

[2]

Esprilerin doğasına kuramsal bir ışık tutma açısından masum espriler kasıtlı olanlardan; önemsiz espriler de derin olanlardan çok daha değerlidir. Masum ve önemsiz espriler, espri sorununu önümüze en saf biçimiyle getirmeye daha eğilimlidir; çünkü onların sayesinde esprilerin amaçlarıyla aklımızın karışması ya da güzel anlamlarının yargımızı yanlış yönlendirmesi tehlikesinden korunuruz. Böyle bir malzeme temelinde buluşlarımız yeni ilerlemeler gösterebilir.

Bir sözel esprinin olası en masum örneğini seçeceğim:

"Tuvalet masasındayken bir ziyaretçisinin geldiği haber verilen bir kız şöyle yakındı: 'İnsanın kendisinin en *anziehend*[7] halinde görülmesine izin verememesi ne yazık.' " (Kleinpaul, 1890.)

Yine de bu espriyi kasıtsız diye tanımlamaya hakkım olup

---

[5] [Benim, *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*'ne (1901*b*) bakınız. [X. Bölüm. *P.F.L.*, 5 s. 277. Ayrıca VI (A) Bölüm, 8. Örnek'e (1910'da eklenmiştir.) bkz. *a.g.e.* 160. Espri, ayrıca Freud'un *Giriş Konferansları*'nın ikincisinin sonunda da tartışılmıştır. (1916-17) *P.F.L.*, I, 65.]

[6] [Cornea = gözün, en öndeki saydam kısmı. —*ç.n.*]

[7] ["*Anziehend*" hem "giyimli," hem de "çekici" demektir.]

olmadığı konusunda bende bir kuşku doğduğu için, onu, son derece basit ve gerçekten böyle bir karşı çıkışa yer vermeyen bir başkasıyla değiştireceğim.

Misafir olarak çağrıldığım bir evde, yemeğin sonunda, "*Roulard*"[8] diye bilinen bir puding getirildi. Yapılışı biraz aşçılık yeteneği gerektirdiği için misafirlerden biri "evde mi yapıldı?" diye sordu. Ev sahibesi şöyle yanıtladı: "Evet o gerçekten bir ulusal *roulard*'dır."[9]

Bu kez esprinin tekniğini incelemeyeceğiz; dikkatimizi bir başka etmene, aslında en önemli etmene yöneltmeyi düşünüyoruz. Bu doğaçtan espri, işittiğimiz anda biz oradakilere zevk vermiş —ki bunu açıkça anımsayabiliyorum— ve bizi güldürmüştü. Gerek bu örnekte, gerekse sayısız başka örnekte işitenlerin haz duygusu, esprinin amacından ya da zihinsel içeriğinden doğmuş olamaz; bize de bu haz duygusunu esprinin tekniği ile bağdaştırmaktan başka yol kalmaz. Espri yapmanın, daha önce tanımlamış olduğumuz teknik yöntemleri —yoğunlaştırma, yerdeğiştirme, dolaylı temsil ve diğerleri— bu nedenle işitende bir haz duygusu uyarma gücüne sahiptir; ancak bu gücü nereden kazandıklarını hiç bilemeyiz. Bu basit yoldan esprileri aydınlatmada ikinci savımıza ulaşıyoruz; birincisi (s. 50) esprilerin özelliklerinin, onların anlatım biçiminde yattığını öne sürüyordu. Şimdi bu ikinci savın aslında bize yeni bir şey öğretmediğini biraz düşünelim. O, yalnızca bizim daha önce yaptığımız bir gözleme katmış olduğumuz bir şeyi ayrıştırmaktadır. Bir espriyi indirgemeyi başardığımız zaman (yani, anlamını dikkatle koruyarak anlatım biçimini bir başka anlatım biçimiyle değiştirdiğimizde) yalnızca espri olma özelliğini değil, bizi güldürme gücünü de —espriden hoşlanmamızı da— yitirdiği anımsanacaktır.

Bu noktada felsefi otoritelerimizle bir tartışma yapmadan daha ileriye gidemeyiz.

Esprileri, gülüncün bir kesimi sayan, gülüncü de estetik başlığı altında inceleyen düşünürler, estetik bir düşünceyi, içindeki şeylerden herhangi bir şey elde etmeye ya da onlarla bir şey yapmaya

---

[8] [Bu, belki de "*Roulade*" diye yazılmalıydı.]

[9] [Özgün metinde "Home Rule" sözcükleri İngilizce olarak eklenmiş]. [Home sözcüğü ev, evde yapılmış anlamına geldiği gibi ulusal anlamına da gelir. Home Rule, ulusal yöneticiler demek. —*ç.n.*]

çalışmadığımız; şeylere bizim temel yaşamsal gereksinmelerimizden birini doyurmak için ihtiyaç duymadığımız; yalnızca onlar üzerinde düşünmekle ve bu düşünceden haz almakla yetindiğimiz bir durum diye tanımlarlar. "Bu haz alma, bu düşünce biçimi, tümüyle estetik olup yalnızca kendine dayanır; ereği, yalnızca kendi içindedir ve yaşamın başka ereklerinden hiçbirine ulaştırmaz." (Fischer, 1889, 20.) [Bkz. Yukarıda s. 42 v.s.]

Eğer espri etkinliğinin her şeyden öte amaçsız ya da ereksiz diye tanımlanmaması gerektiği, çünkü işitenlerde haz uyandırma gibi şaşmaz bir amacı olduğunda diretirsek Fischer'in bu anlatımına pek de karşı çıkmış olmayacağız — belki onun düşüncelerini kendi anlatım biçimimize çevirmekten başka bir şey yapmış olmayacağız. Bir niyeti göz önüne almadan *herhangi bir şeyin* üstesinden gelme durumunda olup olmadığımız konusunda kuşkuluyum. Herhangi bir anda bizim vazgeçilmez doyumlarımızdan birini sağlamak için kendi akıl aygıtımıza gereksinmiyorsak, onun haz yönünde kendi başına çalışmasına izin verir ve kendi etkinliğinden haz türetmeye çalışırız. Bunun, genelde tüm estetik düşünüşü yöneten durum olduğundan kuşkuluyum; ama estetik hakkındaki bilgilerim bu görüşü genişletmeye yetmeyecek kadar az. Ancak, espri yapma açısından, daha önce yapmış olduğumuz iki buluşa dayanarak, espri yapmanın, zekâ ya da başka zihinsel süreçlerden haz türetmeyi amaçlayan bir etkinlik olduğunu öne sürebilirim. Kuşkusuz, aynı amacı taşıyan başka etkinlikler de vardır. Onlar, belki haz türetmeye çalıştıkları zihinsel etkinlik alanlarına, belki de kullandıkları yöntemlere göre birbirlerinden ayrılırlar. Şu an için bu konuda bir karara varamayız; ama espri tekniği ve ona kısmen egemen olan ekonomi eğiliminin (s. 74 v.s.) haz üretimiyle bağlantı kurduğu görüşüne sıkıca bağlı kalacağız.

Ancak espri-işleminin teknik yöntemlerinin, dinleyende nasıl olup da haz yarattığı bulmacasını çözmeye girişmeden önce, basitleştirme ve daha açık olma adına kasıtlı esprileri tümüyle bir yana bırakmış olduğumuzu anımsamamız gerekir. Esprilerin amaçlarının ne olduğu ve amaca nasıl ulaştıkları sorusuna ışık tutmaya en sonunda çabalamalıyız.

Esprilerden aldığımız hazzın kaynağına ilişkin araştırmamızda kasıtlı esprileri bir yana bırakmama konusunda bizi uyaran tek ve çok

önemli bir neden vardır. Masum esprilerin haz yaratıcı etkisi ılımlıdır; kural olarak işitende tüm yaratabildiği, açık bir doyum duygusu, hafif bir gülümsemedir. Ve de ilgili örneklerde görmüş olduğumuz üzere (s. 123-4) bu etkinin bile ortaya çıkışı, esprinin düşünsel içeriği ile ilişkili olabilir. Kasıtsız bir espri, nadiren kasıtlı esprilerin karşı durulmaz hale getirdiği ani kahkaha patlamalarına yol açar. Her ikisinin de tekniği aynı olabildiğine göre, bizde, kasıtlı esprilerin, amaçları gereği, masum esprilerin ulaşamadığı yedek bir haz kaynağına sahip oldukları kuşkusu uyanabilir.

Esprilerin amaçları kolayca gözden geçirilebilir. Bir esprinin amacı kendisi olduğunda —yani o masum bir espri olmadığı zaman— hizmet edebileceği yalnızca iki amaç vardır ve bu ikisi de tek bir başlık altında toplanabilir. Ya *düşmanca* (saldırganlık, hiciv ya da savunma amacına hizmet eden) bir espridir, ya da *açıksaçık* (gösterimcilik [teşhir] amacına hizmet eden) bir espri. Ayrıca esprinin teknik türünün —ister sözel isterse kavramsal bir espri olsun— bu iki amaçla hiçbir ilişkisi olmadığını yinelemek gerekir.

Esprilerin bu iki amaca nasıl hizmet ettiğini göstermek çok daha uzun iştir. Bu araştırmada ben önce düşmanca esprilerle değil gösterimci esprilerle ilgilenmeyi yeğleyeceğim. Bunların nadiren araştırmaya değer bulunduğu gerçektir, sanki olayın kendisinden duyulan tiksinti onun tartışılmasına aktarılmış gibidir. Bunun bizi de etkilemesine izin vermeyeceğiz çünkü hemen bize birden çok karanlık konuda aydınlanma sağlamayı vaadeden üç bir espri konusuna geliyoruz.

"Açıksaçık"tan ne kastedildiğini biliyoruz: Cinsel olgu ve ilişkilerin konuşma ile kasıtlı olarak ön plana çıkarılması. Ancak bu tanımlama öteki tanımlamalardan hiç de daha geçerli değildir. Bu tanımlamaya karşın cinsel organların anatomisi ya da üreme fizyolojisine ilişkin bir konferansın açıksaçıklıkla en küçük bir ilişkisi bulunmaz. Açıksaçıklığın, insanı cinsel olarak uyaran ve konuşmayı işitince konuşanın uyarılmasının farkına varan, bunun sonunda da bu kez kendisinin cinsel olarak uyarılması beklenen özel bir kişiye yöneltilmiş olması daha uygun bir durumdur. Uyartılma yerine diğer kişi yalnızca uyarılmaya bir tepki olan ve dolambaçlı bir yoldan onun kabul edilmesi anlamına gelen utanç ya da sıkılganlık duymaya

yöneltilebilir. Böylece açıksaçıklık, kökende kadınlara yöneliktir ve baştan çıkarma girişimlerine eşit tutulabilir. Bir adam, erkek arkadaşları arasında açıksaçıklıklar anlatmak ve dinlemekten hoşlanıyorsa toplumsal ketvurmalar nedeniyle gerçekleştirilemeyen özgün durum da aynı zamanda düşlenmiş olur. İşittiği bir açıksaçıklığa gülen bir kişi sanki bir cinsel saldırı eyleminin seyircisiymiş gibi gülmektedir.

Açıksaçıklığın içeriğini oluşturan cinsel malzeme, yalnızca her cinsin *kendine özgü* olanı değil her iki cinste *ortak* olanı ve utanma duygusunun kapsadıklarını —yani, en yaygın anlamda dışkısal olanı— içerir. Ancak bu, dışkısallıkla ilgili olarak neyin cinsel, neyin dışkısal olduğunun çok az ayırdedildiği ya da hiç ayırdedilmediği bir çağdaki, çocukluktaki cinselliğin kapsadığı anlamdır.[10] Nevrozlar ruhbiliminin tüm yelpazesi içinde, cinsel olan dışkısal olanı da içerir ve eski bebeksi anlamda anlaşılır.

Açıksaçıklık, yöneltildiği kişiye farklı cinsten bir bireyin teşhir edilmesine benzer. Açıksaçık sözcüklerin söylenmesiyle saldırılan kişi (kadın), sözkonusu bedenin bir kesimini ya da sözkonusu eylemi düşlemeye zorlanır ve saldırganın aynı şeyi düşlediğini anlar. Açıksaçıklığın teşhir edilen cinsel şeyi görme arzusu yaratmak olduğundan kuşku duyulamaz.

Bu noktada ancak temel konulara geri dönecek olursak açıksaçıklık bir şeyleri ortaya çıkarmada yardımcı olabilir. Her bir cinse özgü organların teşhir edildiğini görme arzusu bizim libidomuzun özgün öğelerinden biridir. O da daha eski bir şeylerin yerine-geçeni olabilir ve geriye doğru varsayımsal bir cinsel-kesimlere-dokunma-birincil arzusuna uzanabilir.[11] Bakma ve dokunmaya ilişkin libido herkeste etkin ve edilgin, erkek ve dişi olmak üzere iki türdür ve de cinsel özelliğinin üstünlüğüne göre bir ya da diğer türü egemendir. Küçük çocuklarda kendini teşhir eğilimi kolayca gözlemlenebilir. Bu eğilimin tohumu, olağan kaderi olan gömülmek ya da baskı altına alınmaktan kurtulduğu durumlarda erkeklerde gösterimcilik (eks-hibisyonizm) diye bilinen sapıklığa dönüşür. Kadınlarda, edilgin

[10] Benim bu çalışmayla aynı zamanda yayımlanmış olan *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme* (1905*d*) adlı kitabıma bakınız.

[11] Moll'un "değinme" içgüdüsüne bakınız (Moll, 1898). [Terimi öneren Moll "değinme içgüdüsü"nü bir başka kişiyle değinme dürtüsü olarak betimler.]

gösterimcilik eğilimi hemen değişmez biçimde cinsel iffetin zorlayıcı tepkisel işlevi altına gömülür; ama ona da giysilerle ilişkili olarak bir kaçamak noktası kalır. Kadınların değişen gelenek ve koşullarla uyumlu olarak alıkoymalarına izin verilen gösterimcilik miktarının esnekliğine ve değişkenliğine yalnızca değinmekle yetiniyorum.

Erkeklerde bu eğilim libidolarının bir kesimi olarak yüksek düzeyde kalır ve cinsel eyleme başlamaya hizmet eder. Bu istek bir kadına ilk yaklaşımda kendini duyumsatırsa iki nedenle sözcükleri kullandırtır; birincisi kendini kadına bildirmek için, ikincisi, eğer düşünce konuşmayla canlandırılırsa kadının kendisinde de bir uyarılmayı başlatabilecceği ve onun edilgin gösterimciliğini uyandırabileceği için. Bunun gibi bir kur yapma konuşması da henüz açıksaçık değildir ama ona doğru kayar. Eğer kadının hazır oluşu hızla ortaya çıkarsa açıksaçık konuşmanın ömrü kısadır ve yerini hemen bir cinsel eyleme bırakır. Kadından gelecek çabuk hazır oluşa güvenilemez ve de bunun yerine savunma tepkileri ortaya çıkarsa tersi olur. Bu durumda cinsel olarak uyarıcı konuşmak, açıksaçıklık biçiminde kendini hedeflemeye başlar. Cinsel saldırganlığın eyleme doğru ilerlemesi durdurulunca, uyarılmayı yaratmayı keser ve uyarılmanın kadındaki belirtisinden haz türetir. Böyle yapmakla, saldırganlık, tıpkı herhangi bir libidinal itki bir engelle karşılaştığında olduğu gibi niteliğini de kuşkusuz değiştirir. Kesinlikle düşmanca ve kıyıcı bir hal alır ve böylece engele karşı cinsel içgüdünün sadistik öğelerini yardıma çağırır.

Bu nedenle kadının esnek olmayışı her ne kadar yalnızca bir ertelemeyi ima edip daha ileri çabaların boşuna olacağını göstermezse de açıksaçıklığın gelişmesi için ilk koşuldur. Kadında bu türden bir direncin ideal durumu, aynı anda bir başka adam da —üçüncü bir kişi de— oradaysa oluşur; çünkü bu durumda, kadının açısından, ani bir teslim oluş en azından sözkonusu değildir. Bu üçüncü kişi, açıksaçıklığın gelişiminde hemen en büyük önemi kazanır; ancak, açıksaçıklığın kadının varlığında başlaması da gözardı edilmemelidir. Kırsal kesim insanları arasında ya da ikinci sınıf hanlarda barmen kadın ya da hancının karısı gelmeden açıksaçıklıkların başlamadığı görülür. Yalnızca toplumsal olarak daha üst düzeylerde tersi olur ve bir kadının varlığı açıksaçıklığı sona erdirir. Erkekler, kökeninde utanma hisseden bir kadının varlığını gerektiren bu türden bir

eğlenceyi "onunla yalnız" kalana dek ertelerler. Öyle ki giderek kadının yerine şimdi dinleyici olan gözlemci açıksaçıklığın yöneldiği kişi halini alır ve bu dönüşüme bağlı olarak açıksaçıklık bir espri niteliği kazanmaya başlar.

Bu noktadan sonra dikkatimizi iki etmene yönelteceğiz: üçüncü kişinin, dinleyicinin, oynadığı rol ve açıksaçıklığın ana konusunu yöneten koşullar.

Genel anlamda kasıtlı bir espri için üç kişi gerekir: espriyi yapana ek olarak düşmanca ya da cinsel saldırganlığın nesnesi sayılacak bir ikinci ve de esprinin haz üretme amacı kendisinde doyurulacak bir üçüncü kişi olmalıdır. Bu konunun derin nedenlerini ileride inceleyeceğiz: o zamana dek bu durumun doğruladığı olgularda —yani espriye gülen, dolayısı ile onun haz verici etkilerinden zevk alan kişinin espriyi yapan kişi değil etkin olmayan dinleyici olduğu olgularda— kalalım. Olayların gidişi şu şekilde betimlenebilir: Birinci kişi, libidinal itkilerine kadın tarafından ketvurulduğunu görünce bu ikinci kişiye karşı düşmanca bir eğilim geliştirir ve başlangıçta arabozucu olan üçüncü kişiyi yandaşı olmaya çağırır. Birinci kişinin açıksaçık konuşmasıyla kadın, dinleyici olarak, kendi libidosunun zahmetsiz doyumu kendisine rüşvet olarak verilmemiş bulunan üçüncü kişi önünde teşhir edilmiştir.

Bu türden açıksaçık değiştokuşların sıradan insanlar arasında ne denli evrensel biçimde popüler olduğu ve şaşmaz biçimde nasıl da keyifli bir hava yarattığı dikkate değer. Ancak kasıtlı esprilerin bu denli çok özelliğini taşıyan bu karmaşık yöntemde esprileri niteleyen formel gerekliliklerden hiçbirinin açıksaçıklık tarafından kullanılmadığını da belirtmek gerekir. Kılık değiştirmemiş bir edepsizliğin dile getirilmesi, birinci kişiye zevk verir ve üçüncü kişiyi güldürür.

Ancak daha incelmiş bir toplum katına yükseldiğimizde espriler için formel koşullar rol oynar. Açıksaçıklık bir espri halini alır ve ancak bir espri özelliğini taşıdığında hoşgörüyle karşılanabilir. Genellikle kullandığı teknik yöntem imadır — yani işitenin kendi imgeleminde tam ve doğrudan bir açıksaçıklık halinde yeniden kurduğu küçük, uzaktan ilişkili bir şeyle yer değiştirme. Açıksaçık biçimde doğrudan verilenle dinleyene zorunlu olarak anımsattıkları arasındaki zıtlık ne denli çoksa espri o denli incelikli bir hal alır ve de o denli

seçkin topluluklara doğru tırmanmayı başarabilir. Örneklerden kolayca gösterilebileceği gibi bir esprinin özelliklerini taşıyan açıksaçıklık, ima'nın ötesinde sözel ve kavramsal esprilerin kaba ya da ince diğer tüm yöntemlerini de emrinde bulundurur.

Sonunda burada esprilerin, amaçları doğrultusunda neye ulaştıklarını anlayabiliriz. Onlar yolu üzerine çıkan bir engele karşın bir içgüdünün (ister şehvetli, isterse düşmanca) doyurulmasına olanak verir. Bu engeli aşarlar ve engelin ulaşılmaz hale getirdiği bir kaynaktan haz sağlarlar. Gerçek yaşamda, yolun üzerindeki engel, kadınların, kılık değiştirmemiş cinselliği hoşgörme yetersizliğidir ve bu yetersizlik eğitimsel ve sosyal düzey yükseldikçe artar. Başlangıç konumunda varolduğu düşünülen kadın sonradan hâlâ oradaymış sayılır ya da yokluğunda bile hâlâ erkekler üzerinde ürkütücü bir etkisi bulunur. Üst sınıftan erkeklerin alt sınıftan kızlarla biraradayken bir kez başlayınca açıksaçık esprilerini nasıl basit açıksaçıklık düzeyine dek indirdiklerini gözlemleyebiliriz.

Kılık değiştirmemiş açıksaçıklıktan hoşnut olmayı kadınlar ve de daha az derecede erkekler için zor ya da olanaksız kılan gücü "bastırma [represyon]" diye adlandırıyoruz. Ve biz onda ağır hastalık durumlarında tüm itki bileşiklerini türevleriyle birlikte bilinçlilikten uzak tutan ve de psikonevrozlar diye bilinen durumlara neden olan temel etmenlere dönüşen ruhsal sürecin aynısını görürüz. Bizim inancımız, uygarlığın ve yüksek eğitimin bastırmanın gelişiminde büyük etkisi olduğudur ve biz böyle durumlarda ruhsal örgütlenmenin bir değişime uğradığını (ki bu kalıtsal bir yatkınlık sonucu da olabilir) bunun sonunda da daha önce akla yakın sayılanın artık kabul edilemez gibi geldiğini ve olası tüm ruhsal güçle reddedildiğini varsayıyoruz. Uygarlığın bastırıcı etkinliği, bizdeki sansür tarafından artık reddedilmiş bulunan birincil haz alma olasılıklarını bizim için yok etmiştir. Ancak insan ruhu için tüm inkârlar son derece güçtür; bu nedenle kasıtlı esprilerin, inkârı iptal etmek, yitmiş olanı geri getirmek için bir araç sağladığını görüyoruz. İncelikli bir açıksaçık espriye güldüğümüz zaman bir köylünün kaba saba bir açıksaçıklıkta güldüğü şeyin aynısına gülüyoruzdur. Her iki durumda da haz aynı kaynaktan fışkırır. Ancak kendimizi kaba açıksaçıklığa gülmeye hiçbir zaman yöneltemeyiz; utanç duyarız ya da o bize tiksindirici gelir. Ama bir espri yardımımıza koşmuşsa gülebiliriz.

Böylece, başlangıçta [s. 127] kuşkulandığımız şey desteklenmiş görünüyor: yani kasıtlı esprilerin emirlerinde tüm hazzın bir biçimde onların tekniklerine bağlı olduğu masum esprilerin kullandıklarından farklı haz kaynakları bulunduğu. Kasıtlı espriler açısından, hazzın hangi kesiminin esprilerin teknik kaynaklarından, hangi kesiminin amaçlarına ilişkin kaynaklardan doğduğunu duygularımızla ayırt etme durumunda olmadığımızı bir kez daha yineleyebiliriz. Bu nedenle, kesin anlamda, neye güldüğümüzü bilmeyiz. Tüm açıksaçık esprilerde formel belirleyicilere bağlı olduğu sürece, esprilerin "iyi"liği hakkında açık yargı hatalarına düşeriz; böylece esprilerin tekniği sıklıkla oldukça zayıftır ama kahkaha yaratmada çok başarılıdırlar.

[3]

Şimdi esprilerin *düşmanca* bir amaca hizmet ederken de aynı rolü oynayıp oynamadığı sorusunu inceleyeceğiz.

Burada başlangıçta aynı durumla karşılaşıyoruz. Kendi bireysel çocukluğumuzdan ve aynı biçimde insan uygarlığının çocukluğundan beri arkadaşımıza karşı düşmanca itkiler, cinsel isteklerimizle aynı kısıtlamalara, aynı giderek artan bastırmaya hedef olmuştur. Henüz düşmanlarımızı sevmeyi ya da sağ yanağımız tokatlanınca sol yanağımızı uzatmayı başaramadık. Dahası etkin nefretin kısıtlanmasına ilişkin tüm ahlâki kurallar, bugün onların başlangıçta küçük bir kabile toplumu için ortaya atıldığı yolunda en açık kanıtları sağlar. Kendimizin, bir topluluğun üyeleri olduğumuzu duyumsayabildiğimiz ölçüde, bu kısıtlamalardan pek çoğunu, başka bir topluluk ya da halk söz konusu olduğunda gözardı ederiz. Yine de kendi çemberimizde düşmanca itkileri denetlemede bazı ilerlemeler gösterdik. Lichtenberg'in katı deyimlerle ortaya koyduğu gibi: "Şimdi 'özür dilerim!' dediğimiz durumlarda eskiden kulaklarına yumruk atardık." Yasaların yasakladığı kaba düşmanlığın yerine sözel hakaretler geçmiştir ve de insan itkilerinin iç bağlantıları hakkında daha iyi bir bilgi, yolumuza çıkan bir arkadaşımıza öfke duyma yeteneğimizi bizden giderek daha çok alıp götürmektedir — değişmez "tout comprendre c'est tout par-

donner"i ile.[12] Çocukken hâlâ güçlü bir kalıtsal düşmanlık yatkınlığı taşımamıza karşın, sonradan daha üst bireysel bir uygarlık tarafından kaba saba dili kullanmanın değersiz bir şey olduğu bize öğretilir ve de dövüşmeye izin verilebildiği durumlarda bile dövüşme yöntemi olarak kullanılmayacak şeylerin sayısı olağandışı biçimde artmıştır. Düşmanlığın eylemle anlatımından vazgeçmeye zorunlu olduğumuzdan —ilgilendiği şey bireysel güvenliğin korunması olan heyecansız kişi tarafından alıkonduğumuzdan— tıpkı cinsel saldırganlıkta olduğu gibi bir üçüncü kişiyi bizim düşmanlarımıza karşı seferber etmeyi amaçlayan yeni bir hakaret tekniği geliştirmişizdir. Düşmanımızı küçük, aşağı, değersiz ya da gülünç kılarak dolaylı bir yoldan onu alt etmenin zevkine ulaşırız ve hiçbir çaba harcamamış olan üçüncü kişi bunu kahkahasıyla onaylar.

Şimdi düşmanca saldırganlıkta esprilerin oynadığı rolü anlamaya hazırız. Bir espri, düşmanımızda engeller nedeniyle açıkça ya da bilinçli olarak ortaya koyamadığımız can sıkıcı bir şeyleri kullanmamıza olanak verir; o halde bir kez daha söyleyelim, espri, *kısıtlamaları savuşturacak ve ulaşılmaz hale gelmiş olan haz için kaynaklar açacaktır*. Ayrıca sağladığı hazla, dinleyiciye, herhangi bir ince araştırma yapmaksızın, bizim yanımızda yer alması için rüşvet verecektir; tıpkı başka durumlarda sık olarak kendimizin, masum bir espriden, esprili bir biçimde anlatılan bir tümcenin özünü olduğundan değerli göstermek için rüşvet almamız gibi. Bu "*die Lacher auf seine Seite ziehen* [gülenleri kendi yanımıza çekmek]" biçimindeki halk deyişinde mükemmel bir yetkinlikle ortaya konmuştur.

Örneğin Herr N. nin bir önceki bölüme dağılmış esprilerini göz önüne alalım. Onların tümü de hakaret parçalarıdır. Sanki Herr N. "Tarım Bakanının kendisi bir öküzdür! [s. 59]", "Bana X'den söz etmeyin! Kendini beğenmişlikten çatlıyor! [s. 57]" "Yaşamım boyunca şu tarihçinin Avusturya'daki Napoleon hakkında yazdıklarından daha sıkıcı bir şey okumadım! [s. 55]" diye yüksek sesle ilan etmek istemektedir. Ancak işgal ettiği yüksek konum, onun için yargılarını bu biçimde ortaya koymayı olanaksız hale getirmektedir. Böylece bu hakaretler kendilerine yardım etmek üzere bir espriyi kullandırmışlar ve

[12] ["Anlamak bağışlamaktır". —*ç.n.*]

bu da onlar için içerdikleri gerçeğe karşın esprili olmayan biçimde hiçbir zaman sağlayamayacakları bir benimsenmeyi güvence altına almıştır. Bu esprilerden biri —"kızıl *Fadian* [s. 54]" hakkındaki— özellikle öğretici, belki de tümünün en etkileyicisidir. Onda bizi güldüren ve zavallı yazara haksızlık edilip edilmediği sorusundan ilgimizi bu denli toptan uzaklaştıran ne vardır? Kuşkusuz esprili biçim —yani espri—, ama onda neyle alay ediyoruz? Kuşkusuz bize "kızıl *Fadian*" diye tanıtılan kişinin kendisiyle ve özel olarak da onun kızıl saçlı olmasıyla. Eğitimli kişiler, fiziksel bozukluklarla alay etme alışkanlığından kurtulmuşlardır; dahası, onlar, kızıl saçlı olmayı gülünecek fiziksel kusurlar arasına katmazlar. Ama okul çocuklarının ve sıradan insanların bunu kusur saydıklarından kuşku yoktur — ve bu, belirli yerel yönetim ve parlamento temsilcileri eğitim düzeyi için de geçerlidir. Ve şimdi Herr N. biz yetişkin ve duyarlı insanların, tarihçi X'in kızıl saçlarıyla okul çocukları gibi alay etmemize çok zekice olanak vermiştir. Herr N. nin niyeti kesinlikle bu değildi ama bir esprinin özgürce ortaya çıkmasına yol açan kişinin onun kesin amacını mutlaka bilmesi gerekip gerekmediği çok kuşkuludur.

Bu durumlarda saldırganlığın önünde bulunan ve esprinin yıkılmasına yardımcı olduğu engeller içsel —hakaret etmeye karşı estetik bir karşı çıkış— olduğu halde başka bir durumda, tümüyle dışsal türde de olabilir. Kendisiyle çarpıcı bir benzerliği olan yabancıya Serenissimus'un "Annen bir ara sarayda bulundu mu?" diye sorup "Hayır ama babam bulundu [s. 98]" karşılığını aldığı durumda bu böyledir. Sorunun sorulduğu kişi hiç kuşkusuz böyle bir imayla sevgili annesinin anısına leke sürmeye cesaret eden küstah kişiyi yere sermek isteyecektir. Ama küstah kişi Serenissimus olunca insan bedelini kendi tüm varoluşuyla ödemeyi göze almadıkça onu ne yere serebilir hattâ ne de ona saldırıda bulunabilir. Bu nedenle saldırının sessizce yutulması gerekiyor gibi görünmektedir. Ama allahtan bir espri, —imayı alıp onu saldırgana döndürmek için tekleştirme teknik yöntemini kullanarak— güvenli bir biçimde saldırının öcünün alınacağı bir yol göstermiştir. Burada bir espri izlenimi, onun amacı tarafından öylesine belirlenmiştir ki taşı gediğine koymanın esprili niteliği karşısında saldırgan tarafından sorulan sorunun da ima tekniği ile bir espri niteliğinde olduğunu unutmaya eğilimli oluruz.

Dış koşullar nedeniyle hakaretlerin ya da saldırıcı taşı gediğine koymaların önlenmesi öyle yaygın bir durumdur ki kasıtlı espriler otorite kurma iddiasında olan yüce konumdaki kişilere karşı saldırganlık ya da eleştiriyi olası kılmak için özellikle yeğlenirler. O zaman da, espri, otoriteye bir başkaldırıyı, onun baskısından kurtulmayı simgeler. Karikatürlerin çekiciliği de aynı etmenden gelir: başarısız bile olsalar onlara güleriz, bunun basitçe nedeni, otoriteye başkaldırıyı meziyet saymamızdır. Doğrudan küçümsenmeden içsel ketvurmalar ve dış koşullar tarafından korunmuş bulunan büyük, soylu ve görkemliye saldırmak için kasıtlı esprilerin son derece uygun olduğunu aklımızda tutarsak aşağı ve güçsüz insanlarla ilgili görünen belirli espri gruplarını özel bir biçimde değerlendirmek zorunda kalacağız. Kavramsal esprilerin değişik teknikleri üzerine araştırmamız sırasında bazılarıyla tanıştığımız çöpçatanlar üzerine anlatılanları düşünüyorum. Onların pek azında, örneğin "O aynı zamanda sağır da [s. 95]", "Bu insanlara kim bir şeyini ödünç verir? [aynı yer]" örneklerinde çöpçatanla patavatsızlığı ve düşüncesizliği nedeniyle alay edilir ve o gülünç duruma düşer; gerçek, sanki otomatik biçimde ağzından kaçıvermiştir. Ama bir yandan kasıtlı esprilerin doğası üzerine öğrendiklerimiz, öte yandan bu öykülerden büyük ölçüde hoşlanmamız, bu esprilerin alay ettiği kişilerin değersizliğiyle uyuşmakta mıdır? Onlar esprilerin değerli karşıtları mıdır? Espriler, aslında daha önemli bir şeylere çatmak için çöpçatanları kullanmış olamaz mı? Bu görüşe karşı çıkmak gerçekten mümkün değil.

Çöpçatan öykülerinin bu yorumu daha ileriye götürülebilir. Onlara girmeme *gerek* olmadığı, bu öyküleri "*Schwänke*" [gülünç öyküler] saymakla yetinip, onların bir espri özelliğini taşıdığını yadsıyabileceğim doğrudur. Böyle esprilerin bu türden bir öznel belirleyicileri de bulunabilir. Dikkatimiz şimdi bu olasılığa çekilmiştir ve onu daha sonra incelemek zorundayız [V. Bölüm]. Bu, yalnızca benim bir espri olmasına izin verdiğim şeyin bir espri olduğunu bildiriyor. Benim için espri olan, başka insanlar için yalnızca gülünç bir öykü olabilir. Ama eğer bir espri bir kuşkuyu hak ediyorsa, bunun nedeni olsa olsa esprinin, ilk bakışta, bir kişi için yeterli olan, bir başkasının ise arkasına bakma gereksinimi duyduğu bir cephesi —bu örneklerde gülünç bir cephe— olmasıdır. Dahası, bu cephenin, in-

celeyen gözü perdeleme amacı güttüğü ve dolayısıyla bu öykülerin gizlediği bir şeyleri olduğu yolunda bir kuşku doğabilir.

Her durumda eğer bizim çöpçatan öykülerimiz espri ise tümü de iyi esprilerdir; çünkü cepheleri sayesinde yalnızca söylemek zorunda olduklarını değil, söyleyecek —yasaklanmış— bir şeyleri olduğunu da gizleme durumundadırlar. Bu yorumun sürdürülmesi —ki bu gizli anlamı ortaya çıkarır ve bu öykülere kasıtlı esprilerdeki gibi bir cephe sağlar— aşağıdaki gibi olurdu. Denetimsiz bir anda gerçeğin ağzından kaçıvermesine izin veren herhangi bir kişi, aslında sahtekârlık yapmaktan kurtulduğu için hoşnuttur. Bu psikolojik içgüdünün doğru ve derin bir parçasıdır. Böyle bir içsel uzlaşma olmaksızın hiç kimse kendini bu örnekte olduğu gibi gerçeği gün ışığına çıkaran otomatizmin yönetimine bırakmaz.[13] Ancak bu, gülünesi, *Schadchen* tipini, acımayı hak eden sempatik bir tipe dönüştürür. Sahtekârlık yükünü en sonunda üzerinden atabildiği için adam kimbilir ne denli mutludur; çünkü gerçeğin son kırıntısını haykırma şansını ilk kez kullanmıştır! Davanın yitirildiğini, gelinin genç adamı hoşnut etmediğini görür görmez dikkatten kaçmış bir başka gizli kusuru ifşa etmiş ya da kendileri için çalıştığı insanlara aşağılamalarını ifade etmek için bir ayrıntıyı düzelten bir tartışma yaratma fırsatını yakalamıştır: "Sorarım sana — kim bu insanlara ödünç bir şey verir?" Öyküdeki tüm alay şimdi kızları bir koca bulsun diye bu sahtekârlığı haklı bulan ve espride pek de üzerinde durulmamış olan ana babanın, bu biçimde evlendirilmelerine izin veren kızların acınacak konumunun ve de böyle bir temel üzerine kurulan evliliğin onursuzluğunun üzerine yıkılmıştır. Çöpçatan, bu eleştirileri ifade etmek için uygun kişidir, çünkü bu kötüye kullanımlar hakkında en çok şeyi o bilir; ancak bunları yüksek sesle söylememelidir, çünkü o, varlığı bunları sömürmeye dayanan fakir bir adamdır. Bu ve benzeri öyküleri yaratan toplumsal akıl da benzer bir çatışmadan huzursuzdur; çünkü evliliklerin kurulduktan sonraki kutsanmışlıklarının, onlar kurulurken neler olduğu düşüncesi tarafından acı bir biçimde etkilendiğini bilir.

---

13 Bu, dil sürçmesi ve öteki kendini ele verme görüngülerini yöneten mekanizmanın aynısıdır. *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*'ne (1901*b*) bakınız [örneğin V. bölüm].

Esprilerin tekniğini araştırırken neler gözlemlediğimizi de anımsayalım: esprilerde, saçmalığın sık olarak esprinin arkasında yatan düşüncelerdeki alay ve eleştiri ile yer değiştirdiğini [sayfa 89]. (Bu açıdan espri-işlemi, düş-işlemiyle aynı şeyleri yapmaktadır). Burada da durumun bir kez daha desteklendiğini görüyoruz. Alay ve eleştirinin, alıntı yaptığımız örneklerde, bir şamar oğlanı gibi görünen çöpçatan tipine yönelmediği, karşılıklı konuşma yetenekleri, herhangi bir güçlüğe uğramayacak kadar üstün olan çöpçatanın, tersine, üstün bir kişi olarak sunulduğu başka bir espri sınıfı gösterilmiştir. Onlar, gülünç bir cephe yerine mantıksal bir cephesi olan öykülerdir — ince kavramsal espriler. Bunlardan birinde (s. 93 v.s.) çöpçatan, gelinin topal olması kusurunun tartışmasından başarıyla çıkmıştır. O, en azından bir "*fait accompli*"dir; sağlam bacaklı bir eş ise tersine sürekli düşüp bacağını kırma tehlikesi içinde olacak ve bunun da arkasından hastalıklar, acılar ve sağaltım masrafları gelecektir; oysa zaten topal olan kadın olayında bunların tümünden korunulmuştur. Ya da bir başka öyküde [s. 92] çöpçatan, damat adayının getirdiği bir dizi yakınmanın tümünü çürütmeyi başarmış, karşı çıkılamayacak sonuncuya dek herbirine iyi savunmalar getirmiş, sonuncuyu da sanki daha önceki karşı çıkışlardan geriye hiçbir şey kalmamış gibi "daha ne istiyorsun? O kadarcık kusuru da olmasın mı?" diye yanıtlamıştır. Bu iki örnekteki tartışmanın zayıf noktasını göstermenin hiçbir güçlüğü yoktur ve tekniklerini incelerken bunu yaptık. Ancak şimdi bizi ilgilendiren farklı bir şey. Eğer çöpçatanın konuşması, dikkatli incelemede yalnızca bir görüntüden ibaret olduğu farkedilen, sağlam bir mantık görüntüsüyle veriliyorsa, onun arkasındaki gerçek, esprinin çöpçatanı haklı bulduğudur; düşünce, bunu ciddi biçimde öne sürmemiş ama ciddiliğin tersine esprinin sunulduğu görüntüye geçmiştir. Ama burada çok sık olduğu gibi bir şaka, ciddi bir şeyleri ele veriyor. Eğer mantıksal bir cephesi olan tüm öykülerin aslında yanlış olduğunu bile bile bazı şeyleri kasdettiklerini kabul edersek yanılmış olmayız. Ona bir espri niteliği veren, bu nedenle de temelde onun amacına bağımlı olan, yalnızca hakikatin kılık değiştirmiş sunumu için inceliğin kullanılmasıdır. Bu iki öyküde kastedilen aslında kendini gülünç düşürenin, tümü de zayıf olduğu halde, gelinin çeşitli avantajlarını bu kadar özenle bir araya getiren ve bunu yaparken de

karısını kaçınılmaz kusurlarıyla bir insan olarak kabul etmeye kendisini hazırlaması gerektiğini unutan damat adayı olduğudur; oysa öte yandan, kadının, az ya da çok yetersiz kişiliğini katlanılır kılan bir özellik —sevecen uyum için karşılıklı çekim ve isteklilik— tüm konuşma boyunca hiç hesaba katılmamıştır.

Çöpçatanın oldukça uygun bir biçimde üstün bir rol oynadığı bu örneklerde, damat adayına yöneltilen alay başka öykülerde çok daha yalın biçimde ifade edilmiştir. Bu öyküler ne denli yalınsa o denli az espri tekniği içerirler; onlar, her durumda teknikleri artık bir cephe inşa etmekten başka hiçbir ortaklık taşımayan uç espri örnekleridir. Ama aynı amacı taşımaları ve bu amacı bir cephenin ardında gizlemeleri sayesinde bir esprinin tüm etkisini üretirler. Dahası teknik yöntem yoksunlukları, bu esprilerin çoğunun, espri tekniğine benzer bir etkiye sahip olan lehçe öğesinden, zedelenmeye yol açmaksızın, neden yoksun bırakılamayacaklarını da açıklar.

Kasıtlı bir esprinin tüm gücüne sahipken, tekniği hakkında hiçbir şey sergilemeyen bu türden bir öykü şöyledir: "Çöpçatan sordu: 'Gelinden beklediklerin ne?' — Yanıt 'Güzel, zengin ve öğrenimli olması.' — 'Çok iyi' dedi çöpçatan, 'Ama bunu üç kişiyle tanıştırma sayarım.' " Burada adama yönelik suçlama açık olarak ortaya çıkmıştır ve artık bir espri kılığına bürünmez.

Buraya dek ele aldığımız örneklerde kılık değiştirmiş saldırganlık *insanlara* —çöpçatan esprilerinde, bir evliliği düzenleme işine karışan herkese: geline, damada ve anababalarına— yönelmiştir. Ama esprinin saldırı nesnesi, aynı zamanda kurumlar, görevleri kurumların aracı olmaktan öteye gitmeyen insanlar, ahlâk ya da din doğmaları, kendilerine karşı çıkılması ancak bir espri ve de aslında kendi görünür cephesiyle gizlenmiş bir espri maskesi altında mümkün olacak derecede saygı toplamış yaşam biçimleri de olabilir. Bu kasıtlı esprilerin hedeflediği anakonular pek az olabildiği halde; biçimleri ve zarfları pek çok ve değişiktir. Bu kasıtlı espri sınıfını özel bir adla ayırt etmemizin iyi olacağını düşünüyorum. Uygun ad, bu sınıftan birkaç örneği daha yorumladıktan sonra ortaya çıkacaktır.

İnce yer değiştirme esprileri olduğunu öğrendiğimiz iki öyküyü —"mayonezli som balığı" yerken yakalanan yoksul düşmüş *gourmet*'ye ilişkin olanla [s. 81 v.s.] içki düşkünü öğretmene ilişkin

olanı [s. 84 v.s.]— anımsayabilirim. Şimdi onların yorumuna devam edeceğim. Bir öykünün cephesine bir mantık görüntüsü yerleştirilirse düşüncenin ciddi biçimde "adam haklıdır" der gibi olacağını, ama bununla zıtlaşan bir çelişki sayesinde tek bir nokta dışında adamın haklılığını öne sürmeye kalkışmadığını, bu tek noktada da, adamın *yanlış* olduğunun kolayca gösterilebildiğini görmüştük. Seçilen "nokta" adamın haklılığı ile haksızlığı arasında tam bir uzlaşmadır; bu, aslında kesin bir karar değildir; ama bizim içimizdeki çatışmaya uyar. İki öykü basitçe Epikürcüdür. Onlar: "Evet, Adam haklı" diyorlar. "Zevkten değerli hiçbir şey yoktur ve insanın onu nasıl sağladığı o kadar da önemli değildir". Bu, kulağa, çarpıcı biçimde ahlâksızca geliyor ve kuşkusuz daha fazlası da olamaz. Ancak bunlar temelde şairin yaşamın belirsizliği ve erdemli özverinin verimsizliğinden söz eden "*Carpe diem*"inden[14] başka birşey değildir. "Mayonezli som balığı" esprisindeki, adamın haklı olduğu düşüncesi, bizde bir hoşnutsuzluk yaratıyorsa bunun tek nedeni, hakikatin, bize kolayca onsuz olabilirmişiz gibi gelen en alt düzeyde bir hazla görüntülenmiş olmasıdır. Gerçeklikte her birimizin bu yaşam felsefesinin doğruluğunu kabul ettiğimiz saatlerimiz ve zamanlarımız olmuş ve tek anlayışı hiçbir şey sunmadan istemek olan ahlâki doktrinden yakınmışızdır. Her özverinin bir doyumla ödülleneceği bir öteki dünyaya inanmaktan artık vazgeçtiğimiz için —eğer özveriyi inanç ölçüsü olarak alırsak aslında pek az dindar kalmıştır— "*Carpe diem*" ciddi bir uyarı haline gelmiştir. Doyumdan seve seve vazgeçeceğim; ama yarın burada olup olmayacağımı biliyor muyum? "*Di doman non c'è certezza.*"[15]

Toplumun yasakladığı tüm doyum yollarından seve seve vazgeçeceğim ama toplumun, bu özveriyi, izin verilen yöntemlerden birini —belirli bir ertelemeden sonra bile olsa— sunarak ödüllendireceğinden emin olabilir miyim? Bu esprilerin fısıldadıkları yüksek sesle şöyle söylenebilir: İnsanların istek ve arzularının, kendilerini müşkülpesent ve acımasız ahlâkla yanyana kabul edilebilir kılma hakkı vardır. Ve günümüzde bu ahlâkın yalnızca zengin, güçlü ve

[14] [Horace, *Odes*, 1. xi, 8.]

[15] Lorenzo de' Medici [(1449-92): "yarına ne olacağı belli olmaz" *Il Trionfo di Bacco e di Arianna.*]

kendi arzularını herhangi bir erteleme olmaksızın her istediklerinde doyurabilen azınlık tarafından konmuş bencil bir düzenlemeden başka birşey olmadığı güçlü ve coşturucu cümlelerle söylenmiştir. Sağaltım sanatı, yaşamımızı güvence altına almada ilerlemedikçe toplumsal düzenlemelerimiz onu daha zevkli hale getirmek için hiçbir şey yapmadıkça ahlâka başkaldıran içimizdeki sesi boğmak olanaksız olacaktır. Her dürüst insan sonunda bunu hiç değilse kendine itiraf edecektir. Bu çatışmanın çözümüne ancak yeni içgörülerin dolambaçlı yolundan ulaşılabilir. Kişi kendi yaşamını başkalarınınkine o denli sıkıca bağlamalı ve kendini onlarla o denli içten özdeşleştirebilmelidir ki kendi yaşamının kısalığının üstesinden gelebilsin; ve de kişi kendi gereksinmelerini yasadışı biçimde gidermemeli, onları doyurulmamış olarak bırakmalıdır; çünkü ancak bu denli çok doyurulmamış istek toplumun düzenini değiştirecek gücü geliştirebilir. Ama tüm kişisel gereksinimler bu biçimde ertelenip başka insanlara aktarılamaz ve de çelişkinin hiçbir genel ve son çözümü yoktur.

Şimdi bu son yorumladıklarımıza benzer esprilere verilmesi gereken adı biliyoruz. Onlar *sinik* esprilerdir ve gizledikleri şey de sinisizmdir.

Sinik esprilerin saldırmaya alışkın olduğu kurumlar arasında hiçbir şey evlilik kurumundan daha önemli ya da ahlâki düzenlemeler tarafından daha katı biçimde korunmuş, aynı zamanda da saldırıyı daha çağırıcı değildir; bu yüzden de sinik esprilerin çoğunluğu bu kurumu hedef alır. Cinsel özgürlükten daha çok kişisel olarak sahiplenilmiş bir konu ve uygarlığın cinsel evrenden daha ağır baskı uyguladığı bir nokta yoktur. Tek bir örnek —sayfa 110'da söz edilen örnek— amacımıza yetecektir; "Prens Carnival'in Albümünden bir Parça":

"Bir eş şemsiyeye benzer — insan er ya da geç bir taksiye biner." Bu örneğin karmaşık tekniğini daha önce tartışmıştık; şaşırtıcı ve görünüşte olanaksız; şimdi gördüğümüz gibi, aslında bir espri değil, ondan daha ötede bir ima olan (taksi bir toplum taşıtıdır) bir benzetme, ve de imanın en güçlü teknik yöntemi, anlaşılmazlığı arttıran bir atlama. Benzeşim aşağıdaki gibi çalışıyor olabilir. Kişi, kendisini şehvetin ayartmasından korumak için evlenir ama sonuçta yine de evlilik alışılmıştan biraz daha güçlü olan gereksinimleri doyurmaya yetmez olur. Tıpkı insanın kendini yağmurdan korumak için bir şemsiye alması ve yine de yağmurdan ıslanması gibi. Her iki durumda da kişi daha güçlü bir koruyucu aramalıdır; ikinci örnekte kişi bir toplum

taşıtına biner, birincide ise para karşılığı ulaşılabilen bir kadın bulur. Espri şimdi hemen tümüyle bir parça sinisizm ile yer değiştirmiştir. Hakikat aşkı ve Christian von Ehrenfels'in[16] reformuna özlem tarafından yönlendirilmedikçe insan, evliliğin, bir erkeğin cinselliğini doyurma hesabına dayalı bir düzenleme olmadığını yüksek sesle ve açıkça söylemeye kalkışmamalıdır. Bu esprinin gücü her şeye karşın, her türden dolambaçlı yolla bunu ilan *etmiş* olmasıdır.

Kasıtlı esprilerin özellikle beğenildiği bir durum, niyetlenilen başkaldırıcı eleştirinin, öznenin kendisine yöneltildiği ya da daha temkinli bir deyişle öznenin bir ortaklığı bulunan birine —yani kollektif bir kişiye (örneğin öznenin ulusundan biri)— yöneltildiği durumdur. Bu, özeleştirinin bir belirleyici olarak başgöstermesine en elverişli esprilerin pek çoğunun, (ki bunlara pek çok örnek verdik) neden Yahudi toplum yaşamında geliştiğini açıklayabilir. Bunlar Yahudilerin yarattığı ve Yahudi özelliklerine yönelttiği öykülerdir. Yahudiler hakkında yabancıların yaptığı esprilerin çoğu Yahudilerin yabancılar tarafından gülünç tipler sayılması nedeniyle esprinin gereksiz kaldığı kaba gülünç öykülerdir. Yahudilerden kaynaklanan Yahudi esprileri de bunu kabul eder ama onlar kendi gerçek kusurlarını bildikleri kadar iyi özelliklerini ve ikisi arasındaki bağlantıyı da bilirler ve hatalı bulunan kişiyle öznenin ortak yanı, espri-işleminin, (genellikle ulaşılması çok güç olan) öznel belirleyicisini yaratır [bkz. s. 171 v.s.]. Bu arada, bir toplumun kendi özellikleriyle bu denli eğlendiği daha başka örnek olup olmadığını bilmiyorum.[17]

Buna bir örnek olarak s. 112'de verilen ve trende kompartmanına yeni gelenin de dindaşı olduğunu keşfedince tüm edepli davranışlarını hemen terk eden Yahudiye ilişkin öyküyü alabilirim. Bu öyküyle, bir şeyin bir ayrıntıyla ortaya konmasının, pek küçük bir şeyle temsilin,

[16] Denemelerine bakınız (1903). [Ehrenfels'in daha sonraki bir çalışması Freud'un "'Uygar' Cinsel Ahlâk ve Çağdaş Sinir Hastalığı" üzerine bir makalesi için çıkış noktası oldu (1908*d*). Bu makalede Freud da evlilik kurumuna ağır eleştiriler yöneltmiştir.]

[17] [Bizim laz fıkralarımızın bir örnek oluşturma olasılığı hayli yüksektir. Tüm laz fıkraları onların birtakım budalalıklar yaptığı ve karşısındakinin budalalığını sergilediği espriler biçiminde iki gruba ayrılabilir. İlk grubun o yöreden olmayan kişilerce uydurulduğu ve Freud'un betimlemesiyle kaba gülünç öyküler oldukları kuşkusuzdur; ikinci gruptaki fıkraların özünü oluşturan zekâ, ataklık, abartılı özgüven ve sinisizm bu etnik grubun kendini algılayışına da denk düşmektedir. Ayrıca laz öykülerinin de şiveden yoksun bırakılamamaları bir başka benzerliği oluşturmaktadır. —*ç.n.*]

bir kanıtı olarak tanışmıştık. Onda, Yahudilerin, lordlarla, köleler arasında hiçbir ayrım tanımayan ama ne yazık ki disiplin ve işbirliğini de altüst eden demokratik düşünce biçiminin portresi çizilmek istenmiştir.

Özellikle ilginç bir diğer espri grubu, fakir ve zengin Yahudilerin birbirleriyle ilişkilerini görüntüler. Onların kahramanları "*Schnorrer* [Dilenci]" ile iyiliksever evsahibi ya da Baron'dur.

"Her pazar aynı eve misafir olmasına izin verilmiş bir *Schnorrer* bir gün yanında, sofraya oturmaya niyetli olduğu her halinden belli bir genç adamla görünür. 'Kim bu?' diye sorar ev sahibi. Yanıt 'Geçen haftadan beri o benim damadım,' olur. 'İlk yıl için yiyecek masrafını karşılayacağıma söz verdim.' "

Bu öykülerin amacı her zaman aynıdır; bu amaç, aşağıdaki öyküde en açık biçimde ortaya çıkmaktadır:

"*Schnorrer* Baron'dan Ostend'e bir gezi için biraz para istemişti; doktoru ona rahatsızlığı için deniz banyosu önermişti. Baron Ostend'in özellikle pahalı bir sayfiye olduğunu düşündü; daha ucuz bir yer de pekâlâ işe yarardı. Ancak *Schnorrer* öneriyi şu sözlerle geri çevirdi: 'Herr Baron, sağlığım için hiçbir masraftan kaçınmam.' " Bu mükemmel bir yerdeğiştirme esprisi olup o sınıf için bir model olarak almamız gerekirdi.[18] Baron, açıkça parasını korumak istiyor; *Schnorrer* ise sanki Baron'un parası kendisininmiş gibi yanıt veriyor; o zaman da onu sağlığından değersiz bulması doğal. Burada dileğin küstahlığına gülmemiz beklenir, ancak bu esprilerin anlayışı saptıracak bir dış cepheleri olmaması nadirdir. Arkada yatan gerçek, düşüncelerinde zengin adamın parası kendisininmiş gibi davranan *Schnorrer*'in aslında Yahudilerin kutsal emirlerine göre neredeyse bu karıştırmayı yapma hakkına sahip olduğudur. Bu espriden doğan öfke kuşkusuz dindar kişilere bile son derece haksızlık eden Yasa'ya yöneliktir.

İşte bir başka öykü:

"Bir *Schnorrer* zengin bir adamın merdivenlerini tırmanırken kendisine gitmemesini öğütleyen bir meslekdaşıyla karşılaşır. 'Bugün gitme,' der öteki 'Baron bugün kötü bir gününde, kimseye bir florin-

---

[18] [Bu espri aslında zaten bir yerdeğiştirme esprisi örneği olarak verilmişti (s. 87'ye bkz.). Belki Freud sonradan onu daha önceki bölüme çekmiş ama buradaki gerekli düzeltmeyi yapmayı unutmuş olabilir.]

den fazla vermiyor.' — 'Yine de gideceğim,' der ilk *Schnorrer*. 'Neden bir florinimi ona bırakacakmışım? O *bana* bir şeyini verir mi?' "

Bu espri saçmalık tekniğini kullanıyor; çünkü *Schnorrer* tam bir armağan rica etmeye hazırlandığı sırada Baron'un kendisine hiçbir şey vermediğini öne sürmektedir. Ama saçmalık yalnızca görünümdedir. Zengin adamın ona hemen hemen hiçbir şey vermediği doğrudur; çünkü Yasa gereği Baron ona sadaka vermek ve kesin bir deyişle kendisine yardımseverlik olanağı verdiği için teşekkür etmek zorundadır. Yardımseverlik hakkında olağan orta sınıf görüşü, burada dinsel görüşle çatışmaktadır; *Schnorrer*'in kederli masalından adamakıllı etkilenen Baron'un zili çalıp çağırdığı hizmetçilerine "Atın şunu dışarı! Kalbimi parçalıyor!" dediği bir başka öyküde ise bu görüş dinsel olana açıkça başkaldırı halindedir. Amacının böyle açıkça sergilenmesi bir kez daha sınırda bir espri oluşturur. Bu son öyküleri artık bir espri olmayan şu yakınmadan ayıran, onların, konuyu bireysel durumlara uygulanmış olarak sunmalarından başka bir şey değildir: "İnsan Yahudi ise zengin olmanın hiçbir avantajı yoktur. Başka insanların sefaleti, kişinin kendi mutluluğundan zevk almasını olanaksız kılar".

Teknik olarak yine sınır espri örnekleri olan diğer öyküler, iyiden iyiye karamsar bir sinisizmin kanıtlarını verirler. Örneğin:

"Ağır işiten bir adam doktora başvurmuş; doktor da haklı olarak hastanın olasılıkla çok fazla konyak içmeye bağlı olarak sağır olduğu tanısını koymuş. Ona, bu yolda öğüt vermiş ve sağır adam da öğüdünü kesinlikle tutacağına söz vermiş. Bir süre sonra doktor ona sokakta rastlamış ve yüksek sesle nasıl olduğunu sormuş. 'Teşekkür ederim' olmuş yanıt. 'Bu kadar bağırmanız gerekmiyor doktor. İçkiyi bıraktım, artık oldukça iyi işitiyorum'. Kısa bir süre sonra yine karşılaşmışlar. Doktor, olağan ses tonuyla nasıl olduğunu sormuş ama sorusunun anlaşılmadığını fark etmiş. 'Ha? Ne dediniz?' — 'Bana öyle geliyor ki yeniden konyak içiyorsun,' diye bağırmış kulağına. 'Bu yüzden de yeniden sağır oldun'. 'Haklı olabilirsiniz,' diye yanıtlamış sağır adam. 'Yeniden konyak içmeye başladım ve size nedenini söyleyeyim. İçmediğim sürece işitebiliyordum. Ama işittiğim hiçbir şey konyak kadar güzel değildi.' " Teknik olarak bu espri bir "kıssadan-hisse"den başka bir şey değildir: gülmeye yol açmak için

lehçe ya da anlatım becerisi gerekir ama geri planda üzücü soru yatmaktadır: adam seçiminde haklı olmuş olamaz mı?

Bu karamsar öyküleri Yahudilerin sayısız ve umutsuz zavallılıklarına yaptığı imalar nedeniyle onları kasıtlı espriler arasında sınıflandırmam gerekiyor.

Aynı derecede sinik ve yalnızca Yahudi öyküleri olmayan diğer öyküler de dinsel dogmalara ve hattâ Tanrı inancına saldırır. Tekniği, düşsel ile gerçeği denk tutan hatâlı bir düşüncede (bir başka olası görüş onu bir yerdeğiştirme saymaktır) yatan Haham'ın *Kück*'ü [s. 94] öyküsü, mucize yaratıcılarına ve kesinlikle mucizelere inanmaya da yöneltilmiş sinik ya da eleştirel espri türündendir. Heine'nin, ölüm döşeğinde, kesinlikle zındıkça bir espri yaptığı söylenir. Babacan bir rahip kendisine Tanrının bağışlayıcılığını anımsatıp Tanrının, günahlarını bağışlayacağı yolunda umut verirken şu yanıtı aldığı söylenir: "Bien sûr qu'il me pardonnera: c'est son métier"[19]. Bu aşağılayıcı bir kıyaslamadır (teknik olarak belki de yalnızca bir ima değeri vardır) çünkü bir "*métier*", bir iş ya da meslek, bir işçinin ya da doktorun sahip olduğu şeydir — ve de onun yalnızca bir tek *métier*'i vardır. Ama esprinin gücü amacında yatıyor. Söylemek istediği: "Kuşkusuz beni bağışlayacak. Bu onun varoluş nedeni ve ben de onu bunun için tuttum (insanın doktorunu ya da avukatını tutması gibi)". Böylece, ölmekte olan adamda, orada güçsüzce yatarken, fırsat çıktığında kulanılmak üzere, Tanrıyı yaratmış ve onu Güç'le donatmış olduğu yolunda bir bilinç harekete geçmiştir. Yaratılandan beklenen şey, yaratıcı olarak yok olmadan hemen önce ortaya konmuştur.

[4]

Buraya kadar sözkonusu ettiğimiz kasıtlı espri sınıflarına
—teşhir edici ya da açıksaçık espriler,
saldırgan (düşmanca) espriler,
sinik (eleştirel, zındıkça) espriler—
doğası şu iyi örnekle gösterilebilecek dördüncü ve en nadir diğer sınıfı eklemeliyim:

[19] ["Tabii ki beni bağışlayacak: bu onun işi".]

"İki Yahudi Galiçya'da bir istasyonda karşılaşmış. Biri 'Nereye gidiyorsun?' diye sormuş. Yanıt 'Krakow'â' olmuş. Öteki 'Ne yalancı adamsın' diye atılmış. 'Eğer Krakow'a gittiğini söylüyorsan Lemberg'e gittiğine inanmamı istiyorsundur. Ama aslında Krakow'a gittiğini biliyorum. O zaman bana neden yalan söylüyorsun?' "

Aşırı karmaşık olduğu izlenimi veren bu mükemmel öykü açık olarak saçmalık tekniğiyle işlemektedir. İkinci Yahudi, gerçekten gideceği Krakow'a gittiğini söylediği için yalan söylemekle suçlanmaktadır. Ancak güçlü saçmalık tekniği burada bir başka teknikle, karşıtıyla temsille, birleştirilmiştir; çünkü birinci Yahudi'nin karşı çıkılmayan varsayımına göre ikinci, gerçeği söylediği zaman yalan söylemekte ve gerçeği de bir yalan aracılığıyla söylemektedir. Ama esprinin çok daha ciddi özü, gerçeği neyin belirlediği sorusudur. Espri bir kez daha bir problemi göstermekte ve bizim en yaygın kavramlarımızdan birinin belirsizliğini kullandırmaktadır. Dinleyenlerimizin, söylediklerimizi nasıl anlayacağını gözönüne almak zahmetine katlanmadan bir şeyi betimlemek midir gerçek? Yoksa bu, yalnızca cizvitçe bir gerçektir de asıl gerçek, dinleyiciyi de hesaba katmak ve ona kendi bilgimizin sadık bir resmini vermekten mi ibarettir? Bu tür esprilerin, geri kalanlardan özel bir konum verilmeye yetecek kadar farklı olduğunu düşünüyorum. Onların saldırdığı, bir kişi ya da kurum değil, kendi bilgimizin kesinliği, yani elimizde bulundurup durmadan kullandığımız bir şeydir. Bu nedenle onlar için uygun ad "kuşkucu" espriler olur.

[5]

Esprilerin amaçları üzerine tartışmamızın akışı içinde herhalde pek çok soruya ışık tutmuş ve daha ileri araştırmalar için kesinlikle pek çok öneri getirmiş bulunuyoruz. Ancak bu bölümün bulguları, sonuncuyla birleşerek bizi çok güç bir sorunla karşı karşıya bırakıyor. Eğer esprilerin sağladığı hazzın bir yanda tekniklerine, öte yanda amaçlarına dayandığını söylemek doğruysa esprilerdeki böyle değişik haz kaynakları hangi ortak görüş açısından birleştirilebilir?

B — BİREŞİMSEL KESİM

IV

HAZ MEKANİZMASI VE ESPRİLERİN PSİKOJENEZİ

[1]

ŞİMDİ esprilerin bize verdiği özel hazzın kaynakları üzerine güvenilir bir bilgiden yola çıkabiliriz. Söylenenin zihinsel içeriğinden hoşnutluğumuzu, esprilere özgü hazla karıştırarak aldatılabileceğimizin farkındayız; ama bu hazzın da kendi içinde iki kaynağı olduğunu —esprilerin tekniği ve amaçları— biliyoruz. Şimdi keşfetmek istediğimiz, bu kaynaklardan gelen hazzın ortaya çıkış biçimi, hoşnut edici etkinin mekanizması.

Sanırım aradığımız açıklamayı kasıtlı esprilerde, masum olanlardan çok daha kolay bulacağız. Bu nedenle birinciden başlayacağız.

Bir kasıtlı espri olgusunda haz, başka biçimde ulaşılması gerçekleşmeyecek olan bir amaca ulaşılmasından ileri gelir. Böyle bir doyumun bir haz kaynağı olduğu konusunda başkaca bir şey söylemeye gerek yoktur. Ancak bir esprinin bu doyuma yöneltme tarzı, belki daha fazla birtakım bilgiler edinebileceğimiz özel koşullarla bağlantılıdır. Burada iki durumun ayırt edilmesi gerekir. Bunlardan daha basit olanı, amaca ulaşılmasına espri ile yıkılan bir dış engelle karşı durulduğu durumdur. Bunu biz, örneğin, konuştuğu adamın annesinin hiç Sarayda yaşayıp yaşamadığı sorusuna Serenissimus'un aldığı yanıtta [s. 98] ve kendisine portrelerini gösteren iki zengin alçağa eleştirmenin "İyi ama Kurtarıcı nerede?" karşılığında [s. 106] bulmuştuk. Birinci olguda amaç, bir saldırıya bir başkasıyla yanıt vermek, ikincide ise istenen değerlendirme yerine bir saldırıyı sokuşturmaktır. Amaca karşı duran şeyler, tümüyle dış etmenlerdir yani saldırıların yöneltildiği kişilerin güçlü konumları. Kasıtlı doğadaki bu ve benzer espriler bizi ne denli doyursa da, dikkatimizi çeken nokta, bunların pek fazla kahkaha uyarmamalarıdır.

Amacın doğrudan gerçekleştirilmesinin yoluna çıkan şey bir dış etmen değil de bir içsel engel olduğunda, bu içsel itki amaçla zıtlaştığında, durum tersinedir. Hipotezimize göre bu duruma, güçlü bir hakaret eğiliminin ileri derecede gelişmiş bir estetik kültürle durdurulduğu Herr N. nin esprilerinde rastlayabiliriz. Bir espri yardımıyla bu özel durumdaki içsel direnç yenilmiş ve ketvurma kaldırılmıştır. Bu yolla, dış engel örneğindeki gibi amacın doyurulması mümkün kılınmış, bastırılma ve buna bağlı olarak "ruhsal sönme"den[1] kaçınılmış olur. Bu ölçüye değin haz yaratma mekanizması her iki durum için de aynıdır.

Bununla birlikte, burada biz, dış ve iç engel olgularındaki ruhbilimsel konumlar arasındaki farka daha derinlemesine girme eğilimindeyiz; çünkü bir içsel engelin kaldırılmasının, hazza, kıyaslanamayacak kadar daha çok katkıda bulunduğuna ilişkin bir düşüncemiz var. Ama bu noktada ılımlı olmayı ve zamanı gelene dek bizim için temel noktalar olarak kalanları geliştirmekle yetinmeyi öneriyorum. Böyle yapınca bir ruhsal ketvurmayı, gerek kurmak, gerekse sürdürmenin bir "ruhsal harcamayı"[2] gerektirdiğini öne sürersek pek de varsayımlara dayanmış olmayacağız. Ve de kasıtlı esprilerin her iki durumdaki kullanımından da haz elde edildiğini bildiğimizden *bu haz kârının ruhsal harcamalardan arttırılana denk düştüğünü* varsaymak akla yakındır.

O halde burada sözel esprilerin tekniğini tartışırken [s. 74 v.s.] ilk kez karşılaştığımız ekonomi ilkesiyle bir kez daha karşılaşmış olduk. Ancak daha önceki durumda ekonomiyi olabildiğince az ya da olabildiğince birbirine benzer sözcük kullanımında bulabiliyorduk; şimdi ise genel olarak ruhsal harcamadan en geniş anlamda bir ekonomiden söz ediyoruz; ve de henüz çok karanlık "ruhsal harcama" kavramının, daha yakından kavranmasının, bizi esprilerin asıl doğasına daha da yaklaştırabileceğini olası saymalıyız.

Kasıtlı esprilerin haz mekanizmalarını ele almada üstesinden gelemediğimiz belirgin açıklık eksikliği, bizim daha basit bir problemden önce daha karmaşık olanı, masum esprilerden önce kasıtlıları, aydınlatmaya kalkışmış olmamızın hak edilmiş cezası olarak kabul

[1] [Bu sözler Lipps'ten alınmadır (1898, 72, v.s.). Aşağıya s. 186'ya bakınız.]
[2] [Yani ruhsal enerji harcaması (s. 179 v.s.).]

edilebilir. "*Ketvurma ya da bastırmadaki harcamadan ekonomi*" olgusunun kasıtlı esprilerin hoşnutluk verici etkisinin gizi gibi göründüğüne değinerek masum esprilerin haz mekanizmasına geçiyoruz.

İçerikleri ya da amaçları tarafından yargımızın bozulacağı yolunda hiçbir korku bulunmayan elverişli masum espri örneklerinin temelinde bizzat espri tekniklerinin haz kaynakları olduğu sonucunu çıkarmaya yönelmiştik; şimdi de bu hazzın izini geriye, ruhsal harcamaya doğru sürmenin olası olup olmadığını keşfetmeye çabalayacağız. Bu esprilerin bir grubunda (sözcük oyunları), teknik, bizim ruhsal tutumumuzu, sözcüğün *anlamı* yerine *sesi* üzerine odaklamaktan —(akustik) sözcük temsilinin kendisini eşya temsilleri ile ilişkilerinin getirdiği anlamın yerine geçirmekten—[3] ibarettir. Böyle yapmakla ruhsal işleyişte büyük bir rahatlama sağladığımızdan ve sözcükleri ciddi olarak kullanırken kendimizi belirli bir çabayla bu rahat yöntemden alıkoymak zorunda olduğumuzdan gerçekten kuşkulanılabilir. Ruhsal harcamayı özel bir nokta üzerinde yoğunlaştırmanın olasılıkla kısıtlanmış olduğu patolojik düşünce aktivitesi durumlarında, gerçekten, sözcüğün bu ses temsiline nasıl da olduğundan daha büyük anlam verildiğini ve bu rahatsızlığı çekenlerin, konuşmalarını, sözcük temsillerinin (formüle göre) "içsel" çağrışımları yerine "dış" çağrışımlarının dizisi üzerinde geliştirdiğini gözlemleyebiliriz[4]. Bildiğimiz gibi, sözcükleri hâlâ eşya gibi ele alma alışkanlığında olan çocukların[5] aynı ya da benzer sözcüklerin arkalarında aynı anlam bulunduğunu umma eğilimi —ki bu yetişkin insanların güldüğü pek çok yanlışın kaynağıdır— taşıdıklarını sap-

---

[3] [Freud, ancak 10 yıl sonra, metapsikolojik makalelerinde, "nesnenin bilinçli temsilinin şimdi *sözcüğün* temsili ve *eşyanın* temsili olarak ikiye ayrılabileceği" olgusu üzerinde daha derinlemesine duracak ve ayırımın önemini bu parçada gösterildiği gibi psikopatoloji açısından genişletecektir. Özellikle "Bilinçdışı" hakkındaki makalenin (1915*e*) son sayfalarına bakınız. Bununla birlikte konu üzerine onun ilgisi çok daha gerilere —afazi üzerine monografi (1891*b*) dönemlerine— dek uzanır.]

[4] [Burada "içsel" çağrışımdan sözcüğün anlattığı kavram ortaklığının yarattığı çağrışım kastediliyor (masa-sandalye gibi) "dış" çağrışım ise ses benzeşiminin yarattığı çağrışımdır (masa-kasa gibi). Espri amacı gütmeyen bir konuşmada dış çağrışımların kullanılması skizofrenide önemli bir bulgu hatta tanı koydurucu bir ölçüttür. —*ç.n.*]

[5] [*Düşlerin Yorumu*'nun (1900*a*) VI. bölüm, A kesimindeki bir parçaya bkz. *P.F.K.*, 5, 36-7. Bu görüngüye bir örnek "Küçük Hans" olgu öyküsünün (1909*b*) II. Kesiminde verilmiştir].

tamaktayız. Bu nedenle eğer biz, esprilerden, aynı ya da benzer bir sözcüğün kullanımını bir düşünce halkasından daha uzak bir başkasına taşıyarak (örneğin "Ulusal Roulard" [s. 126] da mutfaktan politikaya) şaşmaz bir hoşnutluk türetiyorsak, bu hoşnutluğun ruhsal harcamada bir ekonomiye yorulabileceğinde hiç kuşku yoktur. Bir espride buna benzer bir "kısa devre"den doğan haz, aynı sözcük tarafından bir araya getirilen iki düşünce halkası ne denli yabancıysa — ve böylece de esprinin teknik yöntemi, düşünce dizisinde ne denli fazla ekonomi sağlıyorsa o denli büyük oluyor gibidir. Burada esprilerin ciddi düşünce tarafından reddedilen ve özenle kaçınılan şeyleri birbirine bağlayan bir yöntem kullanmakta olduğunu da saptayabiliriz.[6]

Esprilerde kullanılan ikinci bir teknik yöntemler grubunda —tekleştirme, ses benzeşimi, çoğul kullanım, yakın cümleciklerin değiştirilmesi, özdeyişlere imalar— biz yeni bir şeyler umarken bilinen bir şeyin yeniden keşfedilmesinin hepsinin ortak özelliği olduğunu bulup çıkarabiliriz. Bu, bilinenin yeniden keşfi, haz vericidir ve bir kez daha, bu hazzın ekonomiden alınan haz olduğunu farketmek ve onu ruhsal harcamada ekonomiye bağlamak bizim için zor değildir.

Bilinenin yeniden keşfinin, "farkedilmesi"nin, haz verici olduğu

---

[6] Eğer metindeki açıklamayı öne almama izin verilecek olursa bu noktada bir esprinin "iyi" mi yoksa "kötü" bir espri mi olduğunu belirler gibi görünen bir noktaya ışık tutabilirim. Eğer iki anlamlı bir sözcük ya da yalnızca hafifçe değiştirilmiş bir sözcük yardımıyla bir düşünce halkasından diğerine kestirmeden gidiyorsam ama aynı zamanda bu düşünce halkaları arasında önemli bir anlamı olan bir bağlantı yoksa o zaman "kötü" bir espri yapmış olurum. Bunun gibi, kötü bir espride iki ayrı düşünce arasında bulunan tek bağlantı ick sözcüktür—esprinin "dersi"dir. Yukarıya alınan "ulusal Roulard" örneği bu türden bir espridir. Öte yandan "iyi" bir espri çocukların umduğunun [yukarıya s. 151'e bkz.] gerçek olduğu kanıtlanınca ve sözcükler arasındaki benzerliğe bir başka, önemli anlam benzerliğinin eşlik ettiği gösterilince ortaya çıkar. Örneğin, "Traduttore–Traditore" [s. 65] böyle bir örnektir. Bir dış çağrışımla bağlanmış iki uzak düşünce, aralarındaki temel yakınlığı gösteren önemli bir ilişki ile birleştirilmiştir. Dış çağrışım, yalnızca içsel bağlantının yerini alır; onu gösterir ya da onu açığa çıkarır. Bir "çevirmen" yalnızca "hain"e benzeyen bir adla adlandırılmamıştır, o aslında bir tür haindir ve bu adı taşımayı hak etmiştir.

Burada geliştirilen ayrım daha sonra getirilecek olan [s. 160 v.s.] bir "şaka" ile bir "espri" arasındaki ayırıma denk düşer. Ancak "Ulusal Roulard" gibi örnekleri esprilerin doğası tartışmasının dışında bırakmak haksızlık olurdu. Esprilerden türeyen özel hazzı gözönüne alır almaz "kötü" esprilerin espri olarak hiç de kötü olmadığını —yani haz üretmek için yetersiz olmadığını— görürüz.

üzerinde görüş birliği var gibidir. Groos (1899, 153) şöyle yazıyor: "Farketme çok fazla mekanikleşmedikçe (örneğin giyinmede olduğu gibi) her zaman haz duygularıyla bağlantılıdır. Saf tanışlık duygusuna Faust'un, uğursuz bir rastlaşmadan sonra çalışma odasına yeniden girdiğinde[7] duyduğuna benzer dingin bir rahatlık duygusu eşlik edebilir... Eğer fark etme eylemi böylece bir haz doğuruyorsa, insanların bu yeteneği kendisi için kullanma —yani oyun içinde onunla deney yapma— düşüncesini bulacaklarını umabiliriz. Gerçekten de Aristoteles, fark etme zevkini sanattan alınan zevkin temeli saymıştır ve de Aristoteles'in yüklediği kadar büyük bir önemi olmasa bile bu ilkenin gözardı edilmemesi gerektiği tartışılmaz."

Groos, özellikleri farkedişin yolu üzerine farketme eylemi ile ortadan kaldırılan engeller koyarak —yani bir "ruhsal sönme" yaratarak— fark etmenin hazzını arttırmakta yatan oyunları tartışmayı sürdürür. Ancak onun açıklama girişimi, bu oyunlara başvurarak, fark etme hazzının izini bir *güç* hazzına, bir güçlüğü yenmekten haz duymaya dek sürdüğü için, fark etmenin kendisinin de haz verici olduğu hipotezini bir yana bırakır. Ben bu son etmeni [güçlüğü yenmekten alınan haz —*çev.*] ikincil sayıyor ve fark etmenin kendisinin haz verici olduğu —yani ruhsal harcamayı kolaylaştırdığı— ve de bu haz üzerine kurulmuş oyunların, sönme makanizmasını, yalnızca bu hazzın miktarını arttırmak için kullandığı yolundaki daha basit görüşü terk etmek için hiçbir neden görmüyorum.

Uyakların, aliterasyonların[8], nakaratların ve şiirde ortaya çıkan benzer sözel seslerin diğer yineleme türlerinin de aynı haz kaynağını —bilinen bir şeylerin yeniden keşfini— kullandırttığı genellikle kabul edilir. Esprilerdeki çoğul kullanıma bu denli benzerlik gösteren bu tekniklerde "güç duygusu," görünür biçimde rol oynamaz.

Fark etme ile anımsama arasındaki yakın ilişki açısından anımsamada da bir haz bulunduğunu —anımsama eyleminin kendisine de aynı kökenden bir haz duygusunun eşlik ettiğini— varsaymak düşüncesizlik olmaz. Groos, böyle bir hipoteze karşı değil gibidir; ancak onu da (bana göre yanlış olarak) hemen tüm oyunlardan alınan hazzın ana nedeni saydığı "güç duygusu"ndan türetir.

---

[7] [Goethe, *Faust*, 1, Kesim, 3. Sahne.]

[8] [İlk sesleri benzeyen sözcüklerin ardarda getirilmesi. —ç.n.]

"Bilinenin yeniden keşfi", esprilerde henüz söz etmediğimiz bir başka teknik kaynağın kullanımına temel oluşturur. Pek çok espride verimli bir haz kaynağı olan ve esprilerin yaşam öyküsündeki bazı gariplikleri açıklayan "güncellik" etmenini kastediyorum. Bu koşuldan tümüyle bağımsız espriler vardır ve espriler üzerine bir monografta bu türden esprileri neredeyse istisnasız kullanmak zorunda oluruz. Ancak bu zaman aşımına uğramayan esprilere kıyasla, uzun açıklamalar gerektirecekleri ve buna karşın özgün etkilerini yaratamayacak oldukları için şimdi kullanmamızın güç olduğu başka esprilere de (hattâ belki de çok daha yürekten) gülmüş olduğumuzu unutamayız. Bu son espriler, bir zamanlar "güncel" olan, genel ilgi uyandırmış ve hâlâ bu ilgiyi canlı tutan insanlar ve olaylara yönelik imalar içerirler. Bu ilgi kesildiği ve sözkonusu sorun çözüldüğü zaman, bu espriler de haz yaratıcı etkilerinin bir kısmını hem de çok önemli bir kısmını yitirirler. Örneğin, benim dost ev sahibimin ikram edilen bir pudingi "Ulusal Roulard" diye adlandırarak yaptığı espri [s. 126] bugün bana "Ulusal Yöneticiler"in günlük gazetelerimizin politika sütunlarında değişmez manşet oldukları günlerdeki kadar iyi görünmüyor. Şimdi, bu esprinin meziyetlerini bulup çıkarmaya çalışırken, bunu, tek bir sözcüğün, bizi, düşünce içinde uzun bir détour'dan[9] ekonomi sağlayarak, mutfağa ilişkin bir düşünce halkasından uzaktaki bir politika halkasına taşımasına yoruyorum. Ama o zamanlar hesabım farklı olmuş ve bu sözcüğün bizi mutfak düşüncesi halkasından, uzak ama sürekli olarak onunla ilgilendiğimiz için canlı ilgimizden emin olduğumuz bir politika halkasına taşıdığını söylemiş olmam gerekirdi. Bir başka espri, "Bu kız bana Dreyfus'u anımsatıyor. Ordu onun masumluğuna inanmıyor" da [s. 72], teknik yöntemleri değişmeden kaldığı halde bugün sönükleşmiştir. Kıyaslamanın neden olduğu şaşırma ve "masumluk" sözcüğündeki *double entendre*, o zamanlar taze heyecanla yüklenmiş bir olaya değinen imanın bugün çözümlenmiş bir sorunu anımsatmasından doğan boşluğu dolduramaz. İşte henüz güncel olan bir espri: "Veliahtın eşi Prenses Louise, Gotha'daki krematoryuma[10] bir *Verbrennung*'un [ölü yakma] kaça olduğu sorusuyla başvurdu. Yönetim şöyle yanıtladı: 'Normalde beşbin mark, ama siz daha önce bir kez *durchgebrannt*

[9] [Détour (fr.) yolculuk —*ç.n.*]
[10] [Ölülerin yakıldığı fırın —*ç.n.*]

[sözcük olarak "yanmış olduğunuz" — argoda "aşığı ile kaçmak"] olduğunuz için *size* üç bin marka olur.' " Böyle bir espri bugün kulağa dayanılmaz gibi gelmektedir; tahminimize göre kısa sürede yok olacaktır; bir süre daha geçince iyi sözcük oyunu olmasına karşın etkisini tümüyle yitirecektir; çünkü Prenses Louise'in kim olduğunu ve hangi anlamda *durchgebrannt* olduğunu açıklamak üzere bir anlatımda bulunmaksızın espriyi yinelemek olanaksız olacaktır.[11]

Böylece dolanımdaki esprilerin pek çoğunun sınırlı bir ömrü vardır: yaşamları bir çiçek açma, bir de yaprak dökümü döneminden geçer ve tümden unutulmayla sonlanır. İnsanların düşünce süreçlerinden haz türetmeye duydukları gereksinim bu nedenle durmadan günün yeni ilgilerine dayanan yeni espriler yaratmaktadır. Güncel esprilerin yaşamsal gücü kendilerinin değildir, ima yöntemiyle başka ilgi alanlarından ödünç alınmıştır; o ilgilerin tükenmesi, esprinin de kaderini belirler. Güncellik etmeni, bir haz kaynağıdır; gelip geçici olduğu doğrudur ama esprinin kendindeki kaynakları besleyecek kadar da zengindir. Basitçe bilinenin yeniden keşfine denk tutulamaz. Daha çok özel bir bilinen kategorisiyle ilgilidir; bu kategorinin ise ek olarak taze ve yeni olma ve de unutmadan etkilenmemiş olma özelliklerini taşıması gerekir. Düşlerin oluşumunda da yeni olanın özel olarak yeğlenmesi ile karşılaşırız;[12] ve de yeni olanın çağrışımının özel bir haz ödülüyle ödüllendirilip kolaylaştırıldığı kuşkusundan kurtulamayız.

Ama konudan çok düşünce bağlantıları evreninde bir yinelemeden başka bir şey olmayan tekleştirmeye Fechner tarafından esprilerdeki haz kaynağı olarak özel bir önem verilmiştir. Şöyle yazıyor (Fechner, 1897, I, XVII. Bölüm): "Benim görüşüme göre şimdi sözkonusu ettiğimiz alanda ana rol, çoklukların tekleştirilmiş bağlantısı ilkesi tarafından oynanmaktadır; ancak bu durumlardan türeyebilen hazzın, kendi özel niteliği ile eşiği aşabilmesi için yan belirleyiciler tarafından desteklenmesi gerekir."[13]

---

[11] [Buna uygun olarak Prenses Louise'in Saksonya Veliahtının eşi olduğunu ve 1903'de kocasını terk ettiğini açıklayalım. Garip koşulların ayrıntısı için Prensesin otobiyografisine bkz. (1911).]

[12] *Düşlerin Yorumu*'na bakınız. Örn. *P.F.K.*, 4, 228-30 ve *P.F.K.*, 5, 282-5.

[13] XVII. Bölümün başlığı "Eğlendirici, Gülünç ya da Sıkıcı Olma Özelliği Taşıyan Önemli ve Esprili Benzeşimler, Sözcük Oyunları ve Diğer Durumlar Üzerine" dir.

Sözcüklerdeki aynı bağlantıların ya da aynı anakonunun yinelenmesi veya bilinen ya da yeni olanın yeniden keşfi üzerine tüm bu örneklerde duyumsanan hazzı, ruhsal harcama ekonomisinden türetmekten kaçınmak —bu yaklaşım biçimi ayrıntılara ışık tutmada ve yeni genellemelere ulaşmada verimli olduğu sürece— olanaksız gibi görünmektedir. Ama hâlâ ekonominin nasıl olduğunu ve de "ruhsal harcama" deyiminin ne anlama geldiğini açıklamak durumunda bulunduğumuzun farkındayız.

Hatalı düşünme, yer değiştirmeler, saçmalık, karşıtıyla temsil vb. ni kapsayan —kavramsal esprilerin büyük kesiminde bulunan— üçüncü espri tekniği grubu, ilk bakışta bilinenin yeniden keşfi ya da nesne çağrışımları yerine sözcük çağrışımlarının geçirilmesi teknikleri gibi özel bir etki taşımıyor ve de onlarla hiçbir yakınlık sergilemiyor gibidir. Yine de burada, ruhsal harcama ekonomisi ya da rahatlaması kuramını ortaya koymak oldukça kolaydır.

Başladığımız bir düşünce çizgisini korumaktansa ondan uzaklaşmanın, farklı şeyleri zıtlaştırmaktansa birbirine karıştırmanın daha kolay ve alışılmış olduğunda hiç kuşku yoktur; gerçekten de onları, mantığın reddettiği güvenilir akıl yürütme yöntemleri saymak ve sonuçta, anlamlı olmaları için gerekli koşulları gözönüne almaksızın, sözcükleri ya da düşünceleri bir araya getirmek *özellikle* bir rahatlık, bir kolaylıktır. Bundan kuşku duyulamaz ve de bunlar tartıştığımız espri tekniklerinin yaptıkları şeylerin ta kendisidir. Ancak, espri-işleminin bu tür davranışlarının bir haz kaynağı sağladığı hipotezi bize ters gelir; çünkü espriler dışında tüm bu etkin olmayan zihinsel işleyiş bizde hoşnutsuzluk yaratan savunmacı duygulardan başka bir şey üretmez.

Kısaca "anlamsızlıktaki haz" diyebileceğimiz şey ciddi yaşamda bir yok olma noktasında gizlenmiştir. Onu görüntülemek için —birinde hâlâ görünmekte olduğu, diğerinde ise yeniden görünür hale geldiği— iki durumu incelememiz gerekir: öğrenmekte olan bir çocuğun davranışı ve de zehirlenmeyle[14] bozulmuş bir zihinsel durumdaki bir erişkin davranışı.

---

[14] [Zorunlu olarak "zehir" diye çevirdiğimiz "toxic" sözcüğü günlük kullanımda öldürücü bir madde anlamını taşırsa da tıbbi olarak toxic bir madde ileride ölüme yol açsın ya da açmasın olağan bir işleyişi değiştiren bir madde demektir. Öldürücü olmayan dozlarda alkol ya da uyuşturucu gibi. —*ç.n.*]

Bir çocuğun, anadilinin sözcük dağarcığını kullanmayı öğrenme dönemi boyunca, Groos'un sözcüklerini kullanacak olursak [s. 53] "oyun içinde sözcük deneyleri" çocuğa belirgin bir haz verir. O sözcükleri, anlamlı olmaları için gerekli koşulları gözardı ederek, ritm ve uyaklardan haz verici etkiyi sağlamak için bir araya getirir. Yalnızca izin verilen anlamlı sözcük bileşimleri kalana dek yavaş yavaş bu haz ona yasaklanır. Ancak büyüdüğünde sözcüklerin kullanımı sırasında öğrenilmiş olan kısıtlamaları gözardı etme girişimleri hâlâ vardır. Sözcüklerin biçimi kendilerine eklenen özel küçük eklerle bozulur, biçimleri özel yöntemlerle değiştirilir (örneğin iki katına çıkarma ya da "*Zittersprache*"[15] ile) ya da oyun arkadaşları arasında kulanılmak üzere özel bir dil bile yaratılabilir. Bu girişim-lere belirli türden akıl hastaları arasında da rastlanır.

Çocuğu bu oyunlara yönelten güdü ne olursa olsun, daha sonraki gelişiminde, bunları, saçmalıklarının bilincine vararak terk ettiğine ve yasaklanmış olanın çekiciliğinde zevk bulduğuna inanıyorum. Artık eleştirel akıl yürütmenin baskısından kurtulmak için oyunları kullanır. Ancak bir çocuğun mantıksal düşünce ve gerçek dünyada doğruyu yanlıştan ayırdetme eğitimi sırasında oluşması gereken kısıtlamalar çok daha güçlüdür ve bu nedenle mantık ve gerçeklik zorlamasına başkaldırı, derinlemesine ve kalıcı olur. İmgelemsel etkinlik görüngülerı bile bu [başkaldırısal] kategoriye katılmalıdır. Çocukluğun sonraki kesiminde ve erinliğe dek uzanan öğrenim evresinde, eleştiri gücü o denli artmıştır ki "özgürleşmiş anlamsızlık"tan alınan haz, ancak nadiren kendini doğrudan gösterme cesaretini bulur. İnsan saçma bir şey söylemeye cesaret edemez. Ama çocukların, saçma ya da budalaca şeyler yapma biçimindeki karakteristik eğilimi, bana, doğrudan doğruya anlamsızlıktan haz almaktan türüyor gibi geliyor. Patolojik olgularda sıklıkla bu eğilimin okul çocuğunun konuşma ve yanıtlarına egemen olacak derecede şiddetlenmiş olduğunu görürüz. Ürettikleri saçmalıktan aldıkları hazzın bilinçsiz işleyişinin, yetersizliklerinde, gerçek cahilliklerinden hiç de az rol oynamadığı nevrozlar geliştirmiş ortaokul çağındaki birkaç çocuk olgusunda kendimi buna inandırabilme olanağı bulmuştum.

---

15 [Bu, "zitter" sesinin bir rol oynadığı özel bir gizli dil biçimiydi. Freud bu konuya *Düşlerin Yorumu*'ndaki (1900*a*) bir parçada da değinmiştir. *P.F.K.*, 5, 36. Daha önce gönderme yapıldı (s. 152 n.).]

Daha sonraları üniversite öğrencisi de egemenliğinin çok daha dayanılmaz ve sınırsız hale geldiğini hissettiği mantık ve gerçeklik zorlamasına karşı gösterilerden vazgeçmez. Öğrenci "muziplikleri"nin pek çoğu bu tepkinin bir kesimidir. Çünkü insan "yorulmaz bir haz arayıcısı"dır —bu keyifli deyişe nerede rastladığımı unuttum— ve bir kez zevk aldığı hazdan en küçük bir vazgeçme ona zor gelir. Örneğin öğrenci, *Bierschwefel*'inin[16] keyifli saçmalığı sayesinde akademik derslerin eğitimi tarafından giderek daha yoksun bırakıldığı düşünce özgürlüğü hazzını kurtarmaya çabalar. Aslında çok daha sonraları bile, yetişkin bir kişi olarak başkalarıyla bir bilimsel toplantıda bir araya gelir ve bir kez daha kendini bir öğrenci olarak hissederse, toplantı bittikten sonra, yeni keşifleri saçmalığa dönüştüren ve adamın zihinsel ketvurmalarına yapılmış yeni eklentiyi gidermesine olanak veren *Kneipzeitung*[17] ortaya çıkar.

Bierschwefel ve *Kneipzeitung* adları, saçmalıktan duyulan hazzı bastıran eleştirinin, zehirleyici bir madde yardımı olmaksızın, geçici olarak bile bir yana atılamayacak kadar güçlü hale gelmiş olduğunu kanıtlar. Ruh halinde bir değişiklik, alkolün insanlığa sağladığı en değerli şeydir ama bu açıdan bu "zehir" herkes için aynı derecede vazgeçilmez değildir. İster içten gelsin, isterse zehirlenmeyle ortaya çıksın keyifli bir ruh hali, aralarında eleştirinin de bulunduğu ketvurucu güçleri azaltır ve baskının ağırlığı altındaki haz kaynaklarını bir kez daha ulaşılabilir kılar. Keyifler arttıkça espri standartlarının nasıl da düştüğünü gözlemlemek çok öğreticidir. Çünkü tıpkı es-prilerin keyifliliğin yerini almaya çalışması gibi, keyiflilik de başka zamanlarda ketvurulmuş olan zevk alma olasılıklarının —ki aralarında saçmalıktan zevk alma da bulunmaktadır— hakkını veren es-prilerin yerine geçer: "Mit wenig Witz und viel Behagen."[18] Alkol etkisi altında yetişkin adam, bir kez daha, mantık zorlamasına hiç dikkat etmeden, düşüncelerinin gidişini özgürce emrinde tutmaktan haz duyan bir çocuk halini alır.

Esprilerdeki saçmalık tekniklerinin de bir haz kaynağı olduğunu göstermiş olduğumu umuyorum. Yalnızca bu hazzın bir psişik har-

---

[16] ["*Bierschwefel*", bir bira partisinde yapılan gülünç konuşmalar.]

[17] [Gülünç bir özetler dizisi. Sözcük olarak "meyhane gazetesi".]

[18] ["Pek az nükte ama pek çok eğlence ile". (Auerbach'ın Mahzenindeki Mephistopheles, *Faust*, I. Kesim, 5. Sahne).]

cama ekonomisinden ya da eleştiri zorlamasından kurtuluştan doğduğunu yinelemek gerekiyor.

Bir kez daha üç ayrı espri tekniğine bakacak olursak, bu grupların birinci ve üçüncüsünün —eşya çağrışımlarının yerine sözcük çağrışımlarının geçmesi ve saçmalığın kullanımı— eski özgürlüklerin yeniden kurulması ve çocuğun, zihinsel eğitiminin yükünden kurtulması biçiminde birleştirilebileceğini görürüz; bunlar ruhsal rahatlamalar olup bir bakıma ikinci grubun tekniğini oluşturan ekonomi yapmaya zıt düşebilir. Daha önce varolmuş ruhsal harcamadan kurtulma ve yapılmak üzere olan ruhsal harcamadan ekonomi, işte bu iki ilkeden tüm espri teknikleri ve buna uygun olarak da bu tekniklerden alınan tüm haz türer. İki teknikle onlardan alınan haz türü —büyük ölçüde— sözel ve kavramsal espriler arasındaki ayırıma da denk düşer.

[2]

Yukarıdaki tartışma bize, esprilerin evrimi ya da psikojenezi üzerine şimdi daha yakından inceleyeceğimiz beklenmedik bir içgörü kazandırmıştır. Esprilerin başlangıç dönemlerini tanımıştık; o dönemlerden kasıtlı esprilere doğru gelişim, olasılıkla esprilerin değişik özellikleri arasındaki yeni ilişkileri ortaya çıkaracaktır. Espri diye bir şey ortada yokken "oyun" ya da "şaka" diye adlandırabileceğimiz bir şey vardır.

Oyun —bu ada bağlı kalalım— çocuklarda, sözcükleri ve düşünceleri bir araya getirmeyi öğrenirlerken ortaya çıkar. Bu oyun, olasılıkla, çocukları, yeteneklerini denemeye zorlayan içgüdülerden birine boyun eğer (Gross [1899]). Böyle yapmakla çocuklar, benzeşenlerin yinelenmesinden, bilinenin yeniden keşfinden, ses benzeşimleri vb. den doğan ve kuşkusuz fiziksel harcamada bir ekonomiyle açıklanması gereken haz verici etkilerle karşılaşırlar.[19] Bu

[19] [Yinelemeden çocukların aldığı haz (s. 86'da buna başka bir gönderme de vardır) Freud'un çok daha sonraları *Haz İlkesinin Ötesinde*'nin (1920*g*) V. Bölümün başlangıcında "yineleme zorlaması" üzerine hipotezini tartışırken yeniden döndüğü bir konudur.]

haz verici etkilerin, çocukları, oyunları sürdürmeye yüreklendirmesine ve sözcüklerin anlamını ya da tümcelerin tutarlılığını göz ardı ederek oyunu sürdürmelerine neden olmasına şaşmamak gerekir. Belirli haz verici ekonomi etkilerinin güdülediği, sözcüklerle ve düşüncelerle *oynamak* böylece esprilerin ilk evresini oluşturur.

Bu oyun, eleştirel yetenek ya da mantıklılık diye tanımlanması gereken bir etmenin güçlenmesiyle sona erer. Şimdi oyun, anlamsız ya da gerçekten saçma olduğundan reddedilmektedir; eleştirinin sonucunda oyun olanaksız hale gelmiştir. Şimdi, büyümekte olan birey, çocuğun keyifliliğinde olduğu gibi eleştirel ketvurmayı kaldıran haz verici bir ruh haline girmedikçe, bilinenin yeniden keşfi vb. kaynaklardan haz üretme diye bir sorun —kazara olanlar hariç— artık söz konusu değildir. Yalnızca o ruh hali içinde eski haz alma oyunu bir kez daha olası hale gelir; ancak birey bunun oluşmasını beklemek istemediği gibi kendisine tanıdık gelen bir hazdan vazgeçmeyi de istemez. Bu nedenle kendisini haz verici ruh halinden bağımsız kılacak araçlar arar; böylece esprilere doğru daha sonraki gelişmeyi iki çaba yönetir: eleştiriden kaçınmak ve ruhsal durum için bir yerine-geçen bulmak.

Böylece esprilerin ikinci ön evresi —şaka— oluşur. Şimdi sorun, oyundan sağlanan hazzın uzatılması, ama aynı zamanda haz verici duygunun ortaya çıkmasına izin vermeyen eleştiriden doğan karşı çıkışların da susturulmasıdır. Bu sonuca ulaşmanın tek bir yolu vardır: sözcüklerin anlamsız bileşimi ya da düşüncelerin saçma biçimde bir araya getirilişi her şeye karşın bir anlam taşımalıdır. Espri işleminin tüm ustalığı bu koşulu yerine getirecek sözcükleri ve düşünce topluluklarını bulmada yoğunlaşır. Esprilerin tüm teknik yöntemleri burada —şakalarda— zaten kullanılmıştır; dahası, lengüistik kullanım bir şakayla bir espri arasında hiçbir kesin sınır çizmez. Bir şakayı bir espriden ayırt eden şey, eleştiriden kurtulan tümcenin anlamının, değerli ya da yeni hattâ iyi olmasının gerekmemesidir; yalnızca (o biçimde söylenmesi alışılmamış, gereksiz ya da yararsız bile olsa) öyle söylenmesine *izin verilebilir* olması gerekir. Şakalarda ön planda duran şey, eleştiri tarafından yasaklanmış olanı mümkün kılmaktan sağlanan doyumdur.

Örneğin, Schleiermacher'ın [bkz. s. 66] *Eifersucht*'u [kıskançlık], *Leiden schaft*'ı [acı vereni] *mit Eifer suchi* [hırsla arayan] *Leidenschaft* [tutku] diye tanımlaması basitçe bir şakadır. Göttingen'de on sekizinci yüzyılda fizik öğreten (ve espriler yapan) Profesör Kästner'in, konferanslarına kayıt yaptıran Kriegk adlı bir öğrenciye yaşını sorması bir şakaydı. "Otuz yaşında" yanıtı alan Kästner: "Ya! O zaman ben Otuz Yıl Savaşlarıyla [*Krieg*] tanışma onuruna erdim," demişti (Kleinpaul, 1890). Büyük Rokitansky'ye[20] dört oğlunun meslekleri sorulduğunda verdiği yanıt da bir şakaydı: "İkisi *heilen* [sağaltıyor], ikisi *heulen* [uluyor]". (İki doktor ve iki şarkıcı). Bilgi doğruydu ve bu nedenle eleştiriye açık değildi ama parantez içindeki sözcüklerle anlatılabilmiş olana hiçbir şey eklemiyordu. Öteki biçimde verilen yanıtın yalnızca tekleştirmeye ve iki sözcüğün benzer seslerinin ürettiği hazza yaradığında hiçbir yanılgıya yer yoktur.

Sanırım sonunda yolumuzu açık olarak görüyoruz. Esprilerin tekniği üzerine tüm irdelememiz boyunca o tekniklerin yalnızca esprilere özgü olmaması yüzünden rahatsız olmuştuk; ama esprilerin temeli de onlara dayanıyor gibiydi, çünkü indirgemeyle yok edildiklerinde esprinin özelliği de zevki de yitiyordu. Şimdi esprilerin tekniği diye tanımlamış olduklarımızın —ve belli bir anlamda öyle tanımlamayı sürdürmek zorundayız— daha çok esprilerin haz sağladığı kaynaklar olduğunu anlıyor ve aynı kaynaklardan aynı sonucu çıkaran öteki yöntemlerde de farklı bir şey bulunmadığını duyumsuyoruz. Ancak esprilerin özelliğini oluşturan ve onlara özgü olan teknik, hazzı sona erdirecek eleştiriden doğan itirazlara karşı bu haz sağlayıcı yöntemlerin kullanımını güvence altına alan işlemlerden ibarettir. Genelde bu işleme ilişkin söyleyecek pek az şeyimiz var. Daha önce değindiğimiz gibi, espri-işlemi, eleştirinin denetiminden korumak üzere sözcüklerle ve düşüncelerle eskisi gibi oynamaya izin veren sözel malzeme ve kavramsal koşulların seçimiyle kendini gösterir ve bu en son görüş açısından sözcüğün her garipliği ve düşünce parçacıklarının her bileşimi olası en ince biçimde kul-

[20] [Carl Rokitansky (1804-78) Viyana patolojik anatomi okulunun kurucusuydu].

lanılmalıdır. Daha sonra espri-işlemini kendine özgü özelliğiyle nitelendirecek bir durumda olabiliriz ama o ana dek esprilere uygun seçimin nasıl yapılabildiği açıklanmadan kalabilir. Ancak esprilerin amaç ve işlevi —yani sözcük ve düşünce dizilerinin eleştiriden korunması— şakalarda da temel bir özellik olarak görünebilir. İşlevleri, baştan beri içsel ketvurmaları kaldırmak ve bu ketvurmalar nedeniyle ulaşılmaz hale gelmiş haz kaynaklarını verimli kılmaktan ibarettir; ayrıca gelişimleri boyunca da bu özelliğe sadık kalacaklarını göreceğiz.

Şimdi artık otoritelerin, esprilerin ayırt edici göstergesi ve haz verici etkilerinin bir açıklaması olarak o denli büyük önem verdikleri "anlamsızlığın anlamı" etmenine [bkz. Giriş s. 44] hak ettiği yeri verecek bir konumdayız. Esprilerin doğasının belirlendiği iki sabit nokta —süregiden haz verici oyun amacında olmaları ve oyunu mantığın eleştirisinden koruma çabaları— her bir esprinin, bir görüş açısından anlamsız da görünse, başka bir görüş açısından neden anlamlı ya da hiç değilse kabul edilebilir göründüğünü hemen açıklar. Bunu nasıl yaptığı espri-işleminin sorunudur; eğer başaramazsa basitçe "saçmalık" diye reddedilir. Ancak bizim için esprilerin haz verici etkisini, onların eşzamanlı anlam ve anlamsızlığından (ister doğrudan isterse "şaşırtma ve aydınlatma" yoluyla olsun [s. 44 v.s.]) doğan duygular arasındaki çatışmadan türetmek gerekmez. Hazzın, "onu anlamsız olarak düşünmek" ile "onu anlamlı saymak" arasındaki dönüşümden nasıl da doğabildiği sorununa da girmeye gereksinmemiz yoktur. Esprilerin psikojenezi bize, bir esprideki hazzın sözcüklerle oynamaktan ya da saçmalığın serbest kalmasından türediğini ve de esprinin anlamının, yalnızca bu hazzın eleştiri tarafından yok edilmesini önlemeyi amaçladığını öğretmiştir.

Bu şekilde esprilerin temel özelliği sorunu, şakalarda açıklanmış oluyor. Şimdi şakaların daha ileri gelişimlerine, onların kasıtlı esprilerin yüksekliğine ulaştıkları noktaya değin gelişimlerine yönelebiliriz. Şakalar yine de en önemli yeri bize haz verme amacına vermekte ve söyledikleri anlamsız da görünse, özden yoksun da olsa, bununla yetinmektedirler. Eğer bir şakanın söylediklerinin özü ve değeri

varsa o bir espriye dönüşmektedir. En özensiz biçimde anlatıldığında bile bizim ilgimizi hak edecek bir düşünce, şimdi kendi başına bize zevk verecek bir giysiye bürünmüştür.[21] Böyle bir bileşimin, kesinlikle istemsiz olarak ortaya çıkamayacağını tahmin etmemiz ve esprinin yapısının altında yatan niyeti keşfetmeye çalışmamız gerekir. Daha önce yaptığımız (göründüğü gibi geçerken yaptığımız) bir gözlem, bizi iz üzerine getirecektir. Yukarıda, (s. 124) iyi bir esprinin, bizde, hazzın ne kadarının onun esprili biçiminden, ne kadarının özlü düşünce içeriğinden geldiğinin ayırdına varmaksızın *toplam olarak* bir zevk izlenimi bıraktığını söyledik. Bu ayırım işinde sürekli yanlış yapıyoruz. Bazen bir esprinin iyiliğini, içerdiği düşünceye hayranlığımız nedeniyle abartıyor, bazen de tersine, düşüncenin değerini, esprili zarfının bize verdiği zevk yüzünden yüceltiyoruz. Bize neyin zevk verdiğini ve neye güldüğümüzü bilmiyoruz. Yargımızdaki, bir olgu olarak kabul edilmesi gereken, bu belirsizlik, sözcüğün gerçek anlamıyla esprileri biçimlemek için bir güdü sağlamış olabilir. Düşünce, kendini bir espriyle ambalajlamaya çalışır; çünkü bu şekilde kendini bizim dikkatimize sunmuş olur ve daha önemli ve daha değerli görünebilir ama her şeyin ötesinde bu ambalaj bizim eleştiri güçlerimizi kandırır ve onları karıştırır. Biz, esprinin *biçiminde* bizi hoşnut eden şeyin payını *düşünceye* verme eğilimindeyizdir ve artık bize haz vermiş olan bir şeyde yanlış bir şey görme ve bu yüzden de bir hazzın kaynağını kurutma eğiliminde olamayız. Dahası, eğer bir espri bizi güldürmüşse, içimizde, eleştiri için en uygunsuz ortam oluşmuştur; çünkü bu durumda, bir şeyler, bizi, bir zamanlar oyunun yaratmaya yettiği ve esprinin, her olanağı kullanarak, kendini bir ye-

21 Bir şakayla bir espri arasındaki ayrımı gösteren bir örnek olarak Avusturya "Bürger" hükümetinin bir üyesinin, kabinenin dayanışması üzerine bir soruyu yanıtlarken söylediği mükemmel esprili sözü alabiliriz: "Eğer birbirimize *ausstehen* [dayanmak] yapamazsak birbirimiz için nasıl *einstehen* [ayağa kalkmak] yapabiliriz?" Teknik: aynı malzemenin hafif (zıt) değiştirme ile kullanımı. Mantıklı ve uygun düşünce: karşılıklı anlayış olmaksızın hiçbir dayanışma olamaz. Değiştirmenin zıt doğası (*ein* [içeri] — *aus* [dışarı]) düşüncede gizli uyuşmazlığa denk düşüyor ve onun savunmasına hizmet ediyor. — ["Bürger" (Orta Sınıf) Hükümeti, 1867'de yeni Avusturya anayasası düzenlendikten sonra iktidara geldi; ancak iç uyuşmazlığı nedeniyle yalnızca iki yıl sürdü. Bkz. *Düşlerin Yorumu* (1900*a*), *P.F.K.* 4, 241 v.s.]

rine-geçen haline getirmeye çalıştığı bir havaya sokmuş olacaktır. Daha önce bu tür esprilerin hiç de kasıtlı olmayıp masum espriler diye betimlenmeleri gerektiğini kabul etmiş de olsak unutmamalıyız ki dar anlamda ancak şakalar kasıtsızdır — yani yalnızca haz üretme amacına hizmet ederler. Espriler, içlerinde taşıdıkları düşünce kasıtsız olup bu yüzden de yalnızca kuramsal zihinsel ilgilere hizmet etse de aslında hiçbir zaman kasıtsız değildirler. İkincil hedefi gözetirler: düşünceyi büyütüp yüceltmek ve onu eleştiriye karşı savunmak. Burada da bir kez daha espriler, özgün doğalarını, kendilerini, ketvurucu ve kısıtlayıcı bir güce —ki bu şimdi eleştirel yargıdır— karşı bir konuma yerleştirerek anlatmaktadır.

Esprilerin, haz üretmenin ötesine uzanan bu ilk kullanımı, onların daha ileri kullanım yollarını gösterir. Bir espri, gücü olan ruhsal bir etmen olarak görülmektedir: ağırlığının bir ya da diğer kefeye atılması belirleyici olabilir. Zihinsel yaşamın ana amaçları ve içgüdüleri onu kendi sonuçları için kullanır. Başlangıçta oyun olan, özgün olarak kasıtsız bir espri, akılda oluşan hiçbir şeyin sonsuza dek uzak kalamayacağı amaçlarla *ikincil olarak* ilişkiye girer. Esprinin, gösterimci, düşmanca, sinik ve kuşkucu amaçların hizmetinde başarabileceği şeyleri zaten biliyoruz. Açıksaçık espriler de, başlangıçta cinsel ortama, önünde kadının utanç duyması gereken bir engelleyici olarak katılan kişiyi, esprinin sağladığı hazzı rüşvet vererek bir taraftar haline getirir. Saldırgan amaçlar sözkonusu olduğunda da bir espri başlangıçta yansız olan bir dinleyiciyi bir nefret ortağına, bir aşağılama ortağına dönüştürmek için aynı yöntemi kullanır ve düşmanın karşısında başlangıçta tek olan karşıt yerine bir karşıtlar ordusu oluşturur. Birinci örnekte, sunduğu haz ödülü sayesinde, utanç ve saygınlığın ketvurmalarının üstesinden gelir; ikincide, başka durumlarda tartışmayı irdeleyecek olan eleştirel yargıyı altüst eder. Üçüncü ve dördüncü durumda yani sinik ve kuşkucu amaçların hizmetinde ise, bir yandan tartışmayı pekiştirerek öte yandan yeni bir saldırı türünü deneyerek dinleyicinin inandığı kurum ve gerçeklere saygıyı sarsar. Tartışma, dinleyicinin eleştirisini kendi yanına çekmeye çabalar; oysa

espri eleştiriyi ortadan kaldırmaya uğraşır. Esprinin, ruhbilimsel olarak daha etkili bir yöntemi seçmiş olduğunda hiç kuşku yoktur.

Kasıtlı esprilerin başarıları üzerine bu araştırmada, esprilerin, onları dinleyen kişi üzerindeki (daha kolay görülebilen) etkileri en büyük önemi kazanmıştır. Ancak, bizim anlayışımız açısından çok daha önemli olan nokta, esprilerin, onları yapan ya da en doğru biçimde söyleyecek olursak, onların ortaya çıktıkları kişinin aklında gerçekleştirdiği işlevlerdir. Daha önce [s. 130] esprilerin ruhsal görüngülerini iki insan arasındaki dağılımları açısından incelemeye çalışacağımızı söylemiştik; şimdi ise bu kavramı yineleme olanağı buluyoruz. Şimdilik espri tarafından dinleyende uyarılan ruhsal sürecin, çoğu durumda, esprinin yaratıcısında oluşanın bir örneği olduğunu öne süreceğiz. Dinleyicide üstesinden gelinmesi gereken dış engel, esprinin yapıcısındaki içsel bir ketvurmaya denk düşer. En azından bir dış engel *beklentisi*, espriyi yapanda, ketvurucu bir düşünce olarak bulunmaktadır. Belirli durumlarda kasıtlı espri tarafından üstesinden gelinecek içsel engel apaçıktır; örneğin, Herr N.'nin esprilerinde, onların, yalnızca dinleyicilerde hakaret biçimindeki saldırganlıktan hoşlanmaya olanak vermekle kalmadığını, bunun da ötesinde Herr N. için onları üretmeye de olanak verdiğini saptayabilmiştik (s. 133 v.s.). Çeşitli içsel ketvurma ya da baskılama[22] türleri arasında özel ilgimizi bir tanesi hak eder çünkü en kapsamlısı odur. Buna "bastırma" [repression] adı verilir ve kendisine hedef olan itkilerin ve onların türevlerinin bilinçli hale gelmesini önleme işleviyle tanınır. Göreceğimiz gibi kasıtlı espriler bastırmaya uğratılmış kaynaklardan bile hazzı serbest bırakmayı başarırlar. Yukarıda önerildiği gibi eğer dış engellerin üstesinden gelinmesini bu biçimde geriye, içsel ketvurmaların ve bastırmaların üstesinden gelmeye doğru izleyecek olursak, kasıtlı esprilerin, espri-işleminin temel özelliğini —yani ketvurmaları defederek hazzı serbest bırakma özelliğini— esprilerin

[22] [Bastırma = repression sözcüğünden ayırt edebilmek için suppresion karşılığı baskılama kullanılmıştır. Aslında repression sözcüğünde bir yeniden bastırma anlamı (re önceki nedeniyle) bulunmakta ve bastırma biçimindeki çevirisi yetersiz kalmaktadır. Ancak kullanımı yaygınlaşmış olduğu için sözcüğü koruduk. Baskılamanın bastırmadan temel ayrımı bilinçli bir eylem olmasıdır. —*ç.n.*]

öteki gelişimsel evrelerinden çok daha açık biçimde sergilediğini söyleyebiliriz. Ya hizmet ettikleri amaçları bastırılmış itkilerin yardımını sağlayarak güçlendirirler ya da kendilerini tümüyle bastırılmış amaçların hizmetine verirler.

Bunun, kasıtlı esprilerin başardığı şey olduğunu kabul etmeye hazır olabiliriz; ancak onların bu başarıyı nasıl gerçekleştirdiklerini anlamadığımızı aklımızda tutmamız gerekir. Güçleri, sözcüklerle oynama ve serbest bırakılmış saçmalık kaynaklarından sağladıkları hazda yatmaktadır; ama kasıtsız şakalardan kazanılan izlenimler açısından yargılayacak olursak, bu hazzın miktarının, derinlere köksalmış ketvurma ve bastırmaları kaldırma gücünü sağlayacak kadar fazla olduğunu düşünmemize olanak yoktur. Burada önümüzdeki konu, aslında basit bir güç etkisi değil, çok daha karmaşık bir serbest kalma durumudur. Bu durumu kavramaya beni ulaştıran uzun yolculuğu aktarmaktansa onun, kısa, bireşimsel bir sunumunu vermeye çalışacağım.

Fechner (1897, I, V. Bölüm) aşağıdaki biçimde ifade ettiği bir "estetik yardım ya da şiddetlendirme ilkesi" öne sürmüştür: *"Kendi başlarına zayıf etki yaratan haz nedenleri, karşılıklı zıtlaşma olmaksızın birleşirlerse, sonuçta tek tek nedenlerin haz değerine uyandan daha büyük, sıklıkla da çok daha büyük — ayrı etkilerin toplamıyla açıklanabilenden daha büyük bir haz doğar. Gerçekten bu türden bir birleşme, olumlu bir haz sonucu doğurabilir ve ayrı ayrı etmenlerin (her ne kadar diğerleriyle kıyaslandıklarında bu etmenler farkedilir bir hoşnutluk yaratma avantajı gösterseler bile) tek başlarına aşmak için çok zayıf kaldıkları haz eşiği aşılabilir"* (*A.g.e.* 51. İtalikler Fechner'in).

Sanırım espriler konusu, bize, çoğu başka estetik yapıya iyi oturduğu gösterilebilen bu ilkenin doğruluğunu destekleme olanağını pek de vermiyor. Espriler açısından en azından bu ilkenin sınırladığı başka bir şey öğrendik: yani, değişik haz verici etmenlerin birlikte çalıştığı durumlarda her birinin, sonucu ortaya çıkarmadaki payını saptayamadığımızı (bkz. s. 124). Ancak "yardım ilkesi"nde varsayılan durumu değiştirebilir ve bu yeni koşulların sonucunda yanıtlanmayı

bekleyen bir çok soruya ulaşabiliriz. Eğer bir bileşimde haz nedenleriyle hoşnutsuzluk nedenleri bir araya gelirse genel olarak ne olmaktadır? Sonuç neye bağlı olur ve sonucun haz mı yoksa hazsızlık mı olduğunu ne belirler?

Kasıtlı espriler olgusu bu olasılıklar arasında özel bir olgudur. Belirli bir kaynaktan hazzı serbest bırakmaya çabalayan bir itki ya da bir zorlayıcı vardır ve eğer özgürce işleyecek olsa hazzı serbest bırakacaktır. Bunun yanında bu haz doğurmaya karşı çıkan —yani ona ketvuran ya da onu baskılayan— bir başka zorlayıcı da bulunmaktadır. Sonucun gösterdiği gibi, bastırıcı akım, —bu hesapta yine de yok olmayan— baskılanandan belli bir miktar fazla olmalıdır. Şimdi varsayalım ki aynı süreç yoluyla ama başka kaynaklardan hazzı serbest bırakacak ve bu nedenle de bastırılan zorlayıcı ile aynı yönde işleyen bir başka zorlayıcı ortaya çıksın. Böyle bir durumda sonuç ne olurdu?

Bir örnek, bu şematik tartışmadan daha iyi bir biçimde bize yön verebilir. Varsayalım ki belirli bir kişiye hakaret etmeye yönelik bir zorlayıcı var; ama buna edep duyguları ya da estetik kültür tarafından öyle güçlü bir biçimde karşı çıkılıyor ki hakaret gerçekleşemiyor. Eğer, örneğin, heyecansal durumda ya da mizaçta bazı değişmelerin sonucunda bu karşı çıkış aşılabilseydi, hakaret amacının bu taşması, sonradan hoşnutsuzlukla duyumsanırdı. Dolayısıyla hakaret gerçekleşmezdi. Şimdi de hakaret için kullanılan sözcük ve düşünce malzemesinden türeyen iyi bir espri olasılığı —yani, aynı bastırma tarafından engellenmemiş başka kaynaklardan hazzı serbest bırakma olasılığı— sunulduğunu varsayalım. Yine de hazzın bu ikinci gelişimi hakarete izin verilmedikçe ortaya çıkamaz; ama ikincisine izin *verilir* verilmez hazzın yeni serbestleşmesi de ona bağlanır. Kasıtlı esprilerle deneyimler, böylesi durumlarda, bastırılmış amacın, espriden gelen hazzın yardımıyla, aksi halde daha güçlü olan ketvurmaların üstesinden gelmeye yetecek kadar güç kazandığını gösterir. Espri bu şekilde mümkün olabildiği için hakaret gerçekleşir. Ama sağlanan hoşnutluk yalnızca esprinin ürettiği hoşnutluk değildir; kıyaslanamayacak kadar daha fazladır. Espriden doğan hazdan o denli fazladır ki o ana dek bastırılmış olan amacın belki de hiçbir kayba uğramaksızın çıkış yolu bulmayı başardığını varsaymamız ge-

rekir. Kasıtlı esprinin en candan kahkahaları yarattığı konum işte budur.[23]

Gülmenin belirleyicileri üzerine bir inceleme, belki de bizi, bir esprinin, bastırmaya karşı yardım sağlaması halinde olup bitenler hakkında daha yalın bir düşünceye yöneltir. [Bkz. aşağıda s. 177 v.s.] Ancak şimdi bile kasıtlı espriler olgusunun, "yardım ilkesi"nin özel bir durumu olduğunu görebiliriz. Bir haz doğurma olasılığı, bir başka haz olasılığının, bu ikincisi tek başına gözönüne alındığı sürece hiçbir haz doğurmayacak biçimde engellendiği bir koşulu değiştirmiştir. Sonuç, değiştirici olasılığın sunduğundan çok daha büyük bir hazzın doğmasıdır. Bu, bilindiği gibi, bir *incentive bonus*[24] gibi iş görmüştür; küçük bir haz vaadiyle, aksi halde elde edilmesi çok güç olan, daha büyük bir haz kazanılmıştır. Bu ilkenin, zihinsel yaşamın büyük ölçüde ayrı bölümlerinde iyi işleyen bir düzenlemeye uyduğundan kuşkulanmak için sağlam nedenlerim var ve sanırım büyük ölçüde hazzın serbest kalmasına yardımcı olan hazzı "ön haz," ilkeyi de "ön haz ilkesi" diye tanımlamak yararlı olacaktır.[25]

Şimdi kasıtlı esprilerin işleyiş biçimi için bir formül verebiliriz. Onlar, esprilerden sağlanan hazzı bir ön haz olarak kullanarak, baskılama ve bastırmaları kaldırıp yeni bir haz üretebilsinler diye, kendilerini, amaçların hizmetine verirler. Eğer şimdi esprilerin gelişim seyrini inceleyecek olursak başlangıcından mükemmel-leşmesine değin temel doğasına bağlı kaldığını söyleyebiliriz. Süreç, sözcüklerin ve düşüncelerin özgürce kullanımından haz üretmek üzere oyun olarak başlar. Akıl yürütmenin güçlenmesi, anlamsız oldukları için sözcük oyunlarına ve saçma oldukları için de düşünce oyunlarına son verir vermez, bu haz kaynaklarını korumak ve saçmalığın özgür kal-

---

[23] [Freud *Düşlerin Yorumu*'nun (1900*a*) VI. Bölüm H kesiminde düşlerde yaşanan sıklıkla abartılmış duygu miktarını açıklamak için buna paralel bir kuramı ortaya atmıştı, *P.F.K.* 5, 204-5 v.s.]

[24] [Teşvik ödülü —*ç.n.*]

[25] [Freud ön haz mekanizmasını, cinsel eylemdeki işleyişi açısından oldukça uzun biçimde, hemen hemen aynı zamanda yayımlanmış *Üç Deneme*'sinin (1905*d*) üçüncüsünün I. kesiminde tartışmıştır. Bunun estetik yaratıştaki kullanımını "Yaratıcı Yazarlar ve Gündüz Düşleri" üzerine makalesinin (1908*e*) sonunda ve de "Sahnedeki Psikopatik Karakterler" üzerine daha eski [1905 - 6] ama ölümünden sonra yayımlanmış (1942*a*) makalede ve de *Özyaşamöyküsel Çalışma*'sının (1925*d*) VI. bölümünde göstermiştir.]

masından yeni haz elde etmek için, oyun, bir şakaya dönüşür. Daha sonra gerçek bir espri, ama henüz kasıtsız bir espri olarak düşüncelere yardım eder ve onları eleştirel yargıyla savaşımlarında güçlendirir ki burada "haz kaynaklarında karmaşa ilkesi" kullanılır. Son olarak espri, bastırmayla savaşan temel amaçlara, içsel ketvurmaları kaldırmada, "ön haz ilkesiyle" yardım eder. Mantık, eleştirel yargı, baskılama — bunlar esprinin sırayla savaştığı güçlerdir; kökendeki sözel haz kaynaklarına sıkıca bağlıdır ve şaka evresinden ileriye doğru ketvurmaları kaldırarak yeni haz kaynakları açar. İster oyun hazzı olsun, ister ketvurmaları kaldırmanın hazzı olsun, esprinin ürettiği haz, geriye, fizik harcamadan ekonomiye dek izlenebilir; yeter ki bu görüş, hazzın temel doğasına ters düşmesin ve başka yönlerde de verimli olduğunu kanıtlasın.[26]

---

[26]Yeterince dikkat yöneltilmemiş olan saçma espriler bence biraz tamamlayıcı tartışmayı hak ediyor.

Görüşlerimizin, "saçmalıktaki anlam" etmenine yüklediği önem, her esprinin bir saçma espri olması gerektiği gibi bir beklentiye yol açabilirdi. Ama bu gerekli değildir; çünkü kaçınılmaz biçimde saçmalığa götüren, *düşüncelerle* oynamaktır; esprilerdeki ötcki haz kaynağı, *sözcüklerle* oynamak, bu izlenimi yalnızca arasıra yaratır ve değişmez biçimde bir eleştiriye yol açmaz. Esprilerdeki çift köklü haz —sözel ve kavramsal espriler arasındaki çok önemli ayrımı belirleyen sözcüklerle oynamaktan doğan haz ile düşüncelerle oynamaktan doğan haz— espriler üzerine genel görüşlerin derli toplu bir formülasyonuna ulaşmayı belirgin biçimde zorlaştırmaktadır. Sözcüklerle oynamak, yukarıda sayılan etmenlerin (farketme ve diğerleri) sonucu olarak açık bir haz üretir ve bunun sonucunda da yalnızca hafif derecede baskılamaya hedef olur. Düşüncelerle oynamanın dürtüsü böyle bir haz olamaz; çok enerjik bir baskılamayla karşılaşır ve onun sağladığı haz olsa olsa bir ketvurmayı kaldırmanın hazzıdır. Buna göre, esprilerden duyulan hazzın, özgün oyun hazzından bir çekirdek ile ketvurmaları kaldırma hazzından bir mahfaza sergilediği söylenebilir. Doğal olarak biz saçma bir espriden aldığımız hazzın, baskılanmasına karşın bir parça saçmalığı serbest bırakmayı başarmamızdan doğduğunu algılayamayız; oysa sözcüklerle oynamanın bize haz verdiğini doğrudan görebiliriz. Bir kavramsal espride, varlığını sürdüren bir saçmalık, ikincil olarak, bizi şaşırtarak dikkatimizi arttırma işlevine gereksinir. Bu, espirinin etkisini şiddetlendirme aracı olarak hizmet eder; ama yalnızca şaşkınlık, kavramadan algılanabilir bir süre öne geçebilsin diye, zorlayıcı biçimde davrandığı zaman böyle yapar. Sayfa 87 ve sonrasındaki örnekler buna ek olarak bir espride saçmalığın düşüncenin içerdiği bir yargıyı temsil etmek üzere de kullanılabildiğini göstermişti. Ama bu bile esprilerdeki saçmalığın birincil önemi değildir.

[*1912 de eklenen:*] Esprilere benzer pek çok ürün saçma esprilerle aynı sınıfa sokulabilir. Onlar için uygun bir ad yoktur ama "bir espriyi taklit eden budalalık" diye tanımlanabilirler. Bunlardan bir sürü vardır; ben yalnızca iki örnek vereceğim:

"Yemek masasında elleriyle balık yiyen adam iki elini iki kez mayoneze daldırdıktan sonra saçlarına sürer. Komşusu şaşkınlıkla ona bakınca hatâsını anlamış gibi görünür ve özür diler: 'Özür dilerim onu ıspanak sanmıştım.' "

Ya da: "Adamın biri 'Yaşam bir asma köprüdür' der 'Neden' diye sorar diğeri. "*Ben* ne bileyim?' olur yanıt."

Bu üç örnekler bir espri beklentisi yarattıkları için etkili olurlar; öyle ki insan saçmalığın arkasına gizlenmiş bir anlam bulmaya çalışır. Ama hiçbir şey bulamaz: onlar gerçekten saçmadır. Hile, bir an için, saçmalıktan duyulan hazzı serbest bırakmayı olası kılmıştır. Bu espriler tümüyle amaçsız değildir, onlar bir "aldatmaca"dır ve onları anlatan kişiye dinleyicisini yanlış yola yönelitmek ve şaşırtmaktan gelen belirli bir miktar haz verirler. Dinleyici ise şaşkınlığını onları daha sonra kendi söylemeyi kararlaştırarak söndürür.

V

ESPRİLERİN GÜDÜLERİ TOPLUMSAL BİR SÜREÇ OLARAK ESPRİLER

HAZ elde etme hedefi, espri-işlemi için yeterli bir güdü kabul edileceği için esprilerin güdülerinden söz etmek fazlalık gibi görünebilir. Ancak bir yandan esprilerin üretiminde başka güdülerin de payı bulunması olasılığını dışlalayamamakta, öte yandan, bazı bilinen deneyimler akılda tutulunca, esprilerin öznel belirleyicileri genel sorusunu ortaya atmak zorunda kalmaktayız.

Özellikle iki olgu bunu gerekli kılmaktadır. Espri-işlemi, ruhsal süreçlerden haz üretmenin mükemmel bir yöntemi olduğu halde herkesin bu yöntemi kullanmaya eşit biçimde yetenekli olmadığı kesindir; espri-işlemi herkesin emrinde değildir, yalnızca pek az kişi ondan nasibini bolca almıştır ve bunlar, kendilerinden "nükte"li [*Witz*] diye söz edilerek başkalarından ayırdedilirler. Bu bağlamda "Nükte" özel bir yetenek olarak görünür —daha çok, eski zihinsel "yetenek" sınıfında— ve zekâ, imgelem, bellek vb. diğer yeteneklerden oldukça bağımsız olarak ortaya çıkar. Bu nedenle bu "nükteli" insanlarda özel kalıtsal yatkınlıkların ya da espri-işlemine izin veren veya onu destekleyen ruhsal belirleyicilerin bulunduğunu varsaymamız gerekir.

Korkarım bu soruyu araştırmada çok ileriye gidemeyeceğiz. Yalnızca şurada burada özel bir espriyi kavramaktan yola çıkıp onu yapan kişinin aklındaki öznel belirleyiciler üzerine bir bilgiye doğru ilerlemeyi başarabiliriz. Esprilerin öznel belirleyicilerine bir göz atmamızı sağlayan örneğin, tam da esprilerin tekniğini araştırmaya başladığımız örnek olması kayda değer bir rastlantıdır. Heymans ve

Lipps tarafından da sözkonusu edilmiş olan Heine'nin esprisini kast-ediyorum [sayfa 48]:

"... Salomon Rotschild'in yanında oturdum ve o bana tam eşitmişiz gibi — tam samimilyonerce davrandı..." ("Bäder von Lucca").

Heine bu sözü gülünç bir karakterin, Hamburg'lu bir piyango bayii, nasır sökücü ve profesyonel değer biçici, aristokrat Baron Cristoforo Gumpelino'nun (daha önce Gumpel) uşağı, Hirsch-Hyacinth'in ağzından söyler. Şair, kuşkusuz kendisinin bu yaratışından en büyük doyumu sağlamıştır, çünkü Hirsch-Hyacinth'i büyük bir konuşmacı yapmış, ona en eğlendirici ve samimi konuşmaları vermiş, hatta onun bir Sancho Panza'nın pratik felsefesini sergilemesine izin vermiştir. Dramatik yapılardan hiç hoşlanmıyor gibi görünen Heine'nin, bu sevimli karakteri bu kadar çabuk terketmesi üzücüdür. Şairin ince bir kılık değiştirme altında Hirsch-Hyacinth'in ağzından konuşmadığı birkaç pasaj bile yoktur ve bu karakterin yalnızca bir kendini taklit etme olduğu hemen kesinlik kazanır. Hirsch önceki adını bırakma nedenini ve neden şimdi kendini "Hyacinth" diye adlandırdığını anlatır. Sonra şöyle sürdürür açıklamasını: "Mühürümde zaten bir 'H' bulunması ayrı bir avantajdı; böylece yeni bir tane kazdırmam gerekmiyordu." Ama Heine de vaftiz olurken[1] aynı ekonomiyi yapmış, ilk adını "Harry"den "Heinrich"e değiştirmişti. Şairin biyografisini bilen herkes Heine'nin Hamburg'da (Hirsch-Hyacinth tipiyle bir başka bağlantıyı sağlayan bir yer) aynı adı taşıyan ve ailenin zengin bir kişisi olarak onun yaşamında önemli bir rol oynayan bir amcası olduğunu anımsayacaktır. Bu amca, aynı zamanda tıpkı Hirsch'e o denli samimilyonerce davranan Baron Rotschild gibi "Salomon" adını da taşıyordu. Hirsch-Hyacinth'in ağzında bir şakadan başka bir şey gibi gelmeyen şey, eğer onu yeğen Harry-Heinrich'e uygulayacak olursak derin bir acılık taşıyan bir özgeçmişi ortaya çıkarmaktadır. Her şeyin ötesinde o, aileden biriydi ve biz onun bu amcanın bir kızıyla evlenmek için yanıp tutuştuğunu da biliyoruz; ama kuzeni onu reddetti ve amcası her zaman kendisine biraz samimilyonerce, fakir bir akraba olarak davrandı. Hamburg'daki zengin kuzenleri onu hiçbir

[1] [Heine 27 yaşında vaftiz edilip Hıristiyan olmuştu.]

zaman ciddiye almadılar. Heine ailesine gelin gitmiş yaşlı teyzelerimden birinin, çekici, genç bir kadınken, bir gün aile sofrasında, silik ve topluluğun geri kalanının aşağısamayla davrandıkları bir gencin yanında oturduğuna ilişkin bir öykü anlattığını anımsıyorum. Kendisi de ona daha yakın davranmak için hiçbir neden görmemişti. Bu kayıtsız ve ihmal edilmiş kuzenin şair Heinrich Heine olduğunu ancak yıllar sonra anlayabilmişti. Heine'nin zengin akrabalarının bu dışlamasından gerek gençliğinde gerekse daha sonra ne denli ıstırap çektiğini gösteren en küçük bir kanıt yoktur. "Samimiyonerce" esprisinin fışkırdığı toprak işte bu öznel duyguydu.

Benzer öznel belirleyicilerin varlığından büyük alaycının öteki bazı esprilerinde de kuşku duyulabilir; ama bunun bu denli inandırıcı biçimde gösterilebildiği bir başka örneği ben bilmiyorum. Bu nedenle bu kişisel belirleyiciler hakkında daha kesin bir şeyler söylemeye çalışmak kolay değildir. Aslında, genel olarak, tek tek her esprinin kökeninde böyle karmaşık belirleyiciler öne sürmeye pek kalkışmayacağız. Başka ünlü kişilerce üretilmiş espriler de bizim incelememize daha uygun değildir. Espri-işleminin öznel belirleyicilerinin sıklıkla nevrotik hastalığın öznel belirleyicilerinden pek de farklı olmadığı yolunda bir izlenim ediniyoruz (örneğin Lichtenberg'in her tür eksantrikliği gösteren ağır bir hipokondriak[2] olduğunu öğrendiğimiz zaman). Esprilerin büyük çoğunluğu, özellikle de güncel olaylarla bağlantılı olarak durmadan yeni üretilenler, adsız olarak dolanır; insan bu üretimlerin ne tür insanlardan kaynaklandığını öğrenmek istiyor. Eğer insan başka yönlerden kayda değer olmadığı halde çevresinde esprici olarak bilinen ve pek çok tutulmuş esprinin kaynağı olan bu insanlardan biriyle tanışma olanağı bulsa, espricinin bütünleşmemiş bir kişiliği olduğunu, nevrotik bozukluklara yatkın bulunduğunu keşfedip şaşırabilirdi. Ancak belgesel kanıtların yetersizliği, bizim, varsayımımızı esprilerin oluşumu için böyle bir psikonevrotik durumun olağan ya da gerekli bir koşul olduğu biçiminde bir hipoteze dönüştürmemize engel olmaktadır.

---

[2] [Bedensel yakınmalar biçiminde kendini gösteren bir nevroz türü. Hastalık hastası. —ç.n.]

Daha saydam bir olguyu yine Yahudi esprileri sunmaktadır ki daha önce de söylediğim gibi (s. 142) bunları olağan olarak Yahudilerin kendileri yapar; oysa Yahudiler hakkında başka kaynaklardan gelen öyküler, gülünç öyküler ya da kaba aşağılamalar olmaktan öte bir düzeye pek ulaşamazlar. Onların esprilere katılımını belirleyen şey Heine'nin "samimilyonerce" esprisindekinin aynı gibidir .ve bunun önemi de, sözkonusu kişinin, eleştiri ya da saldırganlığı doğrudan oldukları sürece zor bulması ve ancak dolambaçlı yollardan olası görmesinde yatıyor gibidir.

Espri-işlemini belirleyen ya da destekleyen öteki öznel etmenler daha az karanlıkla örtülüdür. Masum esprilerin üretimi için güdüleyici güç, sıklıkla, kişinin zekâsını göstermek, kendini sergilemek için duyduğu hırslı bir zorlanmadır — cinsel alanda gösterimciliğe denk tutulabilecek bir içgüdü. Baskılanmaları bir dereceye kadar kararsız kalmış pek çok ketvurulmuş içgüdünün bulunması, kasıtlı esprilerin üretimi için en elverişli yatkınlığı sağlar. Böylece, bir kişinin özellikle cinsel yapısının tek tek öğeleri, bir esprinin yapısı için güdüler halinde ortaya çıkabilir. Tüm bir açıksaçık espriler sınıfı, insana, onları icat edenlerdeki örtülü gösterimcilik eğiliminin varlığını düşündürür; saldırgan kasıtlı espriler, en iyi biçimde, gerçek yaşamda cinselliklerinde az ya da çok ketvurulmuş, güçlü bir sadistik kesim bulunan kişilerde etkili olurlar.

Esprilerin öznel belirlenişini araştırmayı gerekli kılan ikinci olgu[3], genelde bilinen, hiç kimsenin bir espriyi yalnız kendisi için yapmakla yetinmediği yolundaki deneyimlerdir. Espriyi birine söyleme arzusu, espri-işleminin ayrılmaz bir parçasıdır; aslında bu arzu o denli güçlüdür ki sıklıkla ciddi biçimde üzerinde durulmaksızın yerine getirilir. Gülünç olgusunda da onu bir başkasına söylemek hoşnutluk yaratır ama gereksinim bağlayıcı değildir. Eğer kişi gülünç bir şeyle karşılaşırsa ondan kendi kendine de zevk alabilir. Bir espri ise tersine başka birine söylenmek *zorunda*'dır. Bir espri oluşturma ruhsal süreci, espri bir kişide ortaya çıktığında tamamlanmamış gibidir: geride, düşüncenin iletilmesiyle, espri oluşturmanın bilinmeyen sürecini bir sonuca ulaştırmaya çalışan bir şeyler kalmıştır.

[3] [Bkz. yukarıda s. 171.]

Bu, espriyi iletme arzusunun temelinin ne olduğunu ilk örnekte bulamayabiliriz. Ama esprileri gülünçten ayırdeden bir diğer özelliği görebiliriz. Eğer gülünç bir şeyle karşılaşırsam, her ne kadar bir başkasına anlatıp onu da güldürmek beni hoşnut ederse de, kendi kendime de yürekten gülebilirim. Ama bende oluşmuş, benim yaptığım bir *espriye*, bana verdiği şaşmaz hoşnutluğa karşın kendi başıma gülemem. Espriyi bir başkasına iletmeye gereksinme duymamın, esprinin ürettiği, bende yadsınmış ama diğer kişide ortaya çıkan kahkahayla bir biçimde ilişkili olması olasıdır.

O halde neden kendi esprime gülmüyorum? Ve bunda diğer kişinin rolü ne?

Önce ikinci soruyu ele alalım. Gülünç olgusunda genel olarak iki kişi sözkonusudur: ben ve kendisinde gülünç bir şeyler bulduğum ikinci bir kişi. Eğer cansız şeyler bana gülünç görünmüşse bu bir tür kişileştirme olup düşünsel yaşamımızda pek de nadir bir durum değildir. Gülünç süreç, bu iki kişiyle yetinir: ben ve nesne olan kişi; üçüncü bir kişi katılabilir ama şart değildir. İnsanın kendi sözleri ve düşünceleriyle *oynaması* biçimindeki espri yapma, nesne olarak bir kişi bulunmaksızın başlamaktadır. Ama daha önce, *şaka* ön döneminde bile, eğer şaka, oyun ve saçmalığı, mantığın protestolarından korumayı başarmışsa, sonucunu ileteceği bir başka kişiye gereksinir. Ama espri olgusunda, bu ikinci kişi, nesne olan kişiye değil *üçüncü* kişiye, gülünç olgusundaki "öteki" kişiye denk düşer. Şaka olgusunda sanki öteki kişiye espri-işleminin görevini başarıp başarmadığı konusunda karar verme yetkisi yüklenmiş gibidir — sanki bireyin kendisi bu konudaki yargısından emin değildir. Masum espriler, bir düşünceyi pekiştirmeye hizmet eden espriler de, hedeflerine varıp varmadıklarını irdeleyecek bir başka kişiye gereksinirler. Eğer bir espri, sergileme amacının ya da düşmanca bir amacın hizmetine girerse, gülünç olgusunda rol alan aynı üç kişi arasında bir ruhsal süreç olarak betimlenebilir; ancak bu kez üçüncü kişi tarafından oynanan rol farklıdır; esprilerdeki ruhsal süreç birinci kişi (kendisi) ile üçüncü (dıştaki kişi) arasında gerçekleşir, gülünç olgusundaki gibi kendisi ile nesne olan kişi arasında değil.

Espriler, üçüncü kişi açısından da öznel belirleyicilerle karşı karşıya kalırlar ve bunlar onların haz verici heyecan yaratma amaçlarını ulaşılmaz kılabilir. Shakespeare'in bize anımsattığı gibi (*Aşkın Çabaları Boşa Gitti*, V. Perde, 2. Sahne):

> Şakanın başarısı
> Kulağındadır dinleyenin
> Yapanın dilinde değil...

Ciddi düşüncelerle uğraşan bir mizaç içindeki bir kişi, şakanın, sözel hazzı kurtarmayı başardığını kanıtlamak için uygun biri değildir. Şakanın üçüncü kişisi olarak davranması için keyifli ya da hiç değilse kayıtsız bir durumda bulunması gerekir. Aynı engel masum ve kasıtlı esprilere de uygulanır; ancak ikincisinde esprinin hizmet etmeye çabaladığı amaçla zıtlaşma biçiminde daha ileri bir engel vardır. Eğer teşhir, çok saygın bir akrabasına uygulanıyorsa, üçüncü kişi, mükemmel bir açıksaçık espriye gülmeye istekli olamaz; bir papazlar ve rahipler topluluğu önünde hiç kimse Heine'nin katolik ve protestan din adamlarını perakendeci tüccarlar ve toptan ticaret yapan bir şirketin memurlarıyla kıyaslamasını [s. 117 v.s.] ortaya atmaya kalkışmaz; ve de benim karşıtımın sevgili dostlarından oluşan bir dinleyici topluluğu, benim onun hakkındaki esprili hakaretlerimi espri değil, hakaret olarak alır ve onları hazla değil kızgınlıkla karşılarlardı. Bir dereceye değin iyi niyet ya da bir tür tarafsızlık, esprinin amacına karşı çıkacak duyguları uyarabilecek herhangi bir etmenin olmaması, (eğer üçüncü kişinin, espri yapma sürecinin tamamlanmasında işbirliği yapması gerekiyorsa) vazgeçilmez bir koşuldur.

Esprinin işlemesine karşı bu türden hiçbir engel bulunmadığında, şimdi bizim irdelememize hedef olan görüngü ortaya çıkar: esprinin ürettiği haz, üçüncü kişide, esprinin yaratıcısında olduğundan çok daha belirgindir. İşitenin hazzının, espriyi yapanınkinden çok daha *şiddetli* olup olmadığını sorma eğilimi duymamız gerekirken, daha *belirgin* demekle yetinmek zorunda kaldık, çünkü doğal olarak hiçbir ölçme ve kıyaslama aracımız yok. Ancak ilk kişi esprisini, kural ola-

rak, gergince bir görünümle ürettikten sonra, dinleyenin, hazzının kanıtını, bir kahkaha patlamasıyla verdiğini görüyoruz. Eğer kendimin de dinlemiş olduğum bir espriyi yinelersem, eğer etkisini bozmak istemiyorsam, anlatırken tıpkı onu yapan kişi gibi davranmam gerekir. Şimdi, bu esprilere gülme etmeninden, espri oluşturma ruhsal sürecine ilişkin herhangi bir sonuç çıkarıp çıkaramayacağımız sorusu ortaya çıkıyor.

Bu noktada kahkahanın doğası hakkında öne sürülmüş ve yayımlanmış her şeyden söz etmek bizim niyetimiz olamaz. Böyle bir planımız olsa bile, Ribot'nun öğrencisi olan Dugas'nın kitabı *La psychologie du rire*'in (1902, I) [Gülmenin Psikolojisi —*ç.n.*] önsözündeki sözlerle ondan vazgeçerdik: "Il n'est pas de fait plus banal et plus étudié que le rire; il n'en est pas qui ait eu le don d'exciter d'avantage la curiosité du vulgaire et celle des philosophes; il n'en est pas sur lequel on ait receuilli plus d'observations et bâti plus de théories, et avec cela il n'en est pas qui demeure plus inexpliqué. On serait tenté de dire avec les sceptiques qu'il faut être content de rire et de ne pas chercher à savoir pourquoi on rit, d'autant que peut-être la réflexion tue le rire, et qu'il serait alors contradictoire qu'elle en découvrît les causes".[4]

Öte yandan, gülmenin mekanizması üzerine kendi düşünce çizgimize mükemmel biçimde uyan bir görüşü kendi amaçlarımız için kullanma fırsatını kaçırmayacağız. Aklımda Herbert Spencer'in "Gülmenin Fizyolojisi" (1860) üzerine incelemesinde yaptığı bir açıklama girişimi var. Spencer'e göre gülme, zihinsel uyarılmanın deşarjına ilişkin bir görüngüdür ve bu, uyarılmanın, ruhsal kullanımı sırasında, aniden bir engelle karşılaştığının kanıtıdır. Gülmeyle sonuçlanan ruhsal durumu aşağıdaki sözlerle tanımlıyor: "Gülme,

[4][Gülmekten daha sıradan ya da daha geniş olarak incelenmiş hiçbir eylem yoktur. Hem sıradan insanların, hem de düşünürlerin merakını daha fazla uyarmayı başarmış hiçbir şey yoktur. Üzerinde daha çok gözlem yapılmış, daha çok kuram inşa edilmiş bir şey de yoktur. Ama aynı zamanda ondan daha çok açıklanmadan kalmış şey de yoktur. Kuşkucular gibi gülmekle yetinmemiz ve neden güldüğümüzü anlamaya çalışmamamız gerektiğini, çünkü düşünmenin kahkahayı öldürebileceğini, bu yüzden de düşüncenin gülme nedenlerini keşfedeceğini sanmanın çelişki olduğunu söylemek yoldan çıkarıcı olurdu.]

doğal olarak ancak bilinç, şaşırtıcı biçimde büyük şeylerden küçüklere aktarıldığı zaman —ancak *alçalan* bir çözülme diyebileceğimiz bir durum bulunduğunda— ortaya çıkar."[5]

Oldukça benzer bir biçimde Fransız yazarları (örn. Dugas) gülmeyi bir "*detente*", bir gerilimin gevşeme görüngüsü olarak betimlerler. Bain'in [1865, 250] önerdiği formül de —"gülme alıkonulmadan bir kurtuluştur"[6]— bana, Spencer'in görüşünden bazı otoritelerin bizi inandırdığından çok daha az ayrı düşüyor gibi geliyor.

Yine de kısmen içindeki düşüncelere daha belirgin bir biçim vermek, kısmen de onları değiştirmek için, Spencer'in anlayışını düzeltmek gereğini duyuyoruz. Eğer daha önce özel ruhsal yolların yüklenmesinde kullanılmış bir ruhsal enerji kontenjanı, kullanılmaz hale gelmişse, serbestçe deşarj olsun diye gülmenin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Böyle bir hipotezle hangi "kötü bakışlar"ı çağırdığımızın farkındayız; ama Lipps'in gülünç ve mizahtan daha başka konulara da ışık tutması gereken kitabı *Komik und Humor*'dan (1898, 71) bir tümceyle savunmamızı yapmaya çalışacağız: "Sonunda özgün ruhbilimsel sorunlar her zaman ruhbilimin epeyce derinlerine götürür, öyle ki en dipte hiçbir ruhsal sorun ötekilerden yalıtılmış olarak ele alınamaz." "Ruhsal enerji" ve "Deşarj" kavramları ve de ruhsal enerjiyi bir nicelik olarak ele almak, benim düşüncelerimde, psikopatoloji olgularını felsefi olarak düzenlemeye başladığımdan beri bir

[5]Bu tanımlamadaki değişik noktalar, gülünç haz üzerine bir araştırmada ayrıntılı olarak incelenmeyi hak edebilirdi; bu daha önceden başka yazarlar tarafından yapılmıştır ve her durumda burada bizi ilgilendirmiyor. Spencer'in, deşarjın neden uyarılmaları gülmenin bedensel tablosunu oluşturan özel yolları tuttuğu hakkındaki açıklamasından hoşnut olduğunu sanmıyorum. Gülmenin fizyolojik açıklaması —yani, gülmeye özgü kassal eylemlerin izini sürme ya da onları yorumlama— gerek Darwin'den önce gerekse Darwin'den bu yana enine boyuna ele alınmıştır ama hâlâ en son açıklığa ulaşılmamıştır. Bu temaya yapılabilecek bir katkım var. Bildiğim kadarıyla gülümsemeye özgü, ağzın köşelerini yukarıya doğru kıvıran yüz devinimleri, ilk olarak memedeki bebekte, doyduğu ve doyum bulduğu ve de memeyi bırakıp uykuya daldığı zaman ortaya çıkar. Burada gülümseme, duyguların saf bir anlatımıdır; çünkü daha fazla besin almamaya karar verilmesine uyar ve her halde bir "yeterli" ya da "yeterinden de fazla"yı temsil eder. Hoşnutluk yaratan doygunluğun bu özgün anlatımı en sonunda gülmenin temel görüngüsü olan gülümsemenin hoşnutluk verici deşarj süreci ile daha sonraki ilişkisini yaratmıştır.

[6][Freud'un alıntısı yanlış: "... engellenmeden kurtuluştur." Anlamdaki hafif fark, buradaki tartışma açısından önemsizdir.]

alışkanlık halini almıştır; zaten *Düşlerin Yorumu* (1900*a*) kitabımda ben (Lipps ile aynı anlamda) "gerçekten ruhsal olarak etkin" olanın bilinçdışı süreçler olduğunu, bilinçliliğin içerikleri olmadığını yerleştirmeye çalıştım.[7] Yalnızca "Ruhsal yolların yüklenmesi"nden söz ettiğim zaman Lipps tarafından ortak olarak kullanılan benzetmelerden uzaklaşıyor gibiyim. Benim ruhsal enerjinin belli çağrışım yollarında yer değiştirebilirliği ve de ruhsal süreçlerin izlerinin hemen yıkılmaz direngenliği üzerine deneyimlerim, beni bilinçdışını böyle bir biçimde resmetme girişiminde bulunmaya yöneltmiştir. Yanlış anlaşılmaktan kaçınmak için bu ruhsal yolların, bugün yerli yerine oturmuş olan hücreler ve sinir lifleri ya da nöron [sinir hücresi —*ç.n.*] sistemleri olduğunu öne sürmeye kalkışmadığımı eklemeliyim;[8] — her ne kadar bu yolların, henüz gösterilemeyen bir tarzda, sinir sisteminin organik elemanları tarafından temsil edilmesi olası olsa bile.

Bu nedenle, hipotezimize göre, gülmede, o ana dek yükleme için kullanılmış bir ruhsal enerji toplamının, özgürce deşarjına izin verildiği koşullar bulunur. Ve gülme —doğru, tüm gülmeler değil ama kesinlikle espri olayındaki gülme— bir haz göstergesidir, bunun için biz bu hazla, daha önce varolan yüklemenin kaldırılması arasında bir bağlantı kurma eğiliminde olacağız. Eğer bir esprinin dinleyicisinin güldüğünü ama yaratıcısının gülemediğini görürsek, bu bize, dinleyenden bir yükleme harcamasının kaldırılmış ve deşarj edilmiş olduğunu, oysa esprinin oluşturulmasında ya kaldırma ya da deşarj olasılığı için bir engel bulunduğunu anlatabilir. İşitende, esprinin üçüncü kişisinde, ruhsal süreç, bu kişinin kendi hesabına pek küçük

[7]Lipps'in yukarıda söz edilen kitabının VIII. bölümündeki "Ruhsal Güç Üzerine" vb. kesimlere bkz. "Böylece aşağıdaki genel deyiş yerine oturur: Ruhsal yaşamın etmenleri, bilinçliliğin içerikleri değil kendileri bilinçdışı olan ruhsal süreçlerdir. Eğer yalnızca bilincin içeriklerini betimlemeyi arzu etmiyorsa, ruhbilimin görevi bu nedenle bu bilinçdışı süreçlerin doğasını, bilincin içeriklerinin özelliklerinden ve onların zamansal bağlantılarından çıkarmak olmalıdır. Ruhbilim bu süreçlerin bir kuramı olmalıdır. Ama bu türden bir ruhbilim çok kısa zamanda bu süreçlerin bilinç içerik-lerine uymayan pek çok özelliği olduğunu bulacaktır" (Lipps, *a.g.e.* 123-4). Ayrıca benim *Düşlerin Yorumu*'nun VII. Bölümüne bkz. [*P.F.K.*, 5, 326-9].

[8][Aslında on yıl kadar önce, Freud, ölümünden sonra yayımlanan "Bilimsel Bir Ruhbilimi Projesi" (Freud 1950*a*) nde tastamam bunu kanıtlamak için özenli ama sonuçsuz bir girişimde bulunmuştu.]

bir harcamayla espri hazzını almış olduğuna vurgu yapmaktan daha uygun bir biçimde pek de tanımlanamaz. Onun, espriyle ödüllendirildiği söylenebilir. Esprinin işittiği sözcükleri, zorunlu olarak, onda, büyük içsel ketvurmaların kendisinde de karşıt olduğu düşünce ya da düşünce dizisini ortaya çıkarmıştır. İlk kişi olarak onu kendiliğinden ortaya çıkarmak için kendi hesabına bir güç harcamak zorunda kalabilirdi, bunu yapmak için en azından düşünceye ketvurma, baskılama ya da bastırma gücüne denk düşecek kadar bir ruhsal harcama yapması gerekirdi. O, bu ruhsal harcamadan tasarruf etmiştir. Daha önceki tartışmalarımıza (s. 150) dayanarak bu hazzın onun ekonomisine denk düştüğünü söyleyebiliriz. Gülme mekanizması üzerine içgörümüz bizi, yasaklanmış düşüncenin bir işitsel algı yoluyla gelmesiyle, ketvurma için kullanılan yükleyici enerjinin ansızın gereksiz hale geldiğini ve kaldırıldığını böylece de gülme ile deşarj edilmeye hazır olduğunu söylemeye yöneltir. Olguları ifade etmenin iki yolu temelde aynı şeydir, çünkü ekonomi yapılan harcama tastamam gereksiz hale gelen ketvurmalara denk düşer. Ama ikinci anlatım yolu daha aydınlatıcıdır, çünkü o, bizim, espriyi işitenin ketvurucu yüklemenin kaldırılmasıyla özgür kalmış olan ruhsal enerji kontenjanıyla güldüğünü söylememize olanak verir; dinleyicinin bu kontenjanı kullandığını söyleyebiliriz.

İçinde esprinin biçimlendiği kişi gülmezse, bu, daha önce söylediğimiz gibi [s. 179] üçüncü kişide ister ketvurucu yüklemenin kaldırılması, isterse onun deşarj olma olasılığı biçiminde ortaya çıkanlardan bir uzaklaşmayı gösterir. Ancak bu seçeneklerden birincisi, hemen göreceğimiz gibi, işe yaramaz; ketvurucu yükleme ilk kişide de kaldırılmış olmalıdır, yoksa espri hiç gerçekleşmezdi, çünkü esprinin bilinçlenmesi, kesinlikle bu türden bir direncin üstesinden gelmektir; yoksa birinci kişi için geriye doğru izlendiğinde tastamam ketvurmanın kaldırılmasına varan espri hazzını duyumsamak olanaksız olurdu. O halde tüm bunlardan geriye öteki seçenek; yani birinci kişinin haz duyduğu halde gülemediği çünkü deşarj olasılığına birşeylerin karıştığı kalıyor. Gülmek için gerekli bir ön koşul olan deşarj olasılığına bu tür bir karışma, özgür kalan yükleme enerjisinin hemen bir başka endopsişik [ruh içi —*ç.n.*] kullanıma uygulanmasından ileri gelebilir. Dikkatimizin bu olasılığa çekilmiş

olması iyi bir şeydir ve ona olan ilgimiz çok kısa zamanda artacaktır. Ancak esprinin birinci kişisinde aynı sonuca yönelten bir başka koşul da saptanabilir. Ketvurucu yüklemenin kaldırılmasına karşın ortaya konabilecek hiçbir enerji kontenjanının özgürleşmemiş olması olasıdır. Bir esprinin birinci kişisinde belirli bir yeni ruhsal harcama kontenjanına denk düşmesi gereken espri-işlemi gerçekleşmiştir. Böylece ketvurmayı kaldıran gücü birinci kişinin kendisi üretmiştir. Bu hiç kuşkusuz onda bir haz, hatta kasıtlı espri durumunda çok belirgin bir haz yaratır çünkü espri-işleminin kendisinden sağlanan ön haz *başka* ketvurmaları da kaldırmayı başarır; ama espri işlemine ilişkin harcama —espriyi işitenin kaçındığı harcamanın aynısı— her durumda ketvurmanın kaldırılmasının sonucundaki üründen anlaşılır. Az önce söylediklerim, üçüncü kişiden espri ile bağlantılı olarak zihin işlemi için bir harcama yapması istenir istenmez, esprinin gülme etkisini yitirmesi gözlemiyle desteklenebilir. Espride yapılan imalar açık olmalı ve atlamalar kolayca doldurulabilmelidir; bilinçli zihinsel ilgide bir uyanma, genellikle esprinin etkisini olanaksız kılar. Burada esprilerle bilmeceler arasında önemli bir ayrım vardır. Belki espri-işlemi sırasındaki ruhsal gruplaşma, genel olarak kazanılmış olanın özgürce deşarjına elverişli değildir. Bu noktada daha ilerisini görebilecek bir konumda değil gibiyiz; problemimizin bir kesimine —üçüncü kişinin neye güldüğüne— ışık tutmada, öteki kesimden —birinci kişinin neden *gülmediği*— daha başarılı olduk.

Yine de eğer gülmenin belirleyicileri ve üçüncü kişideki ruhsal süreç üzerine bu görüşleri ısrarla benimsersek, esprilerin sahip olduğu bilinen, ama anlaşılmamış olan bir yığın garipliğe doyurucu bir açıklama getirebilecek bir konumda oluruz. Eğer deşarj olabilecek bir enerji kontenjanının üçüncü kişide serbest bırakılması gerekiyorsa yerine getirilmesi gereken ya da yüreklendirici olarak davranması arzu edilen çeşitli koşullar vardır: 1) Üçüncü kişinin gerçekten yükleyici harcamayı yaptığından emin olunmalıdır. 2) Yükleme harcamasına, serbest kaldığında, kendini motor deşarja sunacak yerde başka bir ruhsal kullanım bulmasın diye gözkulak olmalıdır. 3) Üçüncü kişide özgür bırakılacak yükün önceden şiddetlendirilmesi, daha yüksek bir düzeye çıkarılması bir avantajdan başka bir şey olamaz. Tüm bu hedeflere espri-işleminin toplu olarak ikincil ya da

yardımcı teknikler diye sınıflandırılabilecek özel yöntemleri hizmet eder:

[1] Bu koşulların birincisi, üçüncü kişinin espri dinleyicisi olmak için gerekli niteliklerinden birisini oluşturur. Onun birinci kişiyle, espri-işleminin üstesinden geldiği aynı içsel ketvurmalara sahip olacak biçimde yeterli bir ruhsal uzlaşma içinde bulunması gereklidir. Açıksaçıklığa tepki gösteren bir kişi, nükteli teşhir esprilerinden haz üretmeyi başaramayabilir; Herr N'in saldırıları, saldırma arzularını kendi haline bırakmaya alışmış eğitimsiz kişilerce anlaşılmayacaktır. Böylece her espri kendi toplumuna gereksinme duyar ve aynı esprilere gülme, derinlemesine bir ruhsal uzlaşma kanıtıdır. Burada ayrıca bize üçüncü kişide olup bitenleri çok daha kesin olarak tahmin etme olanağı veren bir noktaya ulaşıyoruz. Üçüncü kişi, alışkanlık gereği, birinci kişinin esprisinin üstesinden geldiği aynı ketvurmayı, kendinde uyandırmaya hazır olmalıdır; öyle ki espriyi işitir işitmez bir ketvurmaya hazır oluş zorlamayla ya da otomatik olarak uyansın. Gerçek bir harcama olarak kabul etmem gereken bu ketvurmaya hazır oluş, askerlikteki hareketlara benzer biçimde, aynı anda gereksiz ya da çok gecikmiş sayılabilir ve böylece *in statu nascendi* gülme olarak deşarj edilir.[9]

[2] Özgür deşarjı olası kılacak —serbest bırakılmış enerjinin başka biçimde kullanılmasının önlendiği— ikinci koşul çok daha önemli gibi gelmektedir. Bu, düşünceler bir espri içinde anlatıldığında, işitende güçlü biçimde heyecanlandırıcı düşünceler ortaya çıkardığında, esprinin etkisi hakkındaki belirsizliklerin teorik açıklamasını sağlar; bu durumda, esprinin amaçlarının, işitene egemen olan düşünce çemberi ile uyum içinde mi yoksa birbirine zıt mı olduğu sorunu onun dikkatinin espri yapma süreci üzerinde mi kalacağı yoksa geri mi çekileceğini belirler. Bununla birlikte daha da çok teorik ilgiyi çeken, işitenin dikkatini espri yapma sürecinden tümüyle ayırıp, bu sürecin kendi gidişini otomatik olarak izlemesine olanak verme sonucuna açıkça hizmet eden bir yardımcı teknikler sınıfıdır. "Bilinçsiz olarak" değil de "otomatik olarak" sözlerini bile bile kullandım, çünkü ilk tanımlama yanıltıcı olurdu. Burada yalnızca

[9] *Status Nascendi* kavramını Heymans (1896) biraz farklı bir bağlamda kullanmıştır.

espriyi işitince artmış bir dikkat yükünün alıkonması sorunu vardır; ve bu yan tekniklerin yararlılığı, bizi, özgürleşmiş yükleyici enerjinin, gözden geçirilip yeniden kullanılmasında, dikkat yükünün kesinlikle büyük bir payı olduğundan haklı olarak kuşkulanmaya yöneltir.

Gereksiz hale gelmiş yüklerin endopsişik kullanımından kaçınmak kolay görünmemektedir çünkü düşünce süreçlerimizde bu yükleri, enerjilerinde deşarjla hiçbir kayıp olmaksızın, bir yoldan ötekine geçirmeye sürekli bir alışkanlığımız vardır. Espriler bu hedef açısından aşağıdaki yöntemleri kullandırırlar. İlk olarak, dikkat için daha az sayıda saldırı noktası bırakmak üzere anlatımlarını olabildiğince kısa tutmaya çabalarlar. İkinci olarak kolay anlaşılır olma koşullarını gözetirler (yukarıya [s. 181] bkz.); değişik düşünce yolları arasında bir seçmeyi gerektirecek zihinsel işleme gereksinme yaratır yaratmaz, etkilerini, yalnızca düşüncenin kaçınılmaz harcaması nedeniyle değil, dikkati uyandırma nedeniyle de tehlikeye sokmuş olurlar. Ama bunun yanında esprilerin anlatım biçimine dikkati yakalayan bir şeyler yerleştirerek dikkati dağıtırlar; bu arada da ketvurucu yüklerin serbestleşmesi ve deşarjı kesintiye uğramadan tamamlanabilir. Bu hedefe esprinin sözlerindeki atlamalarla ulaşılır; bunlar boşlukları doldurmak için kışkırtmada bulunur ve bu yolla espri yapma sürecini dikkatten uzak tutmayı başarırlar. Burada dikkati çeken bilmece tekniği [s. 181-2] herhalde espri-işleminin hizmetine sokulmaktadır. Çok daha etkin olanlar özellikle bazı kasıtlı espri gruplarında bulduğumuz cephelerdir (s. 135 v.s.). Usavurma cepheleri, dikkati, hayran olunacak biçimde onu uzak tutma görevini yerine getirirler. Yanıtın nesinin yanlış olduğunu araştırmaya başlarken zaten gülüyoruzdur; dikkatimiz hazırlıksız yakalanmış ve serbestleşmiş ketvurucu yüklerin deşarjı tamamlanmıştır. Aynı durum, espri tekniğinin yardımına gülüncün geldiği, *gülünç* cepheli espriler için de geçerlidir. Gülünç bir cephe, bir esprinin etkinliğini pek çok yoldan artırır; yalnızca dikkati yakalayarak espri yapma sürecinin otomatizmasını olası kılmaz, aynı zamanda gülünç türden bir deşarjı öne sürerek espri tarafından yapılan deşarjı kolaylaştırır. Burada gülünç, tastamam rüşvetçi bir ön haz gibi işlemektedir ve biz bu yoldan bazı esprilerin, espri yapmanın sıradan yöntemlerinin

ürettiği ön hazzı nasıl tümüyle terk edebildiğini ve yalnızca gülünçü ön haz için kullandığını anlayabiliriz. Asıl espri teknikleri arasında özellikle yerdeğiştirme ve saçma birşeyle temsil de, diğer özelliklerinin ötesinde, espri yapma sürecinin otomatik gidişi için arzulanır olan bir dikkat dağıtmaya yol açarlar.[10]

Daha önce tahmin edebildiğimiz ve bundan sonra daha açık olarak göreceğimiz üzere, dikkatin dağıtılması koşulunda, bir espriyi işitenin ruhsal sürecindeki, hiç de önemsiz olmayan, bir özelliği bulmuş oluyoruz.[11] Bununla bağlantılı olarak anlayabileceğimiz başka şeyler de vardır. İlk olarak, çözümleyici bir araştırmayla keşfedebildiğimiz halde, bir espride neye güldüğümüzü neden pek de bilemediğimiz sorusu var. Gülme, gerçekten yalnızca bizim bilinçli dikkatimiz üzerin-

---

[10]Espri tekniğinin bir diğer ilginç özelliğini de bir yerdeğiştirme esprisiyle bağlantılı olarak tartışmak istiyorum. Bir keresinde, dahi aktrist Gallmeyer'e (resmi bir soruşturma sırasında) tatsız "Yaşınız kaç?" sorusu sorulmuş, o da bir Gretchen ses tonuyla ve gözlerini utançla yere indirerek "Brünn'de" diye yanıtlamış. Bu bir yerdeğiştirme modelidir. Yaşı sorulunca doğum yerini söyleyerek yanıt vermiştir. Böylece bir sonraki soruya atlamış ve bu sorunun geçilmesinden hoşnut olacağını anlatmıştır. Bu örnekte yine de esprilerin özelliğinin tüm saflığıyla anlatılmadığını duyumsayabiliriz. Sorunun geçiştirildiği çok açıktır, yerdeğiştirme çok belirgindir. Dikkatimiz hemen sözkonusu olanın istemli bir yerdeğiştirme olduğunu kavrar. Öteki yerdeğiştirme esprilerinde kılık değiştirmiştir; dikkatimiz onu araştırma çabası tarafından yakalanmıştır. S. 86'da kaydedilen yerdeğiştirme esprisinde bir binek atı üzerine söyleşiye verilen "sabahın altı buçuğunda Pressburg'da ne işim var?" yanıtında da yerdeğiştirme belirgindir. Ama burada anlamsızlığı nedeniyle dikkat üzerinde karıştırıcı bir etkisi vardır. Oysa aktristin soruşturmasında onun yerdeğiştirme yanıtını anında farkediyoruz. — [*1912'de eklenen:*] *"Scherzfragen"* (eğlenceli sorular) diye bildiğimiz şeyler en iyi teknikleri kullanmalarının ötesinde esprilerden bir başka yönde ayrılırlar. İşte onlardan yerdeğiştirme tekniğini kullanan bir örnek: — "Babasını ve annesini yiyen yamyama ne denir?" —"Yetim"— "Ya öteki tüm akrabalarını da yemişse?" — "Tek varis"—"Peki böyle bir canavar sevecenliği nereden bulur?" — "Sözlükteki 'S' harfinde". Bu türden "eğlenceli sorular" gerçek espriler değildir; çünkü ortaya attıkları yanıtlar esprilerdeki imalarda, atlamalarda vb. olduğu biçimde tahmin edilemez. [Josefine Gallmeyer (1838-84) Viyana'da son derece ünlü bir komedi aktristiydi.]

[11][Freud çoğu işlevin aslında bilinçli dikkatin yokluğunda daha iyi gerçekleştiğine başka yerlerde değinmiştir. Örneğin *Giriş Konferansları*'nın (1916-1917) *P.F.L.*, I, 55. ikincisine bkz. Ayrıca daha sonra dikkati dağıtma planının hipnotik telkinde de kullanılan bir teknik olduğunu göstermiştir. *Grup Ruhbilimi*'nin (1912*c*) X Bölümüne bkz. Aynı yöntemin belirli düşünce okuma olgularında da işlediği yolundaki görüşünü de ölümünden sonra yayımlanan (1941*d* [1921]) "Ruhçözümleme ve Telepati" makalesinde anlatmıştır. Plan düşüncesine ilişkin ilk izler olasılıkla kendi "basınç" tekniğinin mekanizmasının açıklandığı *Histeri Üzerine Çalışmalar* (1895*d*) *P.F.L.* 3, 354-5'a Freud'un teknik katkısında görülebilir.]

den uzak tutulduğunda mümkün olan otomatik bir sürecin ürünüdür. İkinci olarak, espriler hakkında, onların, işiten üzerindeki tam etkilerini, ancak onun için yeni olduklarında, ona bir sürpriz olarak geldiklerinde ürettikleri biçimindeki garip olguyu da kavrayabiliriz. Esprilerin bu özelliği (ki onların ömrünün kısalığını belirler ve sürekli yeni esprilerin üretimini uyarır) açıkça birilerini şaşırtma ya da hazırlıksız yakalamaya dayalı olup, ikinci bir kez başarılı olamayacağını da düşündürür. Bir espri yinelendiğinde onunla ilgili anılar canlanırken dikkat esprinin ilk işitildiği ana geri döner. Buradan da kişinin işittiği bir espriyi onu henüz işitmemiş insanlara anlatma arzusunu kavrayabiliriz. İnsan belki de esprinin yeni olmamasına bağlı olarak yitirmiş olduğu bir zevk olasılığını, onu yeni işiten üzerindeki izlenimle gidermektedir. Bu, esprinin yaratıcısını, anında espriyi bir başkasına anlatmaya yönelten benzer bir dürtü olabilir.

[3] Üçüncü olarak —ama bu kez gerekli koşullar olarak değil yalnızca espri yapma sürecinin pekiştiricileri olarak— deşarj sağlayan kontenjanı arttırdığı ve bu yoldan esprinin etkisini şiddetlendirdiği hesaplanmış olan espri-işleminin yardımcı teknik yöntemlerini öne süreceğim. Bunların espriye yöneltilen dikkati de büyük ölçüde arttırdıkları doğrudur; ancak eşzamanlı olarak dikkati yakalamak ve onun devinimine ketvurmak yoluyla bu etkiyi zararsız kılarlar. İlgi ve şaşkınlığı uyaran, her şey —böylece özellikle saçmalık ve zıtlık da, bazı otoritelerin esprilerin temel özellikleri arasına sokmaya çalıştıkları ama benim yalnızca esprilerin etkilerini şiddetlendirmek için bir araç saydığım "düşüncelerin karşıtlığı" [s. 42 v.s.] da— bu iki yönde iş görür. Şaşırtıcı herhangi bir şey, işitende, Lipps'in "Ruhsal sönme" [s. 150] dediği enerji dağılımı durumunu ortaya çıkarır; ve de Lipps önceki sönme ne denli yüksekse "deşarj"ın o denli güçlü olacağını varsayarken kuşkusuz haklıydı. Lipps'in sözlerinin özellikle esprilerle değil genel olarak gülünçle ilişkili olduğu doğrudur ama esprilerde de bir ketvurucu yük deşarjının aynı biçimde sönmenin yüksekliğiyle artmasını en olası durum sayabiliriz.

Şimdi espri tekniklerinin genelde iki tür amaç —birinci kişide esprinin yapılanmasını olası kılanlar ve esprinin üçüncü kişi üzerinde

olası en büyük haz etkisi yaratmasını güvence altına almaya yönelik olanlar— tarafından belirlendiğini anlamaya başlıyoruz. Esprilerin, Janus[12] benzeri, özgün haz ürünlerini eleştirel mantığın saldırılarından koruyan çift yüzlü cephe özelliği ile ön haz mekanizması bu amaçlardan ilkine aittir; tekniğin, bu bölümde sayılan koşullar tarafından daha da karmaşıklaştırılması, esprinin üçüncü kişisi için gözden ırakta oluşur. Bir espri bu nedenle aynı anda iki efendiye hizmet eden bir sahtekârdır. Esprilerde haz kazanmayı hedefleyen şey sanki ilk kişide onlara karşı içsel ve aşılmaz engeller varmış gibi üçüncü kişinin gözüyle hesaplanır. Ve bu bize bu üçüncü kişinin, espri yapma sürecinin tamamlanmasında ne denli vazgeçilmez olduğu konusunda net bir izlenim verir. Ancak üçüncü kişideki bu sürecin doğası hakkında oldukça iyi bir içgörü kazanabildiğimiz halde, birinci kişide buna denk düşen süreç hâlâ karanlıkta kalmış görünüyor. Sorduğumuz [s. 174-75] "Neden kendi yaptığımız espriye gülemiyoruz?" ve "Neden kendi esprimizi başka birine anlatmaya güdüleniriz?" sorularından birincisi, henüz yanıtlanmadı. Açıklanması gereken iki olgu arasında yakın bir ilişki bulunduğundan yalnızca kuşkulanabiliriz: esprilerimizi başka birine anlatmaya zorlanırız *çünkü* ona kendimiz gülemeyiz. *Üçüncü* kişiye dağılmış olan haz sağlama ve deşarj etme koşulları üzerine içgörümüz, bizim birinci kişi açısından onda deşarj koşulları oluştuğunu, haz sağlama koşullarının ise ancak eksik olarak giderildiğini düşünmemize neden olur. Böyle olunca bizim için olanaksız olan gülmeyi, güldürülmüş olan kişiden aldığımız izlenimle dolaylı yoldan sağlayarak, hazzımızı arttırdığımız tartışma götürmez. Dugas'nın dediği gibi sanki "*par ricochet*" [geri tepme ile] güleriz. Gülme ruhsal durumların hayli bulaşıcı olanları arasındadır. Esprimi söyleyerek diğer kişiyi güldürünce aslında onu kendi gülmemi uyarmak için kullanmış oluyorum; ve insan gerçekten ciddi bir yüzle bir espriyi anlatmaya başlayan bir kişinin, sonradan diğer kişinin gülmesine ılımlı bir gülmeyle katıldığını gözlemleyebilir. Buna göre esprimi bir başka kişiye anlatmak, çeşitli amaçlara hizmet ediyor gibidir: birincisi, bana espri-işleminin başarılı olduğuna ilişkin nesnel

[12][Janus: eski İtalyan tanrısı. Kapıların, geçitlerin başlangıç ve bitişlerin bekçisi. Başının önünde ve arkasında iki yüzle temsil edilirdi. —*ç.n.*]

bir kesinlik sağlamaya; ikinci olarak, öteki kişinin üzerindeki tepkisiyle kendi hazzımı tamamlamaya; ve üçüncü olarak da —kişinin kendisinin üretmediği bir espriyi yüklenmesi sözkonusu olduğunda— esprinin yeni olmamasından doğan haz yitimini gidermeye.

İki kişi arasında yer alan esprilerdeki ruhsal süreçler üzerine yaptığımız bu tartışmaları bitirirken, espriler üzerine ruhbilimsel bir görüşe ulaşmadaki önemleri nedeniyle onların teknikleri üzerine ilk açıklamalarımızdan beri aklımızda bulunan ekonomi etmenlerine yeniden göz atabiliriz. Bu ekonominin en açık ama en basit yönünü —yani sözcüklerin kullanımında ve düşünce zincirlerini oluşturmada olası en büyük kısıtlanmalarda olduğu gibi genel bir ruhsal harcamadan kaçınma sorunu olduğunu— çoktan beri terk etmiş bulunuyoruz. O dönemde bile kısa ya da özlü olmasının bir espri yapmaya yetmediğini kendimize söylemiştik [s. 76]. Bir esprinin kısalığı kendine özgüdür — "espri"li kısalık. Sözcüklerle ve düşüncelerle oynamaktan üreyen özgün haz ürününün saf harcama ekonomisinden türediği doğrudur; ancak oyundan espriye doğru gelişim içinde ekonomi eğilimi de hedeflerini değiştirmelidir, çünkü aynı sözcüğün kullanımı ya da düşünceleri birbirine bağlamak için yeni bir yoldan kaçınma ile sağlanan ekonomi, zihinsel etkinliğimiz sırasında yaptığımız büyük harcama yanında hesaba katılmayabilir. Belki de ruhsal ekonomi ile ticari bir işletme arasında kıyaslama yapabilirim. İşletmede ciro çok düşük olduğu sürece önemli olan genel olarak masrafın çok düşük tutulması ve yönetim harcamalarının en aza indirilmesidir. Harcamanın mutlak büyüklüğünde ekonomi sözkonusudur. Daha sonra iş genişleyince yönetim harcamalarının önemi azalır; harcama miktarında ulaşılan yükseklik, ciro ve kâr yeterince arttığı sürece, artık önemli değildir. İş yönetiminde harcamalarda tutucu olmak yıpratıcı, hatta kesinlikle yıkıcı olurdu. Yine de harcama mutlak olarak büyük olduğunda, ekonomi eğilimine hiç yer kalmadığını sanmak da yanlıştır. Yöneticinin aklı, eğer o ekonomiye eğilimli ise, artık ayrıntılarda ekonomiye yönelecektir. Eğer bir parça iş, eskisinden daha düşük bir maliyetle gerçekleşebilirse, doyum bulacaktır; ekonomi toplam harcamayla kıyaslandığında ne denli küçük görünürse görünsün. Tam benzer bir biçimde bizim karmaşık ruhsal işletmemizde de (günlük olaylardan görülebileceği gibi) ayrıntıda

ekonomi bir haz kaynağı olarak kalır. Daha önce odasını havagazıyla aydınlatırken şimdi elektrik donanımına sahip olan herkes, elektrik düğmesini her çevirişte, belirgin bir haz duyacaktır; düğmeleri çevirdiği anda, havagazını yakmak için gerekli karmaşık manevralara ilişkin anıları canlandığı sürece bu hazzı duyacaktır. Benzer biçimde, bir esprinin neden olduğu ketvurucu ruhsal harcamanın ekonomisi —her ne kadar bunlar bizim toplam ruhsal harcamamıza kıyasla küçükse de— bizim için bir haz kaynağı olarak kalacaktır; çünkü onlar, bizim yapmaya alıştığımız ve bu kez de yapmaya hazırlandığımız özel bir harcamadan ekonomi sağlarlar. Harcamanın umulan ve hazırlanılan bir harcama olması etmeni şaşmaz biçimde öne çıkar.

Az önce sözkonusu ettiğimiz türden yerel bir ekonomi bize anlık bir haz vermeyi başarır; ancak bu noktada ekonomi yapılmış olan şey başka bir yerde kullanılmadıkça kalıcı bir rahatlama sağlamaz. Ancak bu başka yerde kullanmadan kaçınılabilirse bu özel ekonomi ruhsal harcamadan genel bir kurtuluşa dönüşür. Böylece esprilerin ruhsal süreçleri üzerine daha iyi bir kavrayışa ulaşınca rahatlama etmeni ekonominin yerini alıyor. Bunlardan birincisinin daha büyük bir haz duygusu verdiği açıktır. Esprinin birinci kişisindeki süreç, ketvurmayı kaldırıp yerel harcamayı azaltarak haz üretir; ancak araya giren üçüncü kişi aracılığıyla deşarjdan genel bir rahatlama sağlanana dek bu süreç tamamlanamaz gibidir.

C – KURAMSAL KESİM

VI

ESPRİLERİN DÜŞLER VE BİLİNÇDIŞI İLE İLİŞKİSİ

ESPRİLERİN tekniklerini bulup çıkarmayla uğraştığım bölümün sonunda (s. 117 v.s.) bulduğumuz üzere esprileri üretmede rol oynayan, yerine-geçen oluşumuyla birlikte ya da onsuz yoğunlaştırma, anlamsızla ya da karşıtıyla temsil, dolaylı temsil vb. süreçlerin "düş-işlemi" süreçleri ile çok derinlemesine bir uzlaşma gösterdiğine değinmiştim. Dahası bir yandan bu benzerlikleri daha yakından ele alacağımızı, öte yandan da espriler ile düşlerde var gibi görünen ortak öğeyi inceleyeceğimizi vaat etmiştim. Eğer bu kıyaslamanın iki nesnesinden birinin —düş-işlemi— okurlarım tarafından zaten bilindiğini varsayarsam benim için bu kıyaslamayı başarmak daha kolay olacaktır. Ancak belki de bu varsayımda bulunmamak daha akıllıca olacaktır. *Düşlerin Yorumu*'nun 1900'de yayımlandığında uzman meslekdaşlarım arasında "aydınlanma"dan çok "şaşkınlık" yarattığı yolunda bir izlenimim var; ve de daha geniş okur çevrelerinin kitabın içeriğini kolayca anımsanabilen ve geleneksel olarak yanlış kullanılan bir anahtar sözcüğe ("istek doyurmak") indirgemekle yetindiğini biliyorum.

Burada ele alınan sorunlarla süregelen uğraşım —ki bir ruhsağaltımcı olarak tıbbi uygulamam bana bol olanak sağlamıştır— beni düşünce çizgimde sapma ya da gelişme yaratabilecek herhangi bir şeyle karşı karşıya getirmemiştir; bu nedenle okurlarımın anlayışı bana yetişene ya da mantıklı eleştiriler görüşümdeki temel yanlışları bana gösterene dek sakince bekleyebilirim. Şimdi, esprilerle kıyaslama yapma amacıyla, kısa ve öz olarak düşler ve düş-işlemi hakkında en temel bilgileri yineleyeceğim.

Bir düşü, kural olarak, onun, uyandıktan sonra bizde kalan, bir anı parçasından tanıyoruz. O, bir deneyimi taklit eden ve düşünce süreçleri (düşteki "bilgi") ile duygu anlatımlarının karışmış olabildiği, çoğunlukla görsel ama başka türde de olan bir duyusal izlenimler ağı, şebekesi olarak ortaya çıkar. Bu yüzden düşten anımsadıklarımıza "*düşün görünür içeriği*" adını verdim. O, sıklıkla, tümüyle saçmadır ve kargaşa içindedir — bazen yalnızca biri ya da öteki. Ama bazı sıkıntı düşlerinde olduğu gibi oldukça tutarlı bile olsa zihinsel yaşamımızı, kökenini insanın hiçbir biçimde bulamadığı, yabancı birşeylerle yüzyüze getirir. Düşlerin bu özelliklerinin açıklaması bugüne dek düşleri sinirsel elemanların düzensiz, çözük ve deyim yerindeyse "uykulu" etkinliği sayarak düşlerin kendisinde aranmıştır.

Bense tersine, bu garip "görünür" düş içeriğinin, "*gizli düş düşünceleri*" adını hak eden belirli mantıklı ruhsal yapıların parçalanmış ve karışmış bir kopyası halinde, anlaşılır kılınabileceğini gösterdim. Bir bütün olarak, olası açık anlamlarını gözönüne almaksızın, düşlerin görünen içeriğini öğelerine ayırarak ve sonra da artık yalıtılmış elemanlar olan şeylerin herbirinden başlayan çağrışım ipliklerini izleyerek bu gizli düşünceler hakkında bir bilgiye ulaşırız. Bunlar birbiri içine geçen ve sonunda yalnızca son derece mantıklı olmayıp zihinsel süreçlerimizin bilinen bağlamına da kolayca uyabilen bir doku oluştururlar. Bu çözümleme boyunca düşün içeriği bizim aklımızı karıştıran tüm garipliklerinden ayıklanmış olacaktır. Ama çözümlemenin başarıya ulaşması isteniyorsa, çözümleme sürerken, durmadan çeşitli ara çağrışımların üretilmesine yol açan eleştirel karşı çıkışları kesinlikle reddetmeliyiz.

Düşün, anımsanan görünür içeriği ile, bu şekilde keşfedilen gizli düşüncelerinin kıyaslanması "düş-işlemi" kavramını ortaya çıkarır. Düş-işlemi, düş düşüncelerini görünen düşe dönüştüren biçim değiştirici süreçlerin genel toplamının adıdır. Daha önce düşe yüklediğimiz şaşkınlık şimdi düş-işlemine yöneltilmiştir.

Ancak düş-işleminin gerçekleştirilmesi aşağıdaki gibi olur. Gün boyunca inşa edilmiş ve tümüyle üstesinden gelinmemiş genellikle çok karmaşık bir düşünce dokusu —"günün kalıntısı"— ona gereken enerji kontenjanını —"ilgi"— gece boyunca da sürdürür ve uykuyu bozmakla tehdit eder. Bu "gün kalıntısı" düş-işlemi ile düşe dönüş-

türülür ve uyku için zararsız hale getirilir. Düş-işlemine bir dayanak noktası oluşturması için "gün kalıntısı" —doyurulması pek de zor olmayan— bir arzuyu oluşturabilmelidir. Düş düşüncelerinden doğan arzu, ön dönemi ve daha sonra da düşün çekirdeğini oluşturur. Çözümlemelerden —düş teorisinden değil— türeyen deneyim, bizi, çocuklarda uyanıklık yaşamından arta kalmış herhangi bir isteğin, bağlantılı ve akıllıca ortaya çıkan, ama kısa olan ve kolayca bir istek-doyurma olduğu ayırdedilen bir düşü üretmek için yeterli olduğu konusunda aydınlatır. Erişkinlerde ise düşü yaratan isteğin, bilinçli düşünceye yabancı bir istek —bastırılmış bir istek—olması, ya da en azından bilinç tarafından bilinmeyen pekiştirmeleri bulunması genel bir bağlayıcı koşul gibidir. Bilinçdışının varlığını yukarıda [s. 179 v.s.] açıklanan anlamda kabul etmeksizin düş kuramını daha fazla geliştiremez ya da düş çözümlemeleri sırasında karşılaşılan malzemeyi yorumlayamazdım. Bu bilinçdışı isteğin düş düşüncelerinin bilinçli mantıklı malzemesi üzerine etkisi düşü üretir. Bu olurken düş, bilinçdışının derinliklerine doğru sürüklenir ya da daha doğrusu bilinçdışı düşünce süreçleri düzeyinde rastlanan ve bu düzeye özgü olan bir işleme teslim olur. Bu güne dek yalnızca "düş-işleminin" sonuçları, bize gerçekten, bilinçdışı düşünce özelliklerini ve onun bilinçli hale gelme yeteneği olan düşünceden —bilinç öncesi düşünce— farkını tanıtmıştır.

Yeni, basitlikten yoksun ve bizim düşünce alışkanlıklarımıza ters düşen bir kuram kısa bir sunuşla pek de açıklık kazanamaz. Bu nedenle bu değinmelerimden tek amacım, benim *Düşlerin Yorumu*'nda bilinçdışının daha tam ele alınışına ve de bana en önemlisi gibi gelen Lipps'in yazdıklarına dikkati çekmektir. İyi bir akademik felsefe eğitiminin çekiciliğine kapılmış ya da görüşlerini uzaktan, bazı sözde felsefe sistemlerinden almış bir kişi, terimin benim ve Lipps'in kullandığı anlamda bir "bilinçdışı ruhsal" varsayımına karşı çıkacak, ruhsal olanın tanımı temelinde bunun olanaksızlığını kanıtlamayı yeğleyecektir. Ancak tanımlar bir gelenek sorunudur ve değişebilir. Sıklıkla, bilinçdışını saçma ve olanaksız olduğu için reddeden kişilerin, izlenimlerini, hiç değilse benim onu tanıma gerekliliğine ulaştığım kaynaklardan edinmediklerini görmüşümdür. Bu bilinçdışı karşıtları, hiçbir zaman hipnoz sonrası telkin etkilerine tanık olma-

mışlardır ve ben onlara hipnotize edilmemiş nevrotiklere yaptığım çözümlemelerden örnekler verdiğimde büyük şaşkınlıklara düşmüşlerdir. Bilinçdışının gerçekten bilmediğimiz ama zorlayıcı imalarla yerine getirilmeye zorladığımız birşeyler olduğu düşüncesini hiçbir zaman kavrayamamışlardır; onu, bilinçli hale gelme yeteneği olan ama o anda üzerinde düşünülmemiş "dikkatin odak noktasını" işgal etmemiş bir şey olarak anlamışlardır. Kendi düşlerinden birini çözümleyerek kendi akıllarında bu gibi bilinçdışı düşüncelerin varlığı konusunda kendilerini inandırmaya bile çabalamamışlar ve bunu onlarla birlikte göstermeye çalıştığımda yalnızca kendi çağrışımlarını şaşkınlık ve karmaşa ile karşılamışlardır. "Bilinçdışı"nı kabul etmenin yolunda köklü coşkusal dirençlerin dikildiği ve bunların, hiç kimsenin kendi bilinçdışını bilmek istememesi olgusuna dayandığı, en geçerli yolun da o olasılığı tümden yadsımak olduğu doğrultusunda bir izlenim edinmiş bulunuyorum.

O halde —konudan bu uzaklaşmadan sonra yeniden döndüğüm— düş-işlemi, istek kipindeki düşünceyi en garip revizyona uğratır. İlk olarak, istek kipinden durum kipine bir adım atar; "keşke"nin yerine "...dır" ı getirir. Sonra bu "...dır"a varsanısal bir temsil verilir; işte benim düş-işleminde "gerileme" [regresyon] diye tanımladığım budur — düşüncelerden algısal imgeleme yönelten yol ya da henüz bilinmeyen zihinsel aygıt topografisi (ki bu anatomik anlamda olmamalıdır) terminolojisini kullanmak gerekirse düşünce yapıları bölgesinden duyusal algılar bölgesine götüren yol. Zihinsel karmaşıklıkların gelişimine göre ters yön izlenen bu yolda düş düşünceleri resimsel bir nitelik kazanır ve sonunda görünür "düş resmi"nin, çekirdeği oluşturduğu, plastik bir konuma ulaşılır. Düş düşüncelerinin duyusal biçimde temsil edilmesini olası kılmak için onların anlatımları da daha ileri düzeltmelere uğratılmak zorundadır. Ancak düşünceler yeniden duyusal imgelere değişirken onlarda, bazıları şaşırtıcı gelen daha ileri değişimler de oluşur. Gerilemenin bir yan sonucu olarak, düşünceler arasında, onları birbirine bağlayan tüm içsel ilişkilerin görünür düşte yitmesini kavrayabiliriz. Diyebiliriz ki, düş-işlemi, düşünceleri birbirine ulayan mantıksal ilişkileri değil yalnızca onların hammaddesini sunmayı üstlenir ya da tüm olaylarda mantıksal ilişkileri gözardı etme özgürlüğünü korur. Öte yandan düş-

işleminin gerilemeye, duyusal imgelere geri dönmeye yoramadığımız bir kesimi de vardır ve bizim esprilerin oluşumuna benzetmemizde önemli bir ağırlığı olan da bu kesimdir. Düş-işleminin gidişi içinde düş düşüncelerinin malzemesi oldukça olağandışı bir sıkışma ya da *yoğunlaşma*'ya uğrar. Bunun için bir başlangıç noktası, düş düşünceleri içinde ister rastlantısal olarak isterse içerikleri gereği varolabilen herhangi bir ortak öğe tarafından sağlanır. Kural olarak bunlar herhangi bir belirgin yoğunlaştırma için yeterli olmadığından düş-işlemi içinde yeni yapay ve geçici ortak öğeler yaratılır ve bu sonuca ulaşırken gerçekte sesleri farklı anlamlar ifade eden sözcüklerin kullanımı yeğlenir. Yeni yaratılmış ortak yoğunlaştırma öğeleri düşün görünür içeriğine düş düşüncelerinin temsilcileri olarak girerler öyle ki düşün bir öğesi, düş düşünceleri içinde bir düğüm noktası ya da bağlantı oluşturur ve bunlar diğerlerine kıyasla oldukça genel olarak "aşırı belirlenmiş" diye tanımlanabilir. Yoğunlaştırma olgusu, düş-işleminin en kolay ayırdedilebilmesi gereken parçasıdır. Düş yoğunlaştırmasının yaygınlığı konusunda iyi bir izlenim edinmek için yalnızca düşün yazılı metni ile çözümleme ile ulaşılan düş düşüncelerinin kaydını karşılaştırmak gerekir.

İnsanın, düş düşüncelerinde düş-işlemi tarafından gerçekleştirilen ikinci büyük değiştirmeyi —benim "düş *yerdeğişimi*" adını verdiğim süreci— kendine kanıtlaması daha zordur. Bu, bir düş düşüncesinin kıyılarında yer alan ve önemi az olan şeylerin merkezî bir yer işgal etmesi ve görünür düşte büyük duygusal şiddetle ortaya çıkması ya da bunun tersi biçiminde sergilenir. Bu, düşe, düş düşünceleriyle bağlantılı olarak yer değiştirmiş görünümü verir ve düşün, uyanıklık zihinsel yaşamını yabancı ve anlaşılmaz bir şeylerle yüzyüze getirmesinin kesin nedeni bu yerdeğiştirmedir. Bu türden bir yerdeğiştirmenin ortaya çıkabilmesi için yükleyici enerjinin, ketvurulmamış biçimde önemli düşüncelerden önemsiz olanlara geçebilmesi —ki bu bilinçli olabilen normal düşünce yalnızca "yanlış akıl yürütme" izlenimi bırakabilir— mümkün olmalıdır.

Bu görüntüyle temsil olanağına kavuşma, yoğunlaşma ve yerdeğiştirme, düş-işlemine ait sayılabilecek üç büyük başarıdır. *Düşlerin Yorumu*'nda belki de çok kısa söz edilmiş bir dördüncüsü bizim bu-

radaki amaçlarımıza uygun değildir[1]. Eğer "zihinsel aygıtın topografisi" ve "gerileme" düşünceleri ısrarla izlenecek olursa (ve de bu işleyiş hipotezleri ancak bu biçimde bir değer kazanır) düş düşüncelerinin çeşitli dönüşmelerine yol açan gerileme dönemlerini belirlemeye girişmemiz gerekir. Bu girişim, henüz ciddi bir biçimde gerçekleşmiş değildir; ama hiç değilse yerdeğiştirmenin, düşünce malzemesi henüz bilinçdışı süreçler evresindeyken oluştuğu, oysa yoğunlaştırmanın olasılıkla, olayların tüm gidişi boyunca, algısal bölgeye ulaşana değin yayılan bir süreç olarak tasarlanması gerektiği söylenebilir. Ancak genelde düşlerin biçimlenmesinde rol alan tüm güçlerin eşzamanlı olarak çalıştığını varsaymakla yetinmeliyiz. Anlaşılacağı üzere her ne kadar insan bu tür sorunlarla uğraşırken kısıtlamalara uğramak zorunda kalır ve her ne kadar sorunun bu biçimde çerçevelenip çerçevelenmemesi gerektiği konusunda köklü kuşkular duyarsa da[2] şimdilik düşü hazırlayan düş-işleminin, bilinçdışı bölgesinde yer alması gerektiğinde diretmeyi göze almak zorundayım. O halde kabaca bir düşün biçimlenmesinde ayırdedilmesi gereken üç evre vardır: birincisi, bilinç öncesindeki gün kalıntılarının, uyku durumunu yöneten koşulların rol alması gerektiği bilinçdışına taşınması; sonra bilinçdışındaki asıl düş-işlemi ve üçüncü olarak da bu biçimde gözden geçirilmiş düş malzemesinin, düşün bilinçli hale geldiği algı biçimine gerilemesi[3].

Aşağıdaki güçlerin düşlerin biçimlenmesinde bir payı olduğu ayırt edilebilir: uyuma arzusu, düş oluşturucu bilinçdışı arzunun ruhsal enerjisi ve gündüz yaşamına egemen olan ve de uyku sırasında tümüyle kaldırılamayan karşı koyucu "sansür" gücü. Düş oluşumu-

---

[1] [İma edilen "ikincil düzeltme", *Düşlerin Yorumu*'nun (1900*a*) VI Bölümünün (I) konusudur. *P.F.K.* 5, 215 v.s. Ancak başka bir yerde Freud bunun düş işleminin bir parçası olmadığını söylemiştir: İki Ansiklopedi Makalesi'nin (1923*a*) birincisine bkz. *P.F.L.*, 15.]

[2] [Bu olasılıkla zihinsel süreçlerin salt topografik ele alınışının yetersizliğine bir gönderme. Bu kuşkular üzerine tam bir tartışma çok daha sonra "Bilinçdışı" üzerine makalenin (1915*e*) II. ve VII. Kesimlerindedir.]

[3] [Burada gerileme terimi, algı-düşünce-eylem sıralamasında düşüncenin ya da niyetin eyleme dönüşecek yerde algıya dönüşmesi biçimindeki terslik nedeniyle kullanılmaktadır. Bkz. *Düşlerin Yorumu* VII. Bölüm, (B) Kesimi. *P.F.K.* 5, s. 259 v.s. —*ç.n.*]

nun görevi, her şeyden önce, sansürün ketvurmasının üstesinden gelmektir ve düş düşünceleri malzemesi içinde ruhsal enerjinin yerdeğiştirmeleriyle çözümlenen, kesinlikle bu görevdir.

Şimdi esprilere ilişkin araştırmamız sırasında bizim düşler hakkında düşünmemize olanak veren şeyin ne olduğunu anımsayalım. Esprilerin özellikleri ve etkilerinin, aralarında en çarpıcı olanların yoğunlaştırma, yerdeğiştirme ve dolaylı temsil olduğu belirli anlatım biçimleri ya da teknik yöntemlerle ilişkili olduğunu bulmuştuk. Ancak aynı sonuçlara ulaştıran süreçleri —yoğunlaştırma, yerdeğiştirme ve dolaylı temsil— düş–işlemine özgü diye biliyorduk. Bu uzlaşma, espri-işlemi ile düş-işleminin hiç değilse temel bazı açılardan aynı olması gerektiği sonucunu doğurmuyor mu? Sanırım düş-işlemi bize esprinin en önemli özelliklerini açıklamaktadır. Esprilerdeki ruhsal süreçler arasında bizim için gizli olan kesim —yani bir esprinin oluşumu sırasında birinci kişide ne olup bittiği— tam da düş-işlemi ile kıyaslanabilecek olan kesimdir. Bu süreci, bir düşün oluşumuna benzeterek kurgulamanın çekiciliğine karşı mı duracağız? Düşlerin özelliklerinin pek azı esprilere öyle yabancıdır ki bu özelliklere uyan düş-işlemi kesimi esprilerin oluşumuna aktarılamaz. Düşünce dizilerinin algıya doğru gerilemesinin esprilerde bulunmadığı kuşkusuzdur. Ama düş oluşumunun öteki iki evresinin, bilinçöncesindeki bir düşüncenin bilinçdışına gömülmesi ve onun bilinçdışında revizyondan geçmesinin, espri-işleminde de bulunduğunu varsayacak olursak esprilerde gözlemlediğimiz kesin sonuç açığa çıkar. O halde birinci kişide esprilerin biçimlenme yolunun şu olduğunu benimseme konusunda anlaşalım: *bir bilinçöncesi düşüncesi bir an için bilinçdışı bir revizyona uğratılır ve bunun sonucu hemen bilinçli algı tarafından yakalanır.*

Bu hipotezi ayrıntılı olarak incelemeden önce bizim önermelerimizi tehdit edebilecek bir karşı çıkıştan söz edeceğiz. Espri tekniklerinin düş-işleminin özellikleri diye bildiğimiz süreçlerle aynı özellikleri gösterdiğinden yola çıkmıştık. Şimdi buna, eğer bizim düş-işlemi konusunda önceki bilgimiz esprilerin teknikleri konusundaki görüşümüzü önyargılı kılmasaydı espri tekniklerini yoğunlaştırma, yerdeğiştirme vb. diye tanımlamaz ve esprilerle düşlerdeki temsil

yöntemleri arasında böylesine sağlam uzlaşmalara ulaşamazdık biçiminde kolayca karşı çıkılabilir. Öyle ki sonunda esprilerde yalnızca onları düşlere yakınlaştırma beklentimizin desteklerini bulmuşuzdur. Uzlaşmanın temeli bu olsaydı onun varlığı için bizim önyargımız dışında hiçbir kesin güvence olmazdı. Aslında esprilerin anlatım biçimlerini açıklamak için yoğunlaştırma, yerdeğiştirme ve dolaylı temsil başka herhangi bir yazar tarafından da kullanılmış değildir. Bu olası bir karşı çıkıştır ama bu açıdan haklı bir karşı çıkış değildir. Biz gerçek uzlaşmayı fark etmeden önce görüşlerimizin düş-işlemi üzerine bir bilgiyle desteklenmesinin vazgeçilmez olması da aynı derecede olasıdır. Karar, her şeyden öte yalnızca, tek tek örneklere dayanan eleştirel bir incelemenin, esprilerin tekniği hakkındaki bu görüşün, diğer daha akla yakın ve daha derinlere inen görüşlerin bastırılması pahasına güçlendirilmiş bir görüş olduğunu mu kanıtlayacağı yoksa böyle bir incelemenin, düşlerden türeyen beklentilerin gerçekten esprilere uyduğunu kabul etmek zorunda mı kalacağına bağlıdır. Benim görüşüme göre bu tür eleştirilerden korkacak hiçbir şeyimiz yoktur ve bizim "indirgeme" (s. 55) yöntemimiz, bize, espri tekniğini hangi anlatım biçimlerinde aramamız gerektiğini güvenilir bir biçimde göstermiştir ve eğer biz bu tekniklere espri teknikleri ile düş-işlemi arasındaki uyumu keşfetmeyi kolaylaştıran adları önceden vermişsek buna kesin olarak hakkımız vardır ve aslında bu kolayca haklı çıkacak bir basitleştirmeden başka bir şey değildir.

Konumuzu bu denli ciddi biçimde etkilemeyen ama aynı zamanda kökten bir çürütmeye de bu denli açık olmayan başka bir karşı çıkış da vardır. Denebilir ki bizim şemamıza bu denli iyi uyan espri teknikleri, tanınmayı hak etmekle birlikte bunlar, espri yapmanın ne olası tek tekniğidirler ne de pratikte kullanılan tek tekniktirler. Düş-işlemi modelinin etkisi altında, bizim, yalnızca ona uyan espri teknikleri aradığımız, oysa bizim atladığımız diğerlerinin bu uyuşmanın değişmez biçimde varolmadığını kanıtlayabileceği öne sürülebilir. Gerçekten dolanımdaki her esprinin tekniğini açıklamayı başardığımı öne sürmeye kalkışamam; bu nedenle benim espri teknikleri listemin bazı eksiklikler gösterebileceği olasılığını açık bırakmak zorundayım. Ancak benim için açık olan herhangi bir teknik türünü tartışmayı is-

teyerek dıştalamış değilim ve en yaygın, en önemli ve en karakteristik espri yapma yöntemlerinin dikkatimden kaçmamış olduğunu bildirebilirim.

Espriler, bizim düşlerden türettiğimiz espri-işlemi görüşüne doyurucu biçimde uyan bir başka özelliğe de sahiptir. Doğru, biz espri "yapmak"tan söz ederiz ama böyle yaparken davranışımızın bir yargılama yapmak ya da karşı çıkışta bulunmak sırasındaki davranışımızdan farklı olduğunun ayırdındayızdır. Bir esprinin gözle görülür derecede bizde "istemsiz olarak" ortaya çıkan bir kavram olma özelliği vardır. Olup biten şey, bizim, bir an önce nasıl bir espri yapacağımızı biliyor olmamız ve ondan sonra gereken tek şeyin yalnızca ona sözcükler giydirmek olması değildir. Tanımlanamaz bir duygumuz vardır: daha çok en iyi biçimde bir "*absence*"[4] ile kıyaslayabileceğim, zihinsel gerilimde ani bir boşalma olur ve espri —bir kural olarak sözcüklerle hazır giyinmiş halde— oradadır. Bazı espri teknikleri —örneğin benzetme ya da ima teknikleri— esprilerin dışında bir düşüncenin anlatımında kullanılabilir. Bir imada bulunmaya istemli olarak karar verebilirim. Böyle bir durumda düşünceme aklımda (içsel kulağımda) doğrudan bir anlatım kazandırarak başlarım; dış koşullarla ilgili bir kuşku nedeniyle kendimi onu dışavurmaktan alıkoyarım ve neredeyse doğrudan anlatımı bir başka tür dolaylı anlatımla değiştirmeye karar verdiğim söylenebilir; sonra da bir ima üretirim. Ama bu yolla doğan ve benim sürekli gözetimim altında biçimlenen ima, başka yollardan ne denli işe yarar olursa olsun asla bir espri değildir. Öte yandan esprili bir ima benim düşüncelerimdeki bu hazırlık evrelerini izleme olanağı olmaksızın ortaya çıkar. Bu davranışa çok fazla önem yükleyecek değilim; her ne kadar bizim, bir esprinin biçimlenmesinde, insanın, bir an için düşünce dizisini düşündüğü ve sonra onun ansızın bilinçdışından bir espri olarak çıktığı hipotezimize iyi uyuyorsa da o kadar belirleyici değildir.

Espriler, çağrışım açısından da özel bir davranış biçimi gösterirler. Sıklıkla onları istediğimiz zaman belleğimizin buyruğunda

[4] [Fransızca terim.] [İngilizce çeviride belirtilmemiş ama bu terim çok kısa süreli bilinç yitimi nöbetleri biçiminde ortaya çıkan bir sar'a (epilepsi) türünü anlatmak için kullanılmış. Bu nöbetlerin sınıflamadaki adı absence'dır. —*ç.n.*]

değildirler; ama başka zamanlarda bunu gidermek için istemsiz olarak ve düşünce dizimizde ilişkilerini göremediğimiz bir yerde ortaya çıkarlar. Yine bunlar da küçük özelliklerdir ama yine de onların bilinçdışındaki kökenini gösterirler.

Şimdi esprilerin bilinçdışında biçimlendiğine işaret olabilen özellikleri bir araya getirelim. İlk ve en önce esprilerin özel kısalığı gelir — aslında temel değil ama son derece ayırt ettirici bir özelliktir bu. - Bu özellikle ilk karşılaştığımızda biz onu bir ekonomi eğiliminin anlatımı saymış ancak açık karşı çıkışlar yüzünden [s. 75] bu görüşü terk etmiştik. Şimdi o bize daha çok espri düşüncesinin uğratıldığı bilinçdışı bir revizyonun işareti gibi geliyor. Çünkü onun düşlerdeki karşılığı olan yoğunlaştırmayı, bilinçdışında yerleşmesinden başka bir etmenle ilişkilendiremeyiz; ve bu tür yoğunlaştırmaların bilinçötesinde bulunmayan belirleyicilerinin bilinçdışı düşünce sürecinde bulunduğunu varsaymak zorundayız[5]. Yoğunlaştırma sürecinde ona hedef olan öğelerden birazı yiterken öncekilerden yükleyici enerji alan başkalarının yoğunlaştırma yoluyla şiddetlenmesi ya da aşırı şiddetlenmesi beklenmelidir. Böylece esprilerin kısalığı, düşlerin kısalığı gibi her ikisinde de oluşan yoğunlaştırmaların zorunlu bir yoldaşıdır — her iki durumda da yoğunlaştırma sürecinin bir sonucudur. Bu köken de esprilerin özel kısalık niteliğinden, daha fazla tanımlanamayan ama çarpıcı olduğu duyumsanan niteliğinden sorumlu tutulabilir.

Daha önceki bir parçada (s. 156) yoğunlaştırmanın sonuçlarından —aynı malzemenin çoğul kullanımı, sözcüklerle ve ses benzerlikleriyle oynama— birini kısıtlı bir ekonomi ve (masum) bir espriden üretilen hazzı da bu ekonomiden türemiş olarak kabul etmiş ve sonra [s. 159 v.s.] esprilerin özgün niyetinin sözcüklerden bu türden bir haz elde etmek —oyun evresinde izin verilmiş ancak zihinsel gelişimin

[5] [Düş-İşlemi ve espri teknikleri dışında yoğunlaştırmanın düzenli ve önemli bir süreç olduğunu gösterebildiğim başka bir zihinsel olay türü vardır: normal (kasıtsız) *unutma* mekanizması. Eşsiz izlenimler unutmaya karşı zorluk çıkarırlar; herhangi bir biçimde benzer izlenimler benzeşim noktaları açısından yoğunlaştırılarak unutulurlar. Benzer izlenimler arasında karmaşa, unutmanın ön evrelerinden biridir. [Freud bunu 1907'de *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*'nin (1901*b*) XII. Bölümü F Kesimine eklediği bir dipnotla genişletmiştir.]

seyri içinde mantıksal eleştiri tarafından söndürülmüş bir şey— olduğunu öne sürmüştük. Şimdi espri tekniklerine hizmet edenler türünden yoğunlaştırmaların herhangi bir özel niyet olmaksızın bilinçdışındaki düşünce süreçleri sırasında otomatik olarak doğduğu hipotezini benimsedik. Burada önümüzde aynı olguya birbiriyle uyuşmaz görünen iki farklı yaklaşım bulunmuyor mu? Sanmıyorum. İki farklı görüş oldukları ve birbiriyle uyum içine getirilmeleri gerektiği doğru ama birbirlerine zıt değiller. Biri ötekine yalnızca yabancı ve de aralarında bir bağlantı kurulunca olasılıkla bilgide de bir ilerleme yaratacağız. Bu yoğunlaştırmaların bir haz ürünü için kaynak olmaları, onların üretim koşullarının bilinçdışında kolayca bulunabileceği hipoteziyle hiç de bağdaşmaz değildir. Tersine esprilerin gereksindiği haz yaratıcı yoğunlaştırmaların kolayca doğduğu koşullarda bilinçdışına dalmak için bir neden bulmuş oluyoruz. Ayrıca ilk bakışta birbirine tümüyle yabancı ve sanki istenmeyen bir rastlantıyla biraraya gelmiş gibi görünen ama derinlemesine incelemede birbiriyle yakından ilişkili ve aslında temelde tek olan iki başka etmen daha vardır. Aklımda, bir yandan, esprilerin, oyun evresinde (yani mantığın çocukluğunda) gelişimi boyunca bu haz verici yoğunlaştırmaları yapabildiği, öte yandan daha ileri evrelerde, aynı etkiyi, düşünceyi bilinçdışına daldırarak sağladıkları yolunda iki düşünce var. Çünkü bilinçdışının kaynağı bebeksi şeylerdir ve bilinçdışı düşünce süreçleri —tek ve yalnızca— erken çocuklukta üretilenlerden başkası değildir. Bir espri oluşturma niyetiyle bilinçdışına dalan düşünce orada yalnızca daha önceki sözcük oyunlarının eski yuvasını arıyordur. Düşünce bir kez daha çocuksu haz kaynaklarının sahibi olabilsin diye bir an için çocukluk evresine geri götürülmüştür. Nevrozların ruhbilimi üzerine araştırmalardan zaten biliyor olmasaydık espriler, bizi, garip bilinçdışı düzeltmenin bebeksi düşünce etkinliği biçiminden başka bir şey olmadığı kuşkusuna yöneltirdi. Çocuklarda bu bebeksi düşünce biçimini erişkinlerin bilinçdışında korunan gariplikleriyle bir bakışta yakalayamamamızın tek nedeni, büyük kesimin *in statu nascendi* düzeltilmiş olmasın-

dandır. Ancak bir çok durumda bunu yapmayı başarır ve sonra çocukların "şapşallığı"na güleriz. Bilinçdışı malzemenin bu türden herhangi bir ortaya çıkarılışı genelde bize "gülünç" gelir.[6]

Bu bilinçdışı düşünce süreçlerinin niteliklerini, belirli akıl hastalıklarını çekenlerin sözlerinden algılamak daha kolaydır. Eğer bilinçli düşüncenin gereklerini onlara uygulamayı bırakıp düşlere uyguladığımız yorumlama tekniğimizi uygularsak[7] (Griesinger'in uzun süre önce öne sürdüğü gibi[8]) akıl hastalarının sanrılarını anlayabilmemiz ve onları bilgi parçaları olarak kullanabilmemiz çok olasıdır. Gerçekten "düşlerde aklın embriyonik bir görüş açısına geri döndüğü"[9] olgusunu onaylamış bulunuyoruz.

Yoğunlaştırma süreçleri ile bağlantılı olarak esprilerle düşler arasındaki benzeşmeye o denli derinlemesine girdik ki bundan sonrasında daha kısa kesebiliriz. Bildiğimiz gibi düş-işlemindeki yerdeğiştirmeler bilinçli düşüncenin sansürünün çalışmasını göstermektedir; buna uygun olarak espri teknikleri arasında yerdeğiştirmeyle karşılaşınca esprilerin biçimlenmesinde de ketvurucu bir gücün rol oynadığını varsayma eğiliminde olacağız. Bunun çok genel olarak böyle olduğunu da biliyoruz. Esprilerin saçmalıktan ya da sözcüklerden sağlanan eski hazzı yeniden canlandırma çabasına, normal ruh halinde eleştirel mantıktan doğan karşı çıkışlarla ketvurulur ve tek tek her durumda bunun üstesinden gelinmesi gerekir. Ancak espri-işleminin bu görevi yerine getiriş tarzı, esprilerle düşler arasında köklü bir ayırım gösterir. Düş-işleminde bu, alışkanlık halinde

---

[6]Ruhçözümsel sağaltım altındaki nevrotik hastalarımın çoğu, gizli bilinçdışılarının aslına uygun bir resmini, bilinçli algılarına sunmayı başarmışsam durumu bir gülme ile destekleme alışkanlığındadırlar; ayrıca ortaya çıkanlan şey gülünecek türden olmasa da gülerler. Bu kuşkusuz, onların bilinçdışı malzemeye, doktor onu araştırıp kendilerine sunduktan sonra kavrayacak kadar yakın olmaları sorunudur.

[7]Böyle yaparken psikozlarda bile hâlâ işleyen sansüre bağlı bozulmaları hesaba katmayı unutmamak gerekir.

[8][W. Griesinger (1817-68) hem düşlerin, hem de psikozların istek doyurucu özelliğini göstermiştir. Kitabından (Griesinger 1845,80) özel bir bölüme Freud tarafından sıkça gönderme yapılmıştır. *Düşlerin Yorumu P.F.K.*, 5, 142, 185 ve 280 *n.*

[9][*Düşlerin Yorumu*. [*P.F.K.*, **5**, 309. Cümlecik, orada bir alıntı olarak yer alıyor ama kaynağı belirtilmemiş.]

yerdeğiştirmelerle, sansürün, geçmelerine izin vermesi için, karşı çıkılan düşünceden yeterince uzak ama yine de o düşüncenin türevi olan ve onun ruhsal yükünü tam bir aktarma[10] ile almış bulunan düşüncelerin seçimi ile gerçekleşir. Bu nedenle bir düşte yerdeğiştirmeler hiçbir zaman yok olamaz ve çok daha anlaşılır türdendir.

Yerdeğiştirmeler arasında yalnızca bir düşünce dizisinden uzaklaşmalar değil her türden dolaylı temsil ve özellikle de önemli ama karşı çıkılabilen bir elemanın ilgisiz ve sansüre masum görünen, sanki ötekinin çok uzak bir imasıymış gibi olan bir başkasıyla yer değiştirmesi de —bir parça simgeleme ya da benzetme veya küçük bir şeyle yerini doldurma— sayılmalıdır. Böyle dolaylı temsil parçalarının —örneğin simgeler ya da benzetmelerle temsil— düşlerin bilinçöncesi düşüncelerinde de bulunduğu yadsınamaz; çünkü aksi halde düşünce, bilinçöncesi anlatım evresine hiçbir zaman ulaşamazdı. Bu türden dolaylı temsillere ve neyi ima ettikleri kolayca anlaşılan imalara aslında izin verilebilir ve bizim bilinçli düşüncemizde de çok kullanılan anlatım yöntemleridir. Ancak düş-işlemi bu dolaylı anlatım yöntemini tüm sınırların ötesine taşırır. Sansürün baskısı altında her tür ilişki, ima yoluyla bir yerine geçen olarak hizmet etmeye elverişlidir ve herhangi bir öğeden ötekine yerdeğiştirmeye izin verilir. İçsel çağrışımların (benzerlik, nedensel bağlantı vb.) dış çağrışım olarak bilinenlerle (zaman içinde eşzaman-lılık, uzayda komşuluk, ses benzeşimi) yerdeğiştirmesi, düş işlemi için çok özel biçimde çarpıcı ve karakteristiktir.

Tüm bu yerdeğiştirme yöntemleri, espri yapma teknikleri olarak ortaya çıkar. Ancak ortaya çıktıklarında genellikle bilinçli düşüncede onların kullanımına konan kısıtlamalara uyarlar ve her ne kadar esprilerin her zaman bir ketvurmayla başa çıkma görevi varsa da bir yerdeğiştirmeyi bulundurmayabilirler. Esprilerin ketvurmayı uzaklaştırmak için başka bir tekniği emrinde tuttuğunu ve aslında espriler için bu teknikten daha karakteristik bir şey bulmadığımızı anımsayacak olursak espri-işleminde yerdeğiştirmelerin aldığı yardımcı rolü kavrayabiliriz. Çünkü espriler düşler gibi uzlaşmalar yaratmazlar; ketvurmadan kaçınmaz ama sözcüklerle ya da saçmalıkla oynamayı

[10] [Kuşkusuz burada kullanılan "aktarma" psikoterapide kullanılan yaygın anlamda değildir.]

sürdürmekte inat ederler. Bununla birlikte, kendilerini, sözcüklerin çift anlamlılığı ve kavramsal ilişkilerin çoğul olması sayesinde bu oyun ya da saçmalığın izin verilebilir (şakalarda) ya da anlamlı (esprilerde) görünebildiği olanaklar arasından bir seçme yapmayla kısıtlarlar. Esprileri tüm öteki ruhsal yapılardan hiçbir şey bu çift yanlılık ve konuşmadaki bu aldatmaca kadar ayırt edemez. En azından bu görüş açısından otoriteler "saçmalıktaki anlam" üzerine vurgu yaparken esprilerin doğasını kavramada en yakın noktaya yaklaşmış oluyorlar [s. 43].

Bu garip tekniğin, ketvurmaların üstesinden gelme açısından esprilerdeki evrensel üstünlüğüne bakınca, esprilerin, özel durumlarda bile yerdeğiştirme tekniğini kullanmalarının gereksiz olduğu düşünülebilir. Ama bir yandan bu tekniğin belirli türleri —örneğin, aslında saçmalığın özelliklerini de taşıyan asıl yerdeğiştirme (düşüncelerin ayrılması)— haz amacı ve kaynağı olarak espriler için değerlerini korumaktır. Öte yandan, esprilerin en üst aşamasının, kasıtlı esprilerin, esprinin kendisine karşı çıkanlar ve amacına karşı çıkanlar (s. 131) olmak üzere iki tür ketvurmanın üstesinden gelmek zorunda olduğunu ve yerdeğiştirme ve imaların bu ikinci görevi yerine getirmede ustalaştığını unutmamak gerekir.

Dolaylı temsilin, yerdeğiştirmelerin ve özellikle imaların düş-işleminde bol ve kısıtsız kullanılmalarının kendi önemi nedeniyle değil de benim, espri sorununu ele almamın özel nedeni haline geldiği için söz edeceğim bir sonucu vardır. Eğer bilgisiz ya da alışkın olmayan bir kişiye düş-işleminin kullanmış olduğu —uyanıklık yaşamı için hiç de hoş olmayan süreçler olan— garip ima ve yerdeğiştirme süreçlerinden oluşmuş bir düş çözümlemesi özeti verilse, okuyucu, rahatsız edici bir izlenim edinir ve bu yorumların "espri gibi geldiğini" bildirir. Ama onları *başarılı* espriler olarak görmez de zorlanmış ve bazı bakımlardan espri kurallarını çiğnemiş sayar. Bu izlenimi açıklamak hiç de zor değil. Bu, düş-işleminin esprilerle aynı yöntemlerle çalışması, ama onları kullanırken esprilerin uyduğu sınırları çiğnemesinden ileri gelir[11]. Biraz sonra [s. 210]

[11] [Bu soru aslında ilk kez *Düşlerin Yorumu* ile ilişkili olarak Fliess tarafından ortaya atılmıştı.]

üçüncü kişi tarafından oynanan rol yüzünden esprilerin düşlerde geçerli olmayan belli bir koşula bağımlı olduğunu öğreneceğiz.

Espriler ve düşlerde ortak olan teknikler arasında karşıtıyla temsil ve saçmalığın kullanılması epeyce ilgimizi çekiyor. Birincisi "aşırı vurgulama esprisi" (s. 71 v.s.) örnekleri arasında görülebileceği üzere esprilerde kullanılan en etkin yöntemlerden biridir. Aslında karşıtıyla temsil, çoğu diğer espri teknikleri gibi, bilinçli dikkatten kaçamaz. Espri-işlemini, kendisinde, olabildiğince tasarlanmış biçimde çalıştırmaya çalışan bir kişi —bir profesyonel nükteci— bir kural olarak, bir iddiaya espriyle yanıt vermenin en kolay yolunun, onun karşıtında ısrar etmek, onu, kendi karşı çıkışının olasılıkla uyaracağı reddetmeden kurtulma anının esinlenmesine bırakmak ve söylemiş olduğuna yeni bir yorum getirmek olduğunu keşfeder. Karşıtıyla temsil, sağladığı hazzı, bilinçdışına getirilme gereksinmesi duymaksızın anlaşılabilen bir düşünceyi, başka bir haz verici anlatım yolunun özü haline getirmesine borçlu olabilir. Espri yapmaya çok yakın olan [yukarıya s. 103'e bkz.] ve gülüncün alt sınıfları arasında sayılan *alay*'ı düşünüyorum. Alayın temelini insanın diğer kişilere aktarmaya niyetlendiklerinin karşıtını söylemesi ama karşısındakini —ses tonuyla, eşlik eden bir el hareketiyle ya da (yazma söz konusuysa) bazı küçük yazı işaretleriyle— söylenen şeyin tersini kasdettiğine inan-dırarak karşı çıkmasını önlemesi oluşturur. Alay, yalnızca diğer kişi tersini duymaya hazır olduğunda kullanılabilir; öyle ki karşı çıkma isteğini duyamasın. Bu koşulun sonucu olarak alay özellikle kolayca yanlış anlaşılma tehlikesine uğrayabilir. Onu kullanan kişiye, örneğin hakaretlerde olduğu gibi doğrudan anlatımın zorluklarını kolayca giderme avantajı sağlar. Dinleyende gülünç hazzı yaratır; bunun olası nedeni, onu, ilk anda gereksiz bulunan bir zıt enerji harcamasına sokmasıdır. Esprilerle gülüncün yakından ilişkili bir türü arasındaki böylesi bir kıyaslama, bizim, esprilere özgü olan şeyin, onların bilinçdışıyla ilişkisi olduğu ve bunun belki de onları gülünçten ayırt edebildiği yolundaki varsayımımızı destekleyebilir.[12]

---

[12] Gülüncün "kuruluğu" diye tanımlanan özellik de aynı biçimde, bir söz ile ona eşlik eden jestler (sözcüğün en geniş anlamıyla) arasındaki farka bağlıdır.

Düş-işleminde karşıtıyla temsil, esprilerdekinden bile daha büyük bir rol oynar. Düşler, yalnızca iki karşıtı tek ve aynı bileşik yapıyla temsil etmekten hoşlanmakla kalmazlar; düş düşüncelerindeki bir şeyi karşıtına o denli sık değiştirirler ki bu, yorum işinde büyük güçlük yaratır. "Karşıtını benimsemiş herhangi bir öğenin düş düşüncelerinde olumlu olarak mı yoksa olumsuz olarak mı bulunduğuna bir bakışta karar verdirecek hiçbir yöntem yoktur.[13]

Vurgulayarak söylemeliyim ki bu olgu bugüne dek farkedilmemişti. Ancak "yargılama"ya benzer hiçbir sürecin hiçbir olasılıkta varolmadığı, bilinçdışı düşüncenin önemli bir özelliğini gösteriyor gibidir. Yargılama ile reddetmenin yerine bilinçdışında "bastırma"yı buluyoruz. Bastırma, hiç kuşkusuz savunucu bir refleks ile lanetleyici bir yargılama arasında geçiş evresi olarak tanımlanabilir.[14]

Düşlerde bu denli sık ortaya çıkan ve onları bu denli haksız aşağılamalara uğratan anlamsızlık ve saçmalık hiçbir zaman karmakarışık düşünsel öğelerden rastlantısal olarak doğmazlar: ama düş-işlemi tarafından kararlı biçimde kabul edildikleri ve düş düşüncelerindeki nefret uyandıran eleştirileri ve de aşağılayıcı zıtlıkları temsil etmek üzere düzenlendikleri her zaman gösterilebilir. Böylece düş içeriğindeki saçmalık, düş düşüncelerindeki "bu biraz saçma" yargısının yerini alır.[15] *Düşlerin Yorumu*'nda buna fazlaca vurgu yapmıştım çünkü böylece düşlerin hiç de ruhsal bir olgu olmadığı yanlış inancına —bilinçdışı hakkında bilgilenmenin önünü tıkayan bir yanlış— en güçlü saldırıyı yapabileceğini düşünmüştüm. Şimdi belirli kasıtlı esprileri çözümleme sırasında (s. 88 v.s.) esprilerdeki anlamsızlığın temsil ile aynı amaçlara hizmet ettirildiğini öğrendik.

---

[13]*Düşlerin Yorumu* [*P.F.K.*, 5, 51 v.s.]

[14]Bilinçdışında karşıtlar arasındaki ilişkiye değgin çok dikkate değer ve hâlâ yeterince değerlendirilmemiş davranış, nevrotik ve akıl hastası olan hastalardaki "negativizm"i [hastanın gözgöze gelme, sorulanı yanıtlama, istenen yapma gibi her türlü ilişkiden kaçındığı davranış bozukluğu —*ç.n.*] kavramamıza kuşkusuz yardımcı olabilir. (Konu üzerine son iki çalışmaya bkz.: Bleuler 1904 ve Gross 1904. [*1912'de eklenen*:] Benim "Primal Sözcüklerin Karşıtsav Anlamları" (1910*c*) eleştirime de bkz. [Bastırmanın olumsuz bir yargının erken biçimi olduğu düşüncesi ilk kez burada ortaya konmuş gibidir. Daha sonra sık sık yinelenmiş ve tüm sorun daha geniş olarak çok sonraları "Yadsıma" üzerine makalede (1925*h*) tartışılmıştır.]

[15][*Düşlerin Yorumu*'nun VI. Bölüm, G kesiminin ilk kısmına bkz. *P.F.K.*, 5, 155 v.s.]

Yine biliyoruz ki bir esprinin anlamsız cephesi, işitenin ruhsal harcamasını arttırmaya ve böylece gülmeyle deşarj edilmek üzere serbest bırakılan kontenjanı ortaya çıkarmaya [s. 183] özellikle çok uygundur. Ama bunun ötesinde bir esprideki saçmalığın kendi içinde bir son olduğu da unutulmamalıdır; çünkü saçmalıktan alınan eski hazzın ortaya çıkarılma niyeti, espri-işleminin güdüleri arasındadır. Saçmalığı yeniden ortaya çıkarmanın ve ondan haz türetmenin başka yolları da vardır: Karikatür, abartma, parodi ve taklit onları kullanır ve gülünç anlamsızlığı yaratır. Eğer bu anlatım biçimlerine de esprilere uyguladığımıza benzer bir çözümleme uygularsak bu olguların hiçbirinde bilinçdışı süreçlerin, açıklanabilmek üzere duyularımıza ulaştırılmasıyla karşılaşmayız. Şimdi de bir karikatür, abartma ya da parodiye bir espri olma özelliğinin nasıl fazladan bir ek olarak girdiğini anlayabiliyoruz; bunu olası kılan "ruhsal oyun sahnesi"ndeki[16] farktır.

Sanırım espri-işleminin bilinçdışı sisteme bağlanması, esprilerin kuşku götürmez biçimde sarıldığı tekniklerin öte yandan onların sahip olduğu tek şey olmadığını anlayabilmemize olanak verdiğinden, bizim için şimdi belirgin biçimde daha önemli bir hal almıştır. Bu teknikler üzerine özgün incelememizde epeyce ilerleyene dek ertelemek zorunda kaldığımız bazı kuşkular, şimdi kolay bir çözüm bulmaktadır.[17] Tam da bu nedenle ortaya çıkan bir başka kuşku bizim ilgimizi çok daha fazla hak etmektedir. Bu kuşku, esprilerle bilinçdışının yadsınmaz ilişkisinin aslında yalnızca belirli kasıtlı espriler kategorisi için geçerli olduğunu oysa *bizim* onu tüm türlere ve esprilerin tüm gelişimsel evrelerine yaymaya hazırladığımızı öne sürer. Bu karşı çıkışı irdelemekten kaçınmamak zorundayız.

Espriler bilinçdışı amaçların ya da bilinçdışınca pekiştirilen amaçların —yani çoğu "sinik" esprilerin [s. 141 v.s.]— hizmetinde olduğunda esprilerin bilinçdışında biçimlendirildiği kesin olarak var-

[16] Fechner tarafından kullanılan 1889, 2, 520-4 ve görüşlerimi desteklemede benim için önemli olan bir anlatım. [Fechner'in "düşlerdeki oyun sahnesinin uyanıklık yaşamından farklı olduğu" düşüncesi Freud tarafından bilinçdışı zihinsel süreçlerle bilinçöncesi zihinsel süreçler arasındaki topografik ayırımı desteklemek için *Düşlerin Yorumu*'na (*P.F.K.* 5, 258) alınmıştır.]

[17] [Örneğin s. 92 ve 111 v.s. na bkz.]

sayılabilir. Çünkü bu durumlarda bilinçdışı amaç, bilinçöncesi düşünceyi bilinçdışının içine çeker ve orada ona yeni bir biçim verir — nevrozların ruhbilimi üzerine çalışmaların bize sayısız benzerini öğrettiği bir süreç. Ancak başka türden kasıtlı esprilerde, masum esprilerde ve şakalarda bu aşağı çekici güç yok gibidir ve esprilerin bilinçdışıyla ilişkisi buna bağlı olarak soru işareti taşır.

Şimdi aslında değersiz bir düşüncenin bir düşünce dizisi içinde ortaya çıktığı ve bir espri olarak dışavurulduğu bir durumu gözönüne alalım. Bu düşüncenin bir espriye dönüşmesi için olası dışavurum biçimleri arasından kesin olarak birlikte bir sözel haz ürünü getireni seçmek gerekir. Öz gözlemlemeden biliyoruz ki bu seçim bilinçli dikkat tarafından yapılmamaktadır; ama eğer bilinçöncesi düşüncenin yükü bilinçdışı bir düşünceye indirgenecek olursa bu seçmeye kesinlikle yardımcı olur çünkü düş-işleminden öğrendiğimiz gibi *sözcükler*den başlayan birleştirici yollar, bilinçdışında *şeyler* arasındaki bağlantılar gibi işlem görürler. Bilinçdışı bir yük, anlatımın seçimi için çok daha uygun koşulları sağlar. Dahası, sözel bir haz yaratan olası anlatım biçiminin de daha önceki örnekte bilinçdışı amacın yaptığı gibi, sözcükleri henüz biçimlenmemiş bilinçöncesi düşünce üzerine, aynı aşağıya doğru çekimi uyguladığını hemen varsayabiliriz. Daha basit olan şaka olgusuna uygulayacak olursak, her zaman sözel haz elde etmek için tetikte olan bir niyetin, yükleyici süreci bilinen örneğe göre aşağı, bilinçdışına çekmek üzere bilinçöncesinde sunulan fırsatı kaçırmadığını öne sürebiliriz.

Bir yandan espriler üzerine görüşümün bu tek belirleyici noktası hakkında daha açık bir sunuş yapmak, öte yandan da onu sonuca götürücü tartışmalarla pekiştirebilmek benim için mümkün olsaydı çok mutlu olurdum. Ama aslında benim burada karşı karşıya kaldığım, iki katlı bir başarısızlık değil tek ve aynı başarısızlık. Daha açık bir sunuş yapamıyorum; çünkü görüşümün daha ileri kanıtları yok. Buna [esprilerin] tekniği ve düş-işlemi ile kıyaslaması üzerine bir çalışma temelinde ve yalnızca bu temelde ulaştım ve sonra esprilerin özellikleriyle bütünde tümüyle uyuştuğunu gördüm. Bu yüzden bu görüşe usavurmayla ulaşılmıştır ve bu türden bir usavurmayla kişi, bilinen bir bölgeye değil de tersine, düşüncesine yabancı gelen ve yeni bir bölgeye yöneltilirse usavurmayı bir "hipotez"

diye adlandırır ve haklı olarak hipotez ile onun bir "kanıt" olarak türetildiği malzeme arasındaki ilişkiyi gözönüne almayı reddeder. Eğer ona aynı zamanda başka bir yoldan da ulaşılır ve daha başka bağlantıların da düğüm noktası olduğu gösterilebilirse hipotez "kanıtlanmış" sayılabilir. Ancak bu türden bir kanıt, bilinçdışı süreçler hakkındaki bilgimizin pek de başlamadığı görüşünden sağlanmaz. Bu nedenle gözlem noktamız açısından daha önce ayak basılmamış bölgelere doğru tek, kısa ve temkinli bir adım atmakla yetiniyoruz.

Böyle bir temelin üzerine büyük çapta bir şey inşa edemeyiz. Eğer esprinin değişik evrelerini onlara uygun zihinsel durumlarla bağlantıya sokacak olursak olasılıkla aşağıdaki gibi ilerleriz. *Şaka*, zihinsel yükleri azaltma eğilimiyle belirlenmiş gibi görünen keyifli bir mizaçtan fışkırır. Esprilerin tüm karakteristik tekniklerini kullanır ve hem bir haz üretmenin hem de mantıksal eleştirinin gereklerini yerine getiren sözel malzemeyi ya da düşünce bağlantılarını seçerek esprilerin temel koşulunu sağlar. Keyifli mizacın kolaylaştırdığı düşünce yükünün bilinçdışı düzeyine indirilmesinin, şakalarda zaten bulunduğu sonucuna varacağız. Değerli bir düşüncenin anlatımına bağlanan *masum espriler* örneğinde mizacın yüreklendirici etkisi artık uygulanmaz. Burada bilinçöncesi yükün düştüğü ve bir an için bilinçdışı bir yükle değiş tokuş edildiği bir rahatlıkla kendini gösteren özel bir *kişisel yeteneğin* ortaya çıktığını varsaymalıyız. Esprilerden, özgün haz ürününü yeniden yaratmak için her zaman nöbet tutan bir amaç, düşüncenin, henüz hazırlanmamış bilinçöncesi anlatımına, aşağı doğru bir çekim uygular. Kuşkusuz çoğu insan keyifli bir havada olduklarında şakalar üretme yeteneğindedir; *espri* yapma yeteneği, pek az insanda onların o andaki havalarından bağımsız olarak vardır. Son olarak espri-işlemi, en güçlü uyaranını bilinçdışına ulaşan güçlü amaçlar bulunduğunda aşağıya alır ki, bu, esprilerin üretimi için öznel bir yeteneği temsil eder ve de esprilerin öznel belirleyicilerinin nevrotik insanlarda nasıl olup da bu kadar sık karşılandığını açıklayabilir. Güçlü amaçların etkisi altında başka durumlarda en az yeteneği olanlar bile espri yapabilir hale gelirler.

Ancak hâlâ yalnızca varsayımsal olarak da olsa birinci kişideki espri-işlemini açıklayan bu son katkıyla esprilere olan ilgimiz kabaca sona ermektedir. Bizim için geriye esprilerle iyi bilinen düşler

arasında kısa bir kıyaslama daha yapmak kalıyor ve de daha önce sözkonusu ettiğimiz tek uyuşma dışında bu iki benzeşmez zihinsel işlevin olsa olsa farklar göstereceğini umabiliriz. En önemli fark onların davranışlarında bulunmaktadır. Bir düş, tümüyle toplumdışı zihinsel bir üründür; başka birine iletecek hiçbir şeyi yoktur; öznenin içinde çatışan zihinsel güçler arasında bir uzlaşma olarak doğar ve öznenin kendisi için anlaşılmaz olarak kalır ve bu nedenle başka insanlar için hiç de ilginç değildir. Yalnızca anlaşılabilir olmaya gerek duymakla kalmaz, aksi halde yıkıma uğrayacağı için anlaşılmaktan kaçınır ve ancak maskeli olarak varolabilir. Bu nedenle bilinçdışı zihinsel süreçlere egemen olan mekanizmayı engelsiz biçimde, artık düzeltilemeyecek bir çarpıtma noktasına dek kullanılır. Öte yandan bir espri, haz üretmeye yönelik tüm zihinsel işlevler arasında en toplumsal olanıdır. Sık olarak üç kişiyi gerektirir ve tamamlanması, başlattığı zihinsel sürece başka birinin katılımını gerektirir. Bu nedenle anlaşılabilir olma koşulu ona sıkı sıkıya bağlıdır; bilinçdışında, yoğunlaştırma ve yerdeğiştirme yoluyla yalnızca üçüncü kişinin anlayışıyla düzeltilebilecek bir noktaya değin bir çarpıtmayı olası kılabilir. Dahası, espriler ve düşler zihinsel yaşamın oldukça farklı bölgelerinde gelişmiştir ve ruhbilimsel sistem içinde birbirinden çok uzak noktalara yerleştirilmelidirler. Bir düş, tanınmaz hale de getirilmiş olsa bir arzu olarak kalır; espri ise gelişmiş oyundur. Düşler pratik olarak önemsiz olmalarına karşın yaşamın temel ilgi alanlarıyla bağlantılarını korurlar; gereksinimleri varsanıların gerileyici yolculuğu içinde doyurmaya çabalarlar ve gece boyunca etkin kalan bir gereksinme —uyku gereksinmesi— uğruna ortaya çıkmalarına izin verilir. Öte yandan espriler, gereksinimlerce engellenmeden, zihinsel aygıtımızın basit etkinliğinden küçük bir haz ürünü elde etmeye çabalarlar. Daha sonra bu hazzı o aygıtın etkinliği sırasında bir yan ürün olarak yakalamaya çalışır ve böylece *ikincil* olarak dış dünyaya yönelik pek de önemsiz olmayan işlevlere ulaşırlar. Düşler, egemen olarak hoşnutsuzluktan kaçınmaya, espriler ise hazzı elde etmeye hizmet ederler; bizim tüm zihinsel etkinliklerimiz de bu iki hedefte odaklanır.

VII

ESPRİLER VE GÜLÜNCÜN TÜRLERİ

[1]

GÜLÜNÇ sorunlarına alışılmadık bir yoldan yaklaştık. Bize öyle geldi ki olağan olarak gülüncün bir alt türü sayılan espriler, doğrudan saldırılacak yeterince gariplik sunmaktadır; bu yüzden de her ne kadar gülünce ışık tutacak birkaç değinmeyi *en passant*[1] toplamayı ihmal etmediysek de esprilerin daha yaygın gülünç kategorisiyle ilişkilerine girmekten —buna olanak bulunduğu halde— kaçındık. Gülüncün toplumsal olarak esprilerden farklı davrandığını ortaya koymada hiçbir güçlüğümüz olmadı [s. 176 v.s.]. Gülünç, iki kişiyle yetinebilir: neyin gülünç olduğunu bulan birinci kişi ve kendisinde gülünç bir şey bulunan bir ikinci kişi. Kendisine gülünç bir şeyin anlatılacağı üçüncü kişi gülünç süreci şiddetlendirebilir ama ona yeni hiçbir şey katmaz. Bir espride bu üçüncü kişi haz üretici sürecin tamamlanması için vazgeçilmezdir ama öte yandan kasıtlı, saldırgan bir esprinin sözkonusu olması dışında ikinci kişi orada bulunmayabilir. Bir espri yapılır; gülünç ise —ilk olarak ve her şeyden önce insanlarda, ancak sonradan gelen bir aktarmayla eşyalarda, koşullarda vb. de de— bulunur. Espriler açısından, geliştirilmesi gereken haz kaynaklarının dıştaki insanlarda değil öznenin kendisinde yattığını biliyoruz. Esprilerin bazen ulaşılmaz duruma gelmiş gülünç kaynaklarını yeniden açtığını [s. 133] ve gülüncün, espri için bir cephe hizmeti görüp —aksi halde bilinen teknikle üretilmesi gereken— ön hazzın yerine geçtiğini de gördük (s. 183). Bunların hiçbiri esprilerle gülünç arasındaki ilişkilerin çok basit olduğunu kesinlikle göstermez.

[1] [Geçerken —*ç.n.*]

Öte yandan gülüncün sorunlarının o denli karmaşık olduğu gösterilmiş ve düşünürlerin onları çözmedeki çabaları öylesine başarısız olmuştur ki onlara espriler yönünden yaklaşarak ani bir saldırıyla tümüne egemen olabileceğimize ilişkin herhangi bir umuda kapılamıyoruz. Dahası, esprileri araştırışımızda bugüne dek başka hiç kimsenin kullanmadığı bir aygıtı —düş-işlemi bilgisini— yanımızda getirdik. Gülüncü anlamak için buyruğumuzda bize yardım edecek benzer bir avantajımız yok; bu nedenle de gülüncün doğası hakkında daha önce esprilerde bulmuş olduğumuz, onların gülüncün bir kesimini oluşturduğu ve kendi doğalarında gülüncün belirli özelliklerini değişmemiş ya da yalnızca düzeltilmiş olarak bulundurdukları dışında bir şey keşfetmeyi ummamalıyız.

Esprilere en yakın düşen gülünç türü *naif*'tir. Genelde tıpkı gülünç gibi naif de "bulunur," bir espri gibi "yapılmaz." Aslında naif hiçbir zaman yapılamaz; oysa biz salt gülünçle birlikte bir şeylerin gülünç kılındığı —gülüncün uyarıldığı— durumu da gözönüne almak zorundayız. Naif, bizim hiçbir rolümüz bulunmaksızın, gülünçte ya da esprilerde *ikinci* kişi konumunda bulunan başka insanların söz ya da eylemlerinde ortaya çıkmalıdır. Naif, eğer bir kişi, bir ketvurmayı, kendisinde bulunmadığı için tümüyle gözardı ederse —bu nedenle de onun üstesinden gelmek için hiçbir çaba harcamaz gibi görünürse— ortaya çıkar. Naif'in etkisini üretmesi için bizim sözkonusu kişide bir ketvurmanın bulunmadığını bilmemiz koşuldur; yoksa ona naif değil, saygısız deriz. Ona gülmez öfkeleniriz. Naifin yarattığı etkiye karşı durulmaz, anlaşılması da kolay görünür. Yapageldiğimiz ketvurucu harcama, naif sözü işitmemize bağlı olarak ansızın kullanılmaz hale gelir ve gülmeyle deşarj edilir. Burada dikkati dağıtmaya hiç gerek yoktur [s. 183]; bunun olası nedeni ketvurmanın kaldırılışının uyarılmış bir işlemin aracılığıyla değil, doğrudan olmasıdır. Burada biz, bir espride kendisinin hiçbir çabası olmaksızın ketvurma ekonomisinin sunulduğu üçüncü kişi gibi davranmaktayızdır [s. 179].

Oyundan esprilere gelişimin gidişini izleyerek ketvurmaların oluşumu üzerine kazandığımız içgörü açısından naifin en sık olarak çocuklarda ortaya çıktığını ve sonra da zihinsel gelişmeleri sözkonusu olduğunda çocuksu saydığımız eğitimsiz kişilere geçtiğini bulmak

bizi şaşırtmayacaktır. Kuşkusuz naif *sözler*, esprilerle kıyaslamaya naif eylemlerden daha uygudur çünkü esprilerin alışılmış anlatım biçimi eylemler değil sözlerdir. Çocuklar tarafından söylenen naif sözlerin "naif espriler" diye de betimlenebildiğini görmek aydınlatıcıdır. Esprilerle *naïveté* arasındaki uyuşma ya da benzeşmezliklerin nedenleri de birkaç örnekle bizim için açıklık kazanacaktır.

Üç buçuk yaşında bir kız, oğlan kardeşine şu uyarıda bulunur: "Sana söylüyorum, bu kadar puding yeme yoksa hasta olursun ve '*Bubizen*'[2] içmek zorunda kalırsın". '*Bubizen mi*?' diye sorar annesi, 'O da ne?'. Çocuk haklılığından emin olarak 'Ben hastayken' der '*Medizin*[3] içmiştim'. Çocuk doktorun yazdığı şeyin bir *Mädi* [küçük kız] için yazıldığında "Mädi-zin" olduğunu sanmış ve eğer bir "*Bubi*" [küçük oğlan] için olursa "*Bubi-zin*" adını alacağı sonucuna varmıştı. Bu, ses benzerliği tekniği ile işleyen bir sözel espri gibi kurulmuştur ve aslında gerçek bir espri olarak ortaya çıkabilir ve biz de onu yarım yamalak bir gülümseme ile karşılayabilirdik. Bir *naïveté* örneği olarak bize mükemmel gelmekte ve gülmemize yol açmaktadır. Burada bir espri ile naif bir şey arasındaki farkı yaratan nedir? Her iki durumda da aynı olan sözcükler ya da teknik olmadığı ortada; daha çok ilk bakışta her ikisinden de oldukça uzak görünen bir etmen. Bu, yalnızca, konuşmacının bir espri yapma niyetinde mi olduğunu yoksa, onun —çocuğun— iyi niyetle, düzeltilmemiş cahilliğinden ileri gelen ciddi bir sonuca mı varmaya çalıştığını varsayıyor olmamız sorunudur. Yalnızca ikincisi bir *naïveté* durumudur. Burada ilk kez dikkatimiz, sözü üreten kişide ortaya çıkan ruhsal sürecin içine kendini koyan diğer kişiye çekiliyor.

Başka bir örneği incelersek bu görüşümüz desteklenecektir. Bir oğlan ve kız kardeş —on iki yaşında bir kız ve on yaşında bir oğlan— amcalar ve teyzelerden oluşan izleyiciler önünde kendi düzenledikleri bir oyunu sahneliyorlardı. Sahne deniz kıyısında bir kulübeyi temsil ediyordu. Birinci perdede iki yazar-oyuncu, fakir bir balıkçı ile onun namuslu karısı, yaşamın güçlüğünden ve düşük gelirlerinden yakınırlar. Koca, büyük denizleri kayığı ile aşıp şansını

[2] [Bubizin diye yazılması gerekirdi. —*ç.n.*]

[3] [İlaç —*ç.n.*]

başka yerlerde denemeye karar verir ve aralarındaki duygulu vedalaşmalardan sonra perde iner. İkinci perde birkaç yıl sonrasını anlatır. Balıkçı, büyük bir çanta dolusu parayla, zengin bir adam olarak dönmüştür; dönüşünü kulübenin dışında bekleyen karısına, yabancı ülkelerde şansının nasıl da iyi gittiğini anlatır. Karısı gururla onun sözünü keser: "Ben de boş durmadım." der ve kulübenin kapısını açıp yerde yatan oniki kocaman bebeği onun gözleri önüne serer... Oyunun bu noktasında oyuncular, izleyicilerinden gelen ve anlam veremedikleri kahkaha tufanıyla duraklarlar. O ana dek doğru dürüst davranmış ve büyük bir dikkatle dinlemiş olan sevgili akrabalarına şaşkınlıkla bakakalırlar. Kahkaha, izleyicilerin, genç yazarların çocukların oluşumunu yöneten koşullar hakkında henüz hiçbir şey bilmediklerini ve bu yüzden de bir kadının kocasının uzun yokluğu sırasında doğmuş yavruları ile övünebileceğine, kocanın da onlara karısı ile birlikte sevinebileceğine inanabildiklerini düşünmeleriyle açıklanabilir. Yazarların bu bilgisizlik temelinde ürettikleri şey saçmalık ya da anlamsızlık diye tanımlanabilirdi.[4]

Üçüncü bir örnek bize esprilerde tanıştığımız bir başka tekniğin de naifin hizmetinde olduğunu gösterir. Bir Fransız [kadın][5] küçük bir kız için mürebbiye olarak tutulmuş ama onun kişisel beğenisini kazanmamıştı. Küçük kız yüksek sesle eleştirisini dile getirdiğinde mürebbiye henüz odadan çıkmamıştı: "*Bu mu* Fransız [kadın]? Bir kez bir Fransızla [adam] yattığı için kendisini Fransız *sayıyor* herhalde!". Eğer çocuğun çifte anlam hakkında en küçük bir bilgisi olsaydı bu bir espri —hem de oldukça iyi bir espri— olabilirdi (*double entendre* ile çifte anlamlılık ya da ima). Aslında kız yalnızca sıkça işittiği ve bir şeyin sahteliğini alaycı bir biçimde anlatan deyişi hoşlanmadığı yabancıya uygulamıştır: "*Bu mu* gerçek altın? Herhalde bir kez altınla yatmıştır." Anlayışlı dinleyicilerindeki ruhsal süreci bu denli tümden değiştiren bilgisizliği yüzünden çocuğun sözü naif bir

[4] [Bu öykü, farklı bir düzenlemeyle I. Lytton Kontu'nun çocukları için anlatılmıştır. Bkz. G.W.E. Russell'ın *Anılar ve Anımsamalar*'ı, 1898, 32. Bölüm.]

[5] ["*Französin*" Avusturya'da Fransız mürebbiyeler için kullanılan olağan terim.] [İngilizce çeviride terim Frenchwoman ile karşılanmış; ancak Türkçe'de milliyet bildiren sözcüklere cinsiyet belirten ekler takılması olası olmadığı için örneğin özünü oluşturan cinsiyet belirten sözcükler köşeli parantez içinde eklendi —*ç.n.*]

söz haline gelmiştir. Bu durumun [çocuğun gerçekten bilgisiz olmasının] sonucu olarak *yanıltıcı* bir *naïveté* olasılığı vardır. Biz, çocukta aslında varolmayan bir bilgisizliğin varolduğunu sanabiliriz; çocuklar da– aksi halde sağlayamayacakları bir özgürlüğün tadını çıkarsınlar diye sıklıkla kendilerini naif olarak gösterirler.

Bu örneklerden naifin esprilerle gülünç arasında işgal ettiği yeri gösterebiliyoruz. Naif, (konuşmada) esprilerle sözcükler ve içerik açısından uzlaşır: sözcüklerin yanlış kullanımını, biraz anlamsızlığı ya da biraz açıksaçıklığı ortaya çıkarır. Ama bizim için espriler açısından o denli ilginç ve bilmecemsi sorulara yol açmış olan, espriyi üreten birinci kişideki ruhsal süreç burada hiç yoktur. Naif bir kişi anlatım araçlarını ve düşünce dizilerini normal ve basit olarak kullandığını sanır ve aklında hiçbir *arrière pensée*[6] yoktur; naif, birşeyler üretmekle bir haz ürünü de sağlamaz. İşitenin —esprilerdeki üçüncü kişiye denk düşen kişi— kavrayışı dışında naifin hiçbir özelliği yoktur. Dahası naifi üreten kişi bunu hiçbir çaba harcamaksızın yapar. Esprilerde mantıksal eleştiriden doğan ketvurmayı felce uğratmak için düzenlenen karmaşık teknik onda yoktur: bu ketvurmaya henüz sahip olmamıştır, o yüzden de anlamsızlığı ve açıksaçıklığı kendini tehlikeye atmadan doğrudan üretebilir. Bu bakımdan naif, sınır bir espri olgusudur; eğer espri oluşumu denklemindeki sansür değerini sıfıra indirirsek ortaya naif çıkar.

Bir esprinin etkinliği için her iki kişinin de aynı ketvurmalara ya da içsel dirençlere maruz kalması bir koşul olduğu halde [s. 182], naif için bir kişide ketvurma bulunması, diğerinde ise bulunmaması koşuldur. Naifin kavranması, ketvurmaları bulunan kişide olur ve naifin sağladığı haz ürününden tek başına o yararlanır. Bu hazzın ketvurmaların kaldırılmasından doğduğunu tahmin etmeye yaklaşmış bulunuyoruz. Esprilerin hazzı da aynı kökenden geldiğinden —bir sözel haz ve anlamsızlıktan alınan haz ile ketvurmaların kalkması ya da ruhsal harcamadan kaçınma hazzından oluşan bir mahfaza [s. 169 *n.*]— ketvurmayla bu benzer ilişki, naifle espriler arasındaki içsel akrabalığı açıklar. Her ikisinde de haz, içsel ketvurmanın kadırılmasından doğar.

[6] [Art düşünce —*ç.n.*]

Ancak naif olgusunda alıcı kişideki ruhsal süreç, esprilerde üretici kişi açısından basitleştirilişine kıyasla çok daha karmaşıktır (ayrıca naif olgusunda bizim kendi benliğimiz değişmez biçimde alıcı kişiye denk düşer; oysa espri olgusunda pekâlâ üretici kişinin konumunu da alabiliriz). Alıcı kişi naif birşeyler işittiğinde bu bir yandan onu bir espri gibi etkileyebilir —ki bizim örneklerimiz kesin olarak bunu kanıtlıyor— çünkü espride olduğu gibi sansürün kaldırılması onun için yalnızca dinleme çabasıyla mümkün olmaktadır. Ancak naif tarafından üretilen hazzın yalnızca bir kesimi bu yoldan açıklanabilir ve bu bile belirli durumlarda —örneğin naif bir açıksaçıklık işitildiğinde— tehlikeye düşer. Eğer başka bir etmen bizi kızgınlıktan alıkoymaz ve aynı zamanda bizim naiften elde ettiğimiz daha önemli haz kesimini sunmazsa, buna ilk önce gerçek bir açıksaçık söz karşısında duyumsayabileceğimiz bir kızgınlıkla tepki gösterebiliriz. Bu diğer etmen daha önce söz ettiğimiz [s. 212] naifi ayırt etmek için onu üreten kişide içsel ketvurmanın bulunmadığını bilmemizin gerekmesi koşuludur. Ancak bu kesin olduğunda kızacak yerde güleriz. Böylece üretçn kişinin ruhsal durumunu gözönüne alıyor, kendimizi o ruhsal duruma koyuyor ve onu kendimizinkiyle kıyaslayıp anlamaya çalışıyoruz. Gülerek deşarj ettiğimiz harcama ekonomisine neden olan şey bu empati[7] ve kıyaslama süreçleridir.

Daha basit bir hesabı —diğer kişinin bir direnci yenmeye hiçbir gereksinimi olmamasının bizim kızgınlığımızı gereksiz kıldığını— yeğlemek mümkün olabilirdi; o zaman gülme, kızgınlıkta ekonomi sayesinde ortaya çıkardı. Bütünüyle yanıltıcı olan bu görüşü çürütmek için yukarıda birlikte ele aldığım iki olgu arasında daha kesin bir ayırım yapacağım. İncelediğimiz naif, ya bizim örneklerimizdeki gibi bir espri doğasında olabilir ya da bir açıksaçıklık (veya genelde karşı çıkılan bir şey) doğasında; ve de bu ikincisi, özellikle konuşmayla değil de eylemle anlatıldığı zaman ortaya çıkacaktır. Bu ikinci seçenek gerçekten yanıltıcıdır: yalnız haz söz konusu olduğunda hazzın tasarruf edilmiş ve biçimi değiştirilmiş kızgınlıktan doğduğu

[7] [Empathy: Bir başka kişinin duygularını anlamak için kendini onun yerine koyup onun gibi duyumsamaya çalışmak biçimindeki zihinsel süreç. —*ç.n.*]

sanılabilir. Ancak ilk seçenek olaya daha fazla ışık tutuyor. Naif bir söz —örn.: "Bubizin" [s. 213]— tek başına küçük bir espri etkisi yapabilir ve hiçbir kızgınlığa neden olmaz. Bu seçenek kesinlikle daha seyrektir ama daha saf ve çok daha öğreticidir. Çocuğun ciddi ve *arrière pensée* olmaksızın "*Medizin*"deki "*Medi*" hecesinin kendi adı "*Mädi*" ile aynı olduğuna inandığını göz önüne aldığımız sürece işittiğimizden duyduğumuz haz bir artış elde eder, esprilerde ise hazza artık bir şey yapılamaz. Şimdi, söylenmiş olanlara iki görüş açısından bakıyoruz —bir kez çocukta oluştuğu biçimde, bir kez de bize geldiği biçimde— ve bu kıyaslamayı yaparken çocuğun bir özdeşlik bulduğunu[8] ve bizim için var olan bir engelin üstesinden geldiğini görüyoruz; sonra biz daha ileri gidiyor ve kendi kendimize: "Eğer işittiklerini anlamayı seçersen, bu engeli sürdürmek için yapacağın harcamadan ekonomi yapabilirsin," diyor gibiyiz. Buna benzer bir kıyaslamada özgür bırakılan harcama, naifteki hazzın kaynağıdır ve gülmeyle deşarj edilir ve de rastlantısal olarak, üreten kişiye gösterdiğimiz anlayış ile bu örnekte onun söylediklerinin doğası tarafından dıştalanmış olmaması halinde kızgınlığa dönüşecek olan da aynı hazdır. Ama naif bir espri örneğini öteki seçenek için karşı çıkılabilecek bir şey için model olarak alırsak orada da ketvurmada ekonominin, doğrudan kıyaslamadan doğabildiğini bir kızgınlığın başlayıp boğulduğunu varsaymamıza gerek olmadığını ve bu kızgınlığın aslında yalnızca özgürleşmiş harcamanın başka bir biçimde kullanılmasına —ki esprilerde buna karşı karmaşık koruyucu düzenlemeler gerekir [s. 182 v.s.]— denk düştüğünü göreceğiz.

Ancak bu kıyaslama ve kendini üretici kişinin zihinsel sürecinin yerine koyarak yapılan bu harcama ekonomisinin, naife özgü sayılabilmesi için yalnızca naifte bulunması gerekir. Esprilere tümden yabancı olan bu mekanizmanın gerçekten gülünçteki ruhsal sürecin bir kesimi hem de temel bir kesimi olabileceği kuşkusunu duyuyoruz. Bu görüş açısından bakıldığında —ve bu kuşkusuz naifin en önemli yönüdür— naif, kendini gülüncün bir türü olarak sunmaktadır. Bizim naif konuşma örneklerimizde bir espri hazzına eklenen fazlalık öğe, "gülünç" hazdır. Çok genel olarak onun, başka birinin sözleriyle bi-

[8] [Yani, *Medi* ile *Mädi* arasındaki özdeşlik.]

zimkiler arasındaki bir kıyaslamadan tasarruf edilen harcamadan doğduğunu varsayma eğiliminde olmalıyız. Ama bu bizi derin düşüncelere yönelteceği için önce naif konusundaki tartışmamızı sonuçlandıracağız. O halde naif, ürettiği haz başka birini anlamaya çalışma sırasında ortaya çıkan harcama farkından[9] doğarsa gülüncün bir türü olur; buna karşılık kıyaslamadan tasarruf edilen harcamanın ketvurucu bir harcama olması koşulu yerine gelirse espriye yaklaşır.[10] Gülüncün ruhbilimi hakkında uzun süredir bildiğimiz kavramlarla şu anda ulaştığımız kavramlar arasındaki birkaç uzlaşma ve ayrım noktasını hemen ekleyelim. Kendini diğer kişinin yerine koymak ve onu anlamaya çalışmak, Jean Paul'den beri gülüncün çözümlemesinde yer almış olan "gülünç ödünç verme"den başka bir şey değildir; başka birinin zihinsel süreci ile bizimki arasında "kıyaslama," esprilerle ilgili olarak ne yapacağımızı bilemediğimiz [s. 42 v. s.], ama en sonunda burada bir yer bulabildiğimiz "ruhbilimsel kontrast"a denk düşer. Ancak biz gülünç hazzı açıklayışımızda, onu, dikkatin zıt düşünceler arasında ileri geri salınmasından doğuyor sayan çoğu otoriteden ayrılıyoruz. Böyle bir haz mekanizması bize anlaşılmaz gelmektedir,[11] ama zıtlar arasında bir kıyaslamada, eğer başka bir amaç için kullanılmaması halinde deşarj olabilir hale gelebilen ve böylece de bir haz kaynağı olabilen bir harcama farkının ortaya çıktığını gösterebiliriz.

Gülünç sorununun kendisine yaklaşmaya kalkıştığımda biraz hu-

[9] [Buradaki (ve aynı bağlamda bu kitabın geri kalan kısmında da kullanılagelen) sözcük, alışılmış *"Unterschied"* değil *"Differenz"*dir. Bu, matematikte kullanılan bir terim olup nitelik değil *nicelik* farkını anlatır. İngilizce sözcük her iki anlamı da kapsamak zorundadır.]

[10] Yazdıklarımda her zaman naifi, naif-gülünç ile özdeşleştirmişimdir; oysa bu her durum için kabul edilemez. Ancak naifin bir özelliğini "naif espriler" ve "naif açıksaçıklık"ta incelemek bizim amaçlarımız açısından yeterliydi. Daha derinlemesine herhangi bir araştırma benim bunu gülüncü açıklamak için bir temel haline getirme eğilimimi düşündürürdü.

[11] Bergson da gıdıklanma sonucu gülme ile bir benzerlik kurma çabasından etkilendiği açık olan böyle bir gülünç haz düşüncesini reddeder ve görüşünü bazı sağlam kanıtlarla destekler (1900, 99). — Lipps tarafından gülünç hazza getirilen açıklama oldukça farklı bir platformdadır: Gülünç hakkındaki görüşüne uygun olarak Lipps, hazzı, "beklenmedik derecede küçük" bir şey sayar. [Almanca metinde bu dipnot paragrafın *sonuna* eklenmiştir.]

zursuzum. Pek çok ünlü düşünür tümüyle doyurucu bir açıklama yapamamışken, benim çabalarımın, sorunun çözümlenmesine belirleyici bir katkıda bulunacağını ummak iddialı bir tavır olurdu. Aslında niyetim, espriler için geçerli olduğu kanıtlanmış düşünce çizgilerini gülünç evreni içine doğru biraz ilerletmekten başka bir şey değil.

Gülünç, ilk anda insan sosyal ilişkilerinden türeyen niyetlenilmemiş bir keşif olarak ortaya çıkar. O, insanlarda —onların hareketlerinde, biçimlerinde, eylemlerinde ve karakter çizgilerinde, başlangıçta her olasılıkta yalnızca fiziksel özelliklerinde ama daha sonra zihinsel özelliklerinde ya da duruma göre bu özelliklerin dışavurum biçimlerinde— bulunur. Çok yaygın bir insanlaştırma türü aracılığıyla hayvanlar ve cansız nesneler de gülünç hale gelebilirler. Bir insanın gülünç göründüğü koşulların ayrıdına varırsak gülünç aynı zamanda insanlardan ayrılabilme yeteneğindedir de. Bu şekilde durum gülünçlüğü öne çıkar ve bunun ayırt edilmesi, bir kişinin isteği üzerine, bir insanın eylemlerinin bu gülünç koşullara hedef olacağı ortamlara yerleştirilip gülünç kılınmasına olanak verir. İnsanın elinde başka birini gülünç kılma gücü bulunduğunu keşfetmesi, gülünç hazzın düşlenmemiş bir yolunu açar ve hayli gelişmiş bir tekniğin kökenidir. İnsan başka insanlar kadar kolayca *kendini* de gülünç kılabilir. İnsanları gülünç kılmaya hizmet eden yöntemler, onları gülünç bir duruma koymak, taklit, kılık değiştirme, maskesini düşürme, karikatür, parodi, nazire vb. dir. Bu tekniklerin düşmanca ya da saldırgan amaçlara hizmet etmek üzere kullanılabilecekleri açıktır. İnsan, birisini aşağılayabilmek, onu, kendisine ilişkin onur ve otorite duygularından yoksun bırakmak için gülünç hale getirebilir. Ancak insanları gülünç kılmanın altında alışılmış olarak böyle bir eğilim yatsa bile kendiliğinden gülünç olanın da anlamının bu olması gerekmez.

Gülüncün ortaya çıkış biçimleri üzerine bu düzensiz araştırma, ona çok yaygın bir doğuş alanı yüklememiz ve örneğin naifte bulduğumuza benzer özel koşulları gülünçte bulmayı ummamamız gerektiğini bize gösterecektir. Gülünç için geçerli, belirleyici koşulların izi üzerinde kalmak için en önemli şey bir giriş olgusu seçmektir. Biz gülünç devinimi seçeceğiz çünkü sahne gösterilerinin en ilkel türünün

—pandomim— bizi güldürmek için bu yöntemi kullandığını anımsıyoruz. Soytarının devinimlerine neden güldüğümüz sorusunun yanıtı, onların bize aşırı ve uygunsuz geldiğidir. Çok büyük bir harcamaya güleriz. Şimdi belirleyici koşulu, yapay olarak oluşturulan gülüncün dışında —istemsiz olarak ortaya çıktığı yerde— arayalım. Bir çocuğun devinimleri, zıplayıp tepinse de, bize gülünç gelmez. Öte yandan yazmayı yeni öğrenen bir çocuk, kaleminin devinimlerini dilini çıkararak izlerse *bu* gülünçtür; bu eşleşmiş devinimlerde, aynı etkinliği bizim yaptığımızda kendimizi alıkoyacağımız gereksiz bir devinim harcaması görürüz. Aynı biçimde başka eşleşmiş devinimler ya da yalnızca abartılmış anlatımcı devinimler erişkinlerde de bize gülünç gelir. Gülüncün bu türünün saf örnekleri örneğin kuka[12] oynayan ve topu attıktan sonra topun gidişini sanki onu hâlâ yönetiyormuş gibi izleyen birinin devinimlerinde görülebilir. Böylece duyguların normal anlatımını abartan her tür jest St. Vitus dansı hastalarında (Chorea)[13] olduğu gibi istençdışı olarak da ortaya çıksa gülünçtür. Aynı biçimde çağdaş bir orkestra şefinin tutkulu devinimleri, bunların gerekliliğini anlamayan müzikle ilişkisiz bir kişiye gülünç gelebilir. Aslında bedensel biçimlerin ve yüz özelliklerinin gülünçlüğü de devinimlerin bu gülünçlüğünden dallanır; çünkü bunlar sanki abartılmış ya da amaçsız devinimlerin sonucuymuş sanılırlar. Dik dik bakan gözler, ağzın üstüne sarkan kanca bir burun, kepçe kulaklar, bir kambur—tüm bunlar belki de yalnızca bu özellikleri ortaya çıkarmak için gerekli devinimler düşlendiği için gülünç bir etki yaratırlar; burada burun, kulaklar ve bedenin öteki kesimleri gerçekte olduğundan daha devingen olarak imgelenmektedirler. Eğer bir kişi "kulaklarını sallayabilse" hiç kuşkusuz gülünç olurdu; eğer burnunu aşağı yukarı oynatabilse kesinlikle çok daha gülünç gelirdi. Hayvanların bizde uyandırdığı gülünç etkinin büyük çoğunluğu bizim, onlarda, kendimizin taklit edemeyeceğimiz devinimler algılamamızdan ileri gelir.

---

[12][Skittle: Şişe biçiminde dokuz ya da on tahta figürü tahta bir topla devirme biçiminde bir oyun. Amerikalıların Bowling oyununun eski bir türü. Bowling, yapıtla çağdaş bir terim olmadığı için bizde artık unutulmuş ve yine tahta toplar ve devrilmeye çalışılan figürlerle oynanan bir oyunun adı yeğlendi. —*ç.n.*]

[13][Beyinde devinimlerin melodisini düzenleyen merkezlerin geçici ya da kalıcı bozukluğu sonucu ortaya çıkan devinim bozukluğu. Bu hastaların kol ve bacaklarında Güneydoğu Asya danslarına benzer istençdışı dalgalanma biçiminde devinimler ortaya çıkar. Bizde St. Vitus dansından çok Java dansı diye bilinir. —*ç.n.*]

Ama nasıl oluyor da başka bir kişinin devinimlerinin abartılmış ve uygunsuz olduğunu farkedince gülüyoruz? Ben diğer kişide gözlemlediğim devinimle kendimi onun yerine koyduğumda yapacak olduğum devinim arasında bir kıyaslama yapmakla olduğuna inanıyorum. Kıyaslanan iki şeyin aynı standartla yargılanması gerekir ve bu standart benim her iki olgudaki devinim düşüncesine bağladığım sinirsel harcamamdır. Bu cümlenin aydınlatılması ve genişletilmesi gerekiyor.

Bizim burada kıyasladıklarımız, bir yanda belirli bir düşünceye sahip olurken yaptığımız ruhsal harcama, öte yanda ise üzerinde fikir edindiğimiz şeyin içeriğidir. Cümlemiz birincinin genelde ve kuramda ikinciden yani düşüncenin içeriğinden bağımsız olmadığını ve özelde büyük bir şeye ilişkin düşüncenin küçük bir şeye ilişkin olandan daha fazla harcama gerektirdiğini söylüyor. Yalnızca farklı büyük *devinimler* düşüncesi sözkonusu olduğu sürece cümlemizle ilgili kuramsal temeller ya da onları gözlemle kanıtlamaya ilişkin hiçbir güçlük olmaması gerekir. Bu durumda, ruhbilim, kural olarak öyle bir karışıklığa karşı bizi uyardığı halde, düşünceye yakıştırılanın aslında üzerinde düşündüğümüze yakıştırılana denk geldiğini göreceğiz.

Belli ölçüde bir devinim hakkındaki düşünceyi, devinimi kendim yaparak ya da taklit ederek elde etmiş olurum; bu eylemle de o devinimin bir standartını sinirsel duyularımla öğrenmiş olurum.[14]

Şimdi ben buna benzer bir devinimi bir başkasında daha büyük ya da daha küçük boyutta algıladığım zaman onu anında anlamanın (kavramanın) en güvenli yolu, taklitle onu gerçekleştirmektir; ondan sonra da hangi devinimlerle benim harcamamın daha fazla olduğu hakkında bir kıyaslama ile karar verebilirim. Bu tür bir taklit zorlanması, devinimlerin algılanmasında kuşkusuz vardır. Ama aslında taklitleri, okumayı heceleyerek öğrenmiş de olsam okurken he-

[14] Bu sinirsel harcamanın belleği benim bu devinim hakkındaki düşüncemin temel kesimi olarak kalacak ve zihinsel yaşamımda, düşüncenin, yalnızca bu harcamayla temsil edildiği düşünme biçimleri her zaman bulunacaktır. Gerçekten başka ortamlarda bu öğe, bir başkasıyla —örneğin devinim hedefinin görsel bir imgesi ya da bir sözel imgeyle— yer değiştirebilir ve belirli soyut düşünme türlerinde düşüncenin tüm içeriği yerine bir işaret yeterli olabilir.

celemeyi sürdürdüğümden daha fazla yapmam. Devinimi kaslarımla taklit edecek yerde benzer devinimlere ilişkin bellek izleri ortamından bir fikir edinirim. Fikir yürütme ya da "düşünme", eylemde bulunma ya da gerçekleştirmeden, çok daha küçük yükleyici enerjilerle yerdeğiştirmesi ve ana harcamayı deşarjdan korumasıyla ayrılır.[15] Ancak algılanan devinimin *nicel* etmeni —daha büyük ya da daha küçük boyut— düşüncede nasıl anlatım buluyor? Ve de niceliklerden oluşmuş düşüncenin niteliği düşüncede hiç temsil edilmiyorsa, farklı büyüklükte devinimlerin düşüncelerini nasıl ayırt edebilirim? Buradaki her şeyin dayandığı kıyaslamayı nasıl yapabilirim? Yolu fizyoloji gösteriyor; çünkü o bize fikir yürütme süreci sırasında bile sinir akımlarının çok ılımlı bir enerji harcamasıyla da olsa kaslar doğrultusunda olduğunu öğretiyor.[16] Şimdi fikir yürütme sürecine eşlik eden bu sinirsel enerjinin düşüncenin nicel etmenini temsil ettiğini varsaymak çok akla yakın hale geliyor; büyük bir devinim düşüncesi varolduğunda bu enerji küçük bir devinim sözkonusu olduğundakinden daha büyük olacaktır. Böylece bu durumda daha büyük devinim düşüncesi gerçekten daha büyük olacaktır yani ona daha büyük enerji harcaması eşlik edecektir.

Doğrudan gözlemler, insanların, düşüncelerinin içeriğindeki büyüklük ya da küçüklüğü bir tür *düşünsel taklit*'teki değişen harcamaların aracılığıyla anlatma alışkanlığında olduklarını göstermektedir. Eğer bir çocuk ya da sıradan bir adam veya belirli ırkların bir üyesi bir şeyi anlatır ya da betimlerse, düşüncesini, dinleyen için yalın hale getirmede anlaşılır sözcükler seçmekle yetinmediği, konusunu dışavurumsal devinimleriyle de temsil ettiği kolayca görülür: temsilin taklitsel ve sözel biçimlerini birleştirir. Özellikle de nicelikleri ve şiddetleri görüntüler: "Yüksek bir dağ" — ve elini başının

---

[15] [Bu ilginç ilke Freud tarafından buradaki kadar açık olmamakla birlikte *Düşlerin Yorumu*'nda (1900*a P.F.K.* 5, 316-7) ifade edilmişti. Onu daha önce (1895'de) ölümünden sonra yayımlanan "Proje"sinin (1950*a*) 18. Kesim 1. Kısmında yan nörolojik terimlerle tartışmıştı. Konu çok yalın olarak bir kez daha "Zihinsel İşleyişin İki İlkesi"nde (1911*b*) ortaya atılmış, daha sonraki birçok parçada da yer almıştır. Ör. *Yeni Giriş Konferansları*'nın XXXII' ncisinde (1930*a*) *P.F.L.* 2, 122.]

[16] [Bu parçanın içerdiği düşüncelere bazı yaklaşımlar Freud'un "Proje"sinin I. kısım 17. ve 18. Kesimlerinde de izlenebilir.]

üzerine kaldırır, "küçücük bir cüce" — ve elini yere yakın tutar. Elleriyle resim çizme alışkanlığını kırmış olabilir ve bu nedenle aynı işi sesiyle yapar; ve bunda da öz denetimini kurarsa büyük bir şeyleri betimlerken gözlerini kocaman açacağına, küçük bir şeye gelince kısacağına bahse girebilirsiniz. Böylece duygularını değil gerçekten üzerinde düşünce sahibi olduğu şeyin içeriğini anlatmaktadır.

O halde bu temsil yönteminin önemli bir kesiminin dinleyicinin dikkatinden kaçmasına karşın bu taklit gereksinmesinin yalnızca birşeyleri iletme isteğinden doğduğunu mu varsaymalıyız? Tersine, ben bu taklitlerin daha az *canlılıkla* herhangi bir iletişimin tamamen dışında da var olduğuna, kişi herhangi bir şey üzerine bir düşünceyi kendi özel yararı için oluştururken ve birşeyi resimsel olarak düşünürken de ortaya çıktığına ve bundan sonra da kişinin "büyük" ve "küçük"ü kendi bedeninde tıpkı konuşurkenki gibi (her durumda görünümünün ve duyu organlarının sinirsel yollarında bir değişiklikle) ifade ettiğine inanıyorum. Üzerinde bir düşünceye sahip olduğu şeyin içeriğine tam uyan somatik sinir yollarının, iletişim amaçlı taklitlerin başlangıcı ve kökeni olabileceğine de inanıyorum; sonuca ulaşması için yalnızca şiddetlendirilmesi ve diğer insanlar için farkedilir kılınması gerekmiştir. Zihinsel süreçlerin fiziksel yoldaşı olarak iyi bilinen "duyguların dışa vurumu" görüşünü destekleyecek olursak "düşünsel içeriğin dışavurumu"nun da buna eklenmesi gerekir, büyük ve küçük kategorisine ilişkin sözlerimin konuyu dağıtmadığını açıkça görebiliyorum. Kişinin dikkatinin yoğunluğu ve o anda düşüncesinin ulaştığı soyutluk düzeyinin somatik olarak gösterdiği gerginlik görüngülerine varmadan önce bazı çeşitli noktaları da ekleyebilirim. Konuyu gerçekten önemli buluyorum ve düşünsel taklitler izlenecek olursa burada gülüncün anlaşılmasında yararlı oldukları kadar estetiğin diğer dallarında da yararlı olacaklarına inanıyorum.

Şimdi devinimlerin gülünçlüğüne dönüyoruz. Yineliyorum, belirli bir devinim algılandığında belirli bir enerji harcaması aracılığıyla onun bir düşüncesini oluşturmak üzere bir zorlanma duyulur. Bu nedenle, "anlamaya çalışma"da, bu devinimi kavramada belirli bir harcama yaparım ve zihinsel sürecin bu kesiminde tastamam sanki kendimi gözlemlediğim kişinin yerine koyuyormuş gibi davranırım.

Ancak aynı anda belki de bu devinimin hedefini aklımda tutarım ve benim daha önceki deneyimlerim bu hedefe varmak için gerekli harcama miktarını tahmin etmeme olanak verir. Bunu yaparken gözlemlemekte olduğum kişiyi gözardı eder ve sanki devinimin hedefine kendim varmak istiyormuşum gibi davranırım. İmgelemimdeki bu iki olasılık, gözlemlenen davranışla kendiminki arasında bir kıyaslamaya yol açar. Eğer öteki kişinin devinimi abartılmış ve gereksizse onu anlamak için artmış olan harcamama, harekete geçmek üzereyken *in statu nascendi* ketvurulur [s. 182]; onun gereksiz olduğu ve başka bir yerde kullanılmak ya da gülme halinde deşarj olmak üzere özgür kaldığı bildirilir. Bu, diğer koşullar uygun olduğunda gülünç bir devinimdeki hazzın doğuş biçimidir — kişinin kendi devinimi ile bir kıyaslama yapıldığında kullanılmaz bir fazlalık haline gelen bir sinir akımı harcaması.

Tartışmalarımızın iki ayrı yönde geliştiği görülecektir: birincisi, fazlalığın deşarjını yöneten koşulları ortaya koymak ve ikincisi, diğer gülünç olgularına devinimin gülünçlüğü ile aynı biçimde bakılıp bakılamayacağını incelemek.

Önce ilk soruyu ele alacak ve devinim ve eylemin gülünçlüğünden başka insanların zekâ işlevlerinde ve karakter çizgilerinde bulunan gülünçlüğe döneceğiz.

Bu sınıfa bir örnek olarak bir sınavda bilgisiz öğrenciler tarafından üretilenler gibi gülünç saçmalıkları seçebiliriz. Kuşkusuz karakter çizgileri için basit bir örnek vermek daha güçtür. Tıpkı aynı karakterlerin bir durumda gülünç bulunarak onlara gülünmesi başka bir durumda ise insana aşağılanası ya da nefret edilesi gelmesi gibi bu denli sık olarak gülünç bir etki yaratan anlamsızlık ve budalalığın her zaman gülünç olarak duyumsanmadığını görürsek şaşırmamalıyız. Gözden ırak tutmamamız gereken bu olgu, yalnızca, gülünç etkinin üretilmesinde, bildiğimiz kıyaslama dışında etmenlerin de —bir başka bağlamda yeniden izini sürebileceğimiz etmenler [s. 247 v.s. bkz.]— sözkonusu olduğunu gösterir.

Başka birinin zekâ ya da zihinsel özelliklerinde bulunan gülünçlük yine onunla kendim arasında yaptığım bir kıyaslamanın sonucudur; ancak gariptir ki bu kıyas, kural olarak, gülünç bir devinim ya da

eylem olgusundakinin tersine bir sonuç üretir. Bu ikinci durumda devinim eğer öteki kişi benim gereksinme duyacağımı düşündüğümden daha büyük harcama yaparsa gülünçtür. Bir zihinsel işlev olgusunda ise tersine diğer kişi benim kaçınılmaz sandığım enerjiden kaçınırsa gülünç hale gelir (çünkü anlamsızlık ve budalalık, işlev yetersizlikleridir). İlk örnekte ben, adam çok fazla uğraştığı için gülerim; ikincide ise çok az uğraştığı için. Bu nedenle gülünç etki açık olarak iki yük harcaması —kişinin kendi harcaması ve "empati" yoluyla tahmin edilen diğer kişinin harcaması— arasındaki *difference*'a[17] bağlıdır; yoksa farkın hangisinin lehine olduğuna değil. Ama, kassal çalışmamızda bir kısıtlamanın ve zihinsel çalışmamızdaki bir artışın daha yüksek bir uygarlık düzeyine yönelik kişisel gelişimimizin seyrine uyduğunu aklımızda tuttuğumuzda ilk bakışta yargımızı bulandıran bu gariplik yok olur. Zihinsel harcamamızı arttırmakla elde ettiğimiz sonuç, devinimlerimizde azalmış bir harcamayla elde ettiğimizin aynısıdır. Bu kültürel başarının kanıtı makinelerimizdir.[18]

Böylece bir kişinin, kendimizle kıyasladığımızda, eğer bedensel işlevlerinde çok fazla, zihinsel işlevlerinde ise çok az harcama yapıyorsa bize gülünç göründüğü biçiminde tek tip bir açıklama sağlanır ve de her iki durumda da gülmemizin kişiyle ilişkili olarak duyumsadığımız haz verici bir üstünlük duygusunu anlattığı yadsınamaz. İki olgudaki ilişki tersine çevrilecek olursa diğer kişinin fiziksel harcaması bizimkinden az ya da zihinsel harcaması fazlaysa artık gülmeyiz, şaşkınlık ve hayranlıkla doluruz.[19]

Gülünç hazzın burada tartışılmış olan kökeni —onun bir başka kişi ile bizim aramızdaki bir kıyaslamadan, kendi ruhsal harcamamız ile empati yoluyla tahmin ettiğimiz diğer kişininki arasındaki farktan

---

[17] [S. 218'deki dipnota bkz.]

[18] Atasözündeki gibi "Was man nicht im Kopfe hat, muss man in den Beinen haben." [Sözcük olarak: "İnsanın kafasında olmayan şey bacaklarında olmak zorundadır."] [Türkçe'de "Akılsız başın cezasını ayaklar çeker," deyişiyle karşılanabilir. —*ç.n.*]

[19] Gülüncün belirleyici koşullarının yayıldığı zıtlık —bazen aşırılığın, bazen bir yetersizliğin gülünç hazzın kaynağını oluşturuyor görünmesi— problemin bulanıklığına hiçbir katkıda bulunmamıştır. Bkz. Lipps (1898, 47.)

türemesi— belki de genetik[20] olarak en önemli noktadır. Ancak tek olmadığı da kesindir. Şu ya da bu zamanda diğer kişi ile kendimizin arasındaki bu kıyaslamayı gözardı etmeyi ve haz verici farkı ister empati yoluyla ister kendi içimizdeki süreçlerle yalnızca tek yandan türetmeyi de öğrenmişizdir — ki bu da üstünlük duygularının gülünç hazla temel bir ilişkisi olmadığını kanıtlar. [Yine de] bu hazzın doğması için bir kıyaslama vazgeçilmezdir. Onun, birbiri ardına hızla oluşan ve aynı işlevle ilişkili olan iki yük harcaması arasında yapıldığını buluyoruz ve bu harcamalar ya bizim içimizde bir başkasına empati yapmayla gerçekleşiyor ya da böyle bir ilişki olmaksızın kendi zihinsel süreçlerimiz içinde keşfediliyor.

Bu olgulardan birincisi —bu nedenle de öteki kişinin, kendimizle artık kıyaslanmamasına karşın, hâlâ bir rol oynadığı— yük harcamalarındaki haz verici fark, "durum" diye özetleyebileceğimiz dış etkiler tarafından ortaya çıkarıldığı zaman doğar. Bu nedenle gülüncün bu türü "durumun gülünçlüğü" diye bilinir. Gülünç etkiyi sağlayan kişinin özellikleri bu olguda temel bir rol oynamaz; o durumda *bizim* de aynısını yapmak zorunda kalacağımızı itiraf etsek de güleriz. Burada insanlarla, çoğunlukla aşırı güçlü olan dış dünya arasındaki ilişkilerden gülüncü süzüyoruzdur; ve de bir insanın zihinsel süreçleri sözkonusu olduğu sürece bu dış dünya, toplumsal gelenekleri ve gereklilikleri ve hattâ kendi bedensel gereksinimlerini de kapsar. Bu sonuncuya tipik bir örnek eğer bir kişinin zihinsel güçlerini gerektiren bir etkinliğin ortasında ani bir ağrı ya da boşaltım gereksinimiyle sözkonusu etkinlik kesintiye uğratılırsa oluşur. Bize, empati yoluyla gülünç farkı sunan zıtlık, onun kesintiden *önce* elde ettiği yüksek derecede ilgi ile kesinti ortaya çıktığında zihinsel etkinliği açısından elinde kalan minimal ilgi arasındadır. Bize bu farkı sunan kişi, bir kez daha aşağılığı nedeniyle gülünç gelir; çünkü aynı koşullarda kendimizin de başka türlü davranamayacağımızı biliriz. Ancak, birinin aşağı konuma düşmesini yalnızca empati olduğunda —yani bir başkası sözkonusu olduğunda— gülünç bulduğumuzu belirtmek gerekir: aynı sıkıntıya kendimiz düşsek, yalnızca rahatsız edici duy-

[20] [Freud'un terminolojisinde "genetik" kalıtsal anlamında değil doğumdan erişkinliğe değin gelişme anlamındadır. —*ç.n.*]

guların bilincinde olurduk. Belki de yalnızca bu tür duyguları kendimizden uzaklaştırarak bu değişen yükler arasındaki kıyaslamadan doğan farkın hazzını tadabiliyoruz.

Kendi yüklerimizin değişimlerinde bulduğumuz diğer gülünç kaynağı bizim bekleyiş düşüncelerimizle çabuklaştırma alışkanlığında olduğumuz gelecekle ilişkilerimizde yatar. Ben, her düşüncemizin altında nicelik olarak belirli bir harcamanın —bu nedenle bir düş kırıklığı durumunda belirli bir fark kadar azalan bir harcamanın— bulunduğunu varsayıyorum. Burada daha önce "düşünsel taklit" üzerine söylediğim [s. 222 v.s.] sözleri yeniden anımsayabilirim; ama beklenti durumunda yükleyici enerjinin gerçek bir harekete geçişini kanıtlamak daha kolay görünüyor bana. Pek çok olguda —her şey bir yana beklenen olayın benim devinimimi gerekli kıldığı tüm olgularda— beklentinin dışavurumunu biçimlendirenin motor hazırlıklar olduğu ve bu hazırlıkların hemen nicel olarak belirlenebildiği oldukça açıktır. Bana atılan bir topu yakalamayı umuyorsam, bedenimi topun darbesini karşılamaya olanak verecek gerginliklere sokarım ve top tutulduğunda çok hafif olduğu ortaya çıkarsa benim gereksiz devinimlerim beni, izleyicilere gülünç kılar. Abartılmış devinim harcaması beklentimle kendimi gülünç kılmış olurum. Örneğin ağır olduğunu düşündüğüm bir meyveyi sepetten alır ama hayretler içinde onun sahte, içi boş ve balmumundan yapılmış olduğunu görürsem de aynı şey olur. Havaya sıçrayan elim benim bu amaca çok fazla gelen bir sinirsel akımla hazırlanmış olduğumu ortaya koyar — ve bu yüzden bana gülünür. Beklenti üzerine yapılan harcamanın hayvanlarda fizyolojik deneylerle doğrudan ölçümsel olarak gösterilebildiği en az bir olgu bulunmaktadır. Pavlov'un salya salgılaması üzerine deneylerinde, salya kanalına bir fistül açılmış köpeklerin önüne değişik türde yiyecekler konur, salgılanan salya miktarı, deneysel koşulların, köpeğin önüne konan yiyecekle beslenme beklentisini desteklemesine ya da onu düşkırıklığına uğratmasına göre değişir.[21]

[21] [1950'lerde Grey Walter beklenti sonrasında oluşan sinirsel harcamayı Freud'un varsayımını destekleyen bir deneyle göstermiştir. Yaklaşık 1 sn. aralıkla verilen iki uyarandan ikincisine bir devinimle —örneğin bir düğmeye basıp ikinci uyarını durdurmak— yanıt verilmesi istendiğinde ilk uyarını izleyerek beyinde (-) yüklü bir dalga

Beklenen şey devinimimden değil de duyu organlarımdan istekte bulunduğunda da beklentinin duyuları şiddetlendirmeye ve beklenmeyen izlenimleri uzak tutmaya yönelik belirli bir motor harcamayla anlatıldığını varsayabilirim ve genelde bir dikkat tutumunu da belirli bir harcamaya eşdeğer bir motor işlev sayabilirim. Dahası, beklentinin hazırlık etkinliğinin, beklenen izlenimin büyüklüğünden bağımsız olmayacağını, onun büyüklük ya da küçüklüğünü, taklitsel olarak, bir iletişim kurma ve beklentimin eşlik etmediği düşünce durumunda olduğu gibi daha büyük ya da daha küçük hazırlık harcamasıyla temsil edeceğimi bir önerme olarak alabilirim. Ancak beklenti harcaması çeşitli öğelerden oluşmuştur ve benim düşkırıklığım durumunda da değişik noktalar işe karışacaktır — yalnızca algısal olarak olup bitenin, beklenenden daha mı büyük yoksa daha mı küçük olduğu değil, beklentiye harcadığım büyük ilgiye değer olup olmadığı da. Bu şekilde belki de büyük ve küçüğün temsiline yapılan harcamanın (düşünsel taklit) yanında dikkati güçlendiren harcamayı (beklentiye yapılan harcama) ve bunun ötesinde diğer durumlarda soyutlama harcamasını da hesaba katmaya yöneltileceğim. Ancak bu diğer tür harcamaların izi geriye, büyük ve küçük üzerine yapılan harcamaya kadar kolayca izlenebilir; çünkü daha yüceltilmiş ve hatta daha soyut olan şeyler yalnızca daha büyük olanın özel nitelikler aldığı özel durumlardır. Eğer ek olarak Lipps ve diğer yazarlara göre *nicel* (ama nitel değil) zıtlığın gülünç haz için birincil derecede bir kaynak sayılması gerektiğini gözönüne alacak olursak devinimlerin gülünçlüğünü, araştırmamızın başlangıç noktası olarak seçtiğimiz için tam bir mutluluk duyacağız.

Bu sayfalarda çok sık olarak alıntı yapılmış olan ciltte Lipps, Kant'ın sözünü[22] genişleterek gülüncün, oldukça genel olarak, beklentiden gülünç haz türetmek için "boşa çıkan bir beklenti" olduğunu öne sürmüştür [Lipps 1898, 50 v.s.]. Ancak bu girişimin ışık tuttuğu çoğu öğretici ve değerli bulguya karşın başka otoritelerin, Lipps'in,

---

oluşmakta ve devinimle birlikte bu dalga keskin bir biçimde yok olmaktadır. Walter'in Expectancy Wave (beklenti dalgası) adını verdiği bu potansiyel üzerine yapılan incelemeler, dalganın biçim ve voltajının psişik etmenlerle çok yakından ilişkili olduğunu göstermiştir.—*ç.n.*]

[22] [Bkz. s. 44'deki dipnot.]

gülüncün ortaya çıkış alanını çok dar tutmuş olduğu ve fenomenleri kendi formülünün çerçevesine sokmak için büyük zorlamalara girmek zorunda kaldığı biçimindeki eleştirilerini desteklemek isterim.

[2]

İnsanoğlu yaşantısında ortaya çıktığı zaman gülünçle eğlenmekle yetinmemiş, onu istençli olarak ortaya çıkarmaya da çabalamıştır; biz de nesneleri gülünç *kılmaya* yarayan yolları incelersek gülüncün doğası hakkında daha fazla şey öğrenebiliriz. Her şeyden önce gülünç, başka insanları eğlendirmek için kişinin kendisine ilişkin olarak üretilebilir — örneğin, kendini sakar ya da aptal kılarak. Bu şekilde kişi, sanki gerçekten böyleymiş gibi yapıp harcamalarda farka yol açan kıyaslamanın koşullarını yerine getirerek kesin bir gülünç etki yaratır. Ancak kişi bu yolla kendisini sıkıcı ya da aşağılanabilir kılmış olmaz, hatta bazı koşullarda hayranlık da kazanabilir. Eğer diğer kişi onun yalnızca taklit yaptığını bilirse üstünlük duygusu duymaz ve bu da gülüncün üstünlük duygusundan [s. 225-26] tümüyle bağımsız olduğu yolunda yeni kanıtlar sağlar.

Başka insanları gülünç kılmaya gelince, temel yöntem, onları, insanın kişisel özelliklerine bakılmaksızın dış olaylara (özellikle de sosyal etmenlere) bağımlı olması sonucu gülünç hale geldiği durumlara koymaktır — demek istediğim, burada durumun gülünçlüğü kullanılır. Bu kişiyi gülünç duruma sokma *gerçek* olabilir (uygulamalı espri[23]) —birisi sanki sakarmış gibi takılıp düşsün diye bacağını uzatarak, kandırılabilirliğinden yararlanıp onu aptal göstererek ya da onu anlamsız bir şeye inandırmaya çalışarak vb.— ya da konuşma veya oyunla taklit edilir. Bir insanı gülünç düşürmeyi genellikle yöneten saldırganlık, gülünç hazzın gülünç durumun gerçeğinden bağımsız olmasının büyük yardımını görür; öyle ki aslında herkes herhangi bir savunması olmaksızın gülünç düşürülmeye açıktır.

---

[23] [Özgün metinde İngilizce.]

Ancak nesneleri gülünç kılmanın özel olarak söz konusu edilmeyi hak eden ve ayrıca kısmen gülünç hazzın yeni kaynaklarını gösteren başka yöntemleri de vardır. Örneğin, işitene oldukça olağandışı haz veren ve bir karikatürün abartmasına hiç benzemediği halde nesnesini gülünç kılan *meddahlık* bunlardan biridir. *Karikatür*'ün gülünç etkisinin nedenini bulmak meddahlığınkini bulmaktan daha kolaydır. Karikatür, parodi ve taklit (aynı zamanda bunların uygulamadaki karşıtı, maskesini düşürmek de) otorite ve saygıya sahip çıkan, bir anlamda "*yüceltilmiş*"[24] insanlar ve nesnelere yöneltilir. Bunlar uygun Almanca deyimin anlattığı *Herabsetzung* yöntemleridir.[25] Yüceltilmiş olan, mecazi, ruhsal anlamda büyük bir şeydir; ben gövde olarak büyük olan gibi onun da artmış bir harcama ile temsil edildiğini öne sürmek istiyorum ya da daha doğrusu önerimi yinelemek istiyorum [bkz. s. 228]. Yüceltilmiş bir şeyden konuşurken konuşmama farklı bir biçimde sinirsel akım verdiğimi, farklı yüz anlatımları yaptığımı ve üzerinde bir fikir sahibi olduğum soylulukla kendimi uyum içinde tutmak için tüm yolları denediğimi ortaya çıkarmak için pek az gözlem yeterlidir. Kendimi ulu bir kişinin, bir kralın ya da bir bilim prensinin huzuruna alınmış olsam takınacağım tavırdan pek de farklı olmayan temkinli bir çekinmeye zorlarım. Düşünsel taklitlerimdeki bu farklı sinirsel akımın artmış bir harcamaya denk düştüğünü varsaymakla hata yapmam pek zor. Bu türden artmış harcamanın üçüncü örneği[26], kuşkusuz alışılmış somut ve plastik düşünce dizileri yerine soyut düşünce dizilerini yürüttüğüm zaman bulunacaktır. Bu nedenle, yüceltilmişin alçaltılmasına ilişkin olarak tartıştığım yöntemler, sanki o, sıradan bir şeymiş, karşısında kendimi toparlamama gerek olmayan, askeri deyimle "rahat"da durmam gereken bir şeymiş gibi bir düşünceye sahip olmama, temkinli çekinmenin artış harcamasından

---

[24] [Buradaki Almanca sözcük "erhaben"dir. Bunun estetikte kabul edilen İngilizce karşılığı "sublime" (yüceltilmiş) dir. Ancak bunu insanlara uygulamak güç olduğundan gerektiğinde "ulu" sözcüğünü kullandık.]

[25] "Degradation" [özgün metinde İngilizce]. Bain şöyle yazıyor: "Küçümseme fırsatı, soylu kişi ya da ilgilenin başka hiçbir güçlü heyecan uyarmayan koşullarda Alçaltılması'dır".

[26] [Diğer ikisi gövdesel olarak büyük olanla yüceltilmiş olan olsa gerek.]

korunmama ve de (empatiyle elde edilen) bu yeni düşünsel yöntemle daha önceki alışılmış yöntem arasında eşzamanlı olarak kendini oluşturmaya çabalayan kıyaslamaya olanak verir — bu kıyaslama bir kez daha gülme halinde deşarj edilebilen harcama farkını yaratır.

Karikatür, iyi bilindiği üzere, alçaltmayı, ulu nesne tarafından yaratılmış genel izlenimde kendi içinde gülünç olan ama yalnızca genel tablo içinde algılandığı sürece gözden kaçması kaçınılmaz olan tek bir çizgiyi vurgulayarak gerçekleştirir. Bu çizginin yalıtılmasıyla belleğimizde tüm nesneye yaygınlaşan bir gülünç etkisi sağlanır. Bunun olabilmesi için ulu nesnenin kendi gerçek varlığının bizi saygılı bir tutum içine sokmaması da koşuldur. Böyle gözden kaçmış gülünç bir çizgi gerçekte yoksa, bir karikatür onu hiç çekinmeden gülünç olmayan bir çizgiyi abartarak yaratacaktır; gerçekliğin bu çarpıtılışıyla karikatürün etkisinin yok olmaması da gülünç hazzın kökeninin yeni bir göstergesidir [s. 230].

Parodi ve *taklit*, ulu bir nesneyi alçaltmayı başka bir yoldan başarırlar: insanların bildiğimiz özellikleri ile konuşma ve eylemleri arasındaki birliği bozarak, ya ulu tipleri ya da onların sözlerini daha aşağı olanlarla yerdeğiştirerek. Bu bakımdan karikatürden ayrılırlar ama haz üretme mekanizmaları aynıdır. Aynı mekanizma, yalnızca soyluluk ve otoriteyi hile ile elde etmiş ve aslında bunların kendisinden alınması gereken birine uygulanan *maskesini düşürme*'de de kullanılır. Esprilerde maskesini düşürmenin gülünç etkisinin birkaç örneğiyle daha önce karşılaşmıştık — örneğin doğum sancılarının başlangıcını "Ah! Mon Dieu!" diye bildiren ama "Ay! Ay!" diye bağırıncaya dek doktorun yardımcı olmadığı aristokrat hanım öyküsünde [s. 111]. Gülüncün özelliklerini bilince artık bu öykünün gülünç bir maske düşürme olduğu ve espri diye adlandırılmasının hiç de doğru olmadığı düşüncesine karşı çıkamıyoruz. Yalnızca kurgusuyla ve de "pek küçük bir şeyle temsil" tekniğiyle —bu örnekte sağaltım gerekliliğine karar vermek için yeterli bulunan hasta çığlığı— esprileri anımsatmaktadır. Yine de lenguistik duygumuzun, eğer karar için ona başvurursak bu öyküyü bir espri olarak adlandırmamıza hiç karşı çıkmadığı doğrudur. Bunu, lenguistik kullanımın bu yorucu araştırmada ulaştığımız bilimsel içgörüye da-

yanmadığı düşüncesiyle açıklayabiliriz. Esprilerin işlevlerinden biri, gülünç hazzın gizli kaynaklarını yeniden ulaşılabilir kılmak olduğundan (s. 133) açıkça gülünç olmayan bir şeye ışık tutan her araç, kaba bir benzetmeyle, espri diye adlandırılabilir. Ancak, bu, insanları gülünç kılmanın diğer yöntemlerine uygulanmakla birlikte tercihan maskesini düşürmeye uygulanır.[27]

Maskesini düşürme başlığı altına nesneleri gülünç kılmanın daha önce [s. 225 v.s.] tanıştığımız bir yöntemini de —bireylerin tüm insanlıkla paylaştıkları zayıflıklarına, özel olarak da zihinsel işlevlerinin bedensel gereksinimlerine olan bağımlılığına dikkati yönelterek onların soyluluğunu alçaltma yöntemi— katabiliriz. Buradaki maskesini düşürme, dikkati çekmeye eşdeğerdir: bir yarı tanrı gibi hayran olunan böyle bir kişi her şey bir yana yalnızca sizin benim gibi bir insandır. Burada da ruhsal işlevlerin zengin ve apaçık özgürlüklerinin gerisinde yatan tekdüze ruhsal otomatizmi ortaya koymaya çaba harcanmalıdır. Bu türden "maskesini düşürme" örneklerine çöpçatan öykülerinde rastladık; o zaman bu öykülerin espri sayılmaya haklarının olup olmadığı konusunda kuşkuya düşmüştük [s. 96]. Şimdi evlilik danışmanının tüm açıklamalarını pekiştiren ve sonunda gelinin bir kamburu bulunduğu biçimindeki itirafını "Ama ne kambur!" sözleriyle destekleyen yankı öyküsünün [s. 95] temelde bir *gülünç* öykü, ruhsal bir otomatizmin maskesinin düşürülmesi örneği olduğu konusunda daha kesin olarak karar verebiliyoruz. Ancak burada gülünç öykü yalnızca bir cephe olarak iş görüyor. Çöpçatan öykülerinin gizli anlamını araştıracak herkes için her şey hayran olunacak biçimde sahnelenmiş bir espri olarak kalacaktır [s. 135 v.s.]; bu denli derinine giremeyenler ise gülünç bir öykü şeklindeki bir algılamayla yetineceklerdir. Aynı şey bir karşı çıkışa yanıt vermek için, gerçeği: "Amma yaptın hain! Bu insanlara kim bir şeyini ödünç verir?" çığlığı ile itiraf eden çöpçatana ilişkin öteki espri için de geçerlidir [s. 95]. Burada da esprinin cephesi gülünç bir maskesini

[27] Böylece gülüncün (ister görünenin isterse durumun gülünçlüğü olsun) bilinçlice ve ustaca her uyarılışı genelde espri olarak tanımlanır. Kuşkusuz biz burada bu espri kavramını da kullanamayız." (Lipps 1898, 78.)

düşürmedir; ancak bu örnekte espri niteliği gözden kaçmaz, çünkü çöpçatanın sözü aynı zamanda bir karşıtıyla temsildir. İnsanların zengin olduklarını kanıtlamaya çabalarken, aynı zamanda onların zengin *değil*, çok fakir olduklarını kanıtlar. Burada bir espriyle gülünç birleşmiştir ve bize aynı sözün her ikisi de olabileceğini hemen öğretir.

Maskesini düşürmenin gülünçlüğünden esprilere dönme fırsatı yakaladığımız için seviniyoruz, çünkü bizim gerçek sorunumuz gülüncün doğasını belirlemek değil esprilerle gülünç arasındaki ilişkiye ışık tutmak. Ruhsal otomatizmin ortaya çıkarılışını, bir şeyin gülünç mü yoksa espri mi olduğu konusunda duygularımızın bizi orta yerde bıraktığı bir örnekte tartışmıştık. Şimdi de esprilerle gülünç arasında benzer bir karmaşanın bulunduğu başka bir örnek —anlamsız espriler örneği— ekleyeceğiz. Ama araştırmamız, sonunda bize bu ikinci duruma bakarak esprilerle gülünç arasındaki yakınlaşmanın teorik olarak açıklanabileceğini gösterecektir [bkz. s. 236].

Espri tekniklerini tartışırken bilinçdışında olağan olan ama bilinçte yalnızca "yanlış akıl yürütme" örnekleri olarak yargılanabilen düşünce biçimleriyle özgürce oynamanın çoğu esprinin benimsediği bir teknik yöntem olduğunu bulduk ve bunlarla ilişkili olarak bir kez daha onların esprilerin gerçek özelliklerini taşıyıp taşımadıkları konusunda onları basitçe gülünç öyküler olarak sınıflayacak derecede kuşkuya düştük [s. 91 v.s.]. Kuşkularımız konusunda bir karara varamadık, çünkü esprilerin temel özelliğinden habersizdik. Daha sonra düş-işlemiyle bir benzetmenin yöneltmesiyle bu özelliğin, espri-işlemi tarafından mantıklı eleştirilerin gerektirdikleri ile sözcüklerde ve anlamsızlıkta bulunan eski hazdan vazgeçmeme isteği arasında bir uzlaşmada yattığını keşfettik [s. 168 v.s.]. Düşüncenin bilinçöncesi başlangıcı bir an için bilinçdışı düzeltmeye uğratıldığında, bu yolla oluşan uzlaşma, her durumda her iki gerekliliği de doyurur ama kendini eleştiriye değişik biçimlerde sunar ve eleştirinin elindeki çeşitli yargılara dayanmak zorundadır. Bazen önemsiz ama izin verilebilir bir iddia görünümüne bürünmeyi başarabilir, bazen de değerli bir düşüncenin anlatımı biçiminde kendini kaçırabilir. Ancak, bir uzlaşmayı gerçekleştirme gibi marjinal bir durumda eleştiriyi doyurmaya çalışmaktan vazgeçecektir. Haz kaynaklarını buyruğunda

tutmanın kıvancıyla, espri, eleştirinin karşısında keyifli bir anlamsızlık biçiminde görünecek ve onun karşı çıkışını kışkırtmaktan korkmayacaktır; çünkü espri, anlatım biçimindeki bozukluğun, işiten tarafından, bilinçdışı düzeltmeyle düzeltilip anlamının geri verileceğine güvenebilir.

O zaman bir espri hangi durumlarda eleştiri karşısında anlamsızlık gibi görünür? Özellikle bilinçdışı için olağan olan ama bilinçli düşüncede yasaklanan düşünce biçimlerini —yani yanlış akıl yürütmeyi— kullandığı zaman. Çünkü bilinçdışına özgü belirli düşünce biçimleri —örneğin bazı tür dolaylı temsiller, ima ve benzerleri— bilinçli kullanımları belirgin kısıtlamaya uğratılmakla birlikte bilinç tarafından korunurlar. Bir espri bu teknikleri kullanınca "eleştiri" kesiminde pek az karşı çıkış oluşur ya da hiç oluşmaz; karşı çıkışlar ancak espri, bilinçli düşüncenin artık ilgilenmediği yöntemleri de teknik olarak kullanmışsa ortaya çıkar. Bir espri, eğer kek ve likör [s. 91], mayonezli som balığı [s. 81] ve benzeri öykülerde olduğu gibi, kullandığı yanlış akıl yürütmeyi bir mantık kisvesi altına gizlerse, karşı çıkışlardan yine korunabilir. Ama yanlış aklı yürütmeyi kılık değiştirmemiş olarak üretirse arkasından kesinlikle eleştirinin karşı çıkışları gelecektir.

Bu gibi durumlarda esprinin başka bir kaynağı vardır. Tekniğini bilinçdışı düşünce biçimlerinden biri olarak kullanan yanlış akıl yürütme, —her zaman olmasa da— eleştiriyi, *gülünç* olmasıyla alteder. Bilinçdışı düşünce biçimlerine (ki yanlış oldukları için terkedilmişlerdir) bilinçli olarak özgür rol vermek, gülünç hazzı üretmenin bir yoludur ve bunu kolayca kavrayabiliriz; çünkü bilinçöncesi bir yük oluşturmak, bilinçdışı bir yüke özgürce rol vermekten daha büyük bir harcama gerektirir. Bu şekilde bilinçdışında biçimlenmiş bir düşünceyi işitince onu, düzeltilmiş haliyle kıyaslarız ve bizim için gülünç hazzın doğduğu bir harcama farkı ortaya çıkar. Böyle bir yanlış akıl yürütmeyi teknik olarak kullanan ve bu nedenle anlamsız görünen bir espri, bu yüzden aynı zamanda gülünç bir etki de yaratır. Eğer espriyi bulup çıkarmazsak yine elimizde yalnızca gülünç ya da eğlenceli bir öykü kalır.

Geri verildiğinde delik olan ödünç alınmış çaydanlık öyküsü (s. 93) bilinçdışı düşünce biçimine özgür rol vermesiyle sağlanan saf gülünç etkinin mükemmel bir örneğidir. Anımsanacağı üzere ödünç alan, sorguya çekildiğinde, önce çaydanlığı hiç almadığı, ikinci olarak ödünç aldığında da delik olduğu, üçüncü olarak da sağlam ve deliksiz olarak geri verdiği yanıtını vermişti. Kendi içinde her biri geçerli olan değişik düşüncelerin bu karşılıklı iptali, kesinlikle bilinçdışında olmayan bir şeydir. Bilinçdışı düşünce biçimlerinin apaçık ortada olduğu düşlerde buna benzer "ya... ya da" biçiminde hiçbir şey yoktur[28] ancak bir eşzamanlı yanyana bulunuş vardır. Karmaşıklığına karşın *Düşlerin Yorumu*'nda bir yorum örneği olarak seçtiğim bir düşümde bir kadın hastamın ağrılarını ruhsal sağaltımla gidererneınemden doğan utançtan kurtulmaya çalışmışım. Nedenlerim şunlardı: 1) Benim çözümümü benimsemediği için hastalığından kendisinin sorumlu olması, 2) Organik kökenli oldukları için ağrılarının beni ilgilendirmemesi, 3) Ağrılarının herhalde benim sorumlu olmadığım dul kalmasıyla ilişkili olması, 4) Ağrılarının bir başkası tarafından kendisine mikroplu bir enjektörle yapılmış iğneden ileri gelmesi. Tüm bu nedenler sanki karşılıklı olarak birbirlerini dıştalamıyormuş gibi yanyana bulunuyorlardı. Bir anlamsızlık yükünden kurtulmak için düşün "ve" sini bir "ya...ya da" ile değiştirmek zorundaydım.[29]

Benzer bir gülünç öyküde bir Macar köyünde, nalbant, idamlık bir suçtan suçlu bulunur. Ancak belediye başkanı ceza olarak nalbantın değil bir *terzi*'nin asılmasına karar verir; çünkü köyde iki terzi vardır ama ikinci bir nalbant yoktur ve suçun da cezalandırılması gerekmektedir[30]. Suçlu kişinin kişiliğinden bir başkasına bu tür bir yerdeğiştirme bilinçli mantığın tüm yasalarına doğal olarak aykırıdır, ama bilinçdışı düşünce biçimlerine hiç de aykırı değildir. Bu

---

[28] Olsa olsa anlatıcı tarafından yorum yoluyla getirilir [*Düşlerin Yorumu*'na (1900 *a*) bkz. *P.F.K.* 5, 49-51]

[29] [Ödünç alınan çaydanlık örneğinin de yer aldığı *Düşlerin Yorumu*'na (*a.g.e.*) bkz. *P.F. K.*, 4, 171-2.]

[30] [Bu öykü, yıllar sonra *Giriş Konferansları*'nın (1916-17) II. sinde *P.F.L.* I, 209 ve *Ego ve İd*'in (1923*b*) IV. Bölümünde yeniden ortaya çıkmıştır.]

öykünün gülünç olarak adlandırılması konusunda ikircikli değildim, üstelik çaydanlıkla ilgili olanı da esprilerin arasına katmıştım. Şimdi bu ikinci öykünün de bir espri olarak tanımlanmasındansa "gülünç" olarak tanımlanmasının çok daha doğru olduğunu kabul edeceğim. Ancak kural olarak o kadar kesin olan duygularımın bu öykünün gülünç mü yoksa espri mi olduğu konusunda beni nasıl olup da kuşku içinde bıraktığını şimdi anlıyorum. Bu, benim duygularıma — yani tümüyle bilinçdışına özgü bir düşünce biçiminin açığa çıkmasından gülüncün doğduğu ana-dayanarak bir karar veremediğim bir durumdur. Böyle bir öykü aynı anda hem gülünç hem de espri olabilir; ama salt gülünç de olsa bende espri olduğu izlenimi yaratacaktır, çünkü bilinçdışının yanlış akıl yürütmesinin kullanılışı tıpkı görünürde gülünç olmayanı ortaya çıkarma manevraları (s. 181) gibi, bana esprileri anımsatır.

Tartışmalarımda bu çok ince noktayı —esprilerin gülünçle ilişkisini— aydınlatmaya çok önem veriyorum; o nedenle söylediklerimi birkaç olumsuz sözle tamamlayacağım. Önce esprilerle gülüncün burada üzerinde durduğum yakınlığının, daha öncekinin (s. 181) aynısı olmadığına dikkati çekebilirim. Farkın oldukça hafif olduğu doğru ama kesin olarak ortaya konulabilir. Daha önceki olguda gülünç, ruhsal otomatizmin ortaya çıkarılmasından doğuyordu. Ancak bu ne yalnızca bilinçdışına özgüdür ne de espri tekniklerinde çarpıcı bir rolü vardır. Maskesini düşürme, esprilerle yalnızca rastlantısal olarak, karşıtıyla temsil gibi başka bir espri tekniğine hizmet ettiği zaman ilişki içine girer. Ama bilinçdışı düşünce biçimlerine özgürce rol verildiği durumda esprilerle gülüncün yakınlaşması *gerekli* bir yakınlaşmadır; çünkü burada esprinin birinci kişisi tarafından hazzı ortaya çıkarmanın bir tekniği olarak kullanılan yöntemin aynısı, doğası gereği üçüncü kişide gülünç hazzı üretir.

İnsan bu son durumu genelleştirmeye ayartılabilir ve esprilerin gülünçle ilişkisini, esprilerin üçüncü kişideki etkisinin gülünç haz mekanizmasına göre oluşması kavramında arayabilir. Gülünçle çakışmanın tüm esprilerde, hatta esprilerin çoğunda bile bulunması gerekmez; tersine çoğu olguda, esprilerle gülünç arasında açık bir ayrım yapılması gerekir. Bir espri, anlamsızlık görünümünden kurtulmayı ne zaman başarsa —yani çifte anlamlılığın ve ima'nın eşlik ettiği

çoğu espride— işitende gülünce benzer hiçbir etkinin izi bulunmaz. Bu, daha önce verdiğim örneklerde ya da dikkati çekebileceğim birkaç yeni örnekte kolayca sınanabilir:

Bir kumarbaza yetmişinci yaşgününde çekilen kutlama telgrafı: "Trente et quarante" ["Otuz ve kırk"—*ç.n.*] (ima ile birlikte parçalama [s. 63 ve 74]).

Hevesi, bir yerlerde tütünün işlenme sürecini betimliyor: "Parlak sarı yapraklar... were dipped in a sauce and were sauced in this dip"[31] (aynı malzemenin çoğul kullanımı).

"Madame de Maintenon", "Madame de *maintenant*"[32] diye bilinirdi (bir adın değiştirilmesi).

Profesör Kästner [Bkz. s. 161] bir uygulama sırasında teleskopun önünde duran bir prense şöyle der: "Majesteleri, *durchläuchtig*[33] (ünlü) olduğunuzu iyi biliyorum ama '*durchsichtig*' (saydam) değilsiniz".

Kont Andrássy "Dış Zarafet Bakanı" diye bilinirdi.[34]

Bir anlamsızlık cephesi bulunan tüm esprilerin mutlaka gülünç görüneceği ve bir gülünç etki yaratması gerekeceği de düşünülebilir. Ancak bu türden esprilerin (işiteni) çok sık olarak başka bir biçimde etkilediğini; şaşırtma ve bir tiksinti eğilimi uyandırdığını anımsatmalıyım (s. 169 n. a bkz.) Bu nedenle bu durum açıkça bir esprinin anlamsızlığının gülünç mü yoksa tümüyle sıradan anlamsızlık gibi mi göründüğüne bağlıdır—biz henüz bunu neyin belirlediğini araştırmadık. Bu yüzden esprilerin doğaları gereği gülünçten ayırt edilmesi gerektiği ve bir yandan belli özel durumlarda, öte yandan zihinsel kaynaklardan haz elde etme amaçlarıyla gülünce yalnızca yakınlaştıkları biçimindeki sonucumuza bağlı kalıyoruz.

---

[31] ["Soslama" (Alm. "*tunken*") tütünün hazırlanışında teknik bir evre için kullanılır.] [Sözcük anlamı "bir sosa batırılır ve onun dibinde soslanırlardı." Ancak Türkçede aynı malzemenin çoğul kullanımı yok olduğu için İngilizce olarak bırakıldı. —*ç.n.*]

[32] [Maintenant (Fr.) şimdi, hemen —*ç.n.*]

[33] [Kraliyet ailesinde daha alt sıradakilere uygulanan bir ünvan olan "Durchlaucht"tan (Hazretleri) türemiş bir sıfat.]

[34] [Kont Gyula Andrassy (1823-90) uzun yıllar Avusturya-Macaristan Dışişleri ("Dış") Bakanıydı. Biraz züppeydi.]

Esprilerle gülünç arasındaki ilişkiler üzerinde bu araştırmamız boyunca çok önemli olduğu için vurgulamamız gereken ve aynı zamanda da gülüncün ana ruhbilimsel özelliğini belirleyen ayırım bizim için anlaşılır bir hale gelmiş bulunuyor. Kendimizi, esprilerdeki hazzı bilinçdışına yerleştirme zorunluluğu içinde bulduk; gülünç olgusunda ise aynı yerleştirmeyi yapmak için hiçbir neden yoktur. Tersine buraya dek yaptığımız tüm çözümlemeler, gülünç hazzın kaynağının, her ikisi de bilinçöncesine ait sayılması gereken iki harcama arasındaki bir kıyaslama olduğunu gösterdi. Espriler ile gülünç, her şeyden önce ruhsal yerleşimleriyle birbirinden ayrılır; *denebilir ki espri, gülünce bilinçdışı krallığından yapılan bir yardımdır.*

[3]

Konudan uzaklaştığımız için özür dilemeye hiç gerek yok, çünkü espriler ile gülünç arasındaki ilişki, bizim gülüncü araştırmaya zorlanmamızın nedeniydi. Ama daha önceki konumuza —nesneleri gülünç kılmaya hizmet eden yöntemlerin tartışılmasına— dönmenin tam zamanı. Önce karikatür ve maskesini düşürmeyi sözkonusu ediyoruz; çünkü bu ikisinden meddahlığın gülünçlüğünün analizi için bazı göstergeler türetebiliriz. Kuşkusuz, bir kural olarak meddahlık, karikatür —başka zaman çarpıcı olmayan çizgilerin abartılması [s. 231]— ile içiçe geçer ve aynı zamanda alçaltmanın özelliklerini de içerir. Ama bu onun doğasını tüketmiyor gibidir. Onun olağandışı verimli bir haz kaynağı olduğu yadsınamaz çünkü biz özellikle bir meddahlık parçasının "*sadakatine*" güleriz. İnsan, Bergson'un (1900), meddahlığın gülünçlüğünü, ruhsal otomatizmin keşfinden ileri gelen gülünce yakınlaştıran görüşünü benimsemeye hazır olmadıkça buna doyurucu bir açıklama getirilemez. Bergson'un görüşü, canlı bir insanda bulunup da cansız bir mekanizmaymış izlenimi veren her şeyin gülünç bir etkisi olduğudur. Buna ilişkin formülü "*méchanisation de*

la vie"[35] biçimindedir. Meddahlığın gülünçlüğünü Pascal tarafından *Pensées*'de[36] ortaya atılan, hiçbiri gülünç bir etkiye sahip olmayan iki yüzü kıyasladığında insanın neden güldüğü probleminden yola çıkarak açıklar. "Beklentimize göre canlı bir şey hiçbir zaman tastamam aynı biçimde yinelenmez. Böyle bir yineleme bulduğumuzda, her zaman canlı şeyin ardında yatan bazı mekanizmalardan kuşkulanırız" [Bergson, 1900, 35]. İnsan birbirine çok benzeyen iki yüz görünce, aynı kalıptan ya da benzer bazı mekanik yöntemlerden elde edilmiş iki dökümü düşünür. Kısaca bu olgularda gülme nedeni, canlı olanın cansızdan uzak oluşudur ya da canlının cansıza alçaltılması da diyebiliriz (a.g.e. 35). Dahası eğer Bergson'un bu akla yakın önerilerini benimseyecek olursak onun görüşünü bizim kendi formülümüz içine katmada güçlük çekmeyiz. Deneyimlerimiz bize her canlı şeyin birbirinden farklı olduğunu ve tanımak için bir harcama yapmamız gerektiğini göstermiştir ve eğer tam bir uygunluk ya da aldatıcı meddahlık sonucunda hiçbir yeni harcamaya gereksinme duymazsak kendimizi düşkırıklığına uğramış buluruz. Ama bir kurtulma anlamında düşkırıklığına uğrarız ve gereksiz hale gelmiş olan beklenti harcaması gülmeyle deşarj edilir. Aynı formül Bergson'un gülünç katılık ("*Raideur*"), profesyonel giysiler, sabit düşünceler ve olası her fırsatta yinelenen konuşmalar hakkında söz konusu ettiği tüm durumları da kapsayacaktır. Tüm bu olgular, geriye, beklenen harcama ile aynı kalmış bir şeyi anlamak için gerçekten gerekli harcama arasındaki kıyaslamaya dek gidecek ve beklenenin daha büyük olması canlı şeylerin çoğulluğu ve plastikliği hakkındaki gözlemlere dayanacaktır. Böylece, meddahlık olgusunda, gülünç hazzın kaynağı, durumun gülünçlüğü değil beklentinin gülünçlüğü [s. 226 v.s.] olacaktır.

Genelde gülünç hazzı bir kıyaslamadan türettiğimiz için kıyaslamanın kendisinin gülünçlüğünü —ki aslında bu da nesneleri gülünç kılmanın bir yoludur— incelemek de bize düşüyor. Benzetme durumlarında da, bir şeylere espri mi yoksa gülünç mü denmesi ge-

---

[35] [Yaşamın mekanikleştirilmesi —*ç.n.*]

[36] [Düşünceler —*ç.n.*]

rektiği konusunda "duygular"ımızın bizi yalnız bırakmasıyla sıkça karşılaştığımızı anımsarsak (s. 111 v.s.) bu soruya ilgimiz artacaktır.

Şurası kabul edilmelidir ki konu, ilgimizin ona ayırabileceğinden daha dikkatli bir incelemeyi hak etmektedir. Bir benzetmede peşine düştüğümüz temel özellik, uygun olup olmadığı, yani iki farklı nesnede gerçekten var olan bir benzeşmeye dikkati çekip çekmediğidir. Aynı şeyi yeniden keşfetmedeki özgün haz (Groos, 1899, 153 [ve yukarıda s. 153 v.s.]) benzetmelerin kullanımını yüreklendiren tek güdü değildir: benzetmelerin, beraberinde zihinsel çalışmadan — demek istediğim, insanın, az bilinenle daha iyi bilineni ya da soyutla somutu kıyaslama biçimindeki alışılmış uygulamayı yapıp yapmadığı ve kıyaslama ile daha az bilineni ya da daha güç olanı aydınlatıp aydınlatmadığından— bir kurtuluşu da getiren bir kullanım olasılığı bulunması da vardır. Böylesi her kıyaslama, özellikle soyut bir şeyle somut bir şeyin kıyaslanması, belirli bir soyutlama harcaması ekonomisi (düşünsel taklit anlamında) [s. 228] içerir ama bu, kuşkusuz, gülüncün özelliğinin açıkça belirginleşmesine olanak vermeye yetmez. Gülünç, ortaya ansızın değil, kıyaslamanın oluşturduğu haz serbestleşmesi ile aşamalı olarak çıkar. Gülüncün ancak kıyısında bulunan ve gülüncün özelliğini gösterip göstermedikleri konusunda kuşku duyulacak pek çok olgu vardır. Kıyaslanan iki şeyin soyutlama harcamaları arasında bir fark düzeyi oluşmuşsa, kıyaslama kuşkusuz gülünç hale gelir; eğer ciddi ve bilinmeyen bir şey, özellikle de zekâ ya da ahlâkla ilişkiliyse sıradan ve aşağı bir şeyle kıyaslanır. Önceki rahatlamanın hazzı ve düşünsel taklit belirleyicilerinin katkısı, kıyaslama sırasında genel hazdan gülünç hazza, nicel etmenler tarafından koşullanmış aşamalı geçişi açıklayabilir. Eğer benzetmelerdeki gülünç hazzın izini, kıyaslanan iki şeyin zıtlığında değil, iki soyutlama arasındaki farkta aradığımı vurgularsam, kuşkusuz yanlış anlaşılmayı önlemiş olacağım. Bilinmeyen, kavranması güç bir şeyin, soyut ve özünde zihinsel anlamda yüceltilmiş bir şeyin, imgelerken herhangi bir soyutlama harcamasının yapılmadığı, bilinen ve aşağı bir şeye denk geldiği öne sürüldüğünde o soyut şey de maskesi düşürülüp aynı derecede aşağı bir şeye indirgenir. Böylece kıyaslamanın gülünçlüğü bir aşağılama olgusuna indirgenir.

Ancak, daha önce görüldüğü üzere, bir kıyaslama, bir gülünç

karışımı izi bulunmaksızın bir espri doğasında olabilir — yani tam olarak alçaltmadan kaçındığı zaman. Bu nedenle, hakikatin, birilerinin sakalını tutuşturmadan kalabalıktan geçirilemeyecek bir meşaleyle kıyaslanması [s. 112] saf olarak espri doğasındadır; çünkü o, sözün anlamı sulandırılmış biçimini ("hakikatin meşalesi") gerçek değerleriyle almaktadır; üstelik gülünç de değildir; çünkü bir meşale, somut bir şey olmasına karşın, belirli bir ayrım olmaksızın bir nesne olarak alınamaz. Ama bir kıyaslama tekleştirme ya da ima gibi belirli espri tekniklerine yardımcı olabildiğinden, bir espri olabildiği kadar kolaylıkla gülünç de olabilir, hem de diğerlerinden bağımsız olarak. Bu açıdan Nestroy'un, belleği bir "ambar"a benzetmesi (s. 115) aynı anda hem gülünç hem de bir espridir — birincisi olmasının nedeni, ruhbilimsel kavramın bir ambar ile kıyaslanmaya katlanmak zorunda kaldığı olağanüstü bir alçaltma olmasıdır; ikincidir, çünkü kıyaslamayı yapan kişi bir kâtip olup kıyaslama sırasında ruhbilimi ile kendi mesleği arasında hiç beklenmeyen bir tekleştirme geliştirmiştir. Heine'nin "en sonunda dinginliğimin pantolonundaki tüm düğmeler patladı" sözü, [s. 115] ilk bakışta gülünç biçimde alçaltıcı bir kıyaslamanın dikkate değer bir örneğinden başka bir şey değilmiş gibi görünür; ancak daha ileri bir gözden geçirme ile ona, bir esprinin niteliklerini yükleriz, çünkü kıyaslama bir ima aracılığıyla açıksaçıklık bölgesine darbe vurmakta, böylece de açıksaçıklıktan duyulan hazzı serbest bırakmayı başarmaktadır. Aynı malzeme, rastlantısal olmadığı yadsınamayacak bir şeyle, bize, eşzamanlı olarak hem gülünç hem de espri niteliğinde olan bir haz ürünü sağlamıştır. Eğer birinin koşulları diğerinin doğuşunu kolaylaştırıyorsa, birlikleri, bize sunulanın bir espri mi yoksa gülünç bir şey mi olduğunu söyleyeceği varsayılan "duygular"da karıştırıcı bir etki yaratır ve ancak belirli bir tür hazza herhangi bir yatkınlıktan arınmış dikkatli bir araştırma ile bir karara varılabilir.

Gülünç haz üretiminin bu daha derin belirleyicilerinin ardına düşmek ne denli çekici olursa olsun, yazar, ne eğitiminin ne de günlük uğraşının, araştırmalarını espriler evreninin ötesine taşımasına izin vermediğini gözönünde bulundurmak ve de gülünç kıyaslamalar konusunun, kendi yetersizliğinin farkına varmasını sağladığını itiraf etmek zorundadır.

Bu nedenle çoğu otoritelerin esprilerle gülünç arasında kendimizi yöneltilmiş bulduğumuz keskin kavramsal ve maddi ayrımın farkına varmadığını ve onların, esprileri, basitçe "konuşmanın" ya da "sözcüklerin" gülünçlüğü diye tanımladıklarını anımsatmak istiyoruz. Bu görüşü irdelemek için sözcükleri hem istençli hem de istençsiz olarak gülünç şeylerden, esprilerle kıyaslamak üzere, birer örnek seçeceğiz. Daha önce gülünç bir deyişi bir espriden ayırdetme konusunda kendimize güvendiğimizi belirtmiştik.

"Bir çatal ve pek çok yaygarayla
Annesi onu yalnıden uzaklaştırdı [s. 99]

yalnızca gülünçtür; Heine'nin Göttingen yerlileri arasındaki dört grup hakkında söyledikleri —öğretmenler, öğrenciler, cahiller ve eşekler— [s.99] *par excellence*[37] bir espridir.

İstençli olarak gülünç bir şeye model olarak, Stettenheim'in "Wippchen"ini[38] alacağım. İnsanlar Stettenheim'dan "nükteli" diye söz ederler; çünkü özel bir dereceye değin gülüncü yaratma yeteneğinden nasibini almıştır. Bu yetenek aslında bir insanın "sahip olduğu" "nükte"nin "yaptığı" "espri"den farkını çok iyi ortaya koyuyor.[39] Wippchen'in mektupları, Bernau Yazışmaları, aralarında bazıları son derece başarılı olan (örneğin: ilkellerin bir gösterisi hakkındaki: "törensel soyunma") çeşit çeşit esprinin bolca içlerine serpiştirilmeleri açısından "nükteli"dirler. Ancak bu esprilere özel niteliğini kazandıran ayrı ayrı bu espriler değil onlar arasında akan hemen hemen çok bol gülünç konuşmalardır. "Wippchen" kuşkusuz başlangıçta bir hiciv tipi olarak, Gustav Freytag'ın "Schmock"unun[40] değiştirilmişi, devletin kültür deposunu kötü kullanan ve savuran eğitimsiz kişilerden biri olarak düşünülmüştü; ama yazarın, bu karakteri çizerken ulaştığı gülünç etkilerden hoşnutluğu, sonunda hiciv amacını yavaş

[37] [Mükemmel —*ç.n.*]

[38] [Julius Stettenheim (1831-1916) Berlinli gazeteci.]

[39] [Burada hem "nükte" hem de "espri" için aynı Almanca sözcük, "witz", kullanılmış. Bkz. s. 171.]

[40] [Gustav Freytag (1816-95) romancı ve oyun yazarı. "Schmock", onun *Die Journalisten* adlı komedisindeki vicdansız gazetecidir.]

yavaş geri plana itmiştir. Wippchen'in ürünlerinin büyük kesimi, "gülünç anlamsızlık"tır. Yazar bu başarıların yığılmasıyla ortaya çıkan haz verici ruhsal durumu, tümüyle izin verilebilir malzemenin yanına, kendi başlarına hoşgörüyle karşılanamayacak her türden tatsızlığı (haklı olarak demeniz gerek) yerleştirmede kullanmıştır. Wippchen'in anlamsızlıkları, garip bir teknik nedeniyle özel bir etki üretir. Eğer bu "espriler"e daha yakından bakacak olursak tüm üretime damgasını basan birkaç tür gözümüze çarpacaktır. Wippchen, egemen olarak bileşimleri (alaşımları), bilinen konuşma biçimlerini ve alıntıları değiştirmeyi ve de onlardaki birkaç sıradan öğeyi daha kasıtlı ve ağırlıklı anlatım biçimleriyle değiştirmeyi kullanır. Bunlar, rastlantısal olarak espri tekniklerine yakın düşmektedir.

Örneğin işte bazı alaşımlar (önsözden ve tüm dizinin ilk sayfalarından alınmış):

"Turkey'in *wie Heu am Meere* [Türkiye'nin deniz kıyısında saman yığını gibi] parası var." Bu, iki anlatımdan oluşuyor: "*Wie Heu* [Saman yığını gibi] para" ve "*wie Sand am Meere* [denizde kum gibi] para."[41]

Ya da "Ben, yitip giden görkemime tanıklık eden yapraklarını dökmüş[42] bir sütundan başka bir şey değilim". — "yapraklarını dökmüş bir ağaç" ile "... bir sütun"dan yoğunlaştırılmış.

Ya da "Beni bu Augean ahırının Scylla'sından çıkaracak Ariadne ipliği nerede?" üç Yunan söylencesinin herbiri bir öğeye katkıda bulunmuş.

Değiştirmeler ve yerine geçmeler fazla güçlük olmaksızın özetlenebilir. Onların doğası Wippchen'e özgü olan ve arkalarında her durumda bir başka, daha çağdaş ve genellikle daha sıradan, bir *cliché*'ye indirgenmiş sözlerin gözümüze çarptığı aşağıdaki örneklerde görülebilir:

"*Mir Papier und Tinte hörer zu hängen* [kâğıt ve mürekkebi benim için yükseğe asmak]". Biz "*einem den Brotkorb höher hängen* [ekmek sepetini birisi için yükseğe asmak — birini aç bırakmak]» deyimini mecazi olarak "birini daha güç koşullara sokmak" anlamına kullanırız. Öyleyse mecaz neden başka malzemeye genişletilmesin?

[41] [Bunlar Almanca'da yaygın iki anlatım olup "pislik gibi para" ya da "okyanuslar kadar para"ya eşdeğerdir.]

[42] ["Eine entlaubte Saule" —"eine entleibte Seele" "bedenden ayrılmış ruh"un bir yankısı.]

"Rusların bazen daha kısayı [kurada — yani ikinci gelmek] bazen daha uzunu çektiği savaşlar." Bu anlatımlardan yalnız birincisi ["*den Kürzeren ziehen*" "kısayı çekmek"] yaygın olarak kullanılır; ama saptırma açısından ikinciyi de kullanıma sokmakta hiçbir saçmalık yoktur.

"Daha gençken içimde Pegasus kıpırdadı". Eğer "Pegasus" yerine "şair" yerleştirirsek sık kullanılmaktan iyice eskimiş bir otobiografik *cliché* buluruz. "Pegasus"un "şair" için uygun bir yerine-geçen olmadığı doğru ama kavramsal bir ilintisi var ve yüksek sesli bir sözcük.

"Böylece çocukluğumun zor pabuçları içinde yaşadım". Düz bir tümce yerine bir benzetme. "*Die Kinderschuhe austreten*" ["çocukluğun pabuçlarını eskitmek" "bebekliği geride bırakmak"] çocukluk kavramı ile bağlantılı imgelerden biridir.

Wippchen'in diğer yığınlarca örneğinden bazıları saf gülünç örnekleri olarak vurgulanabilir. Örneğin gülünç bir düşkırıklığı: "Kavga, saatlerce dalgalandı; ta ki sonunda kararsız kalıncaya dek". Ya da gülünç bir maskesini düşürme (cahilliğin): "Clio, tarihin Medusa'sı". Ya da "*Habent sua fata morgana*"[43] gibi alıntılar. Ancak bizim ilgimizi daha çok karışımlar ve değiştirmeler çeker; çünkü onlar bilinen espri tekniklerini yinelemektedirler. Biz, bu esprilerin değiştirmelerini örneğin "arkasında büyük bir gelecek var" [s. 58] ya da "*er hat ein Ideal vor dem Kopf*" [s. 107] ya da Lichtenberg'in değiştirme esprisi "yeni kaplıcalar iyi sağaltır" [s. 106 v.s.] ve benzerleri ile kıyaslayabiliriz. Şimdi aynı tekniğe sahip olan Wippchen'in üretimlerine de espri demeli mi; ya da onların bunlardan farkı ne?

Yanıtlaması zor değil. Esprilerin işitenlere çift yüz sunduğunu, onları kendilerinin iki farklı görüntüsünü benimsemeye zorladığını anımsayalım. Son söz edilenler gibi bir anlamsızlık esprisinde yalnızca sözleri hesaba alan bir görüntü onu anlamsızlık gibi gösterir; diğer görüntü, verilen ipuçlarını izleyerek işitenin bilinçdışına sızar ve orada mükemmel bir anlam bulur. Wippchen'in espri benzeri üretimlerinde esprinin bir yüzü sanki güdük kalmış gibi boştur: üzerinde yalnızca tek yüz gelişmiş bir Janus başı. Eğer tekniğin bizi

[43] ["*Habent sua fata libelli* (kitapların kendi kaderleri vardır)" "Terence"e yakıştırılan Latince bir sözdür. "*Fata Morgana*" Messina Boğazında görülen özel bir tür serap verilen İtalyanca ad; Kral Artur'un kızkardeşi Morgan le Fey'den (peri) gelir.]

bilinçdışına çekmesine izin verirsek hiçbir şeye rastlamayız. Karışımlar, karıştırılan iki şeyin gerçekten yeni bir anlam kazandığı hiçbir örneğe götürmez; eğer bir çözümlemeye kalkışırsak tümüyle dağılırlar. Değiştirmeler ve yerine geçirmeler ise esprilerde olduğu gibi alışılmış ve tanıdık sözlere yöneltirler; ama değiştirme ya da yerine geçirmenin kendisi bize yeni bir şey söylemez; dahası, kural olarak, söyledikleri olası ya da işe yarar şeyler de değildir. Öyle ki geriye bu "espriler"in tek bir yönü kalır: anlamsız oldukları. Biz ancak kendilerini esprilerin en temel özelliklerinden birinden kurtarmış olan bu ürünleri "kötü" espriler olarak mı adlandırmamız yoksa hiç espri saymamamız mı gerektiği konusunda bir seçim yapabiliriz.

Bu türden güdük espriler kuşkusuz birkaç yoldan açıklayabileceğimiz gülünç bir etki yaratırlar. Gülünçlük, ya daha önce sözkonusu ettiğimiz olgulardaki gibi [örn.: s. 234 v.s.] bilinçdışı düşünce biçimlerinin açığa çıkmasından doğar; ya da haz, tam bir espri ile kıyaslamadan gelir. Hiçbir şey gülünç hazzı oluşturmanın bu iki yolunun burada birbirine yaklaştığını varsaymaktan bizi alıkoyamaz. Burada anlamsızlığı gülünç anlamsızlık yapan şeyin kesinlikle bir esprinin desteğinin yetersizliği olması olanaksız değildir.

Beklenene kıyasla bu türden yetersizliklerin anlamsızı karşı durulmaz biçimde gülünç kıldığı başka, daha kolay anlaşılır olgular da vardır. Esprilerin benzerleri —bilmeceler [s. 97*n.*]— bize, bunun esprilerden daha iyi örneklerini sunarlar. Örneğin işte bir "eğlenceli soru" [s. 185 n.]: "Duvara asılı duran ve insanın ellerini kurulayabileceği şey nedir?" Eğer yanıt "bir el havlusu" olsaydı bu aptalca bir bilmece olurdu. Ama bu yanıt reddedilir. —"Hayır, bir ringa balığı." — "Yapma Allah aşkına" diye öfkeli bir itiraz gelir, "Ringa balığı duvara asılmaz ki!"—"*Asabilirsin.*" —"Ama dünyada kim ellerini ringa balığına kurular?" —"Tamam, *zorunlu değilsin*," olur yatıştırıcı yanıt. İki tipik yerdeğiştirme ile yapılan bu açıklama, bu sorunun zekice bir bilmece için ne denli yetersiz olduğunu gösterir ve de bu mutlak yetersizliği sayesinde bize —anlamsız biçimde aptalca olacak yerde— karşı durulmaz biçimde gülünç gelir. Temel koşulları kabul etmeyerek kendileri gülünç haz üretmeyen espriler, bilmeceler ve diğerleri, bu yolla gülünç haz kaynaklarına dönüşürler.

Konuşmanın *istençsiz* gülünçlüğünü daha kolay anlayabiliyoruz;

üstelik bunları istediğimiz kadar sık olarak bulabiliriz. Örneğin, Friederike Kempner'in (1891) şiirlerinde olduğu gibi:

Hayvanları Kesip Biçmeyin
Ein unbekanntes Band der Seelen kettet
Den Menschen an das arme Tier.
Das Tier hat einen Willen — ergo Seele —
Wenn auch 'ne kleinere als wir.[44]

Ya da birbirini seven evli bir çift arasındaki konuşma:

Karşıt
"Wie glücklich bin ich." ruft sie leise,
"Auch ich" sagt lauter ihr Gemahl,
"Es macht mich deine Art und Weise
Sehr stolz auf meine gute Wahl!"[45]

Burada bize esprileri düşündürecek hiçbir şey yoktur. Ancak bu "şiirler"i gülünç kılan şeyin onların yetersizliği olduğu hiç kuşkusuzdur — anlatımlarının en sıradan, en kitabi sözler halinde dizilişindeki sarsaklık, düşüncelerinin cahilce kısıtlılığı, herhangi bir şiirsel öğe ya da biçimden yoksun olmaları. Ancak, tüm bunlara karşın Kempner'in şiirlerini gülünç bulmamızın nedeni açık değildir. Onlara benzeyen pek çok ürünü yalnızca berbat buluruz, bizi güldürmezler de kızdırırlar. Bize gülünç bir görüntüyü telkin eden şey, kesinlikle onlarla şiirden beklediklerimiz arasındaki uzaklığın büyüklüğüdür; eğer bu fark bize küçük gelirse gülmekten çok eleştirmeye eğilim duyarız. Dahası, Kempner'in şiirlerinin gülünç etkisi, yardımcı bir koşulla da

---

[44] [İnsanoğluyla zavallı dilsiz hayvanlar arasında
Görülmesi olanaksız bir ruhlar zinciri uzanır.
Zavallı dilsiz hayvanların da arzuları vardır — ergo [tabii] ruhları da
Ruhları bizimkinden daha küçük de olsa.]

[45] ["Ne şanslıyım" diye yumuşacık haykırdı kadın
"Ben de" dedi kocasının daha kalın sesi
"Özelliklerin içimi gururla dolduruyor
Bu kadar mükemmel bir seçim yaptığım için."]

güvence altına alınır: Bayan yazarın, bizim alaylarımızı ya da kızgınlığımızı silahsız bırakan ve umutsuz sözlerinin arkasında duyumsadığımız şaşmaz iyi niyeti ve garip duygusal içtenliği.

Burada, üzerinde durmayı ertelemiş olduğumuz bir problemi anımsıyoruz. Harcama farkı, kuşkusuz gülünç hazzın temel belirleyici koşuludur; ama gözlemler bize bu farkın her zaman haz yaratmadığını gösteriyor. Harcama farkından mutlaka gülünç hazzın doğabilmesi için başka ne gibi koşullar olmalıdır ya da ne gibi bozukluklardan kaçınılmalıdır? Bu soruyu yanıtlamaya dönmeden önce, bu tartışmayı, konuşmanın gülünçlüğünün esprilere denk düşmediği; bu nedenle de esprilerin, konuşmanın gülünçlüğünden başka bir şey olması gerektiği biçiminde açık bir ifadeyle sonuçlandıracağız [bkz. s. 242].

[4]

Şimdi harcama farkından gülünç hazzın doğması için gerekli koşullara ilişkin son sorumuzu yanıtlamaya yaklaştığımız bir noktada bulunduğumuzdan, kendimize, *bize* haz vereceğinden kuşku bulunmayan bir rahatlama sağlayabiliriz. Sorunun doğru yanıtı gülüncün doğası konusundaki yorucu derleme sırasında verdiğimizin aynısı olurdu: bu konuda ne yeteneğimiz ne de yetkinliğimiz yoktur. Bir kez daha gülünç sorununa, yalnızca, espriler sorunuyla açıkça zıtlaştığı sürece ışık tutmakla yetineceğiz.

Her gülünç kuramına, eleştirmenleri tarafından, tanımı, gülünç için temel olan bir şeyi atladığı için karşı çıkılır: "Gülünç, düşünceler arasındaki bir zıtlığa dayanır". "Evet ama zıtlık, gülünçten başka bir etkiye sahip olmadığı sürece". "Gülünç duygusu, bir beklentide düşkırıklığına uğramaktan doğar". "Evet ama düşkırıklığı aslında huzursuz edici olmadığı sürece." Kuşkusuz karşı çıkışlar haklıdır; ama eğer onlardan, gülüncün temel özelliğinin, bugüne dek araştırılmadığı sonucunu çıkarırsak onları aşırı önemsemiş olacağız. Bu tanımlamaların evrensel geçerliliğini sakatlayan şey, gülünç hazzın doğması için vazgeçilmez koşullardır; ama gülüncün temelini o koşullarda aramak zorunda değiliz. Herhangi bir durumda gülünç hazzın kökeninin,

iki harcama arasındaki farkın kıyaslanmasında yattığını varsayarsak, bizim için, karşı çıkışları bir yana atmak ve gülüncün tanımlarındaki çelişkilere ışık tutmak kolaylaşacaktır. Gülünç haz ve onun anlaşılmasına yol açan etki —gülme— ancak bu fark kullanılamaz ve deşarj edilebilir olduğunda gerçekleşir. Eğer fark, ayırt edilir edilmez başka bir yerde kullanılırsa, haz verici bir etki değil, olsa olsa, gülünç olma niteliğinin ortaya çıkmadığı, geçici bir haz duyumu sağlarız. Tıpkı esprilerde gereksiz olduğu farkedilen harcamanın başka bir yerde kullanılmasını önlemek için özel yöntemleri benimsemek zorunda olunması gibi [s. 182 v.s.] gülünç haz da ancak aynı koşulu güvence altına alan durumlarda ortaya çıkabilir. Bu nedenle, harcama farklarının düşünsel yaşamımızda ortaya çıkma olasılığı alışılmadık derecede çok olduğu halde, bu farklardan gülüncün ortaya çıkma olasılığı oldukça düşük bir orandadır.

Harcama farkından gülüncün doğuş kuşulları üzerine gelişigüzel bir araştırma yapan bir kişi bile iki gözlemin baskısını duyar. Birinci olarak gülüncün, alışkanlık halinde, sanki bir gerekliliğin zorlamasıyla ortaya çıktığı ve de tersine tümüyle koşullara ve gözlemcinin bakış açısına bağımlı gibi göründüğü durumlar vardır. İkinci olarak ise, alışılmadık ölçüde büyük farklar, uygunsuz koşulları yıkar ve gülünç duygusu onlara karşın ortaya çıkar. Bu noktaların birincisiyle bağlantılı olarak iki sınıf oluşturmak olasıdır —kaçınılmaz biçimde gülünç ve rastlantısal olarak gülünç— yine de insan ta baştan birinci sınıftaki gülüncün kaçınılmazlığının istisnaları olmadığı düşüncesini bir yana bırakmaya hazır olmalıdır. Her iki sınıfın da belirleyici koşullarını araştırmaya girişmek çekici olacaktır.

Bazıları, gülünç durumun "yalıtılması"[46] başlığı altında birleştirilmiş olan koşullar, temelde ikinci sınıfa uygulanır. Daha derin bir çözümleme aşağıdaki olguları ortaya koymaktadır:

a) Gülünç haz için en uygun koşul, insanın "gülmeye eğilimli" olduğu, genel olarak keyifli bir mizaçtır. Aşırı bir keyiflilik halinde, olasılıkla normal bir durumdaki harcamayla kıyaslama sonucu hemen her şey gülünç görünür. Aslında espriler, gülünç ve zihinsel et-

[46][Buna s.254 v.s. daki bir parçayla ışık tutulmuştur.]

kinlikten haz almanın tüm benzer yöntemleri, psişenin genel bir yatkınlığı olarak bulunmadığı durumlarda, bu keyifli havayı —bu öforiyi— tek bir yaklaşım noktasından yeniden kazanmanın yollarından başka bir şey değildirler.

b) Benzer biçimde uygun bir etki, bir gülünç *beklentisi* ile, gülünç hazza ayarlanmakla üretilir. Bu nedenle, bir şeyi gülünçleştirme niyeti, insana, bir başkası tarafından iletilirse, o kişinin istençsiz olarak yaşamadığında olasılıkla gözden kaçacak kadar düşük derecedeki farklar yeterli olur. Gülünç bir kitap okumaya başlayan ya da bir komedi izlemek için tiyatroya giden herhangi bir kişi kendi sıradan yaşamında pek de gülünç bir olgu gibi gelmeyecek şeylere gülme yeteneğini bu niyete borçlu olur. Gülünç aktörü sahnede gördüğünde, o daha kendisini güldürmek için hiçbir şey yapmadan bile güler çünkü daha önce ona gülmüş olduğuna ilişkin anıları ve gülme beklentisi vardır. Bu nedenle de sonradan kişi, tiyatroda gülebildiği şeyler için utanç duyduğunu kabul eder.

c) Gülünç için uygunsuz koşullar, belirli bir insanın o anda uğraştığı zihinsel etkinlik türünden doğar. Ciddi hedefleri izleyen imgelem ya da zekâ işlemleri, yüklerin —yer değiştirmeleri için işlem gereken yüklerin— deşarj yeteneğini öylesine bozar ki yalnızca beklenmedik derecede büyük harcama farkları gülünç haz için bir geçit açabilir. Düşünsel taklidi durduracak derecede algılanabilir olan şeylerden yeterince uzak olan her tür zihinsel süreç, gülünç için özellikle uygunsuzdur. Soyut düşünce içinde, bu düşünce biçiminin aniden kesintiye uğraması dışında gülünce hiç yer yoktur.

d) Eğer dikkat, tam olarak gülüncün doğabileceği kıyaslamaya odaklanırsa gülünç hazzın serbest kalma olanağı yok olur. Bu gibi durumlarda başka zaman en belirgin etkiye sahip olan şeyler bile gülünç güçlerini yitirirler. Bir devinim ya da işlev, tüm ilgisi onu, aklında açık bir biçimde bulunan bir standartla kıyaslamaya yönelmiş bir kişi için gülünç olamaz. Böylece sınav yapan kişi, öğrencinin ne kadar bildiğinden çok şansının ne olduğuyla ilgilenen sınıf arkadaşları aynı saçmalığa yürekten gülerken sınayan kızar. Bir jimnastik ya da dans yönetmeni, öğrencilerinin devinimlerindeki gülünçlüğü seyrek olarak görür; bir din adamı, komedi yazarlarının bu denli etkin

bir biçimde günışığına çıkardıkları insan zayıflıklarındaki gülünçlüğü tümüyle gözardı eder. Gülünç süreç, dikkatle aşırı yüklenmeyi kaldıramaz; yolunu, pek de gözlemlemeden —bu açıdan tıpkı espriler gibi [s. 182 v.s.]— izlemek zorundadır. Ancak, eğer gülünç sürecin zorunlu olarak bilinçdışı bir süreç olduğu söylenecek olursa, bu, benim, *Düşlerin Yorumu*'nda haklı nedenlerle kullandığım "bilinç süreçleri" adlandırmasına ters düşecektir. Gülünç, daha çok bilinçöncesinin bir kesimini oluşturur ve bilinçöncesi içindeki yollarını izleyen ama bilinçliliğin bağlı olduğu dikkat yükünden yoksun olan böylesi süreçlere "otomatik" adı uygun düşer. Harcamaları kıyaslama sürecinin, gülünç haz üretmesi için otomatik kalması gerekir.

e) Gülünç, eğer gelişmesini gerektiren durum aynı zamanda güçlü bir duygunun serbest kalmasına yol açıyorsa büyük ölçüde bozulur. Böyle bir durumda işlemsel farkın deşarjı kural olarak sözkonusu değildir. Belli bir durumda bireyin duyguları, yatkınlığı ve tutumu, gülüncün, her ayrı kişinin bakış açısına göre doğup kaybolmasını ve mutlak bir gülüncün ancak istisnai durumlarda varolmasını anlaşılır kılar. Bu nedenle gülüncün öncülüne bağımlılığı ya da göreceliği, kendi başına ortaya çıkamayan, her zaman *yapılan* ve de kabul gördüğü koşullar yapılandığı anda gözlemlenebilen esprininkinden çok fazladır. Duygunun doğuşu, gülünçle çelişen koşulların en şiddetlisidir ve bu yüzden önemi hiçbir yerde atlanmamıştır[47]. Bu nedenle, gülünç duygusunun, duygu ve ilgilerin çok güçlü bir biçimde işe karışmadığı az ya da çok kayıtsız durumlarda en kolay ortaya çıktığı söylenmiştir. Kesinlikle bir duygu serbestleşmesi olan durumlarda da serbestleşmenin otomatizminden ileri gelen özellikle güçlü bir harcama farkı gözlemlenebilir. Albay Butler[48] Octavio'nun uyarılarını "acı bir gülüş"le: "Avusturya Sarayından *teşekkürler!*" di-

[47] "Senin için gülmek çok kolay; senin için hiçbir şey ifade etmiyor."

[48] [Schiller'in trajedisi *Wallensteins Tod*'da (II. 6). Albay Butler, Otuz Yıl Savaşları sırasında imparatorluk ordusunda bulunan emekli İrlandalı bir asker olup imparator tarafından aşağılandığına inanır ve düşmanlarını bırakıp kaçmaya hazırlanmaktadır. Onun üst subayı Octavio Piccolomini, durumu yeniden gözden geçirmesini rica eder ve kırk yıllık hizmeti için Avusturya'nın kendisine teşekkür borçlu olduğunu anımsatır; Butler yukarıya alınmış olan sözcüklerle yanıt verir.]

ye yanıtlarken acısı gülmesini engellemez. Gülme, acısını çektiğine inandığı düşkırıklığının anısına uyar; öte yandan düşkırıklığının büyüklüğü, oyun yazarı tarafından, serbest kalmış duyguların fırtınasının ortasında bir gülmeyi zorlayabileceğini göstermekten daha etkili bir biçimde çizilemezdi. Bu açıklamanın, gülmenin, hoşnutluk verici olmayan koşullarda ortaya çıktığı ve şiddetle huzursuz edici ya da gerginleştirici duyguların eşlik ettiği, her olguya uygulanabileceğine inanma eğilimindeyim.

f) Eğer bunlara, eşlik eden diğer haz verici koşulların sanki bir tür bulaştırıcı etkiyle (kasıtlı esprilerdeki ön haz ilkesiyle aynı biçimde işleyen bir etkiyle) gülünç hazzın doğuşunu yüreklendirdiğini eklersek, gülünç hazzı yöneten koşulların kuşkusuz tümünden değil ama bizim amaçlarımız için yeterli olacak kadarından söz etmiş olacağız. O zaman, gülünç etkinin sabit olması ve öncülüne bağımlılığı kadar bu koşullarda da, gülünç hazzın, çok değişken koşullar altında, deşarj dışında yollardan kullanılmaya eğilimli bir farkın deşarjından türediği yolundaki hipotezden başka hiçbir hipotezle bu denli olayca açıklanamayacağını görebiliriz.

[5]

Cinsellik ve açıksaçıklığın gülünçlüğü daha ayrıntılı olarak incelenmeyi hak ediyor; ancak burada ona, yalnızca birkaç düşünce ile değinebileceğiz. Başlangıç noktası [açıksaçık esprilerde olduğu gibi s. 92-3] bir kez daha teşhir olacaktır. Rastlantısal bir teşhirin, üzerimizde, gülünç bir etkisi vardır; çünkü görüntüden hoşnutluğumuzun kolaylığı ile aksi halde aynı sonuca ulaşmamız için gerekli olacak büyük harcamayı kıyaslarız. Böylece durum naif gülünce yaklaşır ama daha basittir. Üçüncü bir kişi tarafından izleyici (ya da pis söz olgusunda dinleyici) haline getirildiğimiz her teşhir, teşhir edilen kişinin gülünç kılınmasına eşdeğerdir. Pis sözlerin yerine geçip bir kez daha yitik bir gülünç haz kaynağını kullanıma açmanın, esprilerin görevi olduğunu görmüştük. Buna zıt olarak bir teşhire tanık olmak, tanık için gülünç değildir; çünkü bu tanıklık sırasındaki çabası, gülünç hazzın belirleyici koşulunu alıp götürür; görülenden alınan

cinsel haz dışında geriye hiçbir şey kalmamıştır. Eğer tanık bir başkasına anlatırsa tanık olunmuş olan kişi bir kez daha gülünç olur; çünkü yaygın kanıya göre, o, gizini saklamak için yapılması gereken harcamayı savsaklamıştır. Bunun ötesinde cinsellik ve açıksaçıklık evrenleri, haz verici cinsel uyarılmalar yanında gülünç haz sağlamaya da bol bol olanak sunarlar; çünkü onlar insanları bedensel gereksinmelerine bağımlı olarak gösterebilir (alçaltma) ya da zihinsel bir aşk savının arkasında yatan fiziksel gereksinimleri ortaya koyabilirler (maskesini düşürme).

[6]

Gülüncü kavramak için onun psikojenezine yönelmemiz gerektiği yolunda bir çağrının Bergson'un güzel ve canlı kitabı *Le rire*'de bulunması şaşırtıcıdır. Bergson'un gülüncün özellikleri hakkındaki formülüyle daha önce [s. 239] tanışmıştık: *"méchanisation de la vie"*, *"substitution quelconque de l'artificiel au naturel"*[49] otomatizmadan otomatlara akıllıca bir düşünce dizisi yürütür ve pek çok gülünç etkinin izini geriye, bir çocuğun oyuncağına ilişkin silik anılara dek sürmeye çalışır. Bu bağlamda bir an için, hemen terk ettiği bir görüş açısına ulaşır: gülüncü, çocukluk eğlencelerinin bir art-etkisi olarak açıklamaya kalkışır. "Peut-être même devrions-nous pousser la simplification plus loin encore, remonter à nos souvenirs les plus anciens, chercher dans les jeux qui amusèrent l'enfant la première ébauche des combinaisons qui font rire l'homme... Trop souvent surtout nous méconnaissons ce qu il y a d'encore enfantin, pour ainsi dire, dans la plupart de nos émotions joyeuses"[50] (Bergson, 1900, 68 v.s.). Esprileri geriye, çocukların mantıklı eleştiri tarafından engellenmiş olan sözcük ve düşüncelerle oynamalarına dek izlediğimiz için [s. 159

[49] ["Yaşamın mekanikleştirilmesi" — "doğalın yerine bir tür yapayın geçişi."]

[50] ["Belki de basitleştirmeyi daha da sürdürdüğümüz, en eski anılarımıza geri gitmemiz ve çocuğu eğlendiren oyunlarda erişkini güldüren bileşimlerin ilk taslaklarının izini aramamız gerekiyor... Her şeyin ötesinde, eğlenceli duygularımızın çoğunda, deyim yerindeyse, hâlâ ne çok çocuksuluk bulunduğunu çoğu kez fark edemiyoruz."]

v.s.] Bergson'un gülünç olgusunda da varlığından kuşkulandığı bebeksi kökleri araştırma eğilimi duymadan edemeyiz.

Gerçekten de gülünçle çocuğun ilişkisini incelersek vaat edici görünen pek çok bağlantıyla karşılaşıyoruz. Doğaları, eğer kendi doğamızla kıyaslarsak gülünç bir fark[51] oluşturmak için tüm koşulları (küçük zihinsel harcama, aşırı devinim harcaması, zihinsel işlevlere bedensel işlevlerin üstün gelmesi ve diğer özellikler) sağladığı halde çocuklar bize herhangi bir biçimde gülünç gelmezler. Bir çocuk bizde gülünç bir etkiyi, ancak kendini bir çocuk gibi değil de ciddi bir erişkin gibi yönettiği zaman yaratır ve bunu kılık değiştiren kişilerin yaptığı biçimde üretir. Ancak çocuksu doğasını koruduğu sürece onun algılanması bize belki de hafifçe gülüncü anımsatan saf bir haz verir. Bize ketvurmadan yoksun olduğunu gösterdiği sürece ona naif deriz ve başka bir kişide açıksaçıklık ya da espri diye yorumlayacağımız sözlerini naifçe gülünç diye tanımlarız.

Öte yandan çocuklar bir gülünç duygusundan yoksundur. Bu görüş gülünç duygusunun da diğer pek çok şey gibi ancak zihinsel gelişimin belli bir noktasında başladığından başka bir şey söylemiyor gibi, üstelik özellikle duyguların zaten çocukluğun bir kesimi sayılması gereken bir çağda ortaya çıktığını kabul etmek gerektiği için şaşırtıcı da değil. Ancak yine de çocukların gülünç duygusundan yoksun olduğu görüşünün kendinden kanıtlı bir şeylerden daha fazlasını kapsadığı gösterilebilir. Her şeyden önce, eğer bizim gülünç duygusunun bir başka insanı anlama sırasında ortaya çıkan harcama farkından türediği görüşümüz doğruysa başka türlü olamayacağını görmek çok kolay. Yine devinimin gülünçlüğünü örnek alalım. Farkı sağlayan kıyaslama, (bilinçli formüllerle verecek olursak) şöyle sürüyor: "o, bunu böyle yapıyor" ve "Ben böyle yapardım, böyle yapmıştım." Ancak bir çocukta ikinci tümcenin içerdiği standart yoktur; o, basit olarak taklit yoluyla kavrar: tıpkı aynı biçimde yapar. Çocuğun eğitimi ona bir standart armağan eder: "Bunu şöyle yapmalısın." Şimdi o, eğer kıyaslama yaparken bu standartı kullanacak

[51] [Bkz. s. 218 dipnot.]

olursa kolaylıkla şu sonuca varacaktır: "O, bunu doğru yapmadı" ve "ben daha iyi yapabilirim". Bu durumda diğer kişiye güler, kendi üstünlük duygusuyla güler. Bizi, bu gülmeyi de harcamada bir farktan türetmekten alıkoyan hiçbir şey yok, ama rastlaştığımız insanlara gülme durumlarıyla benzeşim kurarak çocuğun üstünlük gülmesinde bir gülünç duygusu olmadığını öne sürebiliriz. O, saf bir hazzın gülmesidir. Kendi durumumuzda, kendi üstünlüğümüze ilişkin açık bir yargımız olduğunda gülmek yerine yalnızca gülümseriz ya da eğer gülersek yine de bu üstünlüğümüzün bilinçli hale gelmesini bizi güldüren gülünçlükten ayırt ederiz [s. 225 ve 229].

Çocukların, bizim "gülünç" bulacağımız ama gülmek için güdülenmeyeceğimiz, oysa bir çocuğun güdülerinin açık olduğu ve gösterilebileceği değişik ortamlarda güldüklerini söylemek doğru olabilir. Örneğin eğer birisi caddede kayıp düşerse, biz, izlenim gülünç olduğu için —neden öyle olduğunu bilmeyiz— güleriz. Bir çocuk, aynı durumda, bir üstünlük duygusuyla ya da *Schadenfreude*'den dolaylı güler: "Sen düştün, ben düşmedim." Çocuklardaki belirli haz güdüleri biz erişkinlerde yitmiş gibidir ama bunun yerine, aynı koşullarda yitenin bir yerine-geçeni olarak bizde "gülünç" duygusu bulunur.

Eğer genellenecek olursa, araştırmakta olduğumuz gülüncün özel niteliğini, bebeksiliğin uyanmasına —gülüncü, "çocukluğun yitik gülüşü"nün yeniden kazanılması saymaya— yerleştirmek çok çekici gelecektir. O zaman şöyle denebilir: "Başka bir kişiyle kendim arasındaki harcama farkına, onun içinde bir çocuğu yeniden her keşfedişimde gülerim." Ya da daha doğru bir deyişle gülünce götüren tam kıyaslama şöyle olacaktır: "O, bunu böyle yapıyor — Ben başka türlü yapıyorum — O, bunu benim çocukken yaptığım gibi yapıyor."

Böylece gülme, her zaman erişkinin egosu ile çocuğun egosu arasındaki kıyaslamaya uyar. Gülünç farkın tekdüzeliğinden yoksun oluşu bile —bana gülünç gelenin bazen daha büyük, bazen daha küçük bir harcama olması [s. 225 n.] bebeksi belirleyiciye uyar; aslında gülünç olan her zaman bebeksi yandadır.

Bu, çocukların kendilerinin kıyaslama nesnesi olduklarında bende gülünç değil saf olarak haz verici bir izlenim bırakmaları olgusuyla

da, bebeksi olanla kıyaslamanın ancak farkın başka herhangi bir kulanımı engellenmişse gülünç etki üretmesiyle de çelişmez. Çünkü bunlar *deşarjı* yöneten koşullara ilişkin konulardır. Bir ruhsal süreci diğerleriyle ilişkiye sokan her şey fazlalık bir yükün deşarjına karşı çalışır ve onu başka bir yerde kullanır; bir ruhsal eylemi yalıtan her şey de deşarjı yüreklendirir [s. 249'a bkz.]. Çocukları kıyas nesnesi yapmak için bilinçli bir tutum, bu nedenle gülünç haz için gerekli deşarjı olanaksız kılar. Yalnızca yük *bilinçöncesi*'nde [s. 250] olduğu zaman çocuklardaki zihinsel süreçlere de yakıştırabileceğimiz bir yalıtmaya yaklaşıklık olur. Ilımlı büyüklükler sözkonusu olduğu sürece, eğer başka hiçbir bağlantı özgürleşmiş artığı kontrol edemezse, kıyaslamaya (Ben de çocukken bunu böyle yaptım) yapılan ve gülünç etkiyi türeten ek ortaya çıkar.

Eğer gülüncün temelini bebeksi olanla bilinçöncesi bir bağlantıda keşfetme girişimimizi sürdürecek olursak, Bergson'dan bir adım ileriye geçip bir kıyaslamanın gülüncü üretmesi için eski çocuksu hazları ve çocuksu oyunu ortaya çıkarmasının koşul olmadığını kabul etmemiz gerekir; genelde çocuksu doğaya, hatta belki de çocuksu acılara değinmek yeterli olur. Burada eğer gülünç hazzı bellekteki hazza değil de yine bir kıyaslamaya bağlarsak Bergson'dan ayrılmış olacağız ama kendimizle uzlaşma içinde kalacağız. Değişmez ve karşı durulmaz biçimde gülünce denk düşenler [s. 248 v.s.] bu olguların ilki [bellekteki hazla bağlantılı olanlar] olabilir.

Bu noktada daha önce [s. 226] değişik gülünçlük olasılıkları için çizmiş olduğumuz şemayı yeniden gözden geçirelim. Gülünç farkı ya

a) başka bir kişiyle kendimiz arasındaki kıyaslamada; ya

b) tümüyle öteki kişi içindeki kıyaslamada; ya da

c) tümüyle kendi içimizde bir kıyaslamada bulduğumuzu söylemiştik.

Bu durumların birincisinde öteki kişi bana bir çocuk gibi görünür; ikincisinde kendini bir çocuğa indirger; üçüncüsünde ise ben çocuğu kendi içimde keşfederim.

[*a*] İlk durum devinim ve biçimin, akıl işleyişinin ve karakterin gülünçlüğünü içerir. Bunlara uyan bebeksi etmenler devinim arzusu ve çocuğun aşırı zihinsel ve âhlaksal gelişimidir. Öyle ki, örneğin,

tembel bir çocuğu anımsattığı sürece budala bir insan, yaramaz bir çocuğu anımsattığı sürece kötü bir insan bana gülünç gelir. Bu, yalnızca, çocuğun deviniminden kendi hoşnutluğunun sözkonusu olduğu tek bir örnekte erişkinler için yitmiş, çocuksu bir haz sorunudur.

[*b*] Gülüncün tümüyle "empati"ye dayandığı ikinci durum en çeşitli olasılıkları kapsar — durumun, abartmanın (karikatür), meddahlığın, alçaltmanın ve maskesini düşürmenin gülünçlüğü. Bu, bebeksi görüş açısının getirilmesinin en yararlı olduğu durumdur. Çünkü durumun gülünçlüğü en çok çocuğun umarsızlığını yeniden keşfettiğimiz güç durumda kalmaya dayanır. Güç durumda kalmanın en kötüsü, doğal gereksinimlerin olur olmaz isteklerinin diğer işlevleri bozması, çocuğun bedensel işlevleri üzerindeki kontrolünün yetersizliğine denk düşer. Durumun gülünçlüğü yinelemelerle ortaya çıktığında, çocuğun, onu bir erişkin için can sıkıntısı haline getiren [s. 160 n. a bkz.] sürekli yinelemeden (soruları ya da masal anlatılmasını) aldığı garip hazza dayanır. Erişkinlerin eleştirel yetileri tarafından akla yakın bulunduğu sürece onlara haz veren abartma, çocuğa özgü oranlı duygusu yoksunluğu ile, nitel ilişkilerden daha sonra öğrendiği tüm nicel ilişkiler hakkındaki bilgisizliğiyle ilişkilidir. İzin verilmiş itkilerde bile ılımlılaştırma ve alıkoymanın kullanımı, eğitimin geç bir meyvası olup bir bileşim içinde birarayа getirilmiş zihinsel etkinliklerin karşılıklı olarak birbirine ketvurmasını gerektirir. Böylesi bileşimler düşlerin bilinçdışında ya da psikonevrozların tekdüşünceliliğinde olduğu gibi zayıflayınca çocuğun ılımlılık yoksunluğu yeniden ortaya çıkar.

Bebeksi etmeni hesaba katmadıkça meddahlıktaki gülünçlüğü kavramada oldukça büyük güçlükler buluruz. Ama meddahlık çocuğun en iyi sanatı ve oyunlarının çoğunun yönetici güdüsüdür. Bir çocuğun hırsı eşitlerini aşma hedefinden çok erişkinleri taklit etmeye yönelmiştir. Çocukların erişkinlerle ilişkisi de erişkinlerin onların yaşamlarına ilişkin tutumlarında görülen küçümsemeye denk düşen alçaltmanın gülünçlüğünün temelidir. Çocuklara, bir erişkinin kendini onların düzeyine indirmesi, baskıcı üstünlüğünü bir yana bırakması ve onlarla eşitleriymiş gibi oynamasından daha fazla zevk veren pek

az şey vardır. Çocuklara saf haz veren bu rahatlama erişkinlerde alçaltma biçimi, nesneleri gülünç kılmanın bir aracı ve bir haz kaynağı halini alır. Maskesini düşürmeye gelince onun da geriye, alçaltmaya uzadığını biliyoruz.

[c] Üçüncü durumda, beklentilerin gülünçlüğünde, bebeksi temelleri bulmada en büyük güçlüğe uğruyoruz. Bu da bu durumu gülünç tartışmalarında birinci sıraya koyan otoritelerin, gülünçte bebeksi etmeni sorumlu tutmaya neden olanak bulamadıklarını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde açıklar. Beklentinin gülünçlüğü, hiç kuşkusuz, çocukluğa en uzaktadır; onu kavrama yeteneği en son ortaya çıkar. Bir erişkine gülünç gelen çoğu durumda bir çocuk olasılıkla yalnızca düşkırıklığı duyumsar. Bununla birlikte, çocuğun mutlu beklentisini ve inançlılığını, gülünç bir düşkırıklığıyla karşılaştırdığımızda nasıl da kendimize "bir çocuk gibi" gülünç geldiğimizi anlamak için temel alabiliriz.

Buraya kadar söylediklerimizden gülünç duygusunu şöyle çevirmemiz olası gibi: "Bir erişkine uygun düşmeyen şeyler gülünçtür." Yine de gülünç sorununa tüm yaklaşımım açısından bu son varsayımı daha önceki yaklaşımlarım kadar ciddi biçimde savunmaya cesaret edemiyorum. Bir çocuk olmaya alçaltılmanın, gülünç alçaltmanın yalnızca özel bir durumu mu olduğuna, yoksa gülünç her şeyin temelinde bir çocuk olmaya alçaltılma mı bulunduğuna karar veremiyorum.[52]

[7]

Gülünçle uğraşan bir araştırma, ne denli çalakalem olursa olsun *mizah* hakkında hiç değilse birkaç söze yer vermezse ciddi biçimde eksik kalırdı. İkisi arasında o denli kuşku götürmez bir akrabalık vardır ki gülüncü açıklama girişimi en azından mizah anlayışına bazı katkılar yapmak zorundadır. Mizahın, (ki en yüksek ruhsal başarılardan biri olup düşünürlerin özel ilgisini çeker) değerlendirilmesinde

[52] Gülünç hazzın aynı zamanda bir çocukla yetişkin arasındaki temel ilişkiyi de dile getiren, küçük ile büyük arasındaki bir kıyaslamanın "nicel zıtlığı"ndan kaynaklandığı olgusu, gülüncün bebeksi ile hiçbir bağlantısı olmaması halinde garip bir rastlantı olurdu kuşkusuz.

doğrudan ve etkileyici ne denli çok şey ortaya konursa konsun, doğasına bir anlatım kazandırma girişimimizi, espriler ve gülünç formülleri yardımıyla geçiştiremeyiz.

Huzursuz edici duyguların serbest bırakılmasının gülüncün ortaya çıkmasında en büyük engel olduğunu görmüştük [s. 250]. Amaçsız devinim zarar verdiğinde ya da aptallık zedeleyici olduğunda veya düşkırıklığı acıya yol açtığında gülünç etki olasılığı sona erer. Bu, böylesi bir hoşnutsuzluğu savuşturamayan, kendisi kurban durumunda olan ya da durumu paylaşmak zorunda kalan bir kişi için her zaman geçerlidir; oysa ilgisi olmayan bir kişi, ortaya çıkan durumun, gülünç bir etki için gerekli her şeyi içerdiğini davranışlarıyla gösterecektir. Şimdi, mizah, araya karışan huzursuz edici duygulara karşın, bir haz sağlama yoludur, bu duyguların doğuşu için bir yerine geçen rolü oynar, kendini onların yerine koyar. Eğer, bizim her zamanki alışkanlıklarımıza göre, huzursuz edici bir duyguyu ortaya koyacağımız ve sonra da *in statu nascendi* bu duyguları baskılayan güdülerin üzerimizde etki yaratacağı bir ortam varsa mizahın ortaya çıkış koşulları yerine gelmiş olur. Az önce söz edilen durumlarda, yaralanma, acı vb. nin kurbanı olan kişi *mizahi* haz sağlayabilir, oysa ilgisiz kişi *gülünç* haz nedeniyle güler. Eğer bu doğruysa mizahın hazzı, oluşmamış bir duygunun serbest kalması pahasına ortaya çıkar —başka türlü söyleyemeyiz—: *duygu harcamasındaki bir ekonomiden* doğar.

Mizah, gülünç türleri arasında en kolay doyurulanıdır. Seyrini tek bir kişinin içinde tamamlar; bir başka kişinin katılımı, ona, yeni hiçbir şey eklemez. Kendi içimde oluşmuş mizahi hazzın hoşnutluğunu, iletmek zorunda kalmaksızın kendime saklayabilirim. Mizahi haz doğduğunda bir kişinin içinde neler olup bittiğini söylemek kolay değildir ama eğer mizahın iletildiği ve beğenildiği, mizahi kişiyi anlamakla onun hazzına ulaştığımız durumları incelersek biraz içgörü kazanabiliriz. Mizahın en saf biçimi —ki *Galgenhumor* [sözcük olarak "darağacı mizahı"] diye bilinir— bu bağlamda öğretici olabilir. Bir pazartesi günü idama götürülen serseri şöyle der: "Güzel, hafta iyi başlıyor." [53] Sözün kendisi çok uygun bir söz olduğundan bu aslında bir espridir; ama öte yandan anlamsız bir biçimde yersizdir çünkü

[53] [Bu öykü daha sonra Freud'un "Mizah" üzerine son makalesinde de tartışılmıştır (1927*d*).]

adam için o hafta başka olay olmayacaktır. Ancak mizah böyle bir espri *yapmakla* —yani o haftanın başlangıcını diğerlerinden ayırt eden şeyi gözardı etmekle, çok özel duyguların güdülerine yol açacak ayırımı yadsımakla— ilgilidir. Haydut, idama giderken soğuk almasın diye çıplak boğazı için bir eşarp isteseydi de durum aynı olurdu —başka zaman saygı duyulacak ama kısa bir süre sonra boğazı bekleyen şey açısından belirgin biçimde gereksiz ve önemsiz bir önlem. Bu *blague*'da[54] adamın alışılagelmiş benliğini inatla korumasında ve bu benliği çökertip umutsuzluğa sürükleyecek olanı gözardı etmesinde ulugönüllülük türünden bir şeyler olduğunu itiraf etmek gerek. Bu türden mizahi ululuk, mizahi kişinin koşulları yüzünden hayranlığımıza ketvurulmadığı durumlarda şaşmaz bir biçimde ortaya çıkar.

Victor Hugo'nun *Hernani*'sinde, İspanya Kralı I. Charles'a (İmparator V. Charles) karşı bir suikaste karışmış olan haydut, bu güçlü düşmanın eline düşer. İhaneti kanıtlandığından kellesini yitirmenin yazgısı olduğunu anlar. Ancak bu ön bilgi, kendisini Doğuştan İspanyol Soylusu olarak tanıtmasına ve hakkı olan hiçbir ayrıcalıktan vazgeçmeye niyeti olmadığını açıklamasına engel olmaz. Bir İspanyol soylusu şahane efendisinin önünde başını açmayabilir. Öyleyse:

> ...Nos têtes ont le droit
> De tomber couvertes devant de toi.[55]

Bu, geniş kapsamda mizahtır ve eğer işittiğimiz zaman gülmüyorsak, hayranlığımızın mizahi hazzı örtmesindendir. İdama giderken soğuk almak istemeyen serseri örneğinde yürekten güleriz. Suçluyu umutsuzluğa düşürmesi gereken koşullar içimizde şiddetli acıma doğurabilirdi; ama bu acımaya ketvurulur çünkü o koşullarla en yakından ilgili olan kişinin duruma aldırmadığını anlamışızdır. Bu anlayışın sonucunda kendimizi hazırlamış olduğumuz acımaya yönelik harcama kullanılamaz hale gelir ve onu gülerek dışarıya

[54] [Blague: (Fr.) Kıtır, kıtır atmak. —*ç.n.*]

[55] ["Başlarımız, senin önüne örtülü olarak düşmek hakkına sahiptir."]

atarız. Herhalde serserinin ilgisizliği —bunun ona büyük bir ruhsal işlem harcamasına mal olduğunu farketmemize karşın— bize bulaşmıştır.

Acıma duygusundan ekonomi, mizahi hazzın en sık kullanılan kaynaklarından biridir. Mark Twain'in mizahı genellikle bu mekanizmayla çalışır. Örneğin, erkek kardeşinin yaşamını özetlerken, bize bir keresinde onun büyük bir yol yapımı şantiyesinde nasıl çalıştığını anlatır. Bir patlayıcının erken patlaması onu havaya uçurur ve çalışmakta olduğu yerin uzağına bir yere düşer. Kaza kurbanına sempati duymaya hevesliyizdir ve yaralanıp yaralanmadığını sormak isteriz. Ama öykü, adamın, "iş yerinde bulunmamak" gerekçesiyle gündeliğinin yarısının kesildiği biçiminde sürünce acımamız tümüyle dağılır ve neredeyse müteahhit kadar katı kalpli ve de Twain'in erkek kardeşinin sağlığının uğrayabileceği zarara ilgisiz hale geliriz. Bir başka örnekte Mark Twain, bize, Colomb'un yol arkadaşlarından birine dek uzanan soy ağacını tanıtır. Sonra bu atanın kişiliğini tanımlar ve çantasının, her biri farklı bir çamaşırhanenin markasını taşıyan çamaşırlarla dolu olduğunu belirtir — burada bu aile öyküsünün başlangıcında girmeye hazırlandığımız dindarlık duygusundan ekonomiyi feda eder, gülmekten kendimizi alamayız. Mizahi haz mekanizması bizim bu soyağacının uydurma olduğunu ve uydurmanın başka insanların buna benzer özetlemelerde yaptıkları süslemeleri teşhir etme biçimindeki hiciv amacına hizmet ettiğini bilmemizden etkilenmez: gerçek olması gereken koşuldan birşeyleri gülünç kılma [s. 229 v.s.] durumundaki kadar bağımsızdır. Yine başka bir öyküde Mark Twain erkek kardeşinin, içine bir yatak, bir masa ve bir lamba yerleştirdiği, ortasında bir delik bulunan bir yelken beziyle de çatısını örttüğü bir yeraltı evini nasıl kurduğunu anlatır. Ancak gece, kulübe bittikten sonra, ahırına dönen bir inek çatının açıklığından masanın üstüne düşer ve lambayı söndürür. Kardeşi, sakince hayvanın dışarı çıkmasına yardım eder ve her şeyi yeniden yerli yerine koyar. Ertesi akşam aynı kesinti yinelenir ve kardeşi önceki gibi davranır. Sonraki her akşam da öyle. Yineleme öyküyü gülünç kılıyor ama Mark Twain onu, kırkaltıncı gece inek yine düşünce kardeşinin: "Bu da artık can sıkmaya başladı," demesiyle bitirir. Bunun üzerine bizim mizahi hazzımız zaptedilemez olur; çünkü uzun süredir beklemekte olduğumuz,

bu inatçı talihsizlik dizisinin kardeşini öfkelendirmesi gerektiğidir. Ve aslında kendimizde ürettiğimiz mizaha küçük katkılar bir kural olarak öfke pahasına — öfkelenmek yerine[56] yapılır.

Mizah türü, mizahın lehine tasarruf edilen duygunun doğasına göre (acıma, öfke, acı, duyarlılık vb.) olağanüstü değişkenlik gösterir. Bu duyguların sayıları tamamlanmadan kalacak gibidir; çünkü ne zaman bir sanatçı ya da yazar o güne dek fethedilmemiş duyguları, verdiğimiz örneklerdekine benzer aygıtlarla mizahi haz kaynakları kılarak mizahın kontrolüne verse mizah krallığı daha da büyümektedir. Öneğin *Simplicissimus*'daki[57] sanatçılar dehşet ve tiksinti pahasına mizaha ulaşmada şaşırtıcı sonuçlar elde etmişlerdir. Dahası mizahın sergilendiği biçimler, onun doğduğu koşullarla bağlantılı iki özellik tarafından belirlenir. Mizah, ilk planda, bir espriyle ya da

---

[56] Şişman şövalye Sir John Falstaff gibi bir tipin görkemli mizahi etkisi aşağılama ve kızgınlıktan bir ekonomiye dayanır. Biz onu değersiz bir obur ve dolandırıcı olarak tanırız ama aşağılamamız bir yığın etmence giderilir. Kendisini bizim kadar iyi tanıdığını görebiliriz; nüktesiyle bizi etkiler ve bunun ötesinde fiziksel orantısızlığı bizi onda ciddi bir görüntü yerine gülünç bir görüntü bulma yönünde yüreklendirir, sanki ahlâk ve onurun gereklilikleri böylesine yağlı bir göbekten uzak olmalıymış gibi. Yaptıkları bütün içinde zararsızdır ve neredeyse aldattığı insanların gülünç aşağılıkları nedeniyle bağışlanır. Zavallı adamın başka herhangi biri gibi yaşamaya ve kendini eğlendirmeye hakkı olduğunu kabul eder ve neredeyse ona acırız çünkü önemli koşullarda onu kendisinden hiç de üstün olmayan birilerinin elinde oyuncak olmuş görürüz. Bu yüzden ona öfke duymayız ve onu aşağılamaktan tasarruf ettiklerimizin tümünü bunun dışında bize sağladığı gülünç hazza ekleriz. Aslında Sir John'un kendi mizahı, ne fiziksel ne de ahlâksal eksikliklerini keyif ve güveninin çalamadığı bir ego üstünlüğünden doğar.

Becerikli şövalye don Quixote de la Mancha ise tersine kendisinde hiçbir mizah olmayan bir tiptir ama ciddiyetiyle bize, mizahmkinden önemli bir ayrılma göstermesine karşın, mizahi denebilecek bir haz sunar. Don Quixote, kökeninde saf olarak gülünç bir tip, bir koca çocuktur; şövalyelik üzerine okuduğu kitaplardaki düşler aklını karıştırmıştır. Başlangıçta yazarın bu tiplemeden bir şeye niyetlenmediği, ama giderek yaratılanın, yaratıcısının ilk niyetinin çok ötelerinde geliştiği iyi bilinir. Ancak yazar cansıkıcı tipini, güçlü bir zekâ ve çok soylu amaçlarla donattıktan ve onu, amaçlarının gerçekleşeceğine inanan, görevleri ciddiye alan ve sözüne sadık bir idealizmin simgesel temsilcisi haline getirdikten sonra bu tip gülünç bir etki yaratmaz olur. Tıpkı başka olgularda mizahi hazzın bir duygunun engellenmesinden doğması gibi burada da gülünç hazzın bozulmasından doğmuştur. Ancak bu örneklerin, bizi basit mizah olgularından epey uzağa taşıdığı ortada.

[57] [S. 105'deki dipnota bakınız.]

gülüncün bazı başka türleriyle birleşik gibi görünür; bu durumda görevi, ortamın içerdiği haz verici sonucu bozacak bir duygunun doğma olasılığını ortadan kaldırmaktır. İkinci planda ise bir duygunun doğuşunu tümden ya da yalnızca kısmen durdurabilir; bu sonuncusu aslında daha yaygın bir durumdur; çünkü ortaya çıkması daha kolaydır ve değişik "buruk"[58] mizah türlerini —gözyaşları arasından gülümseyen mizah— üretir. Duygunun enerjisinin bir kısmını geri çeker ve karşılığında bir mizah tonu verir.

Yukarıdaki örneklerden görülebileceği gibi sempatiden türeyen mizahi haz, hazırlanılmış olan duygunun serbest bırakılmasının düşkırıklığına uğraması ve yükün başka bir duyguya, sıklıkla ikinci derecede önemli bir şeye saptırılmasına yol açan ve yerdeğiştirme ile kıyaslanabilecek özel bir teknikten doğar. Ancak bunun duygu doğuşundaki yer değiştirme sürecinin neden mizahi kişinin kendisinde yer aldığını anlamamıza hiçbir yardımı olmaz. Alıcının, mizahın yaratıcısını kendi zihinsel süreçlerinde taklit ettiğini görebiliriz ama bu bize alıcıda süreci olası kılan güçler hakkında hiçbir şey söylemez.

Yalnızca, örneğin bir kişi kendi küçüklüğüne kıyasla, dünya olaylarının büyüklüğünü düşünerek sancılı bir duyguyu gözardı etmeyi başarırsa bunu bir mizah başarısı değil felsefi düşünce saydığımızı ve eğer kendimizi onun düşünce dizisi içine koyarsak hiçbir haz ürünü sağlayamadığımızı söyleyebiliriz. Bu nedenle mizahi yerdeğiştirme tıpkı gülünç kıyaslamada [s. 250] olduğu gibi bilinçli dikkatin bakışları altında olanaksızdır; gülünç kıyaslama gibi o da bilinçöncesinde bulunma ya da otomatik kalma koşuluna bağlıdır.

Mizahi yerdeğiştirmeye, bir savunma sürecinin ışığında bakacak olursak, onun hakkında bazı bilgiler edinebiliriz. Savunma süreçleri, kaçma refleksinin ruhsal karşılıkları olup içsel kaynaklardan gelen hoşnutsuzluğun yaygınlaşmasını önleme görevini yerine getirirler. Bu görevi yerine getirirken, zihinsel olaylara, sonunda zararlı hale gelip bilinçli düşünceye hedef olması gereken otomatik bir düzenleyici olarak hizmet ederler. Bu savunmanın özel bir türünün, başarısız kalmış bastırmanın, psikonevrozların gelişiminde işleyen mekanizma oldu-

[58] Vischer'in estetiğinde oldukça değişik bir anlamda kullanılan bir terim.

ğunu göstermiştim. Mizah, bu savunucu süreçlerin en üstünü sayılabilir. O, bastırmanın yaptığı gibi huzursuz edici duyguyu taşıyan düşünsel içeriği bilinçli dikkatten kaçırmayı küçümser ve böylece savunmanın otomatizminin üstesinden gelir. Bunu, daha önce hazırlanılmış olan hoşnutsuzluğun serbest kalmasından enerjiyi geri çekerek ve onu deşarj yoluyla hazza dönüştürecek bir yol bularak gerçekleştirir. Hatta burada da amacına ulaşmak için gerekli yolları buyruğuna veren bebeksi öğelerle bağlantılı olduğunu kabul edebiliriz. Erişkinin bugün (tıpkı bir mizahçı olarak bugünkü huzursuz edici duygularına güldüğü gibi) gülümseyeceği huzursuz edici duygular yalnızca çocuklukta bulunur. Egosunun, mizahi yerdeğiştirmenin tanıklık yüklediği ve çevirisi hiç kuşkusuz "ben bu şeylerden huzursuz olmayacak kadar büyüğüm (iyiyim)" olan taşkınlığı, pekâlâ şimdiki egosunun çocuksu egosuyla kıyaslanmasından türeyebilir. Bu görüş nevrotik bastırma süreçlerinde bebeksi öğelerin rolü tarafından da bir dereceye kadar desteklenir.

Bütünde mizah, gülünce, esprilerden daha yakındır. Birincisiyle bilinçöncesindeki ruhsal yerleşimi paylaşır; oysa espriler varsaymak zorunda olduğumuz gibi, bilinçdışı ile bilinçöncesi arasındaki bir uzlaşma olarak biçimlenirler. Öte yandan mizah, espriler ve gülünç için belki de şu ana dek yeterince vurgulamadığımız ortak bir özel niteliğe katılmaz. Bir ve aynı düşünme eylemine, sonradan "kıyaslama"nın yapıldığı ve gülünç farkın ortaya çıktığı [s. 225] iki farklı düşünme yöntemini *eşzamanlı olarak ya da ardarda hızla* uygulamak gülüncü oluşturmak için uymak zorunda olduğumuz gerekli bir koşuldur. Bu türden harcama farkları bir başkasına ait olanla kişinin kendisi arasında, alışılmış olanla değişmiş olan arasında, beklenenle oluşan arasında ortaya çıkar.[59] Espri olgusunda farklı bir harcamayla işleyen eşzamanlı iki bakış yöntemi arasındaki fark, espriyi işiten kişinin içindeki sürece uyar. Bu iki görüşten biri espride bulunan ipuçlarını izleyerek bilinçdışındaki bir düşünce yolu boyunca gider; diğeri ise yüzeyde kalır, espriyi, bilinçöncesinden doğup bilinçli hale

[59] Eğer beklenti kavramını biraz bozacak olursak, Lipps'i izleyerek, çok büyük bir gülünç bölgesini beklentinin gülünçlüğü altına yerleştirebiliriz. Ancak gülüncün belki de en temel örnekleri olan, başka birinin harcamasıyla kişinin kendi harcaması arasındaki farktan doğanlar bu gruplamaya en zor uyanların ta kendileri olurdu.

gelmiş herhangi bir başka söz gibi görür [s. 244 v.s.]. İşitilen bir espriden gelen hazzı bu iki bakış yöntemi arasındaki farktan türemiş olarak tanımlamakta belki de haklıyız.[60] Bu esprilerde bir Janus başı bulunduğunu betimlerken [s. 245] söylediklerimizden sözediyoruz; oysa esprilerle gülünç arasındaki ilişki hâlâ açıklanmayı bekliyor.[61]

Mizah olgusunda az önce öne attığımız özellik silikleşir. Genellikle duruma eşlik ettiği için beklenmesi gereken bir heyecandan kaçınıldığında mizahi haz duyduğumuz doğrudur ve bu açıdan mizah da genişletilmiş beklenti gülünçlüğü kavramına girer. Ancak mizah için artık aynı konuyu iki farklı biçimde görme sorunu yoktur. Duruma, hoşnutsuzluk yaratıcı nitelikte kaçınılası bir heyecanın egemen olması, onu, gülüncün ve esprilerin özellikleriyle kıyaslama olasılığını sona erdirir. Mizahi yerdeğiştirme, aslında başka bir yerde kullanılan özgür kalmış bir harcama olgusudur — gülünç bir etki için çok tehlikeli olduğu gösterilmiş olan bir olgu [s. 248].[62]

[8]

Şimdi işimizin sonuna geldiğimizde mizahi hazzın mekanizmasını da gülünç haz ve espriler için yaptığımıza benzer bir formüle indirgemiş

[60]Bu formülü sorgusuz benimseyebiliriz; çünkü bizim daha önceki tartışmalarımıza ters düşen bir yere yöneltmiyor. İki harcama arasındaki fark, temelde tasarruf edilen ketvurucu harcamaya indirgenir. Gülünç olgularında bu ketvurma ekonomisinin bulunmaması, espri olgularında ise nicel zıtlığın yokluğu, aynı görüntü için iki tür düşünsel etkinliği kullanma özelliğinde ortaklaşmalarına karşın, gülünç duygusu ile bir espri izlenimi arasındaki ayırımı belirler.

[61]Bu "*double face*"ın [özgün metinde Fransızca] [Çift yüz —*ç.n.*] garipliği doğal olarak otoritelerin gözünden kaçmamıştır. Bu deyimi ödünç aldığım Mélinand (1895) gülmenin belirleyicilerini aşağıdaki formülle veriyor: "Ce qui fait rire c'est ce qui est à la fois, d'un côte, absurde et de l'autre, familier." ["Kişiyi güldüren bir yandan saçma öte yandan tanıdık olandır."] Bu formül esprilere gülünçten daha iyi uyar ama birinciyi de tümüyle kapsamaz. — Bergson (1900, 98) gülünç durumu "interférence des séries" ile tanımlar: "Une situation est toujours comique quand elle appartient en même temps à deux séries d'événements absolument indépendantes, et qu'elle peut s'interpretér a la fois dans deux sens tout différents." ["Bir durum aynı zamanda tümüyle bağımsız iki olay dizisine ait olduğunda ve de eşzamanlı olarak tamamen farklı iki anlamda yorumlanabildiğinde her zaman gülünçtür."] — Lipps gülüncü "aynı şeyin büyüklüğü ve küçüklüğü" sayar.

[62][Bu kitabın yayımlanmasından yirmi yıl sonra Freud, zihinsel yapılara ilişkin yeni görüşlerini yansıtan bir makale ile (1927*d*) mizah konusuna geri dönmüştür.]

bulunuyoruz. Esprilerdeki haz bize *ketvurmaya yönelik harcamanın tasarrufundan*, gülünçdeki haz *düşünmeye* (yüke) *yönelik harcamanın tasarrufundan* ve mizahdaki haz da *duygulara yönelik harcamanın tasarrufundan* doğuyor gibi geliyor. Zihinsel işleyişimizin her üç türünde de haz, bir ekonomiden doğmaktadır. Her üçü de zihinsel etkinlikten, o etkinliğin gelişimi boyunca gerçekten yitirilmiş olan bir hazzı yeniden elde etmenin yöntemlerini temsil etmede birleşmektedirler. Bu araçlarla ulaşmaya çabaladığımız keyif, genelde, ruhsal işleyişimizi küçük bir enerji harcamasıyla yürüttüğümüz bir yaşam döneminin ruh halinden —gülünçten habersiz olduğumuz, espri yeteneğimizin olmadığı ve yaşamımızda kendimizi mutlu hissetmek için mizaha gereksinme duymadığımız çocukluğumuzun ruh halinden— başka bir şey değildir.

EK

FRANZ BRENTANO'NUN BİLMECELERİ

FREUD'un s. 63-4'deki dipnotta verdiği Franz Brentano'nun bilmecelerine ilişkin özet o denli karanlıktır ki daha ileri bir açıklama gerekmektedir. 1879'da Brentano, (Aenigmatias takma adıyla) yaklaşık ikiyüz sayfalık *Neue Räthsel* (Yeni Bilmeceler) adlı bir kitapçık yayımladı. Kitapta değişik türde bilmeceler vardı ve bu grupların sonuncusu *Füllräthsel* —"doldurma bilmeceleri"— diye tanımlanıyordu. Kitabın girişinde bunlar hakkında bir özet verilmişti. Yazara göre bu bilmece türü Almanya'nın Main bölgesinde tutulan bir eğlenceclikti ama Viyana'ya ancak yenilerde ulaşmıştı. Kitapta, aralarında Freud'un tam doğru olarak almadığı iki tanesi de bulunan otuz "doldurma bilmecesi" bulunmaktaydı. Bunların yapılarını anlaşılır kılmanın en basit yolu tam çevirilerini vermek olacaktır.

"XXIV.

"Arkadaşımızın başı gelecekten haber veren işaretler yüzünden nasıl da beladaydı! Annesinin hastalığının ertesi günü onu, ulu bir ağacın altında oturur buldum. Rüzgâr ağacın dalları arasında esiyor, bazı yaprakları düşürüyordu. Bunlardan biri onun kucağına düştü. Bunun üzerine gözyaşlarına boğuldu. İnleyerek annesinin öleceğini söyledi: *Das lasse ihn das herabgefallene* [sözcük olarak: bana bunu düşen] daldaldal — daldaldal".

Yanıt: "*Platanenblatt ahnen*" [çınar ağacı yaprağı düşündürdü.]

"XXVIII.

"Hintli bir adam hastalanmıştı. Doktor ona bir reçete yazarken ivedi bir mesajla başka bir yere çağrıldı. Reçeteyi çabucak yazdı ve

diğer çağrıya gitti. Hemen sonra Asyalının, kendisi için hazırlanan ilâcı tadar tatmaz kasılmalar içinde öldüğü haberini aldı. Doktor kendi kendine dehşet içinde 'Zavallı talihsiz' dedi, 'Ne yaptın? Sakın *indem du den Trank dem* [şurubunu] daldaldaldal — daldaldaldal.' "

Yanıt: "*Inder hast verschrieben, in der Hast verschrieben*" [Hintli reçeteyi yazdı, senin acelenden kalemi kaydı.]

İngilizce bir örnek konuyu daha iyi açıklayacaktır:

"Soyguncular büyük bir kürkçü dükkânına girmişti. Ancak tedirgin oldular ve hiçbir şey almadan teşhir salonunu karmakarışık bırakıp kaçtılar. Sabah yönetici geldiğinde yardımcılarına şu emri verdi: "Ucuz eşyalara boşverin. İvedi olan daldal — daldal."

Yanıt: "First-rate furs straight" [birinci sınıf kürkleri düzeltmektir].

KAYNAKLAR VE YAZARLAR DİZİNİ

Kitapların ve dergilerin başlıkları italikle basılmıştır; makale başlıkları tırnak içinde verilmiştir. Kısaltmalar *World List of Scientific Periodicals*'a [Dünya Bilimsel Dergiler Listesi] (Londra, 1963-5) göredir. Bu kitapta kullanılan daha başka kısaltmalar kaynakların sonundaki listede bulunabilir. Siyah harflerle basılmış sayılar ciltlere, diğerleri sayfalara ilişkindir. [Kaynakları elde etmek isteyecek okurlar için özgün başlıklar gerekli olacağı, bu başlıkların çevirisi ise kitabın hacmini gereksiz yere büyüteceği için başlıklar çevrilmemiştir. —*ç.n.*] Her maddenin sonunda yuvarlak parantez içinde verilen sayılar bu kitapta söz konusu çalışmaya değinilen sayfa ya da sayfaları gösterir.

Freud maddelerinde yalnızca İngilizce çeviriler verilmiştir. Baştaki tarihler Almanca ya da başka özgün basım tarihleridir. (Yazılma tarihi basım tarihinden farklı olduğu durumlarda köşeli parantez içinde eklenmiştir.) Basım tarihlerine eklenen harfler *Standart Edition*'ın **24.** Cildindeki Freud'un yazılarının tam kaynakçasındaki maddelere uygundur. Özgün basımın ayrıntıları, özgün başlık da içinde olmak üzere Freud Kitaplığı'ndaki her ciltte Editörün Girişi'nde verilmiştir.

Teknik olmayan yazarlar ve özel bir çalışmasından söz edilmemiş teknik yazarlar için Sözcük Dizini'ne bkz.

ABRAHAM, K., ve FREUD, S. (1965) *Bkz.* FREUD, S. (1965*a*)

"AENIGMATIAS" [F. BRENTANO] (1879) *Neue Räthsel,* Viyana. (303-4)

ANDREAS-SALOMÉ. L. ve FREUD, S. (1966) *Bkz.* FREUD, S. (1966*a*)

BAIN, A. (1865) *The Emotions and the Will*, 2. basım, Londra. (199, 261)

BERGSON, H. (1900) *Le rire: essai sur la signification du comique*, Paris. (247, 271-2, 286-7, 301)

[Çev.: *Laughter, an Essay on the Meaning of the Comic*, C. Brereton ve F. Rothwell, Londra. 1911.]

BLEULER, E. (1904) "Die negative Suggestibilität", *Psychiat.-neurol. Wschr.*, **6**, 249 ve 261. (233)

BRENTANO, F. *Bkz.* "AENIGMATIAS"

BREUER, J. ve FREUD, S. (1895) *Bkz.* FREUD, S. (1895*d*)

BRILL, A. A. (1911) "Freud's Theory of Wit", *J. abnorm. Psychol.*, **6**, 279. (53-4, 64, 66, 67)

DUGAS, L. (1902) *Psychologie du rire*, Paris. (197-8, 199, 209)

EHREHFELS, C. VON (1903) "Sexuales Ober - und Unterbewusstsein", *Politisch-anthrop. Rev.*, **2**, (156)

FALKE, J. VON (1897) *Lebenserinnerungen*, Leipzig. (46, 98, 110)

FECHNER, G.T. (1889) *Elemente der Psychophysik* (2 cilt), 2. basım, Leipzig. (1. basım, 1860.) (234)

(1897) *Vorschule der Ästhetik* (2 cilt), 2. basım, Leipzig. (1. basım, 1876) (173, 185-6)

(n.d.) *Rätselbüchlein von Dr. Mises*, genişletilmiş 4. basım, Leipzig. (106-7)

FISCHER, K. (1889) *Über den Witz*, 2. basım, Heidelberg. (39-41, 44, 49, 64, 71, 76, 82, 83, 105, 106, 107-8, 109, 135, 138)

FREUD, M. (1957) *Glory Reflected*, Londra. (22)

FREUD, S. (1891*b*) *On Aphasia*, Londra ve New York, 1953. (14, 26, 168)

(1893*a*) BREUER, J. ile, "On the Psychical Mechanism of Hysterical Phenomena: Preliminary Communication", *Studies on Hysteria*'da, *Standard Ed.*, **2**, 3; *P.F.L.*, **3**, 53. (26)

(1895*d*) BREUER, J. ile *Studies on Hysteria*, Londra, 1956; *Standard Ed.*, **2**; *P.F.L.*, **3**. (26, 32, 207)

(1900*a*) *Düşlerin Yorumu*, Londra ve New York, 1955; *Standard Ed.*, **4-5**; *P.F.L.*, **4**. (21, 26, 31-2, 33, 34, 36, 61, 131, 168, 173, 175, 182, 187, 199-200, 215, 218, 221, 228, 231, 233, 234, 251, 267)

(1901*b*) *The Psychopathology of Everyday Life, Standard Ed.*, **6**. *P.F.L.*, **5**. (21, 26, 33, 34, 60, 136, 150, 226)
(1905*d*) *Three Essays on the Theory of Sexuality*, Londra, 1962; *Standard Ed.*, **7**, 125; *P.F.L.*, **7**, 31. (26, 33, 141, 188)
(1905*e* [1901]) "Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria," *Standard Ed.*, **7**, 3; *P.F.L.*, **8**, 29. (33)
(1908*d*) " 'Civilized' Sexual Morality and Modern Nervous Illness", *Standard Ed.*, **7**, 130; *P.F.L.*, **7**, (26, 33, 141, 188)
(1908*e* [1907]) "Creative Writers and Day-Dreaming," *Standart Ed.*, **9** 143; *P.F.L.*, **14**. (188).
(1909*b*) "Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy," *Standard Ed.*, **10**, 3; *P.F.L.*, **8**, 165. (27, 168)
(1909*d*) "Notes upon a Case of Obsessional Neurosis," *Standard Ed.*, **10**, 155; *P.F.L.*, **9**, 31. (118)
(1910*a* [1909]) *Five Lectures on Psycho-Analysis, Standard Ed.*, **II**, 211; *Two Short Accounts of Psycho-Analysis*'de, Penguin Books, Hammondsworth, 1962. (16, 27)
(1910*e*) " 'The Antithetical Meaning of Primal Words'," *Standard Ed.*, **II**, 155. (233)
(1911*b*) "Formulations on the Two Principles of Mental Functioning", *Standard Ed.*, **12**, 215; *P.F.L.*, **II**.(252)
(1911*c* [1910]) "Psycho-Analytic Notes on an Autobiographical Account of a Case of Paranoia (Dementia Paranoides)," *Standard Ed.*, 13, 3; *P.F.L.*, 9, 129. (27)
(1912-13) *Totem and Taboo*, Londra, 1950; Standard Ed., **13**, 1; *P.F.L.*, **13**. (27)
(1914*d*) "On the History of the Psycho-Analytic Movement," *Standard Ed.*, **14**, 3; *P.F.L.*, **15**. (27, 98)
(1915*e*) "The Unconscious" *Standard Ed.*, **14**, 161; *P.F.L.*, **II**. (168, 221)
(1916-17 [1915-17]) *Introductory Lessons on Psycho-Analysis*, New York, 1966; Londra, 1971; *Standard Ed.*, **15-16**; *P.F.L.*, **I**. (27, 33, 136, 207, 267)
(1918*b* [1914]) "From the History of an Infantile Neurosis," *Standard Ed.*, **17**, 3; *P.F.L.*, **9**, 225. (27)
(1920*g*) *Beyond the Pleasure Principle*, Londra, 1961; *Standard Ed.*, *18*, 7; *P.F.L.*, **II**. (27, 178)

(1921*c*) *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, Londra ve New York, 1959; *Standard Ed.* **18,** 69; *P.F.L.*, **12.** (27, 207)
(1923*a*) "Two Encyclopaedia Articles," *Standard Ed.*, **18**, 235; *P.F.L.*, **15**. (12, 33, 188)
(1923*b*) *The Ego and the Id*, Londra ve New York, 1962; *Standard Ed.*, **19**, 3; *P.F.L.*, **II.** (27, 267)
(1925*d*) [1924]) *An Autobiographical Study*, *Standard Ed.*, **20,** 3; *P.F.L.*, **15.** (12, 33, 188)
(1925*h*) "Negation", *Standard Ed.*, **19** 235; *P.F.L.*, **11.** (233)
(1926*d* [1925]) *Inhibitions, Symptoms and Anxiety*, Londra, 1960; *Standard Ed.*, **20** 77; *P.F.L.*, **10.** (28)
(1927*a*) *"The Question of Lay Analysis"*e Eklenti," *Standart Ed.*, **20**,251; *P.F.L.*, **15.** (12)
(1927*c*) *The Future of an Illusion*, Londra, 1962; *Standard Ed.*, **21,** 3; *P.F.L.*, **12.** (28)
(1927*d*) "Humour," *Standard Ed.*, **21**, 159; *P.F.L.*, **14.** (33, 294, 301)
(1930*a*) *Civilization and its Discontents*, New York, 1961; Londra, 1963; *Standard Ed.*, *21*, 59; *P.F.L.*, **12.** (28)
(1933*a* [1932]) *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis*, New York, 1966; Londra, 1971; *Standart Ed.*, *22*, 3; *P.F.L.*, **2.** (252)
(1933*b* [1932]) *Why War?*, Paris, 1933; *Standard Ed.*, **22**, 203; *P.F.L.*, **12.** (127)
(1935*a*) *An Autobiographical Study*'nin yeni basımına eklenti (1935), Londra ve New York; *Standard Ed.*, **20,** 71; *P.F.L.*, **15.** (12)
(1939*a* [1934-8]) *Moses and Monotheism*, *Standard Ed.*, **23,** 3; *P.F.L.*, **13.** (28)
(1940*a* [1938]) *An Outline of Psycho-Analysis*, New York, 1968; Londra, 1969; *Standard Ed.*, **23,** 141; *P.F.L.*, **15.** (28)
(1941*d* [1921]) "Psycho-Analysis and Telepathy," *Standard Ed.*, **18**, 177. (207)
(1942*a* [1905-6]) "Psychopathic Characters of the Stage," *Standard Ed.*, **7**, 305; *P.F.L.*, **14.** (188)
(1950*a* [1887-1902]) *The Origins of Psycho-Analysis*, Londra ve New York, 1954. (Kısmen *Standard Ed.*, **I,** 175'de "A Project for a Scientific Psychology"ye katılmıştır.) (16, 24, 25, 26, 31-2, 200, 252)
(1960*a*) *Letters* 1873-1939 (ed. E. L., Freud) (Çev. T. ve J. Stern), New York, 1960; Londra, 1961. (23, 24)

(1963*a* [1909-39]) *Psycho-Analysis and Faith. The Letters of Sigmund Freud and Oskar Pfister* (ed. H. Meng ve E. L., Freud) (çev. E. Mosbacher), Londra ve New York, 1963. (24)

(1965*a* [1907-26]) *A Psycho-Analytic Dialogue. The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham* (ed. H. C. Abraham ve E. L. Freud) (çev. B. Marsh ve H. C. Abraham), Londra ve New York, 1965. (24)

(1966*a* [1912-36]) *Sigmund Freud and Lou Andreas-Salomé: Letters* (ed. E. Pfeiffer) (çev. W. ve E. Robson-Scott), Londra ve New York, 1972. (24)

(1968*a* [1927-39]) *The Letters of Sigmund Freud and Arnold Zweig* (Ed. E. L. Freud) (Çev. W. ve E. Robson-Scott), Londra ve New York, 1970. (24)

(1970*a* [1919-35]) *Sigmund Freud as a Consultant. Recollections of a Pioneer in Psychoanalysis* (Freud'dan Edoardo Weiss'a mektuplar, arasında önsöz ve Giriş'ini Martin Grotjhan'ın yazdığı bir Anılar ve Açıklamalar da var), New York, 1970. (24).

(1974*a* [1906-23]) *The Freud/Jung Letters* (ed. W. McGuire) (çev. R. Manheim ve R.F.C. Hull), Londra ve Princeton, N. J., 1974. (24)

GRIESINGER, W. (1845) *Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten*, Stuttgart. (228)

GROOS, C. (1899) *Die Spiele der Menschen*, Jena. (170-71, 174, 178, 272)

GROSS, O. (1904) "Zur Differentialdiagnostik negativistischen Phänomene," *Psychiat.-neurol. Wschr.*, **6**.(233)

HANSLICK, E., (1894) *Aus meinem Leben, Autobiographie* (2 cilt), Berlin. (4. basım, resimli, Berlin, 1911.) (54)

HERMANN, W. (1904) *Das grosse Buch der Witze*, Berlin. (72)

HEVESİ, L. (1888) *Almanaccando, Bilder aus Italien*, Stuttgart. (81)

HEYMANS, G. (1896) "Ästhetische Untersuchungen in Anschluss an die Lippssche Theorie des Komischen", *Z. Psychol. Physiol. Sinnesorg.*, **II**. 31 ve 333. (43, 47, 72, 204)

JONES, E., (1953) Sigmund Freud: Life and Work, 1. Cilt, Londra ve New York. (24)

(1955) *Sigmund Freud: Life and Work*, 2. Cilt, Londra ve New York. (sayfa göndermeleri İngiliz basımına) (24, 33)
(1957) *Sigmund Freud: Life and Work*, 3. Cilt, Londra ve New York. (24)
JUNG, C. G. ve FREUD, S. (1974) *Bkz.* FREUD, S. (1974*a*)

KANT, I. (1790) *Critik der Urtheilskraft*, Berlin. (43, 259) [Çev.: J. H. Bernard, *Kritik of Judgement*, Londra, 1892.]
KEMPNER, F. (1891) *Gedichte*, 6. basım, Berlin. (279-80)
KLEINPAUL, R. (1890) *Die Rätsel der Sprache*, Leipzig. (137, 179)
KRAEPELIN, E. (1885) "Zur Psychologie des Komischen", *Philosophische Studien* (ed. W. Wundt), **2**, 128 ve 327, Leipzig. (42)

LICHTENBERG, G. C. VON (Büyük olan) (1853) *Witzige und satirische Einfälle*, Yeni Genişletilmiş basımın 2. Cildi, Göttingen. (123-6, 127-8)
LIPPS, T. (1883) *Grundtatsachen des Seelenlebens*, Bonn. (32)
(1897) "Der Begriff des Unbewussten in der Psychologie", *Records of the Third Int. Congr. Psychol.*, Münih. (32)
(1898) *Komik und Humor*, Hamburg ve Leipzig. (32, 39, 42, 43, 47-8, 49, 72-3, 108-9, 166, 199-200, 208, 248, 256, 259, 263)
LOUISA ANTONIETTE MARIA (TOSKANYA'lı) (1911) *My Own Story*, Londra. (172)

MÉLINAND, C. (1895) "Pourquoi rit-on?," *Revue des deux mondes*, **127** (Şubat), 612. (301)
MICHELET, J. (1860) *La femme*, Paris. (97)
MOLL, A., (1898) *Untersuchungen über die Libido sexualis*, 1. cilt, Berlin. (141)

PFISTER, O. ve FREUD, S. (1963) *Bkz.* FREUD, S. (1963*a*)
RICHTER JEAN PAUL (1804) *Vorschule der Aesthetik* (2 cilt), Hamburg. (41, 44, 60)

SAKSONYA PRENSESİ LOUISE *Bkz.* LOUISA ANTOINETTE MARIA
SPENCER, H., (1860) "The Physiology of Laughter", *Macmillan's Magazine*, Mart; *Denemeler*'de, **2**, Londra, 1901. (198, 199)

SPITZER, D. (1912) *Wiener Spaziergänge, I, Gesammelte Schriften*, I, Münih. (66-74)

ÜBERHORST, K. (1900) *Das Komische* (2 cilt), Leipzig. (107)

VISCHER, F. T. (1846-57) *Asthetik* (3 cilt), Leipzig ve Stuttgart. (41, 64)

WEISS, E. ve FREUD, S. (1970) *Bkz.* FREUD, S. (1970*a*)

ZWEIG, A. ve FREUD, S. (1968) *Bkz.* FREUD, S. (1968*a*)

KISALTMALAR LİSTESİ

Gesammelte Schriften	=	Freud, *Gesammelte Schriften* (12 cilt), Viyana, 1924-34.
Gesammelte Werke	=	Freud, *Gesammelte Werke* (18 cilt) 1-17. ciltler, Londra, 1940-52; 18. cilt, Frankfurt am Main, 1968. 1960'dan başlayarak tüm basım Frankfurt am Main'da S. Fischer Verlag tarafından basılmıştır.
Standart Edition	=	*The Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (24 cilt) Hogart Press ve The Institute of Psychoanalysis, Londra, 1953-74.
P.F.L.	=	*Pelican Freud Library* (15 cilt), Penguin Books, Hammondsworth, 1973'den başlayarak.

ESPRİLER DİZİNİ

80 Günde Wilt Çevresinde, 108
Abschlagen (işemek) (Heine) 73
Agamemnon (Lichtenberg), 123
Aktris ve yaş (Gallmeyer), 184n.
Alcoholidays (Brill), 54
Altın Buzağı (Soulié-Heine), 79-80, 82, 85, 86.
Amantes amentes, 66 n.
Andrássy, Kont, 237
Anekdotage (De Quincey), 53
Antesemitizm (Herr N.), 65
Antik? Oh, nee, 63, 67, 75, 78
Asılan terzi, 236
At satıcısı ve Pressburg, 86, 184 n.
Aşil topuğu, dört (Herr N.) (Heine), 57-8, 133

Balıkçının ailesi (naif), 213-4
Banko (Heine), 68
Banyo esprileri (Yahudi), 80-1, 83, 85, 87, 104, 120
Bay ve Bn X (Spitzer), 64-5, 72, 105
Benzetmeler
ahlâki yapının hava yanı (Lichtenberg), 114
belleğin deposu (Nestroy), 116, 241
Bilim ve Çalışanlar (Lassalle), 114
düşüncenin yaşam öyküsü (Lichtenberg), 123
eğitimli ahırda besleme (Lichtenberg) 116
eğitimli barsaklar (Lichtenberg), 116
felsefe ve ay ışığı (Lichtenberg) 118, 121
hakikatin meşalesi (Lichtenberg), 114, 124, 241
kızıl iplik (Goethe), 55-6, 114
kitap özetleri ve çocukluk hastalıkları (Lichtenberg), 115
kurumlar, *ileri* ve *geri* (Lichtenberg), 123
Octavo ve Quarto (Lichtenberg), 123

papazlar, Katolik ve Protestan (Heine), 118, 121, 176
saygınlığın paçaları (Heine), 116, 241
şamdan, büyük (Lichtenberg), 115
şiir ve piknik (Lichtenberg), 117
yazboz (Heine), 118
Zweischläfrig, einschläfrig (Lichtenberg), 117
Berlin'deki heykeller, 70
Bilmeceler
daldaldal (Brentano, 63-4 n. 266-7
Fechner'in, 97-8 n.
Schleiermacher'ın, 98-9 n.
Bıçak, demiri olmayan (Lichtenberg), 91 n.
Bubizin (naif), 213, 216-7
Buonaparte, 63
Bürger Hükümeti, 163 n.
Büyük Frederik ve vaiz, 101

Café'de bir şeyler almak, 83 n.
Carthaginoiserie (Saint-Beuve), 54
Cerrah ve Kral, 104
Cleopold, 52

Çatal ve yahni, 101-3, 242
Çaydanlık, hasarlı, 94, 235

Davetiye (Heine), 71
Demir (Spitzer) 72, 75
Deneyim tanımı, 97, 125
Dichteritis, 108
Doktor ve hastanın görünümü, 69
Doğum yapan Barones, 113, 231
Dörtnala geriye (öğrenci), 58
Dük ve boyacı, 99-102

Eifersucht (kıskançlık) (Schleiermacher), 66-7, 71, 75, 161

Forckenbecken (Berlin'liler), 52
Fransız [kadın] (naif), 214

Galathea'nın siyah saçları (Lessing), 102
Galgenhumor, 258-9
Gebe kız, 89
Gelecek, arkasındaki büyük (Herr N.), 58-9, 244
Göttingen'in yerlileri (Heine), 99-242

Haham, uzak görüşlü, 93-4, 144
Hamlet, felsefe üzerine (Lichtenberg), 104
Hancının dolaması, 99
Hayaletlere inanmamak, (Lichtenberg) 123
Her kulacıyla bir kraliçe, 108
Hof ve *Freiung* (Viyana'lı), 68
Home-roulard, 126, 152, 152 n., 154

Isıran hicivci (Heine), 69

Ideal vor dem Kopf, 109, 244
Itzig alayda (Yahudi), 87-9
İçki düşkünü öğretmen, 84, 139
İnanmazdaş (Heine), 108
İnsan el işi ve çocuk, 90-106
İnsan yaşamının iki yarısı, 97

Ka-Lauer, 78-9
Kalküta (Heine), 78
Kasıtlı sorular, 185 n., 245
Kedinin derisi (Lichtenberg) 91, 124
Kek ve likör, 92, 234
Kendini öven pis kokar, 109
Kör adamla topal adam (Lichtenberg), 66
Kulaklara yumruk (Karl Kraus), 109

Labeo ait, 66
Laringoskop (Schnitzler), 68
Latince, okulda (Heine), 101
Lohengrin ve Fransız, 68

Maintenon, Madame de, 237
Masumluk (Dreyfus), 72, 154
Mayonez ve ıspanak, 169-70 n.
Mayonezli som (Yahudi), 81-5, 88, 139-40, 234
Millionarr (Heine), 52
Milo Venüsü ve hanım (Heine), 102
Monumentan, 53

Naif espriler, 213-5, 216-7

O na nie, 63
Ocak'ın iyi dilekleri (Lichtenberg), 98, 99, 125
Oniki moda yaşında (Lichtenberg), 108
Orient Ekspres (Karl Kraus), 59
Otuz Yıl Savaşları (Kästner), 161

Ölüm döşeği esprisi (Heine), 144

Para güvencesi (Oliver Wendell Holmes), 65 n.
Phocion ve alkışlar, 92
Pistol (Shakespeare), 68
Platen, Kont Von (Heine), 111
Prens ve teleskop (Kästner), 237
Prenses Louise, 155
Profesörler, adları olmayan (Heine), 71
Profesörler, olağan ve olağandışı, 71

Roter Fadian (Herr N.), 54-6, 134
Rotschild ve Saphir, 70, 75-6
Rousseau, J.B. ve gelecek kuşaklar (Voltaire), 100
Roux-sot, 62-3, 67, 75

Sabanın önünde (Herr N.), 59, 133

Sakaldaki yiyecek (Yahudi), 104
Salinger (Viyana'lı), 52
Samimilyonerce (Heine), 44-5, 48-51, 52, 53, 78, 172-3
Saviour ve iki hırsız, 106-7, 149-50
Sağaltıcılar ve uluyucular (Rokitansky), 161
Sağırlık ve konyak, 143-4
Schadchen (Yahudi çöpçatan), esprileri
gelinin gümüş tabağı, 97, 135-8, 233
hapiste yaşamak, 86
kusursuz gelin, 92-3, 137
kambur gelin, 95, 232
sağır gelin, 95, 135-8
topal gelin, 93-4, 137
üç buluşturma, 138
Schnorrer (Yahudi dilenci), esprileri
damada akşam yemeği, 142
huysuz Baron 143
Ostend gezisi, 87, 142
Serenissimus ve babalık, 98, 134, 149
Sezarlar - vezinler (Hevesi), 78
Spoonerism (Uyakta), 123
Sujet (XV. Louis), 69

Şemsiyeye benzeyen eş, 109, 140

Tanrının korumadıkları (Lichtenberg), 106
Tête-à-bête (Herr N.), 57, 108
Traduttore-Traditore!, 36, 65, 152 n.
Trauring (nikah yüzüğü), 53
Trendeki Yahudi, 110-11, 142
Trente et quarante, 237
Tuvalet masasındaki kız, 124
Tütün üretimi (Hevesi), 237

Ulu Ruh (Lichtenberg), 103

Vol de l'aigle, 69, 73, 74

Wallenstein (Schiller), 62, 77 ve n.
Wellington'un söylevi, 92 n.
Wippchen'in "espriler"i (Stettenheim), 242-5

Yalanda hakikat (Yahudi), 145
Yaşam bir asma köprü, 169 n.
Yeni kaplıcalar iyi sağaltır (Lichtenberg) 106, 244.

GENEL DİZİN

Bu dizin teknik olmayan yazarların adlarını kapsamaktadır. Metinde özel bir çalışmasına gönderme yapılmamış teknik yazarların adları da bu dizine alınmıştır. Özel teknik çalışmaların kaynağı için Kaynaklar'a başvurulmalıdır. Dizinin derlenmesini Mrs. R. S. Partridge gerçekleştirmiştir.

Abartma (Karikatür'e de bkz.) 207, 219-225, 227, 231, 238, 248, 254, 256, 265
"Absans", 199
Açıksaçık espriler (Cinsel anlamlı espriler'e de bkz.) 127-32, 145, 164, 174, 176, 181-2, 215-6, 218 n., 241, 251-2
Açıksaçıklık (Açıksaçık espriler; Cinsel anlamlı espriler'e de bkz.), 127-32, 145, 164, 174, 176, 181-2, 214-6, 218 n., 241, 251-2,
-da üçüncü kişinin rolü, 130-1, 164, 181-2, 216
Açıksaçıklık ve gülünç, 251-2
Adlar ve espriler, 73, 121
Adler, A., 19, 29
Agamemnon, 123
Ahlâk, 138-40
Aktarım, 28
Alay, 103-205
Algı, 194, 196-8
Amalgam (Tekleştirme'ye bkz.) 243-5
Amerika, 19, 29
Amerikan esprileri, 104-5
Anal espriler, 109 ve n.
Andrássy, Kont G., 237 ve n.
Anımsamadaki haz, 154
Anksiyete düşleri, 192

"Anlamsızdaki anlam" 43-5, 67, 88, 136-7, 162-3, 169 n. 204
Anlamsız espriler 87-90, 98-9, 108, 114, 116-7, 118, 122, 143, 145, 169n., 184-6, 202-7, 214-5, 233-8, 243-6
Anlamsızlık,
gülünç —, 207, 224-5, 243-6, 249
-taki "anlam", 43-5, 67, 88, 136-7, 162-3, 169 n., 203,4.
-tan haz duyma, 156-60, 166, 168, 169 n., 202-3, 207, 214-5, 233
Antigone (*Sofokles*'in), 63, 67, 75, 78
Aptallık kisvesine bürünmüş espri, 169 n.
Ariadne, 243
Aristoteles, 153
Askeri harekat, 182, 224, 227,
Aşağılama, gülünç tekniği olarak, 115, 117, 230-2, 238-42, 252, 256-7
Aşırı belirlenmesi, düş içeriğinin, 195
Aşırı vurgulama esprileri, 101-2, 204
Aşkın Çabaları Boşa Gitti, 176
Atlama yoluyla ima, 107-8, 141, 181, 183
Ayrımsama (Bilinenin yeniden-keşfi'ne bkz.)
"Bader von Lucca, Die", *Reisebilder (Heine)* 44, 48, 109, 109 n., 117, 172-3
"Basınç" tekniği, 185 n.
Bastırılmış istek, 193, 197
Bastırma, 131, 158-9, 165-9, 180, 206, 263.
olumsuz yargıyla denklenen —, 206 n.
Bastırma ve espriler, 56-7, 141, 150-1, 158, 165-9
Baştan çıkarma ile denkleştirilen açıksaçıklık, 127
Bebeksi (Çocuklar'a da bkz.)
gülünçde — etmen, 253-7, 265
mizahın — kökenleri, 263
-cinsellik, 22, 26, 28, 29-30, 128
Bedensel gereksinimler ve gülünç aşağılama, 232, 252-3, 256
Beklenti ve gülünç, 227-8, 239, 247, 249-50 256-7, 263 ve n.
Benzerlik
espri tekniği olarak, 46, 104-6, 160
ses -i, espri tekniği olarak (Sözcük oyunu'na da bkz.), 34, 46, 62, 77-9 106-7, 121, 123-4, 152, 160, 161, 200, 213
Benzetme (Dolaylı anlatıma da bkz.)
espri tekniği olarak, 112-7, 120-4, 203, 240

düşlerde, 118, 202-3
Benzetmeler
ticari ekonomi, 187-8
tutumlu ev kadınları, 76
gaz yerine geçen elektrik, 188
iyi saatler ve değerli mahfazalar, 123
Janus, 186, 245, 264
Berlin, 52, 63, 70
Bernays, Martha, 17, 27
Bernheim, H. 18
Bierschwefel, 158
Bileşik yapılar
düşlerde, 61, 206
olarak espriler, 51-4, 56-7, 73, 78
Bilinç
-in sansürü, 202-4
-ten dıştalanmak, 131, 165-6, 178-9, 179 n., 192-3, 263
ve bilinçdışı, 193, 234-5
Bilinçdışı düzeltme, esprilerin oluşumunda, 197, 200, 201-2, 233-4
Bilinçdışı kavramının gelişimi, 21-3, 26
Bilinçdışı zihinsel süreçler, 179, 193, 196-8, 201-2, 206-9, 233-4
ve düşler, 192-8, 210, 234-5, 256
ve espriler, 199-202, 204, 207-10, 233-6, 238, 245, 262-3
ve gülünç, 202, 234-6, 238, 250
Bilinçöncesi, 193, 196-8, 200, 203, 207 n., 208, 234-5, 238, 250, 255, 262-3
Bilinenin yeniden keşfi, 153, 155-6, 160, 169 n.
Bilmeceler, 63-4 n., 97 n., 181, 183, 245, 266-7
1914-18 Savaşı, 20, 24, 29
Birinci kişinin rolü
esprilerde 129, 171-7, 179-83, 184-7, 188, 197, 209-10, 211, 236
gülünçte 211, 224
mizahta, 258
naifte, 215-7
Birincil süreç, 22
Bleuler, E., 19
Boşalım yöntemi, 18, 28
Böhme, J. 116
Brentano, F. (Kaynaklar'a da bkz.) 63-4 n., 266-7
Breuer, J., (Kaynaklara da bkz.), 18, 21, 28
Brücke, E. W. von, 16, 20, 27
Brutus (*Jül Sezar*'da), 103
Butler, Albay (*Schiller*'in *Wallensteins Tod*'unda) 251 ve n.
Bürger Hükümeti, Avsturya'da, 163
Büyük Frederick, 100
Büyük İskender, 101

Cephe
gülünç —, 136, 183,
esprilerin -si, 87, 91, 136-9, 183, 207, 233, 237

Cervantes, 101, 172, 261 n.
Charcot J.-M., 17, 27
Charles V., İmparator, 259
Cinaslar (Ses benzerliğine de bkz.) 34, 46, 77-9, 105-6.
Cincinnatus, 59
Cinsel
anlamlı espriler (*Double entendre*; Açıksaçıklık'a da bkz.) 64-5, 72-3, 90, 116, 128
eylem, 129, 168n.
saldırganlık, 129-30, 140-41
Cinsellik
bebeksi —, 22, 26, 28, 29, 128
ve gülünç, 251-2
Clichê'ler, 113
Clio, 244
Collections and Recollections (G. W. E. Russell) 214 n.
Columbus, 260
Contest of Homer and Hesiod, 88 n.

Çarpıtma
düşlerde, 210
psikozlarda, 202 n.
Çifte anlamlılık (*Double entendre;* Sözel malzemenin çoğul kullanımı'na da bkz.), 74-83, 85-7, 91, 97, 105, 152 n., 214-5, 237
imayla birlikte —, 73-4, 105, 214, 237
Çocuklar (Bebeksi'ye de bkz.)
-ın anlamsızdan haz duyması, 157, 160, 252-3
-ın düşleri, 193
-ın düşmanca itkileri, 132-3
-ın düşünce süreçleri, 201
-ın bilinçdışı zihinsel süreçleri, 201
-ın gerçekliğe meydan okuması, 157-9
-ın gülmesi, 254
-ın oyunları, 153, 159-60, 201, 255, 256
-ın sözcükleri şeyler gibi ele alma eğilimi, 151, 152
-ın yinelemeden haz duyması, 160 n., 256
ve gülünç, 220, 222, 252-7 ve n.
ve naif, 213-5, 216-7, 253
Çoğul kullanım, sözel malzemede (*Double entendre;* Çifte anlamlılık'a da bkz.), 63-76, 78-9, 85-7, 97, 121, 152, 153, 200, 237
"Dolu" ve "boş", 66, 73, 81, 84 n. 113

Darwin, 178 n.
De Quincey, T., 53
"Değinme" içgüdüsü *(Moll)*, 128 n.
Değiştirme
düşlerde, 61
espri tekniği olarak, 57-9, 65-9, 71, 73-4, 97, 107, 121, 152-3, 163 n. 243-5
Devinim harcamasında abartı ve gülünç, 219-25, 226-7, 248, 253

Dikkat, 194, 218, 223, 227,
dağınıklığı, espri tekniği olarak, 182-4, 212
-e ketvurulmasının gülünce etkisi, 249-50, 263
Dil sürçmeleri, 136 n.
Din eleştirisi, esprilerde, 144
Direnç, ruhçözümlemesinde, 21
Dizgi hataları, 59
Dolaylı temsil
düşlerde, 118-9, 197, 202-4, 234
esprilerde, 110, 117, 125, 191, 197-200
"*Dora*" olgusu, 35
Double entendre (Çifte anlamlılık'a da bkz.) 64-5, 72-4, 85-6, 105, 155, 213-4
Dönüştürme, espri tekniği olarak, 64, 105
IV. Henry II. Kesim, 68
Dreyfus olgusu, 72, 155
Durumun gülünçlüğü, 219, 226, 229, 232 n. 248-51, 255-6
Duygu
harcaması ve mizah, 257-62, 264-65
düşlerde, 168 n., 192
-nun serbest bırakılması gülünce ketvurur, 250, 258,
Düş düşünceleri, gizli, 60, 118, 191-7, 206
Düş içeriği, görünür, 60, 192-3, 195-7, 206
Düş yorumu, 192-4, 204-5, 235
Düş-işlemi, 60, 192-7, 203-4, 206, 212
espri işlemine kıyasla, 118-9, 136-7, 192, 195, 197-204, 208, 233-4
Düşlem ve gerçek, 94, 144.
Düşler
anksiyete -i, 192
çocukların -i, 193
-de bileşik yapılar, 60, 206
-de çarpıtma, 210
-de duygu, 168 n., 192
-de gerileme, 194-7, 202-3, 210
-de istek doyurma, 191, 192-3, 197, 202 n.
-de saçmalık, 192, 206
-de simgeleştirme, 118, 203
-de yerdeğiştirme, 195-7, 202-4
-de yoğunlaştırma, 61, 191, 195-7, 200, 202
-in ikincil düzeltmesi, 196 ve n., 198
-in varsanısal niteliği, 194, 210
uzlaşma oluşumu olarak, 203-4, 210, 233-4
ve bilinçdışı, 192-8, 210, 234-5, 256
ve espriler (Düş işlemi, espri işlemine kıyasla'ya da bkz.), 33, 60, 85 n., 118, 191-210
ve uyanıklık yaşamı, 118-9, 192, 196-7, 204, 207 n.

Düşmanca itkiler (Saldırganlık'a bkz.)
Düşünce içeriği, esprilerin (Zihinsel içerik'e bkz.)
Düşüncelerin çağrışımı (Bkz. Serbest çağrışım)
Düşünmede ruhsal harcamadan ekonomi, 221-2, 264 n., 265
Düşünsel taklit, 222-3, 227-8, 230-1, 240-1, 249

Edilgin cinsel tutum, 128
Eflatun, 109 n.
Ego
  ve id, 23, 30
  ve süperego, 24, 30
Eğitim, 130, 157, 256
Eğlencelilik, 184-5 n., 245
Eğretileme, 73, 243
Ehrenfels, C. von (Kaynaklar'a da bkz.) 141
Einen Jux will er sich machen (*Nestroy*'un) 115
Einstein, A., 20
Ejiptoloji, 25
Ekonomi (Duygu harcaması; Kısalık; Düşünmede ruhsal harcamadan ekonomi; Ketvurucu ekonomi; Devinimde abartılı harcama; Ruhsal harcama'ya da bkz.)
  duygu harcamasında, 257-62, 265
  ruhsal harcamada, 74-6, 150-3, 156-9, 169, 172-4, 179-88, 200, 213, 215-8, 222-4, 240, 264 n., 265
Eleştiri (Yargı'ya da bkz.)
  düş yorumunda -nin terk edilmesi, 192
  esprilerde gizli —, 74-5, 133-7, 139-44, 174
  ussal -nin ketvurucu etkisi, 158-64, 168-9, 169 n., 186, 201
Elsa (*Lohengrin*'de), 68
Empati, 45-7, 216, 225,-7, 231, 256
Emzirme ve meme, 178 n.
Eril ve dişil (Erkekler; Kadınlar'a da bkz.), 129
Erinlik, 158
Erkeklerin açıksaçıklığa eğilimi, 129-31
Espri teknikleri (Abartma; "Anlamsızlıktaki anlam"; Benzerlik; Benzetme; Bileşik yapılar; Bilinçdışı düzeltme; Çifte anlamlılık; Değiştirme; Dikkat dağınıklığı; Dolaylı temsil; Dönüştürme; *Double entendre;* İma; Karşıtıyla temsil; Kısalık; Sıralama; Sözcük oyunları; Sözel malzemenin çoğul kullanımı; Tekleştirme; Yanlış akıl yürütme; Yerdeğiştirme; Yoğunlaştırma; Zıtlık'a bkz.)
Espri-işlemi, 86, 124, 126, 141-2, 156-7, 161-2, 166, 171, 173-5, 181-7, 205-9

-ne kıyasla düş-işlemi, 118-9, 136-7, 192, 195, 197-204, 208, 234
Esprici (Birinci kişinin rolü, esprilerde'ye bkz.)
Espriler (Açıksaçık espriler; Amerikan esprileri; Anal espriler; Anlamsız espriler; İrlandalı esprileri; "İyi" ve "kötü" espriler; Kasıtlı espriler; Kavramsal espriler; Kuşkucu espriler; Masum espriler; Nükte; Saldırgan espriler; Sinik espriler; Sözel espriler; Spoonerizm; Uygulamalı espriler; Yahudi esprileri; Zındıkça espriler'e de bkz.)
-de birinci kişinin rolü (Birinci kişi'ye bkz.)
-de ikinci kişinin rolü (İkinci kişi'ye bkz.)
-de üçüncü kişinin rolü (Üçüncü kişi'ye bkz.)
-in gülünçle ilişkisi, 41-2, 45, 96, 100, 125-6, 133, 175, 205, 211-9, 232-43, 245-8, 264
-in mizahla ilişkisi, 259, 262, 263-5
-in şakalarla ilişkisi, 106, 152 n., 162, 168
Freud'un -e ilgisinin gelişimi, 33, 41 n., 204
tanım, 37, 41-5
Esprilerde kısaltma (Kısaltma'ya bkz.)
düşünce (Düşünme'ye; Düşünsel taklite; Zihinsel'e de bkz.), 223, 228, 231, 240-1, 249
Esprilerin kısalığı (Yoğunlaştırma ve Ekonomi'ye de bkz.), 45, 50, 60, 64, 67, 74-7, 150-3, 154, 183, 187, 199-200.
Estetik, 41-3, 125-6, 150, 153, 167, 168 n.
Estetik yardım ilkesi, *Fechner*'in, 166
Eşcinsellik, 109 n., 109
Etkin ve edilgin, 128
Etkinlik türü olarak espriler, 41-2, 45, 249
Evliliği eleştiren espriler, 140-1
"Eylem sahnesi" (*Fechner*), 207 ve n.

Falstaff, Sir John, 261 n.
Fark, ruhsal harcamada (Ruhsal harcamada fark, gülünç kaynağı olarak'a bkz.)
Faust (Goethe) 153, 159 n.
Fechner, G.T. (Kaynaklar'a da bkz.), 97 n.
Filoloji, 25
Fisher, K. (Kaynaklar'a da bkz.) 41
Fiziksel çizgiler, gülünç malzemesi olarak, 134, 261 n.
Flaubert, G., 54
Fliegende Blätter, 88

Fliess, Wilhelm, 19, 22, 26, 27, 33-5, 204 n.
Fluss, E., 25 ve n.
Forckenbeck, Burgomaster, 52
Freud, Sigmund,
-un keşifleri, 20-4, 26, 27-30
-un kişiliği, 24-6
-un öz-çözümlemesi, 22, 28
-un yaşamı ve sorunları, 15-20, 27-30
ve Viyana Üniversitesi, 16-7, 18, 24, 27, 28
Freytag, G., 242-3

Galgenhumor, 258-9
Gallmeyer, Josefine, 184-5
Gerçeklik
-e başkaldırı, çocuklarda ve gençlerde, 158
ve düşlem, 94-144
Gerileme, düşlerde, 194-7, 202-3, 210
Goethe, 16, 55, 112, 123, 153, 159 n.
Gösterimcilik, 128-9, 174
Göttingen, 99, 112, 161, 242
Gözden geçirme
ikincil (İkincil gözden geçirme'ye bkz.)
bilinçdışı, esprilerin (Bilinçdışı gözden geçirme'ye bkz.)
Gülme
Bergson — üzerine, 218 n. 239, 252-3
çocukların -si, 254
esprinin etkililik ölçüsü olarak, 112, 126
ruhsal enerjinin deşarjı olarak, 177-83, 186, 207, 212, 216-7, 224, 239-40, 254-5, 265
-nin belirleyicileri, 167-8, 174-183, 185-7, 202 n., 249-51, 253-4
-nin fizyolojik yönü, 178-9
Gülünç (Aşağılama; Abartma; Beklenti; Taklit; Devinim; Açıksaçıklık; Parodi; Ruhsal Harcamada fark, gülüncün kaynağı olarak; Durum; Nazire; Maskesini düşürme'ye de bkz.)
anlamsızlık, 207, 224-5, 242-6, 249-50
-de saldırganlık, 219-20, 229
-deki haz, 217-9, 224-6, 229, 232-42, 245-52, 257-8, 265
-ün bebeksi kaynağı, 252-7, 265
-ün mizahla ilişkisi, 258, 262, 263-5
-ün tanımı, 37
cephe, 136, 137, 183
esprilerin -le ilişkisi, 41-2, 45, 96, 100, 125-6, 133, 175, 205, 211-9, 232-43, 245-8, 264
kıyaslamada —, 224-6, 238-42, 249, 255, 263
konuşmada —, 241-7
naifin -le ilişkisi, 217-8, 218 n., 252-3
sözcüklerde —, 241-7

ve bilinçdışı, 201-2, 234-6, 238, 250
ve büyüklük duyguları, 226, 229, 253-4, 257
ve çocuklar, 219-20, 222, 252-7
ve fiziksel çizgiler, 134, 261 n.
ve karakter çizgileri, 224-6, 230-1, 261 n.
ve ön haz, 184
ve yineleme, 260

Gumpelino, baron Cristoforo (*Heine*'nin *Reisebilder*' inde), 172
Güncellik, esprilerde, 154-6
Gündüz kalıntıları, 192-196

Hamlet, 45-69, 74, 75, 102
Hanslick, E. (Kaynaklar'a da bkz.), 54 n.
Harcama
devinim -sı (Bkz. Devinimde abartılı harcama)
duygu -sı (Bkz. Duygu harcaması)
Ketvurucu — (Bkz. Ketvurucu harcama)
ruhsal — (Bkz. Ruhsal harcama)
zihinsel — (Bkz. Zihinsel etkinlik harcaması)
Harzreise (*Heine*'nin) 71-3, 99, 117
Haz
esprilerde -zın kaynakları, 60, 76, 130-5, 146-69, 174-180, 200-4, 207-11, 215-8, 233-4, 238, 241-2, 262-5
esprilerin amacı olarak —, 125-6, 130, 171-2, 200
gülünçte, 217-9, 224-6, 229, 232-42, 245-52, 257-8, 265
mizahta, 258
naifte, 215-8

Hazırcevaplık, 66, 98
Hazsızlıktan kaçınma
düşlerde, 210
savunma süreçlerinde, 262-3
Heine
-nin esprileri, 44, 48-52, 55 n., 68, 70, 71-3, 77-9, 82-5, 99-100, 107-10, 115, 120, 144, 176, 242
-nin esprilerinin öznel belirleyicileri, 171-3
ve *Freud*'un halası, 173
ve *Musset*, 57 n.
Helmholtz, H.L.F. von, 20
Herbert, J.F., 20
Hernani (*Victor Hugo*'nun), 259
Hesiod, 88 n.
Hevesi, L. (Kaynaklar'a da bkz.), 237
Heymans, G., (Kaynaklar'a da bkz.), 48, 70, 172
Hiciv, 127, 243
Hipnotik telkin, 185 n., 193
Hipnoz, 18, 21, 27-8
Hirsch-Hyacinth (*Heine*'nin piyango bayii), 44, 48-52, 109, 172-3
Histeri, 18, 21, 27-8,

sağaltımı, 18
Hitler, Adolf, 20, 30
Holmes, O.W., 65 n.
Homeros, 88 n., 123-4
Horace (*Odes*), 139
Horatio (*Hamlet*'te), 74
Hugo, Victor, 259

İd
-in egoyla ilişkisi, 23, 30
-in süperegoyla ilişkisi, 23-30
"Ideen" *Reisebilder (Heine)*, 52, 78
Incentive bonus, 168
İrlandalı esprileri, 101
Itzig, Topçu Eri, 87-9
İçgüdü öğeleri, 128-9, 174
İçgüdüler (İçgüdü öğeleri; Cinsel içgüdüler'e bkz.)
İğdiş edilme karmaşası, 29
İkinci kişinin rolü
esprilerde, 129-30, 211-2
gülünçte, 211-2
İkincil düzeltme, düşlerde, 196 ve n., 197
İletişim arzusu, 175, 184-7
İma (Dolaylı temsil'e de bkz.)
espri tekniği olarak, 57 n., 73, 105-11, 116-7, 130-1, 134, 141, 153, 181, 183, 199, 204, 214, 237, 241
düşlerde, 118, 203
İndirgeme, esprileri, 55, 60, 83, 162, 198
İsa, 105, 150
İstek doyurma
düşlerde, 191, 193, 197, 202 n., 210
psikozlarda, 202 n.
İstençdışı niteliği, espri yapmanın (Otomatizm'e de bkz.) 198-201
"İyi" ve "kötü" espriler, 122, 132, 152 n., 245

Janus, 186, 245, 264
Johnson, Dr. 101
Journalisten, Die (*Freytag*'ın), 242 n.
Julius Caesar, 101
(Shakespeare), 103
Jung, C G., 19, 29

Kadınlar
-da gösterimcilik, 128-9
ve açıksaçıklılık, 129-131, 164
Kalıtsal etmenler, akılda, 131-3
Kalküta, 78
Karşıtıyla temsil
düşlerde, 206
espri tekniği olarak, 58 n., 100-4, 110, 118, 145, 156, 191, 204-6, 233, 236
Karakter çizgileri, gülünç malzemesi olarak, 224-6, 230-1, 261 n.
Karikatür, 42, 45, 135, 207, 219, 230-1, 238, 256
Kartaca, 54
Kasıtlı espriler (Saldırgan espriler; Sinik espriler; Açıksaçık espriler; Kuşkucu espriler'e de bkz.), 120-51, 159, 162-9, 173-6, 181-4, 204-8, 211, 251

Kavramsal espriler, 42-3, 104, 110, 118, 123, 135, 137, 145, 156, 176
ve sözel espriler, 104 n., 120-4, 127, 130-1, 159, 162, 169 n.
Kästner, Profesör, 161, 237
Kempner, F. (Kaynaklar'a da bkz.), 246
Ketvurma, esprilerle kaldırılan, 149-51, 159-61, 164-6, 169, 179-88, 202-4, 215-6
Ketvurucu harcama
esprilerde, 150-1, 158, 165, 169, 179-88, 265
gülünçte — yokluğu, 264 n.
naifte, 213, 215-8
"Kısa devre", esprilerde, 152, 152 n.
Kıyaslama ve gülünç (Karşıt; Ruhsal harcamada fark; Büyük ve küçük'e de bkz.), 224-6, 238-42, 249-50, 254-55, 263
Klangwitz (Seslerin benzeşimine de bkz.), 62, 77
Kneipzeitung, 158
Kral Lear, 107
Kraus, Karl, 59, 108 n.
"Kurt Adam" olgusu, 29
Kuruluk, gülünçte, 205 n.
Kuşkucu espriler, 145, 164
Küçük
bir şeyle temsil, 110, 118, 130, 133, 142, 203,
ile büyük arasındaki zıtlık, 178, 220-3, 228, 257 n., 264 n.
"Küçük Hans" olgusu, 29, 152 n.

Labeo, 66 n.
Lassalle, F., 112
Lehçe, esprilerde, 93, 138
Leibnitz, G. W., 101
Lessing, G., 102, 122
Libido ve açıksaçıklık, 128-31
Lichtenberg, G.C. von (Kaynaklara'a da bkz.)
-in esprileri, 66, 91, 96, 101, 102, 105-7, 112-7, 122-3, 132, 173, 244
Liébault, A. A., 18
Lipps, Theodor (Kaynaklar'a da bkz.), 34, 41, 172, 193, 218 n., 228, 263 n.
Lohengrin, 68
Louis XV, 69
Louise, Saksonya Prensesi (Kaynaklar'a da bkz.), 155
Lytton Kontu Edward, 214 n.

M., Frau Cäcilie olgusu, 34
Macbeth, 68
Maintenon, Madame de, 237
Mantık
görünürdeki —, esprilerde (Yanlış akıl yürütmeye bkz.)
takıntısıyla savaşım, 158
Marcus Antonius (*Julius Caesar*'da), 103
Maskesini düşürme ve gülünç, 219, 230-3, 236, 238-41, 244, 252, 256-7

Masum espriler, 72, 120-7, 132-3, 149, 150-1, 164, 167-8, 174-7, 200, 209
Medici, Lorenzo de,' 139 n.
Medusa, 244
Mephistopheles (*Faust*'da), 159 n.
Meynert, T., 20
Michelet, J. (Kaynaklar'a da bkz.), 90-1
Midas, 79
Mizah
"buruk" —, 262
-ın bebeksi kökeni, 263
-ta yerdeğiştirme, 262-4
savunma süreci olarak —, 262-4
tanımı, 37
ve duygu harcaması, 258-62, 265
ve espriler, 258-9, 262, 263-5
ve gülünç, 258, 262, 263-5
Morgan le Fey, 244 n.
Musset, A. de, 57 n.
"Muziplikler" (öğrencilerin) mantık ve gerçekliğe başkaldırı olarak, 158
N., Herr (Josef Unger) esprileri, 54-9, 61, 65, 133, 134, 150, 165, 182
Naif, 213-9, 252-3
çocuklarda, 213-5, 216-7, 253
gülüncün bir türü olarak, 217-8, 218 n., 252-3
Napoleon III., 69
Napoleon, I., 54-6, 63, 133
Narsisizm, 29
Natham der Weise (*Lessing*'in), 122 n.
Negativizm, 206 n.
Nesnel belirleyicileri, esprilerin (Birinci kişinin rolü'ne de bkz.), 141, 171-4, 209
Nestroy, J., 115, 241
Neue Freie Presse, 54 n.
Nevrotik belirtiler, esprilere kıyasla, 174, 201-2, 208
Nevrotikler
espriciler olarak, 174, 209
-de anlamsızlıktan abartılı hoşlanma, 158
-de negativizm, 206 n.
-in ruhçözümlemesi, 202 n.
Nevrozlar, 128, 131, 158, 256, 263
Newton, 101
Nöroloji üzerine *Freud*'un çalışmaları, 16-8, 19
Nöronlar, 179
Nükte, 36-7, 171, 242, 261 n.

Obsesyonel nevroz, 108 n., 110 n.
Odes (Horace), 139
Oedipus karmaşası, 22, 28, 29
Oedipus Rex (Sofokles), 25
Olgular
"Dora", 35
Frau Cäcilie M., 34
Fräulein Elisabeth von R., 34
"Kurt Adam", 29
"Küçük Hans", 29, 152 n.
Senatspräsident Schreber, 29

"Sıçan Adam", 108 n.
Otomatizm
espri sürecinin -i, 95, 136, 183, 184, 250-2, 262
ruhsal -in maskesinin düşürülmesi, 232-3, 236, 238-9
Ottilie (*Goethe*'nin *Wahlverwandtschaften*'inde), 55, 112
Oyun
çocukların, 153, 159-60, 201, 255, 256
-dan esprilerin gelişimi, 160, 162-4, 168, 187, 201, 210, 213
düşüncelerle — (Kavramsal espriler'e bkz.)
Sözcük -u (*Double entendre*; Çifte anlamlılık; sözel malzemenin çoğul kullanımı; Ses benzeşimi'ne de bkz.), 36, 46, 67-71, 74-9, 83 n., 115, 121, 151, 166, 168, 175, 200-1
Oyunsu yargılar olarak espriler, 42, 46

Öfori, 158-9, 249, 265
Ölüm içgüdüsü, 29, 30
Ön haz, 168-9, 181, 184, 186, 211, 251
Övgü "à la posterité" *(J. B. Rousseau)*, 98
Öz-çözümlemesi, *Freud*'un, 22, 28

Pandomim, 219
Paris, 79
Parodi, 207, 219, 230
Pascal, 239
Paul, Jean (Richter, Jean Paul'e bkz.)
Pavlov, I. P., 227
Pegasus, 244
Phocion, 90
Piccolomini, Octavio (*Schiller*' in *Wallensteins Tod*'unda), 251 ve n.
Pistol, 68
Platen, Kont A. von, 109 ve n.,
Polonius, 45
Propertius, 94 ve n.
Psikozlar, 202, 206 n.

Quixote, Don, 261 n.

R., Fräulein Elisabeth von, olgusu, 34
Reisebilder (*Heine*'nin), 44-5, 48, 52 n., 78 n., 109, 117, 172
Ribot, T. A., 177
Richter, Jean Paul (Kaynaklar'a da bkz.), 41, 50, 60, 218
Rokitansky, C., 161
Romanzero (Heine'nin), 115 n.
Roosevelt, Başkan, 20
Rotschild ve *Saphir*, 70 ve n., 74
Rotschild, Salomon, 44, 48-52, 70, 173
Rousseau, J. B., 98
Rousseau, J. J., 61-3, 67, 75
Ruhçözümlemesi, 18-23, 28

tıp dışı uygulamaları, 23
kopmalar, 19
Ruhsal harcama
abartılmış — gülüncün kaynağı olarak, 219-25, 227, 248, 254, 265
gülme ile deşarj edilen, 178, 183, 186, 207, 212, 216-7, 224, 239-40, 255, 265
- kavramı, 179
-da fark, gülüncün kaynağı olarak, 218, 225-31, 234-5, 238, 240, 247-50, 253-6, 264
-da ekonomi, 74-6, 150-3, 156-9, 169, 179-88, 200, 213, 215-8, 222-4, 240, 264 n., 265
ve düşler, 197
Russell, G. W. E., 214 n.

Saçmalık
espri tekniği olarak (Anlamsızlık ve Anlamsız espriler'e bkz.)
düşlerde, 192, 206
Sadizm, 129, 174
Saint-Beuve, C.A., 54
Salammbô (*Flaubert*'in), 54
Saldırgan espriler, 127, 129-30, 132-5, 138, 145, 164-5, 174-6, 182-3, 211
Saldırganlık
gülünçte, 219, 229
cinsel, 129-30, 133
Salinger, kardeşler, 52
Sancho Panza, 172
Sanrılar, 202
Sansür, 131, 197, 202, 203-5, 215
Santa Clara, Abraham a, 62 ve n.
Saphir, 70, 75
Savunma
olarak hazırcevaplık, 98
olarak mizah, 263-4
olarak saldırgan espriler, 127
Schadenfreude, 254
"Scherzfragen", 185 n.
Schiller, F., 62 ve n., 77, 250 n.
Schleiermacher, E., 66, 98-9 n., 161
"Schmock" (*Freytag*'ın *Die Journalisten*'inde), 243
Schnabelewopski (*Heine*'nin), 68
Schnitzler, A., 68
Schnitzler, Johann, 68 ve n.
Schreber, Senatspräsident olgusu, 29
"Schüttelreime", 121
80 Günde Dünya Gezisi (*Jules Verne*'in), 106
Serbest çağrışım, 21, 28
ve düşler, 192, 194
Shakespeare, 45, 68, 74, 75, 107, 176, 261 n.
"Sıçan Adam" olgusu, 108 n., 110 n.
Sıralama, espri tekniği olarak, 99-100
Simgeleştirme, düşlerde, 118, 202-3
Simplicissimus, 103, 261

Singedichte (*Lessing*'in), 102
Sinik espriler, 140-5, 164, 207-8
Sophokles, 25, 63, 67, 75, 78
Sosyal yönleri
esprilerin, 130, 134, 139-40, 209-10, 211
gülüncün, 211, 219, 226, 229
Sosyoloji, 23, 28
Soulié, F., 79-80, 82-5
Soyut
espriler (Masum espriler'e bkz.)
-düşünce, 223, 228, 231, 240, 249
Sözcükler ve şeyler, 150-2, 152 n. 156-7, 159, 207-8
Sözel (Sözcük oyunları; Sözcükler ve şeyler'e de bkz.)
ekonomi (Ekonomi, sözel'e bkz.)
ve kavramsal espriler, 120-4, 127, 131, 159, 162, 169 n.
Spinoza, 107
Spitzer, D., (Kaynaklar'a da bkz.), 64 n., 71
"Spoonerism", 121 n.
Stettenheim, J., 242-5
Süperego, 23, 30
Sürçmeler, 59 n.
Symposium, Eflatun'un, 109 n.

Şakalar
-dan haz duyma, 163, 165-6, 168, 176, 204
eleştiriden korunma olarak, 162, 175, 209
tanım, 37, 159-60, 163 ve n.
ve bilinçdışı, 208-9
ve espriler, 106, 152 n., 163, 168
Şaşırtma ve aydınlatma
esprilerin açıklaması olarak, 43-5, 48, 67, 90, 108, 114-7, 123, 141, 155, 162, 169 n., 185, 191, 237

Taklit, 207, 219, 230-1, 238-9, 253-4, 256
Taklit, düşünsel, 222-3, 227-8, 230-1, 240-1, 249-50
Tekleştirme, espri tekniği olarak, 67, 72, 96-9, 110, 114, 116, 123, 135, 152-3, 156, 161, 186-7, 241
Telepati, 185 n.
Telkin, 18, 21
hipnotik, 185 n., 194
Temsil
benzeriyle (Benzeşim'e bkz.)
dolaylı (Dolaylı temsil'e bkz.)
düşlerde, 118, 196-8, 202-6, 233
karşıtıyla (Karşıt'a bkz.)
küçük bir şeyle (Küçük'e bkz.)
Terence, 244 n.
Teşhir, açıksaçık esprilerin amacı olarak, 128-9, 164-6, 181-2, 251-2
Topografisi, zihinsel aygıtın, 194, 196, 207 n.
"Triomfo di Bacco e di Arianna, II" (*Lorenzo de' Medici*), 139 ve n.

Twain, Mark, 260

Unger, Josef, 54 n.
Unutma, 220 n.
Urania (*Eflatun*'un *Symposium*'unda), 109 n.
Ussal eleştiri (Eleştiri'ye bkz.)
Utanç, 128, 131, 164
Uyanıklık yaşamı ve düşler, 118-9, 192, 196-7, 204, 207 n.
Uygarlık, 131-3, 141, 225
Uygulamalı espriler, 229
Uyku ve düşler, 192-3, 197, 210
Uzlaşma oluşumu olarak
  düşler, 203, 210, 233-4
  espriler, 168, 203-4, 233-4, 263

Üçüncü kişinin rolü
  açıksaçıklıkta, 130, 164, 182, 216
  esprilerde, 130, 175-6, 180-8, 204, 210-1, 213, 216, 236, 245
  gülünçte, 211, 224, 236, 252
  naifte, 215-6
üstünlük duyguları ve gülünç, 226, 229, 253-4, 257

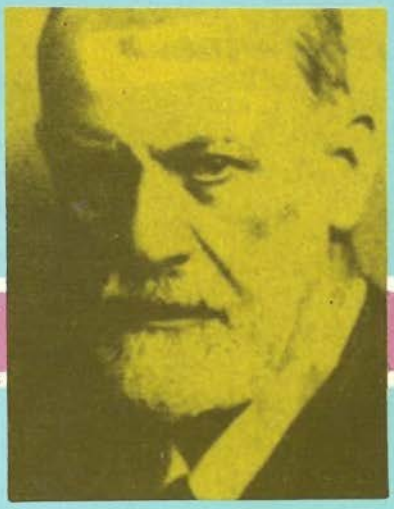
Varsanısal özelliği, düşlerin, 194, 210
Verne, Jules, 106
Vischer, T. (Kaynaklar'a da bkz.), 41, 121, 262 n.
Viyana, 52, 54, 64 n., 68, 108, 185 n.
Voltaire, 98

Wagner, 68
Wahlverwandtschaften, Die (Goethe), 55-6, 112
Wallensteins Lager (Schiller), 62 ve n., 77
Wallensteins Tod (Schiller), 251 n.
Weinberl (*Nestroy*'un *Einen Jux will er sich machen*'ında), 115
Wellington dükü, 91 n., 101
Wiener Spaziergänge (*D. Spitzer*'in), 65 n., 71
Wilt, Marie, 106
"Wippchen" (*J. Stettenheim*'ın gülünç karakteri), 242-5
Württemberg Dükü Charles, 98-9, 100

"Ya... ya da"nın düşlerde bulunmaması, 235
Yahudi esprileri, 34, 65, 79-83, 86-7, 92-4, 102, 108, 110-1, 142-6, 174
Yalıtılması, gülünç durumun, 248-51, 254-5
Yanlış akıl yürütme
  düşlerde, 196
  espri tekniği olarak, 82, 84, 87, 90-6, 110, 118, 137, 139, 144, 156, 183, 233-6
Yanlış okuma, 123-4
Yargılar
  -ın belirsizliği, espriler hakkındaki, 123, 132, 163-4, 175-6

olarak espriler, 42-3, 45-6, 55-6
-ın bilinçdışında bulunmaması, 206
Yenilik öğesi, esprilerde, 184, 186
Yerdeğiştirme
düşlerde —, 195-7, 202-4
espri tekniği olarak, 82-7, 101, 118, 125, 139, 142-3, 144, 156, 184, 197, 202-4, 210, 235, 246
mizahi —, 262-4
obsesyonel nevrozda —, 110 n.
Yerine-geçen oluşumu
düşlerde, 60, 191
esprilerde, 51-2, 57, 60-3, 74, 107, 118, 191, 243, 245
Yıkıcı içgüdüler, 30
Yineleme
çocukların -den haz duyması, 160 n., 256
ve gülünç, 260
Yineleme takıntısı, 29, 160 n.
Yoğunlaştırma
düşlerde —, 60-1, 191, 195-7, 200, 202
esprilerde —, 51-65, 73-6, 78, 96-7, 107, 118, 125, 191, 197, 200-2, 210
unutmada —, 200 n.

Zındıkça espriler, 144
Zıtlık, espri tekniği olarak (Kıyaslama; Küçük ve büyük'e de bkz.), 42-4, 46, 67, 185-6, 218, 228, 248, 263 n.
Zihinsel (Soyut düşünce'ye de bkz.)
çaba esprilerin etkisine ketvurur, 181, 183, 249
esprilerin — içeriği, 49-52, 122-7, 136-7, 149, 162-4, 182-3, 234-5
etkinlikte harcama, 76, 181-2, 183, 187, 249
Zihinsel aygıtın topografisi, 194, 196, 207 n.
"Zittersprache", 157 ve n.

PSpsF

SIGMUND FREUD

Freud Kitaplığı'nın yedincisi olan *Espriler ve Bilinçdışı İle İlişkileri*, Freud'un, estetiğe yaptığı büyük bir katkıdır ve diğer ruhçözümcülerce hemen hemen tümüyle ihmal edilmiş bir konuyu irdelemektedir.

Kitap, patolojik psikolojiden çok, normal psikolojinin alanına giren bir inceleme olması bakımından Freud'un diğer yazılarından ayrılmaktadır, ve Freud'un aktardığı karmaşık ruhbilimsel süreçlerin en ince ayrıntılarla incelenmiş anlatılarını içermekle birlikte, okunması en kolay kitaplarından biri olma özelliğini korumaktadır. Kitap, özellikle, Freud'un pek hoşlandığı anlaşılan Yahudi halk geleneğinden alınanlar başta olmak üzere, zengin bir espriler toplamı içermektedir.

Freud, espri ve gülünç'ten, komedi ve mizahtan haz duymanın bilinçli ve bilinçdışı kaynaklarını ele almakta, esprilerin tekniğini, amacını, toplumsal işlevlerini ve bunları dinleyenlerin rolünü incelemektedir. Esprileri, işlevleri farklı ama mekanizmaları aynı olan düşlerle karşılaştırmaktadır. Freud'a göre espriler ve mizah bize, bastırılmış olan duygu ve düşüncelerimizi serbest bırakma olanağı vermekte ve ulaşılan bu rahatlama duygusu, gülünç'ten haberimizin olmadığı, espri yapma yeteneğinden yoksun olduğumuz, ve de "hayatta mutlu olmak için mizaha gereksinme duymadığımız çocukluğumuzun ruh haliyle aynı" olmaktadır.

ISBN 975-388-047-2